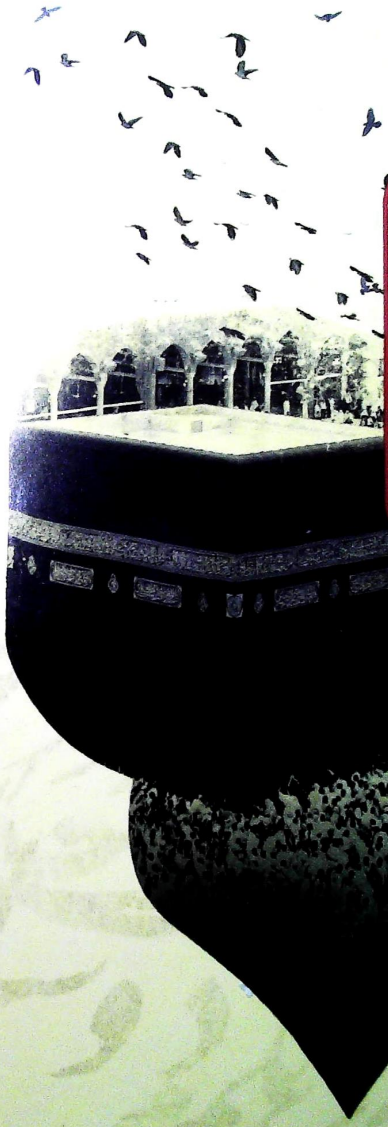

Prof. Dr.
İhsan Süreyya
Sırma

Müslümanların Tarihi

4

BEYAN

Müslümanların Târihi, Beyan Yayınları'nın 5777. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni DBY Ajans, kapak Yûsuf Kot, baskı ve cild, Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mh. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İstanbul Tel: 0212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Kasım 2017'de İstanbul'da yayımlandı.
ISBN 978-975-473-769-1 / Takım ISBN 978-975-473-765-3

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI
Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: +90 212 512 76 97 - Tel-Faks: +90 212 526 50 10
www.beyanyayinlari.com / bilgi@beyanyayinlari.com
www.facebook.com/beyanyayinlari
www.twitter.com/beyanyayinlari
www.instagram.com/beyanyayinlari

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma

Müslümanların Târihi

IV. Cild

(Abbâsîler-Endülüs Emevîleri-Selçuklular-Haçlılar)

İçindekiler

I. Bölüm
Abbâsîler Dönemi, 13
Giriş, 13

Abbâsî Ailesinde Hilâfet Fikrinin Doğuşu, 17

Abdullah b. Muhammed b. Ali es-Seffâh (Hicrî 132-136), 19

Halife Mansûr Dönemi (Hicrî 136-158), 26
Ebû Muslim Horasanî'nin Öldürülmesi ve Mansûr'un Hilâfetinin Yerleşmesi, 26
El-Mansûr'un Hilâfeti Yerleşiyor, 30
El-Mansûr'un Halkla İlişkisi, 30
Mecusi Sinbâd'ın Hurucu, 33
Ravendiyye Hareketi, 33
Halife el-Mansûr ve Hz. Ali'nin Torunları, 33
Malatya Rumlardan Geri Alınıyor, 34
Bağdad Şehri Kuruluyor, 34
Kürtlere Karşı Hâlid b. Bermek Gönderiliyor, 37
Ebû Hanife Hapiste, 38
Gerçek Âlimler Boyun Eğmiyor, 41
Yemâme ve Bahreyn İsyanları, 42
Endülüs İslâm Devleti'yle Çatışma, 42
Kıyafetlere Müdâhale, 43
Aleyhte Kamuoyu Oluşturan Şairlere Büyük Tavizler, 44
El-Mehdî'nin Veliaht Tayin Edilmesi, 46
Yabancı Dillerden Arapçaya Tercümeler, 46
İktidarlar Sultanlarındır, 48
Dalkavuklar Revaçta, 49
Mansûr'un Ölümü, 50
Kısa Değerlendirme, 51

El-Mehdî Dönemi (Hicrî 158–169), 54
Mesuliyetini Müdrik Olandan Zarar Gelmez, 54
Müslümanlardan Zulmen Alınan Mallar Geri Veriliyor, 55
El-Mukanna' Adındaki Zındığın Ortaya Çıkması, 55

Abbâsîlerin Endülüs Üzerine Olan Akınları Akını Kalıyor, 56
Hapishaneler Boşaltılıyor, 56
Bütün Camilere Maksûra, 56
Âlimin Şahsiyeti, 57
Dinsizlik Cereyanına Karşı Mücâdele, 58
Bağdad Sokaklarına Vergi, 59
Saltanat Kanunu Değişmiyor, 59
El-Mehdî'nin İmar Faaliyetleri, 60
Hâricî İsyanları, 61
Bizans Üzerine Sefer, 61
El-Mehdî'nin Vefatı, 62

Mûsâ el-Hâdî Dönemi (Hicrî 169-170), 63
El-Hâdî ile Kardeşi Hârûn Reşid Arasında Çatışma, 65

Hârûn Reşid Dönemi (Hicrî 170-193), 66
El-Bermekî Devletin Hâkimi, 67
Tarsus Şehri Kuruluyor, 70
Saltanat Rejimi Devam Ediyor, 70
Hz. Ali Torunları Ayaklanıyor, 71
Bir Hâricî Çıkışı, 72
İlme Karşı Tevazu, 72
İmâm Mâlik, 73
Erzurum Yöresinin Fethi, 74
Gerçek Âlim Abdullah b. Mubârek, 74
İmâm Ebû Yusuf, 76
İmâm Şâfi'î Yargılanıyor, 77
Ermenilerin Müslüman Katliamı, 79
Fudayl b. İyâd, 79
Hârûn Reşid'in Kâfirlere Karşı Olan Tutumu, 80
Bermekîler Yok Ediliyor, 81
Hârûn Reşid Üçüncü Oğlunu da Veliaht Tayin Ediyor, 83
Zemzem Kuyusu Derinleştiriliyor, 84
Süveyş Kanalını Açma Teşebbüsü, 84
Hârûn Reşid'in Ölümü, 84
Değerlendirme, 86

El-Emîn Dönemi (Hicrî 193-198), 88
Halife el-Emîn ile Kardeşi Me'mûn'un Arası Açılıyor, 89
El-Emîn'in Hal'edilmesi, 92
Me'mûn'un Komutanı Tahir, el-Emîn'i Hedef Alıyor, 92
Şairler Devleti Sömürüyor, 94

El-Me'mûn Dönemi (Hicrî 198-218), 96

İbn Tabâ Tabâ el-Alevî Hareketi, 97
Me'mun'un Şiiliği, 98
Fetih Hareketleri Devam Ediyor, 100
Mihne Dönemi Başlıyor, 100
Kısa Değerlendirme, 103

Mu'tasım Billâh Dönemi (Hicrî 218-227), 104
Muhammed b. El-Kasım el-Alevî'nin Hurucu, 105
Mihne Devam Ediyor, 105
Mu'tasım Devlet Merkezini Değiştiriyor, 106
Fütuhat Devam Ediyor, 107
Aynı Anda İki İslâm Devleti, 108
Mu'tasım'ın Ölümü ve Kısa Değerlendirme, 108

El-Vâsık Billâh Dönemi (Hicrî 227-232), 110
İsyanlar Bitmiyor, 110
Mihne Bitmek Bilmiyor, 111
Saltanat Halife'yi Tâğutlaştırır, 113
El-Vâsık Döneminin Değerlendirilmesi, 114

El-Mütevekkil Alallah Dönemi (Hicrî 232-247), 115
Yalancı Peygamber, 115
Bir Yiğit Hoca, Ahmed b. Hanbel, 116
Sultanları Anlamak Zordur, 117
Ermenistan Olayları, 118
Müslümanlar da İsyan Ediyor, 118
Esir Mübadelesi, 118
Saraylar Yapılıyor, 119
Veliahdlık Kurumu Ölüm Getirir, 120

El-Muntasır-Billâh Dönemi, 121

El-Muste'in-Billah Dönemi (Hicrî 247-252), 122

El-Mu'tez Billâh Dönemi (Hicrî 252–255), 125
İdarecileri Yoldan Çıkaranlar Şahsiyetsiz Hocalardır, 126
Karmatîlerin Ortaya Çıkışı, 128

Kuzey Afrika'da Şiî Fâtımî Devleti (H. 297-567; M.909-1171), 130
Fâtımî Devleti Öncesinde Kuzey Afrika, 131
Fâtımî Devleti'nin Menşei, 132
Karmatîlerin Kâbe Baskını, 134
El-Muktedir'in Katli, 134
Sicilya Müslümanları Fâtımî Olan Valilerine İsyan Ediyor, 135
Fâtımîlerin Mısır'ı İşgali, 135

Abbâsî Devleti'ne Bağlı Beylikler de İktidar Savaşındalar, 135
Sultan-Halifelik Devam Ediyor, 136
Kuzey Afrika'da Hâricî Terörü, 137
Bağdad Abbâsî Devleti Gittikçe Zayıflıyor, 137
Meyâfarkîn'de/Silvan'da Mervânî Kürt Devleti, 138

Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı, 141
Moğolların İslâm Coğrafyasını İstilâsı, 142
Değerlendirme, 143

II. Bölüm
Endülüs İslâm Devleti, 147
Giriş, 147

Endülüs, 150
Endülüs'ün Müslümanlar Tarafından Fethi, 151
Müslümanlar Düşmandan Değil Denizden Korkuyorlardı, 152
Çıkarmadan Önce Tarîf Keşfe Gönderiliyor, 153
İspanya/Vizigot Kralı Rodrik Yeniliyor, 154
Endülüs Fethi, Arap Fethi midir?, 155
Ömer b. Abdülaziz Döneminde Endülüs, 158
Çıkar Kavgaları Fethi Durduruyor, 160
Endülüs'te Valiler Dönemi, 161
Poitiers Savaşı, 162
Hıristiyanlar Kitle Halinde Müslüman Oluyor, 164

"Emîrler Dönemi" ya da Endülüs Emevî Devleti, 166
I. Abdurrahman Dönemi, 166
Endülüs Bağımsız Bir Müslüman Devleti Oldu, 168
Abbâsî Devleti Endülüs'e Müdahale Ediyor, 169
Saltanat Uğruna İhanet, 169
Emîr Abdurrahman Her Tarafa Hâkim Oluyor, 172
Kurtuba Camisi, 173

I. Hişâm Dönemi (172-180/788-796), 175
Emîr Hişâm Cihadı Sürdürüyor, 177

I. Hakem Dönemi (180-208/796-822), 179
Emîr Hakem Zevke Dalıyor, Ulemâ İsyan Ediyor, 180
Ulemâ Darağacında, 180
Emîr Hakem'in Tuleytula'daki İhaneti, 181
Emîr Hakem Şaraptan Vazgeçmiyor, 182
Değerlendirme, 183

II. Abdurrahman (el-Evsat) Dönemi (207-238/821-851), 185

Müzisyen Ziryâb'ın Endülüs'teki Yenilikleri, 185
Hayat Sadece Müzik, Eğlence ve Yemek Değil, 188
Has Ordu, 188
İçte ve Dışta Karışıklıklar Devam Ediyor, 189
Sicilya Adası Müslümanların Eline Geçiyor, 191
Değerlendirme, 192
Gizli Memurlar, 193

Emîr Muhammed b. Abdurrahman Dönemi, 194

Emîr Munzir Dönemi (273/275-886/888), 197

Emîr Abdullah b. Muhammed Dönemi (275-300/888-912), 198

III. Abdurrahman Dönemi (300-350/912-961), 201
İlk İcraatlar, 202
Medinetu'z-Zehrâ Sarayı Yapılıyor, 204
Hıristiyanlar Püskürtülüyor, 205
Şehzadelik Fitnesi, 206
Mısırdaki Müslüman Sultanlarla Endülüs Çekişmesi, 207
Endülüs Kültür ve Medeniyette Dünyanın En İleri Ülkesi, 207

II. Hakem Dönemi, 209
Cihâd, 209
Dinî Ahkâmı Uygulamada Tavizsizdi, 211
En-Nâsu 'Ala Dini Mulûkihim/ İnsanlar İdarecilerinin Dini Üzeredirler, 212
Değerlendirme, 214

II. Hişâm Dönemi, 215
Fitne Dönemi Başlıyor, 218
Berberler Duruma Hâkim Oluyor, 219

Tavâif-i Mulûk Dönemi, 220
Murabitûn ve Endülüs'e Gelmeleri, 220

Muvahhidûn Devleti (1130-1269), 224

Benu Ahmer Devleti, 227
Müslümanların Endülüs'teki Son Kaleleri Olan Gırnata da Düşüyor, 229
Gırnata Müslüman Katliamında İstanbul Fethinin Rolü, 231
Müddecir'ler, 232
Endülüs-Osmanlı Münasebetleri, 233
Değerlendirme, 236

III. Bölüm

Selçuklular, 241
Giriş, 241
Selçuklu Devleti, 243
Selçukluar Gaznelileri Yeniyor: Dandanakan Savaşı (1040), 245
Hilâfet-Selçuklu Münasebetleri, 246

Alparslan Dönemi, 250
Alparslan'ın Saltanatı, 250
Malazgirt Savaşı, 253
Savaş Başlıyor, 254
Alparslan'ın Ölümü, 258

Sultan Melikşâh Dönemi, 260
Nizâmu'l-Mulk, 262
İsmailîlerin Fitnesi, 263
Sultan Melikşâh'ın Ölümü, 264
Her Tarafta Sultanlıklar, 266
Melikşâh'ın Ölümünden Sonra Ortalık Karışıyor, 267

Anadolu Selçukluları, 268

IV. Bölüm
Haçlı Seferleri, 273
Giriş, 273
Haçlı Seferleri Öncesinde Hıristiyan Batı Dünyası ve Müslümanlar, 274
Haçlı Seferleri Öncesinde İslâm Dünyasının Durumu, 276
İlk Dönem Fetihlerinde Hıristiyanların Müslüman Toplum İçerisindeki Konumu ve Statüsü, 278
Haçlı Savaşlarından Önce Batı Hıristiyan Dünyası, Doğu'daki Müslümanları ve Hıristiyanları Tanımıyordu, 280
Haçlı Seferleri Öncesinde İslâm Dünyasının Siyasi Durumu, 281
Haçlı Seferlerini Doğru Anlamak/ Hıristiyan Hacılar Olgusu, 283
Haçlı Ruhunun Oluşturulması, 285
Latin Dünyası ile "Grek"/Bizans/Yunan Dünyası Arasındaki Mezhebî Çatışmalar, 287
Haçlı Seferlerinin Hazırlayıcıları, 288
Papa Siyasi Lider Oluyor, 289
Haçlıların Sembolü, 291

Birinci Haçlı Seferi, 293
Şiî Fâtımî Devleti'nin Tutumu, 297
Haçlıların İstanbul'a Yürüyüşü, 297
Haçlılar ve Yahudiler, 299
Haçlılar İstanbul'da, 301

Haçlı Ordusu İznik'te, 306
Bizans İmparatoru Aleksi'nin, Kılıç Aslan'ın Esir Ailesine Karşı Tutumu, 310
Avrupa Bayram Yapıyor, 311
Eskişehir (Dorylaion) Savaşı (1 Temmuz 1097), 311
Selçuklu Ordusu Geri Çekiliyor, Haçlılar Takip Ediyor, 312
Haçlılar Tarsus ve Çukurovayı Alıyor, 312
Haçlılar Edessa/Urfa'da, 314
Haçlılar Antakya Üzerine Yürüyor, 317
Haçlıların Bu Kolay Başarısının Sebebi Neydi?, 319
Haçlılar Antakya'yı Kuşatıyor, 320
Haçlıların Vahşeti, 323
Haçlılar Arasında Görüş Ayrılıkları Yeniden Başlıyor, 331
Ma'arratu'n-Nu'mân Şehri Haçlıların Eline Geçiyor, 332
Raymond de Toulouse Kudüs Üzerine Gitmeye Hazırlanıyor, 333
Haçlılar Kudüs'e Doğru İlerlerken Müslümanların Genel Durumu, 334
Haçlı Orduları Kudüs'e Doğru İlerliyor, 334
'Akkâ'nın Haçlılar Tarafından Kuşatılması, 335
Haçlılar Fâtımîlerle Temasa Geçiyor, 335
Raymond de Toulouse Zor Durumda, 336
Kudüs, 337
Kudüs Haçlıların Kuşatması Altında, 341
Kudüs Düşüyor, 343
Haçlıların Kudüs Krallığı Kuruluyor, 347
Fâtımîlere Saldırı, 348
Haçlıların Bir Kısmı Dönüyor, 350
Anadolu'da Haçlılarla Mücâdele Devam Ediyor, 351
Haçlı Savaşlarında "Tapınak Şövalyeleri", 352
I. Baudouin'in Kudüs Krallığı, 353
Haçlıların İslâm Dünyasına Akınları Devam Ediyor, 354
Kudüs'te II. Baudouin Dönemi, 357
Urfa'nın Müslümanlar Tarafından Geri Alınması, 359

İkinci Haçlı Seferi, 361
Eyyûbî Devleti'nin Kurulması ve Kudüs'ün Kurtuluşu, 364
Fatımi Şâvir'in Haçlılarla Birleşip Yaptığı İhânetler, 367
Şirkuh Fâtımî Halifesi'ne Vezir Oluyor, 368
Müslümanlar Birbirleriyle Uğraşıyor, 369
Selahaddin-i Eyyûbî Mısır'a Vezir Oluyor, 370
Mısır'da Fâtımî Devleti Son Buluyor, 373
Nureddin Zengi'nin Ölümü ve Mısır'da Eyyûbî Devleti'nin Yerleşmesi, 375

Haçlıların Durumu, 376
Müslümanların Durumu, 377
Haçlı Cephesi, 379
Zafer Yılı, 379
Müslümanların Hıttin Zaferi, 379
Selahaddin'in Kudüs'ü Fethi, 383

Üçüncü Haçlı Seferi, 390
Akkâ'nın Düşmesi, 393
Müslümanlarla Haçlılar Arasındaki Mücâdele Devam Ediyor, 395
Selahaddin Kudüs'te, 396
İngiliz Kralı Richard Haçlı Seferine Devam Ediyor, 396
Fransız Kralı Philippe Ülkesine Dönüyor Richard Savaşmaya Devam Ediyor, 396
Richard Avrupa'ya Geri Dönüyor, 397
Selahaddin Eyyubî'nin Vefatı, 398

Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204), 399
İstanbul'un Haçlılar Tarafından Alınması, 400
Ortodokslar Başkaldırıyor, 402

Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221), 403
II. Frédéric'in Haçlı Seferi, 404

Altıncı Haçlı Seferi, 407

Yedinci Haçlı Seferi, 408
Fransa Kralı IX. Louis'nin Haçlı Seferi, 408
Baybars, 410

Son Haçlı Seferi, 411
Haçlıların Sonu Geliyor, 412

Değerlendirme, 413
Müslümanlar Açısından, 414
Hıristiyanlar Açısından, 415

Moğollar, 417
Moğolların İslâm Coğrafyasını İstilâsı, 417
Rafızî İsmaillilerin Kalesi Alamut Düşüyor, 422
Moğol Belası: Hülâgu Bağdad Üzerine Gidiyor, 422

İndeks, 425

I. Bölüm

Abbâsîler Dönemi

"Onlar bağlardan, pınarlardan, ekinlerden,
(süslü mahfellerden), güzel konaklardan (makamlardan),
içinde nâz ve nimet ile yaşadıkları ihtişamlardan neler
(nice şeyler) terkedip gittiler. İşte (emir) böyledir.
Biz bütün bunları başka başka kavm (ler)e mirâs verdik."
(Kur'an-ı Kerim, Duhân Sûresi, 25-28).

Giriş

Abbâsîler, Müslümanların tarihinde uzun bir dönemi kapsadığı gibi, cereyan eden hâdiseler açısından da oldukça büyük bir öneme sahiptir. Ne var ki, bu önemine rağmen bu bölümde Abbâsî Devleti'yle ilgili konuların bütün ayrıntılara girmeyecek, meselenin özünü anlamaya gayret edeceğiz. Her dönemi yeni yeni fikirlerin oluşmasına sahne olmuş olan Abbâsî Devleti'nin bu karmaşık tarihini biraz olsun anlayabilmemiz için, ilk dönem dediğimiz ve bir müddet *Şia*'nın, daha sonraları da özellikle *Mu'tezile* mezhebinin devlet politikasına egemen olduğu dönemi ele alarak başlayacağız.

Daha başından itibaren görülecektir ki, Abbasoğullarının İslâm devlet başkanlığını Emevîler'den almaları, yönetim açısından fazla bir şey değiştirmedi. Saltanat kanunları olduğu gibi uygulandı ve saltanata dayalı iktidar etme biçimi her şeyin üstünde tutuldu. Bunun anlamı, iktidarı ellerinde bulunduranların, iktidarlarını *"din"*in

emrine vermedikleri gerçeğidir. Abbâsîler de tıpkı Emevîler gibi bir "*İslâm Devleti*" olmalarına rağmen, kendi iktidarlarının çıkarlarını dinin önünde tuttular. İleride görüleceği gibi, dini de "*kendi anlayışları dâhilinde bir din*" olarak yorumlayıp kabul ettiler.

Oysa mevcut devlete karşı çıkılıp iktidara talip olunduğunda, ilke olarak mevcut iktidarın iyi olmadığı belirtilir; yerine daha adil bir yönetimin geleceği ve devletin kaybolmuş itibarının iade edileceği iddia edilir. Dolayısıyla mevcut devlete de dinin öngördüğü kurallara uymadığı ve halkın haklarını çiğnediği için karşı çıkılır. Başka bir deyişle; gelecek olan yeni yönetimin halkın hukukunu gözetecek, hukuku şahsî çıkarların üzerinde tutacak bir yönetim tarzı getirme özelliği olmalıdır ki, yıktığı rejime benzemesin, onun gibi zalim olmasın! Ancak Emevîlerin yok edilip yerine Abbâsîlerin gelmesiyle bunların hiç birisi olmamış, olmadığı gibi saltanat hegemonyası daha da güçlenerek devam etmiştir.

İslâmî ve dolayısıyla insanî hiç bir kurala uymayan saltanat sistemi, hak-hukukun temini açısından tasvip edilecek hiçbir özelliğe sahip değildir. Gerek daha önce gördüğümüz Emevîler döneminde, gerekse ileriki sahifelerde ele alacağımız Abbâsîler döneminde saltanat rejimi bütün desiseleriyle varlığını devam ettirmiş, Saray'da [devlet merkezinde] "*ulu'l-emr*"ler İslâmî ilkelere göre değil, kişilerin ön plâna çıkarılmasıyla iktidara getirilmişlerdir. Bütün bunlara rağmen devlet, temel çatısı itibariyle bir İslâm devletiydi. Merkezde ve taşrada Müslümanlar arasında İslâm hukuku tatbik ediliyordu.

Önceki bölümlerde [1] bir İslâm devletinde yönetime gelecek devlet başkanının vasıfları üzerinde ayrıntılı bir biçimde durduğumuz için burada tekrar o konuya girmeyeceğiz.

Abbâsîlerin devlet merkezi olarak Dicle üzerinde kurdukları Bağdad'ta zaman zaman devlet terörüne başvurulmasına rağmen taş-

1 Bk. *Emevîler Dönemi*.

rada İslâmî kanunlar geçerli olmuş ve genellikle bu hukuk kuralları uygulanmıştır. İslâm hukukunun sivil niteliği bu tatbikatı kolaylaştırmış, mevcut iktidar için tehlike arzetmediği müddetçe devlet *Şeriat*'ın [İslâm ahkâmının] uygulanmasına karışmamıştır. Nitekim bu dönemde yetişen ve her biri İslâm hukukunun birer yıldızı olan *Ebû Hanife*, *İmâm Şâfi'î*, *İmâm Mâlik* ve *Ahmed b. Hanbel* gibi müctehidler, devletin memurları olmayı kabul etmeyen sivil âlimlerdi. Bu büyük hukukçular, ortaya koydukları içtihatlarıyla Müslümanlara amelde önder olmalarını, bir bakıma sivil oluşlarına, yâni devletin emrinde çalışmamalarına borçludurlar. *Ebû Yusuf* gibi devlet memuru olduğu hâlde siyâsi olmamak kaydiyle çok değerli ictihadlarda bulunan bazı hukukçular varsa da, bunlar parmakla sayılacak derecede azdır. Bu sebeple İslâm Hukuku'nun temellerini atan hukukçuların genelde sivil âlimler olduğunu söyleyebiliriz.

Bizim çalışma alanımız "*Müslümanların Siyasi Târihi*" olduğu için, ele aldığımız dönemin sahip olduğu çok yönlü zenginliğe, hukuk ve diğer kültür hareketlerindeki ayrıntılara girmeyecek, meselelerin ancak siyasi boyutları üzerinde durmaya çalışacağız. Nitekim ele alamayacağımız konularda, diğer meslektaşlarımızın çeşitli dillerde kaleme aldıkları binlerce eser mevcuttur.

Bu dönemde de yine hâdiselerin seyrini takip edebilmek için kronolojik metodu esas alıp tahlil ve tesbitlerimizi buna göre yapmaya çalıştık. Araştırmalarımızı sürdürürken zaman zaman o dönemin bazı hâdiselerini günümüz olaylarıyla karşılaştırma cihetine gittik. Bundaki amacımız, günümüzü anlayabilmek için geçmişimizden alacağımız dersler olduğunu göstermektir. Yazdıklarımızın bize herhangi bir faydası olmayacaksa, salt bilgi olsun diye geçmişin olaylarıyla neden beyinleri meşgul edelim ki? Bu tarih metodunun insanı yanıltabilen riskli bir metod olduğunun farkındayız. Çünkü tarihçi, naklettiği hâdisenin cereyan ettiği ortamı iyi bilmez, geçmişin hâdiselerini bugün oluyormuş gibi telakki ederse, içinden çıkılması hayli zor girdaplara

düşebilir; bu nedenle çok dikkatli olmak zorundadır. O bakımdan, *"geçmişimizi günümüze taşıma"* çabası diyebileceğimiz bu metodun fevkalade faydalı olmasının yanı sıra, aynı derecede yanıltıcı olabileceğinin de bilinmesi gerekir. Onun içindir ki, bütün dikkat ve özenimize rağmen yanılgılarımız, tesbit ve tahlillerimizde bazı eksiklikler olabilir/olacaktır. Mamafih bütün bu olumsuzluklarına rağmen, biz bu yöntemi kuru nakilciliğe tercih ediyoruz.

Başka fırsatlarda da belirtmeye çalıştığımız gibi, iyi de olsa, kötü de olsa, Emevisi, Abbâsîsi, Eyyubîsi, Endülüsü, Osmanlısı ve günümüz tarihiyle bu tarih bizim tarihimizdir. Her yönüyle bize ait olan bu tarihi çok iyi bilmemiz, ona sahip çıkmamız ve yararlanmak için de onu sağlıklı bir şekilde yorumlayarak günümüze taşımamız gerekir. Bunu yaparken, ne işlenmiş olan suçları görmezlikten gelerek *"Ecdâd"* deyip zoraki bir aklamaya gidelim; ne de o *Ecdâd*'ın Allah için yapmış oldukları mücâdeleleri inkâr ederek nankör olalım! Bir defa şunu çok iyi bilelim ki; mensubu olmakla şeref duyduğumuz İslâm'ı onlar bize getirdi.

Bazıları *"Ne münâsebet, biz İslâm'ı, Kur'an ve Sünnet'ten öğrendik!"* diyebilirler. Bu kardeşlerimize *"Doğrusunuz, İslâm'ı Kur'an ve Sünnet'ten öğreniyoruz; yalnız şu da inkârı mümkün olmayan tarihi bir gerçektir ki, bizden öncekiler Kur'an ve Sünnet'i canları pahasına savundular, korudular, onları öz benliklerine tercih ettiler; onlar böyle yaptığı için biz de onlara ilk günlerindeki tazeliğiyle sahip olabildik!"* deriz. Onun için, herkesin hakkını gerektiği gibi teslim edelim. Teslim edelim ki, bizden sonrakiler de bizlerin hakkını inkâr etmesinler.

Fıkhî bir kanunumuza uyarak diyoruz ki: *el-'abdu yudebbir, v'Allahu yukaddir* [*Kul teşebbüs, Allah ise takdir eder*].

Bu düşünceyle diyoruz ki, biz gücümüze göre bir şeyler yapmaya çalıştık; tesirini halkedecek olan Cenâb-ı Allah'tır.

Allah bizi, kendi rızası doğrultusunda çalışan gerçek mü'minlerden eylesin; âmin...

Abbâsî Ailesinde Hilâfet Fikrinin Doğuşu

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Resûlullah (s.a.s) vefat edince, hiç kimseyi yerine halife olarak bırakmadı. Onun vefatını müteakip Benu Sa'ide Sakîfesi'nde cereyan eden münakaşa ve müzakerelerden sonra, Hz. Ebû Bekir halife olarak seçildi ve hilâfeti, Hz. Peygamber (s.a.s) Mescidinde yapılan genel biatle kabul edildi.

Ebû Bekir kendinden sonra Hz. Ömer'i; Ömer'den sonra kurulan Şûrâ da, Hz. Osman'ı halife olarak seçti.

Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk altı yılından sonra Emevi ailesi, özellikle de Mervân b. Hakem, devlete hâkim olup gayrimeşru tasarruflara başlayınca, Müslümanlar bu hâlden kurtulmanın yollarını aramaya başladılar.

Hz. Osman'ın katliyle neticelenen olaylardan sonra Hz. Ali'nin hilâfete getirilişi ve bunun üzerine bazı çevrelerin, özellikle de Muaviye taraftarlarının bu tercihe sıcak bakmayışları, hatta ona karşı çıkıp savaşmaları neticesinde bir kargaşa meydana geldi. Bu kargaşa ortamında Hâricîlerin organize ettikleri eylemler sonrasında Hz. Ali'nin şehid edilişi, kafalarda bazı soru işaretlerinin oluşmasına sebebiyet verdi. Bu sürecin sonunda Muaviye'nin, yâni Emevîlerin devlete tamamiyle hâkim olmalarından sonra, hilâfet hakkının kendi ailelerinde olduğuna inanan Benû Haşim ailesi gizli bir *"dâ'î*/Ali ailesine davet hareketi" başlattı. Bu hareket bazen gizli, bazen de Hz. Hüseyin'in Yezid'e karşı çıkışı gibi açıkça Emevi ailesine karşı mücâdele etmeye başladı. Bu hareketin iki kolu vardı:

1- Ebû Tâlib b. Abdulmuttalib ailesi,

2- Abbas b. Abdulmuttalib ailesi.

Emevîlere karşı iki koldan yapılan bu mücâdele sonucunda Abbasoğulları duruma hâkim oldu. Bu kez de Abbâsî Devleti'ne karşı Alioğullarının mücâdelesi başladı ki, ilerideki sahifelerde bu konunun ayrıntılarına girilecektir.

Abdullah b. Muhammed b. Ali es-Seffâh (Hicrî 132-136)

Emevîler'le ilgili bölümde ayrıntılarını anlattığımız gibi, son Emevi sultanı olan Mervân'a karşı huruç eden Abbasoğullarından Abdullah b. Muhammed b. Ali, diğer adıyla es-Seffâh, Mervan'ı ordusuyla Şâm'a kadar takip ettirmiş; Mervân orada da tutunamayarak Mısır'a kaçmıştı.

Târihçi Mes'ûdî'de geçen bir rivayete göre[2] Abdullah es-Seffâh'tan kaçan Mervân, canını kurtarmak için Bizans Devleti'ne bile sığınmak istemişti.

Olayı anlatan Abdullah el-Kuşeyrî, Mervân'ın kendisini çağırarak Bizans Devleti'ne iltica etmek istediğini, kendisinden önce de İran krallarının böyle hareketler yaptıklarını, bunun ayıp da sayılamayacağını belirttikten sonra, şöyle devam etmektedir:

"Mervân şöyle dedi: 'Bizanslı yetkililerden emân isterim. Onlar da bana güvence verdikten sonra, bana tabi olanlarla gösterilen yere yerleşirim. Taraftarlarımdan kaçıp bana iltihâk edenlerle tekrar güçlenir, düşmanımın üzerine giderim!'

Mervân'ın bu sözlerine karşı el-Kuşeyrî şöyle dedi:

'Allah'a sığın yâ Emire'l-mu'minin! Karılarını, kızlarını nasıl ehl-i küfür içerisine götürürsün? Rumlarda hiç vefâ olur mu? Sen Fırat'ı geçerek Suriye'de seni destekleyenleri de yanına alarak Mısır'a ulaşmaya bak! Orada sığınabileceğin koskoca Afrika var!'[3]

2 Mes'ûdî, *Murûc*, VI,83.

3 Mes'ûdî, *Murûc*, VI,84.

Bu sözler üzerine Mervân Mısır'a kaçtı. Fakat Mısır ve Afrika da onu kurtaramadı. Kafası kesilerek Abdullah Seffah'a gönderildi. Rivayete göre Mervân, bindiği bir kayıkla Nil nehrini geçerek Batı yakasına kaçmayı başarmış; fakat onu takip edenlerden birisi kendisini bularak uykudayken kafasını kesmiştir. [4]

Mervân'ın öldürülmesiyle zaten son günlerini yaşamakta olan Emevi saltanatı da fiilen ortadan kalkmış oldu.

Hicrî 132. senede Emevi saltanatının yıkılması ve yerine Abbâsî ailesinin İslâm devlet yönetimini devralması, saltanat açısından bir değişiklik getirmedi: Bir saltanat yıkıldı, yerine bir başka saltanat geldi.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"De ki: Mülkün (iktidarın) gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik Senin elindedir. Gerçekten Sen her şeye kadirsin. Geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin." [5]

Yeni kurulan devletin sultanı, Abbasoğullarından Abdullah b. Muhammed idi. Devlet Başkanlığını Emevîler'den zapteden bu ilk Abbâsî sultanı, kendilerinden önceki Emevîler'in ve Emevîler'i destekleyenlerin kanlarını akıtmakla işe başladı. Saltanat böyle gerektiriyordu: Saltanatın, yâni birilerinin iktidarının devamı için, kan dökmek dâhil, ne lâzımsa yapılıyordu. Sultan'ın çıkarları için, fail-i meçhul ve fail-i malûm, her türlü cinâyete göz yumuluyor, hatta teşvik ediliyordu. Tıpkı zamanımızda, halkı Müslüman olan pek çok ülke başta olmak üzere, sömürülmekte olan bütün ülkelerde sömürgecilerin kendi sömürü rejimleri uğruna yaptıkları gibi... İşte Abdullah es-Seffâh da böyle yaptı. Ne varki o, bu işi o denli ileri götürdü ki, İslâm ülkesinde âdetâ hukuk yok oldu. Emevîler'e karşı öylesine bir *"soykırım"* baş-

4 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 367.

5 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 26-27.

lattı ki, insanlar onun için lâyık olduğu en güzel ismi buldular: "*es-Seffâh*" (kan dökücü)!

Emevi sultan-halifeleri dâhil, suçlu olanlar -hangi makamlarda bulunurlarsa bulunsunlar- elbette cezalandırılmalıdırlar. Ancak, her suçun hukuki bir cezası olmalıdır. Verilen ceza ve infaz hukuku aştı mı, verilen ceza da suça dönüşmüş olur.

İşte İslâm devlet yönetimini devralan Abbasoğulları da böyle yaptılar: Suçlu olan devlet adamları yanında, Ümeyyeoğullarından kimi yakaladılarsa öldürdüler ve bu aileye [Emevîler'e] karşı bir soykırım hareketine giriştiler. Kime uygulanırsa uygulansın, soykırım hareketlerinin İslâmî hiç bir dayanağı yoktur.

Bütün bu soykırımlara rağmen, Abdullah es-Seffâh'ın duruma hâkim olması kolay olmadı. Çünkü hâlâ değişik bölgelerde kendisine karşı isyan ediliyor; bazı yerlerde de hilâfetten hal' edildiği haberleri geliyordu. [6]

Ebû'l-Fidâ'nın tarihinde [7] geçen şu rivâyet ne kadar korkunç, ne kadar insanlık dışıdır! Neredeyse çağdaş Amerika ve İsrail'in kimi İslâm ülkelerinde yaptıkları vahşetini hatırlatıyor:

"Abbasoğulları doksan kadar Emevi erkeğini sopalarla dövdükten sonra yere yatırıp inleyen bu insanlar üzerine deriden yapılmış yemek sofralarını serdiler. Can çekişen bu insanlar üzerinde yemek yerlerken, sofra altındaki insanlar teker teker can verdiler."

Saltanatın devamı uğruna suçlular yanında suçsuzlar da öldürülüyordu; hem de işkence edilerek... Kim ne derse desin, Müslümanlara miras olarak kalan bu saltanat geleneği, Muaviye b. Ebi Sufyân'ın eseriydi.

Emevi ailesinden, -bir yolunu bulup kaçabilenler hariç- ne bir erkek, ne de bir kadın bırakıldı. Çocuklarıyla beraber öldürdükleri bu

6 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X,69-70.

7 Bk. *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut, tarihsiz, I,212.

insanları aç köpeklere yem yaptılar.[8] Maalesef bütün bunlar da İslâm adına yapıldı.

Muaviye b. Ebi Sufyân başta olmak üzere, Emevi sultanlarının çoğunun kabirleri açılarak cesetlerinden artakalanlar yakıldı; vücudu bozulmamış olan Hişâm b. Abdulmelik'in cesedi ise çarmıha çakıldı, daha sonra o da yakıldı.[9]

Kendilerine bu muamele yapılan halife-sultanların, kendi yönetimleri zamanında İslâm adına ne denli cürümler işleyerek Müslümanları sömürdüklerini, Emevîler dönemini anlatırken belirtmiştik. Ne varki, ölüleri cezalandırmanın hiç bir mânâ ve yararı olmadığı gibi, böylesi hareketler de cahiliye dönemini hatırlatan vahşice eylemlerdir. Devlet terörü olan bu hareketlerin bir tek gayesi vardı: Halkı korkutmak, sindirmek ve Emevi'yi unutturmak...

Bu kabil soykırımlardan sonra saltanat ve tahakküm bitseydi ve sıradan insanların da sultanlar gibi hak-hukukları oldukları kabul edilseydi, belki yapılanlar da biraz sineye çekilebilirdi. Ancak görüyoruz ki, Emevi saltanat canavarı yıkılmış, yerine aynı siyaseti güden bir başka saltanat canavarı gelip oturmuştur. Bu saltanat kavgaları altında milyonlarca Müslüman ezilmiş, köleleştirilmiş ve çoğu kez de canlarını kaybetmiştir.

Şüphesiz bu söylediklerimizi ağır bulanlar olacaktır. Ne var ki, geçmişte ve günümüzde, din adına yapılan bu zulmün mahiyetini bilmedikleri için *"Ulu'l-Emr"*ler uğruna nice Müslüman şahsiyetini kaybetti, kendilerine yapılan haksızlıklara karşı çıkamaz oldular. Çünkü saltanatın kuralı buydu: İktidarı ayakta tutabilmek için her şey meşru, her zulüm kanunidir ve kanunlar, halk için değil, iktidar sahiplerinin çıkarları için vardır.

Es-Seffah'ın bu hareketlerinden, yâni kâfirlerle değil, Müslümanlarla uğraşmasından yararlanan Bizans Kralı Konstantin, daha önce

8 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X,60; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I,213.

9 Mes'ûdî, *Murûc*, V, 471; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 60.

Müslümanlarca fethedilmiş olan Malatya'yı geri aldı.[10] Bütün tarih boyunca ve günümüzde, ne zaman ki Müslümanlar birbirleriyle uğraşmışlar; bundan yararlananlar daima düşmanlar olmuştur. Bu fırsattan istifade ederek savaş açmışlar ve galip gelmişlerdir.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Abbâsîlerin bu ilk döneminde -belki istisnâsız- bütün valiler Abbasoğullarından atanmıştır. Layık olsunlar, olmasınlar, bu atamalar yapılmış ve Abbasoğulları ailesinin -Endülüs hariç- bütün İslâm mülkü üzerindeki hâkimiyeti sağlanmıştır.

Abdullah Seffah'ın iktidarı ele geçirip Hicrî 132. senenin Rebiülevvel ayının ikinci gününde[11] hilâfetini ilan ederek Müslümanları kendisine biat ettirdikten sonra Kûfe'de yapmış olduğu ilk konuşma, konunun açıklığa kavuşması açısından çok önemlidir.

Abdullah es-Seffâh, Kûfe camisinde Müslümanlara cuma namazını kıldırdı ve besmeleyle başladığı hutbesinde, Emevîlerin Kâbe'yi mancınıklarla dövüp yıktıklarını hatırlattıktan sonra[12] şöyle devam etti:

"İslâm'ı Kendisi için seçen, onu yücelten, onu şereflendiren ve onu büyüten Allah'a hamd olsun! Resûlullah (s.a.s) vefat edince, sahabesi onun devletini idâre ettiler. Fakat daha sonra Ümeyye ailesi idâreyi eline geçirdi. Bir müddet için Allah onlara fırsat verdi. Onlar ise idâreleriyle Allah'ı gazaplandırdılar. Allah da bizim ellerimizle onlardan intikam aldı ve bizim vasıtamızla, yeryüzünde ezilenleri kurtarmak için, *hakkımız olan idâreyi* bize geri verdi. Bizimle başladığı gibi, bizimle sonuçlandırdı. Biz Ehl-i Beyt'in Allah'tan başka yardımcısı yoktur. Ey Kûfeliler, bizim sevgi kaynağımız ve dostluk yuvamız sizlersiniz! Durumunuzu hiç değiştirmeyiniz! Bizim yanımızda insanların en üstün olanları sizlersiniz. Bizim için en değerli olanlar

10 Bk. Ay. yer.

11 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 277. Ya'kûbî, bu tarihi, aynı senenin zilhicce ayının son günlerinde diye kaydediyor (*Târîh*, II, 349).

12 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 370.

da sizlersiniz! Maaşlarınızı yüzde yüz artırdım. Ben, hoş gören, *Kan Dökücü* (Seffâh), darmadağın eden bir *öfkeyim*!" [13]

Bu konuşmada mevzuumuzu ilgilendiren üç önemli husus vardır:

1- Abdullah es-Seffâh, konuşmasında da gördüğümüz gibi, İslâm devlet idâresini kendilerine ait mutlak bir hak olarak görüyor.
2- Kendisine ilk desteği veren Kûfeliler, en üstün Müslümanlar olarak görülüyor ve gösteriliyor.
3- Nihâyet üçüncü husus da, rejimini oturtabilmek için kendisini *"Kan Dökücü"* ve *"Öfke"* şeklinde tanımlayarak halkı tehdit ediyor.

İşte sömürü düzenlerinin üç ana unsuru da zaten budur: İktidar halkın değil, kayıtsız-şartsız birilerinin olacak; sadece böylesi rejimleri destekleyen insanlara değer verilecek; sadece iktidarı destekleyenler iyi insanlar olacak; *"en üstün olanlar muttakilerdir"* kanunu yerine, *"en üstün olanlar, iktidarı gasp etmiş olanları destekleyenlerdir"* ilkesi getirilecek ve nihâyet rejime karşı koyanlara hayat hakkı tanınmayacak!

Ebû'l-Abbas Abdullah'ın, yaptığı bu ilk konuşmada son Emevi halifesi Mervan'ı *"Allah'ın düşmanı, Şeytan'ın dostu"* diye tanımladığını kaydeden Târihçi Ya'kûbî, yukarıda geçen hutbeyi daha uzun ve farklı olarak vermektedir. [14]

Ebû'l-Abbas Abdullah'a bu şekilde biat edilince, yeni halife de Ebû Seleme ed-Dâ'î'yi kendisine vezir yaparak bütün işlerini ona havale etti. Fakat halifenin bu hareketi, kendisini her şeyiyle desteklemiş olan Ebû Muslim el-Horasanî'nin o kadar zoruna gitti ki, hemen Mervân ed-Dabbî adında birini görevlendirerek Kûfe'ye gönderdi ve Halifenin vezirini öldürttü. [15]

13 Suyutî, *Târîhu'l-Hulefâ*, el-Kâhire,1964, s.257. Bu hutbenin diğer ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 350.
14 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 350-351.
15 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 370.

Halife es-Seffâh, henüz biat etmemiş olan bölgelere de İbn 'Asâkir'e [16] göre kendisinden daha büyük olan kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr'u göndererek biat ettirdi. Hatta Emevi Devleti'nin son döneminde Irak bölgesi valisi olan ve Abbâsî Devleti kurulduğu sırada Vâsıt'ta bulunan Yezid b. Hubeyre'yi, kendisine emân verildiği halde mescidinde öldürttü. [17] Böylesi bir istibdatla dört sene İslâm Devleti'nin başında halife/sultanlık görevini sürdüren Abdullah es-Seffâh, binlerce Müslümanın kanına girerek ismiyle müsemmâ oldu.

Görüldüğü gibi, bir zulüm rejimi yıkılmış, yerine bir yenisi gelmişti. Bunun tek sebebi de, İslâm'ın "*Şûrâ*" sisteminin kaldırılıp yerine saltanat rejiminin uygulamaya konulmasıdır.

H. 134. senede Halife Ebû'l-Abbas, *el-Enbâr* denen şehre taşındı ve orada kendisi için, adı "*el-Hâşimiyye*" [18] olan bir mekân oluşturdu. İçinde bir de saray yaptırıp [19] saltanatının sonuna kadar orada yaşadı. Muhtemelen tedbir olarak Şâm'a gitmemiş ve güvencede kalabilmek için böyle bir tercihte bulunmuştur. Çünkü Ebû'l-Abbas, Hz. Ali'nin torunlarına eğilimi olan Kûfelilere de güvenmiyordu. [20]

Abdullah es-Seffâh, Hicrî 136. senesinin zilhicce ayında yirmi sekiz yaşında iken [21] el-Enbâr'da hastalanarak öldü. Hilâfeti dört yıl bir kaç ay sürmüştür. [22]

16 *Târîhu* Dımeşk, C. 32. S. 278.

17 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 353 vd; ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 371-375; *el-Hudarî, ed-Devletu'l-Abbâsîyye*, s. 48.

18 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 358.

19 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 375.

20 Muhammed Beg, *el-Hudarî, ed-Devletu'l-Abbâsîyye*, s. 48.

21 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 278.

22 Bu konunun ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 361; Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 324. İbn 'Asâkir'e göre (bk. *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 278, 283) 4 sene 9 ay sürmüştür.

Halife Mansûr Dönemi (Hicrî 136-158)

Abdullah es-Seffâh dört senelik bir hilâfetten sonra ölünce, yerine kardeşi Ebû Ca'fer Mansûr halife oldu (Hicrî 136.sene). Annesi Berberî[23] olan el-Mansûr, Hicrî 95 senesinde doğmuştu.[24]

Ebû Muslim Horasanî'nin Öldürülmesi ve Mansûr'un Hilâfetinin Yerleşmesi

Emevîlere karşı Abbasoğullarını desteklemiş olan Ebû Muslim, Horasan'da bulunuyor ve Halife Abdullah es-Seffâh'ın kendisine karşı takındığı tavrı beğenmiyordu. Aslında Halife es-Seffâh da ondan çekiniyor, onu öldürmenin yollarını arıyordu. Nitekim kardeşi Mansûr'u onun askerlerine karşı gönderdiyse de, Mansûr, Ebû Muslim'in askerlerine yenilerek canını zor kurtardı.[25]

Daha sonra Ebû Muslim, Halife Ebû'l-Abbas'a haber göndererek, kendisini ziyaret edip oradan da hacca gitmek istediğini belirtti ve bunun için izin istedi. Ebû Muslim, hacca "*Hac Emîri*" olarak gitmek istiyor fakat Halife ona bu görevi vermek istemiyordu. Onun için alelacele el-Cezire taraflarında bulunan kardeşi Mansûr'a haber göndererek kendisini hac emîri tayin etmek istediğini, böylece Ebû Muslim'in,

23 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 364. İbn 'Asâkir (*Târîhu Dımeşq*, C. 32, s.298, 301), annesini "*ummu veled*" (cariye) olarak tanımlar.

24 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 324.

25 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 377.

Mekke'de onun önüne geçemeyeceğini bildirdi.[26] Bu haber üzerine Mansûr hemen el-Enbâr'a geldi ve hacc hazırlıklarına başladı. Ancak bu durum Ebû Muslim'in hoşuna gitmedi.[27] Aslında Ebû Muslim ile Mansûr arasındaki hoşnutsuzluk oldukça eskilere dayanıyordu. Nitekim Mansûr, Halife Ebû'l-Abbas'tan Ebû Muslim'i hemen öldürme izni istemiş fakat Halife ona müsaade etmemişti.[28]

Böylece Halife, Ebû Muslim'le kardeşi Mansûr'u birlikte hacca gönderdi. Hacc dönüşü, Ebû Muslim, Mansûr'dan daha önce Mekke'den ayrıldı. Ebû Muslim hacc dönüşünde iken, Halife es-Seffâh'ın ölüm haberi geldi. Bunun üzerine Ebû Muslim, ölen halifenin kardeşi Mansûr'a bir taziye mektubu gönderdi. Fakat bu taziye mektubunda Mansûr'u hilâfetinden dolayı tebrik etmedi; onun gelişini de beklemedi. Onun bu hareketine sinirlenen Mansûr, kendisine çok sert bir mektup yazdı. Mansûr'un bu mektubu üzerine Ebû Muslim tekrar Mansûr'a bir mektup göndererek onun halifeliğini kutladı.[29]

Halife ağabeyinin ölüm haberi üzerine Mansûr da hemen el-Enbâr'a hareket etti.[30] Ebû Muslim ise Mansûr'dan önce el-Enbâr'a vardı. Bu sırada Mansûr'un amcası İsâ b. Ali, el-Enbâr'da Mansûr'u veliahtlıktan azletmiş, kendisini halife ilan etmişti.[31] Fakat karşısında Ebû Muslim'i görünce kararından vazgeçerek Mansûr'a biat etti. Aynı şekilde, ölen halifenin Şâm'da vali olarak bulunan amcası Abdullah b. Ali de Halife'nin öldüğünü duyunca, kendisine halife olarak biat ettirdi

26 Olayın diğer ayrıntıları için bk. Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 8, s. 236-237.

27 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 468.

28 Taberî, *Târîh*, VII, 468.

29 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V,469.

30 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 308.

31 İbnu'l-Esîr ise, Ebû Muslim'in İsâ b. Ali'ye biat ettiğini, sonra da vazgeçtiğini yazmaktadır (*el-Kâmil*, V, 469). Bu konudaki diğer ayrıntılar için bk. Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 8, s. 237-241.

ve Nusaybin'e çekildi. Amcasının durumunu öğrenen Mansûr, Ebû Muslim ve askerlerini üzerine göndererek onu kendisine biat ettirdi. [32]

Tabii ki devlet idaresi kayıtsız-şartsız bir ailenin hakkı olarak görülür ve *"ulu'l-emr'e itaat vaciptir"* ilkesi istismar edilerek imtiyazlı aile iktidarına yüzde yüz itaat edilirse, o ailenin her bir ferdi de kendisinde sultanlık hakkı görerek saltanat mücâdelesine girer. Neticede ailenin güçlü ve dişli bir üyesi iktidarı elde eder, onun saltanatı uğruna yapılan kanlı mücâdelelerde de binlerce Müslüman hayatını kaybeder.

Nitekim amcasının bu hareketini duyan Mansûr, yukarıda belirttiğimiz gibi, Ebû Muslim Horasani'nin komutasında hazırladığı bir orduyu Nusaybin üzerine gönderdi. Uzun süren çarpışmalardan sonra Mansûr'un amcası yenildi ve Ebû Muslim galip geldi. Bu süreçte Mansûr ve amcasının keyifleri için binlerce Müslüman ya yok yere canından oldu ya da Müslüman kardeşinin katili oldu. [33]

Böylece saltanatın başlamasından itibaren İslâm askerinin yönü büyük oranda cihattan çevrilmiş, ordu saltanat ihtiraslarının emrine verilmiştir.

Ebû Muslim Nusaybin üzerine gidince, Halife Mansûr da onu kontrol etmesi için arkasından gizlice bir adamını gönderdi. Ebû Muslim bunu duyunca çok kızdı ve Horasan'a gitmek üzere Medâin'e hareket etti. Onun Horasan'a gitmesini istemeyen Halife Mansûr ise onu Horasan'dan uzak tutarak tehlikesini azaltmak üzere kendisine Şâm ve Mısır valiliklerini teklif etti. Fakat Ebû Muslim onun bu teklifine kızarak Horasan'a gitmeye karar verdi.

Bu şekilde iktidarını güçlendiren Mansûr, Ebû Muslim'den çekindiği için ona bir mektup yazarak yanına gelmesini emretti. Ebû Muslim, Mansûr'un mektubuna değer vermediği gibi, ona cevap verme

32 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 378-379; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 366.
33 Mes'ûdî, *Murûc*, III,302.

gereğini bile duymadı. Fakat Halife Mansûr onun bu yaptıklarından haberi yokmuş gibi davranarak kendisine Ebû Humeyd adında bir adam gönderdi. Ebû Humeyd, Halife Mansûr'un talimatıyla yalandan Ebû Muslim'e bin türlü iltifatta bulundu; kendisinin Âl-i Resûl'e hizmette devam ederek iyi olan şöhretini kötülememesini söyledi ve onu Mansûr'un yanına gelmeye ikna etti. [34]

Mansûr, kandırılıp getirilen Ebû Muslim'e üç gün boyunca fevkalade izzet ve ikrâmda bulunduktan sonra, dördüncü gün onu yanına çağırttı ve orada hazır bulundurduğu adamlarına öldürttü. [35] Ebû Muslim'e şiddetle bağlı olan askerlerini de içi altınla dolu keseler vererek yatıştırdı. [36]

Muhtemelen Mansûr, Ebû Muslim'i öldürttükten sonra çıkabilecek bir ayaklanmayı düşündüğü için yapmış olduğu bir konuşmada onu öldürtmesinin gerekçelerini açıkladı. Bu gerekçelerde, Ebû Muslim'in daha önce kendisine biat ettiğini, sonra da bu biatını terk ettiği için öldürüldüğünü ilân etti. [37] Nitekim Ebû Muslim'in öldürülme haberi Horasan'a ulaşınca, onun taraftarları olan *Hurremiye*, Mansûr'a karşı ayaklanarak harekete geçti. Daha sonra sapık bir fırka haline gelen *el-Muslimiyye*, Ebû Muslim'in ölmediğini, onun bir gün geri dönerek yeryüzünü adaletle dolduracağını ileri sürdüler. Muslimiyye tâifesi, bununla yetinmeyerek Mansûr üzerine yürüdü. Fakat ordusu, Mansûr'un ordusuna karşı koyamadı ve yenildi. Bu arada yüz bine yakın Müslüman yok yere canından oldu. [38]

34 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 472-473.

35 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 367-368; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 476.

36 Bu konudaki ayrıntılar için bk. ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 381-383; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 476.

37 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 478-479.

38 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 365-367; Mes'ûdî, *Murûc*, III,305-306.

El-Mansûr'un Hilâfeti Yerleşiyor

El-Mansûr, yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, kendisi ve iktidarı için tehlikeli olan unsurları teker teker ortadan kaldırdıktan sonra, kendinden emin bir şekilde hükmetmeye başladı.

Halife el-Mansûr, hemen hemen her sene Hacc'a gider, orada hem ibadet eder hem de Müslümanlara konuşmalar yapardı. Târihçilerimiz[39], onun bir Arafat konuşmasını şöyle naklederler:

"Ey insanlar! Ben Allah'ın, O'na ait olan yeryüzündeki sultanıyım. Onun vereceği başarı ve irşadıyla sizi yönetiyorum. O'nun rızasına uygun bir şekilde hazinesinden harcıyorum. Harcamalarımı O'nun irade ve iznine bağlı olarak yapıyorum. Allah beni o hazinenin kilidi yaptı. Dilediğinde size vermem için beni açar, dilediğinde beni kapatır. Ben bu kutsal günde Allah'a sığınıyor, O'nun "Bugün dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için İslâm'ı din olarak beğenip seçtim" [40] ayetinde buyurduğu gibi fazlından, kereminden niyaz ediyor, beni doğru işlerde başarıya ulaştırmasını, doğruluktan ayırmamasını, merhametli ve iyiliksever kılmasını ve adil davranmamı nasip etmesini diliyorum."

El-Mansûr'un Halkla İlişkisi

Rivayete göre Halife Mansûr yukarıda arz ettiğimiz sözlerini tamamlayınca, cemaatin arka saflarından birisi ayağa kalkıp *"Kimi kastediyorsan, onu söyle!"* demesi üzerine Mansûr önce sustu, sonra da şöyle dedi: *"Biz Allah'tan işitenden duyduk! Ben bir âsî, bir diktatör/cebbâr olmaktan ve böylece günahımın bana galebe çalarak izzetimi almasından Allah'a sığınırım. Nitekim o durumda dalalete düşmüş olurum!"*

39 Bk. İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 310-311.
40 K.K. Mâide Sûresi, 3.

Rivayete göre el-Mansûr, kendisiyle bu şekilde konuşan kişinin samimiyetini ölçmek için ona bazı *atiyye*lerde bulunmuş ve onun gayrı samimi olduğunu tesbit ettikten sonra onu da cezalandırmıştır.[41]

Burada dikkatimizi çeken şey, Halife el-Mansûr'un bütün celadetine rağmen bu gibi adamlarla bile diyaloga girmesi, onları dinlemesidir. Ancak dinledikten sonra hoşuna gitmedi diye rivayet edildiği üzere adamı öldürtmesi, kabul edilecek bir durum değildir. Mamafih el-Mansûr'un şöyle bir sözü de nakledilmektedir:

"Halife mutlaka takva üzere olmalı; sultan, ancak kendisine mutlak itaat varsa sultandır; halka da ancak adalet düzeltir; affetmesi en güzel olan, cezalandırmaya en muktedir olandır; insanlardan en akılsız olanı da kendinden daha aşağı olana zulmedendir."[42]

Şayet tarihçilerin naklettiği bu söz gerçekten Halife el-Mansûr'a aitse, onun kendisine karşı çıkıp tenkid eden birisini cezalandırmaması gerekir. Mamafih onun saltanat konusundaki tavizsizliği yanında, affetmeyi seven birisi olduğu da tarihçiler tarafından sıkça anlatılan rivayetlerden anlaşılmaktadır.[43] Anlaşılan odur ki, iktidarını tehlikeye atmadığı sürece, Halife el-Mansûr, her türlü tenkide açıktı.[44] Târihçiliğin zor tarafı da şudur: Çok değişik rivayetler içerisinden, doğru olanını bulup çıkarmak!

Rivayetlerden anladığımıza göre, artık insanlara, İslâm'a karşı takındıkları tavırlara göre değil, sultanlara karşı olan tutumlarına göre değer veriliyor, ya da verilmiyordu. Ebû Muslim el-Horasanî ile Halife el-Mansûr'un ilişkileri buna en güzel örnektir.

41 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32. s. 312-313.
42 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s.27; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32. s. 315.
43 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32. s. 318-319.
44 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32. s. 325 vd.

Oysaki Ebû Muslim Horasani, -tarihçilerin yazdıkları doğruysa[45]-, Mansûr'un saltanatının yerleşmesi için 600.000 insanı mahkûm ederek öldürtmüştü. Hatta tarihçi Ya'kûbî'ye[46] göre, bizzat Ebû Muslim'in kendisi 100.000 insan öldürdüğünü ifade etmiştir. Tabii ki öldürülen bu zavallı insanlar Müslüman idiler ve niçin öldüklerini de bilmiyorlardı.

İşte, yerli emperyalizm dediğimiz saltanatın meyvaları bunlardır! Ama biz bunları söylerken, hâlâ bazıları çıkıp maslahat-ı İslâmiyye (!) adına, saltanatın bânisi olan Yezid b. Muaviye'nin takvasını anlatıyorlar. Saltanat sahiplenme geleneği maalesef bugünün ürünü değil, bazı selef ulemasından tevarüs ettiğimiz çok yaşlı bir hastalıktır.

Halife Mansûr'un vasıflarını saymakla bitiremeyen İmâm Suyutî bile onun hakkında şunları yazabiliyor:

"Mansûr, heybetinde, cesaretinde, azminde, isabetli görüşlerinde ve gücünde Abbasoğullarının en ileri geleniydi. Mal biriktirir, lehviyât ve oyunları terk ederdi. Aklı mükemmel, ilim ve edebe iştirakta çok iyi ve fakihti. *Saltanatını oturtmak için çok insan öldürdü....*"[47]

Halife Mansûr'un iyi hasletlerine bir şey demiyoruz. Fakat "*saltanatını oturtmak için*" binlerce Müslüman'ı öldürmesini nasıl izâh edeceğiz? Tabii ki, ulemânın bazısı buna 'siyâseten katl' deyip işin içinden çıkacaklardır. Zaten bizleri bugünkü çarpık din anlayışlarına getiren âmil de selef ulemâsından bazılarının bu te'vilci görüşleri değil midir? Geçmişimizin bu tavizkâr hareketlerini okudukça, bugünkü âlimlerin (!) neden şuna buna yaranmak için İslâmî düşünceyi altüst ettiklerini daha iyi anlıyor, daha sağlıklı tahlil edebiliyoruz.

Şöyle veya böyle, saltanatla beraber başlamış olan yerli emperyalizm, saltanatın devamı için Müslüman ümmeti yüzyıllarca sömürmeye devam etmiştir.

45 Taberî, *Târîh*, VII, 490 vd; Mes'ûdî, *Murûc*, I,215; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 476.

46 *Târîh*, II, 365.

47 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 259.

Mecusi Sinbâd'ın Hurucu

Ebû Muslim'in katlinden sonra, onun Horasan'da bulunan adamlarından *Sinbâd* adında Mecusi[48] birisi, etrafına insanları toplayarak Ebû Muslim'in intikamını almak üzere harekete geçti. Bunu duyan Halife Mansûr onun üzerine bir ordu gönderdi. Her iki ordu Hemedân ile Rey arasında savaşa tutuştu ve her iki taraftan binlerce insan öldürüldü. Neticede Mecusi Sinbâd ve adamları yok edilerek o fitne de sönmüş oldu.[49]

Sadece Sinbâd değil, onun gibi birçok kimse ve bu arada Hâricîler de isyan ettiler. Ancak Mansûr bu isyanların hepsini şiddetle bastırmayı başardı.[50]

Ravendiyye Hareketi

Ebû Muslim, Horasan'da iken, ona sadece Müslümanlar değil, Mecusiler ve başka inançlarda olan insanlar da meyletmişlerdi. Bunlardan bir kısmı *tenasüh*[51] akidesine inanan er-Ravendiyye taifesiydi. Ravendîler sapık düşüncelere sahiptiler.[52] Emîrleri olan Ebû Muslim öldürülünce, reislerinin intikamını almak üzere Mansûr'un sarayına saldırdılar. Fakat yapılan savaşta Ravendiyye hareketinin ileri gelenleri öldürüldü ve böylece bir fitne daha sönmüş oldu.[53]

Halife el-Mansûr ve Hz. Ali'nin Torunları

Kaderin garip bir tecellisi olarak, Emevi Devleti'ne karşı çıkan ve devleti onların ellerinden almak isteyenler Hz. Ali'nin torunları olmasına

48 Taberî, *Târîh*, VII, 495.
49 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 481.
50 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 484 vd.
51 Taberî, *Târîh*, VII, 505.
52 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 3 vd.
53 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 384; Taberî, *Târîh*, VII, 505; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 502 vd.

rağmen, iktidar onların değil, Hz. Ali'nin amcası olan Abbas'ın oğullarının eline geçmişti. Bunun üzerine, daha önce Emevi Devleti'ne karşı mücâdele eden Hz. Ali torunları bu kez Abbasoğullarının hilâfetine karşı mücâdele etmeye başladılar. Çok üzücüdür ki, taraflar arasında yapılan bu iktidar savaşlarında binlerce Müslüman yok yere ölüp gitti ki, biz bu acı hadiselerin ayrıntılarına girmiyoruz. [54]

Malatya Rumlardan Geri Alınıyor

Abbâsî Devleti'nin kuruluşu sırasında Abdullah es-Seffâh ile son Emevi sultanı Mervân arasında savaşlar sürerken, Müslümanların bu zaafından yararlanan Bizanslılar Malatya'yı geri almışlardı. Es-Seffâh, devletin iç karışıklıklarıyla meşgul olduğu için dış meselelerle fazla ilgilenememiş, daha önce fethedilmiş olan yerlerin bir kısmı elden çıkmıştı. Bu nedenle es-Seffâh, ancak saltanatının son yılında Malatya'yı geri almak için bir ordu gönderebilmişti. Fakat ordu bu işi tamamlamadan önce Halife es-Seffâh'ın ölüm haberi geldi. [55] Böylece Malatya'yı Bizanslılardan geri alma işi Halife Mansûr'a kalmış oldu.

Halife Mansûr kendisine karşı yapılan isyan hareketlerini bastırınca, Bizans Devleti'ne karşı yürütülen savaşa devam etti. Çünkü Bizans Kralı yüz binlerce asker toplamış, Müslümanların devletini yıkıp eski Bizans topraklarını geri almak istiyordu. Fakat Mansûr'un kararlılığını ve askerlerinin çokluğunu gören Bizans Kralı geri çekilmek mecburiyetinde kaldı ve Malatya yeniden fethedildi. [56]

Bağdad Şehri Kuruluyor

Halife Mansûr, Ebû Muslim tehlikesini de bertaraf ettikten sonra, kendisini güvencede hissedeceği yeni bir şehir kurmak istedi. Hatta

54 Ayrıntılar için bk.Ya'kûbî, *Târîh*, II, 375 vd; Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 3 vd; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 529 vd.

55 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 362.

56 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 8, s. 244; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 500.

bunun için askerleriyle birlikte uygun yerler aramaya çıkıp bugünkü Bağdad şehrinin bulunduğu yeri beğendi. Bizzat kendisi plânını çizerek suruyla, mescidiyle, sarayıyla, kışlalarıyla, ailesinin kalacağı malikâneleriyle bu şehri kurdu ve oraya yerleşti.

Şehrin kurulduğu yer daha önce meskûn olmayan bir mahal olup orada insanları iskân ettiren Mansûr olmuştur.[57] Hicrî 139 senesinde[58] kurulan bu yeni şehre "*Medinetu's-Selâm*" (Barış Kenti) adı verildi.[59]

İlk dönem ulemâsı Bağdad ismini kullanmıyor, şehre *Medinetu's-Selâm* adını vermeyi tercih ediyorlardı. Çünkü *"Bağdad"* kelimesi, Farsçadan gelme bir tabir olup *"Put hediyesi"* demektir. Farsçada *"Beğ"*, *"put"*; *"dad"* da, *"verdi"* demektir. Bitişik kelime olarak da, *"Put hediyesi"* olarak geçer.[60]

Hulefây-ı Râşidîn [Örnek Halifeler] döneminden sonra İslâm devlet yönetimini ellerine geçiren ailelerden, yâni Emevi, Abbâsî, Eyyubî, Fâtımî ve Osmanlı hanedanlarından her birisi bir başka devlet merkezi edindi.

Muaviye, daha önce İslâm Devleti'nin merkezi durumunda olan Medine'nin başkent olmasına son vermiş ve devletinin merkezini Dımeşk [Şâm] olarak belirlemişti. Emevi saltanatı boyunca da Şâm, devletin merkezi olmaya devam etti.

Abbâsîlerin ikinci halifesi olan Mansûr ise muhtemelen Şâm bölgesini -Emevîlerden dolayı- kendisi için tehlikeli gördüğü ve *er-Ravendiyye* isyanından dolayı Kûfe'yi de emniyetli bir yer olarak görmediği için[61] yukarıda zikrettiğimiz gibi, Dicle üzerinde bu yeni şehri kurdu.

57 Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 293.

58 Ya'kûbî, (*Târîh*, II, 373) bu seneyi Hicrî 144, İbnu'l-Esîr, (*el-Kâmil*, V, 557 vd.) ve Ez-Zehebî ise, (*Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 222.) Hicrî 145 olarak zikretmektedir.

59 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 383.

60 Bu konunun ayrıntıları için bk. el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, I, 58 vd.

61 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 558.

Rivayetlere göre Bağdad şehri kurulmazdan önce, bir gün Halife Mansûr Dicle kenarına kadar gitmiş ve orada yaşamakta olan bir Hıristiyan rahibine, *"kitaplarınızda, bu mevkide bir şehir yapılacağına dair bir haber var mı?"* diye sormuş. Rahip de, *"Evet, var!"* demiş.[62] Bunun üzerine Mansûr, arsasını satın alarak (yâni gaspederek değil) orada bir şehir yapma kararı vermiştir ki, bu şehir Bağdad'tır.[63]

Mansûr, Bağdad şehrini kurmaya karar vermeden önce oranın iklimini de iyice araştırmış, hatta adamlarını civar köylere bir müddet için yerleştirerek oranın yaşamaya elverişli olup olmadığını öğrenmek istemiştir.[64] Mansûr, şehrin imarına başlarken civarda ne kadar âlim, mühendis, inşaat ustası, marangoz ve sanatkâr varsa, hepsini çağırtmış ve görüşlerini alarak şehri kurmuştur. Hatta tarihçilerimizin rivayetlerine göre[65], bu konuda büyük fakih Ebû Hanife'nin görüşlerine de başvurmuştur. Oysa Halife Mansûr daha önce Ebû Hanife'ye kadılık teklifinde bulunmuş, Ebû Hanife de onu reddetmişti.[66]

Burada dikkatimizi çeken olay, Mansûr'un Bağdad'ı kurma kararından ziyâde, onun Hıristiyan rahibinden arsasını gaspetmeyip satın almasıdır. Nitekim Mansûr, oraların hâkimiydi ve Hıristiyan rahip onun önünde hiç bir şey konuşacak konumda değildi. Zaten İslâm tarihi boyunca bu böyle olmuştur: Kendi Müslüman halkına bile zulmeden bazı sultanlar, gayr-i müslimlerin hukuklarına riayet etmişler ve onlara zulmetmemişlerdir. Onlara böyle davranmak, bir korkunun eseri değil, mesuliyet endişesinden kaynaklanmaktaydı. Gerçi daha sonraki dönemlerde, bilhassa Tanzimat olayından sonra bunun dozu kaçırılmış, gayr-i müslimlere, İslâm hukukunun tanıdığından daha

62 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V. 559; Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 22-23.
63 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 325.
64 Taberî, *Târîh*, VII, 616.
65 Bk. *el-Kâmil*, V, 559; Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 23.
66 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 559.

fazla haklar verilmiş ve özellikle zamanımızda, bununla ters orantılı olarak da Müslümanların hakları kısıtlanmıştır. [67]

Bağdad şehrinin ilk zaruri binaları Hicrî 149. senede bitti ve Mansûr, adı Bağdad -ya da Bağdadî'nin deyimiyle Medinetu's-Selâm- olan bu kenti, devletinin merkezi yaptı. [68] Abbâsî Devleti'nin yıkılmasına kadar da Bağdad bu vasfını devam ettirdi. Bağdad'a, kurucusundan dolayı Medinetu'l-Mansûr da denilmiştir. [69] O zaman dört ana kapısı bulunan şehir, bu hâlini hicri 332 senesine kadar devam ettirmiştir. [70]

"*Sevâd*/ziraat yapılan arazi" de denen Bağdad ve çevresinin işgal edilip iskâna açılıp açılmaması, arazilerinin alınıp satılmayacağı, buranın vakıf arazisi olduğu konusu, tarihçiler ve fıkıhçılar arasında değişik görüş ayrılıklarına sebebiyet vermiştir. Çünkü buralar fethedildiğinde Hz. Ömer buranın arazisine dokunmamış, sahiplerine bırakmıştı. [71]

Kürtlere Karşı Hâlid b. Bermek Gönderiliyor

Irak'ın Musul şehrinde Kürtler yaşıyordu. Tıpkı Araplar gibi, onlar da saltanat kavgaları sırasında merkezî devlete karşı zorluklar çıkardılar ve şehrin idaresinde söz sahibi olmak istediler. Bunun üzerine Halife Mansûr, onların üzerine Halid b. Bermek [72]'i gönderdi. Halid, Kürt halkına iyi davranarak karışıklık çıkaran elebaşlarını şiddetle cezalandırdı ve Musul'daki asayişi böylece sağlamış oldu. [73]

67 Bağdad şehrinin kurulması konusundaki diğer rivayetler için bk. Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 24 vd.

68 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 262.

69 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 299.

70 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 299. Bağdad şehri ile ilgili diğer ayrıntılar için bk. Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9. s. 31-32.

71 Konunun ayrıntıları için bk. el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, I, 4 vd.

72 "*Bermekî ailesi*", özellikle Hâlid b. Bermek'in oğlu Yahya b. Halid zamanında, Abbâsî sarayında büyük söz sahibi oldular.

73 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 585.

Ebû Hanife Hapiste

Sultanların en çok tahammül edemedikleri insanlar, gerçekleri bilip halka anlatan âlimlerdir. Çünkü bu tür âlimler, saltanat aleyhinde fiili bir aksiyona girmeseler de, sultanların yaptıkları her şeyi Şeriat'a uygundur deyip onaylamazlar da... Çünkü bu âlimler, işgalci sultanların saltanatlarını meşru göstermek için tevile kaçıp fetvalar vermezler. Çünkü bunlar, her türlü dünyevi tehlikeyi göze alarak Müslümanlara gerçek dini anlatmaya çalışırlar. Sömürücü iktidarlardan pâyeler almak için Allah'ın dinini değiştirmeye çalışmazlar. Çünkü onlar, *"Küçük bir menfaat karşılığında, Allah'ın Kur'an'la indirdiği ahkâmı gizleyenler (yâni makam ve mevkilerini, paralarını, dünyevi çıkarlarını düşünerek Allah'ın emrettiklerini söylemeyenler, susanlar) (var ya); onlar midelerinde ateşten başka bir şey yemiş olmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz, (onların günahlarını affedip) temize de çıkarmaz. En elim azab da onlar içindir"* [74] şeklindeki ilâhî buyruğun ne anlama geldiğinin şuurunda olan kimselerdir. Onun için sultanlar, bu gibi şahsiyetli âlimleri emirleri altına alıp icraatlarını onlara onaylatmak, halkın gözünde kendilerini meşrulaştırmak isterler.

İşte bu âlimlerden birisi de, saltanatlara boyun eğmeyen büyük müctehid Ebû Hanife'dir.

Halife Mansûr, ilim ve nüfuzunu takdir ettiği Ebû Hanife'yi, saltanata bakışı açısından nötrleştirmek ve icraatlarının meşruluğunu onaylatmak için devletin kadısı yapmak istedi. [75]

Devletin kadısı, ilim ve makam itibariyle devletin din konusundaki en büyük yetkilisiydi. Devlet hiyerarşisinde Sultan'dan sonra geliyordu. Başka bir deyişle, devletin bütün bakanlarının önündeydi.

Ebû Hanife kendisine yapılan bu teklifi kabul etmedi. [76] Çünkü o, Mansûr'un kötü icraatlarına, siyasetine fetvalar vererek alet olmak

74 K.K. Bakara Sûresi.174.

75 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V. 406.

76 Taberî, *Târîh*, VII, 619; Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9. s. 196.

istemiyordu. Çünkü o, böylesi bozulmuş bir devlet yönetim tarzını [rejimini] onaylamıyordu. Kaynaklar[77] Halife Mansûr'un bu yüzden Ebû Hanife'ye otuz kırbaç cezası verdiğini, hatta daha sonra pişman olarak ona otuz bin dirhem vermek istediğini, fakat Ebû Hanife'nin bunu kabul etmediğini zikrederler.

Ebû Hanife, Halife Mansûr'un teklifini reddedince, Mansûr yemin ederek *"bu görevi yapacaksın!"* diye üsteledi. Ebû Hanife de yemin ederek bu görevi yapmayacağını söyledi. Bu karşılıklı retleşme uzun sürünce, Ebû Hanife *"ben kadılık için uygun değilim!"* dedi. Bunun üzerine Mansûr'un hâcibi, yâni en büyük yetkilisi olan Rebi' b. Yûnus, Ebû Hanife'ye *"Emîru'l-mu'mininin yemin ettiğini görmüyor musun?"* dedi. Ebû Hanife şu cevabı verdi: *"Yeminlerinin kefâretini verme hususunda Emîru'l-mu'minin benden daha güçlüdür!"* Ebû Hanife'nin bu tavrı üzerine Mansûr derhal onu hapse attı.[78]

Halife Mansûr ile Ebû Hanife arasında şu konuşmanın da yapıldığı rivayet edilir: Mansûr onu kadı olmaya zorlayınca Ebû Hanife der ki: *"Vallahi, senin istediğin şekilde hüküm vermemle Fırat'ta boğulmak arasında bir tercihle karşı karşıya kalsam, Fırat'ta boğulmayı tercih ederim! Senin işine yarayacak insanlar vardır ve ben bu işe uygun değilim!"* Onun bu sözleri üzerine öfkelenen Mansûr, *"yalan söylüyorsun!"* dedi. Ebû Hanife ona şu cevabı verdi: *"Sen benim lehime, kendinin de aleyhine hükmettin! Nasıl olur da emanetini yalancı bir kadıya teslim edersin?"*[79]

Fakat bazı rivayetlere göre, Halife Mansûr'un Ebû Hanife'yi hapse atmasının esas sebebi, onun bu tavrından ziyade, Mansûr'a karşı isyan etmiş olan Hz Ali'nin torunlarını gizliden gizliye desteklemesiydi.[80]

77 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 326.
78 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 406.
79 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 407.
80 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 327.

Gerçekten de, hicrî 145. senede, Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. Abdillah Medine'de isyan başlattı ve birçok bölgede de kendisine biat edildi. Bunun üzerine Mansûr, Medine üzerine bir ordu göndererek Muhammed b. Abdillah'ı öldürttü. Muhammed'in kardeşi İbrahim ise Basra'da ayaklanmıştı.[81] Muhammed'den sonra, Mansûr, İbrahim'i ve onların çocuklarını da öldürttü. Bu arada oluşan İdrisiyye ve Zeydiyye üzerine de kuvvetler göndererek onları da bertaraf etti.

İşte Mansûr'un Ebû Hanife'yi hapsetmesinin esas sebebi, görüldüğü gibi siyasidir: Ayaklanmış olan Hz. Ali torunlarını desteklemesi...

Ebû Hanife, zindana atılmayı ve kamçılanmayı zalim bir devlete destek veren din adamı olmaya tercih ederek kendinden sonra gelecek olan hocalara en büyük dersi vermiştir.

O, kendisinden sonra gelecek olan hocalara şöyle demek istemiştir:

"Ey benim mezhebimi takip ettiklerini söyleyen hocalar! Sizler gerçekten Ebû Hanife'nin mezhebi üzerinde iseniz, onun gibi davranın ve sadece Allah'ın rızası doğrultusunda fetva verin! Şu veya bu politikacının oyuncağı olmayın! Onların sömürü rejimlerini fetvalarınızla meşrulaştırıp dinden uzaklaşmayın! İki günlük dünyevi makam ve maaşlar için ilâhî gerçekleri gizlemeyin ve her şeye bir yorum getirerek dinin aslını bozmayın!"

Ebû Hanife sadece Abbâsîlerden değil, Emevîler'den de baskı ve işkence görmüştü. Nitekim son Emevi halifesi Mervân zamanında Irak Valisi olan Yezid b. Ömer b. Hubeyre, Ebû Hanife'yi Kûfe'ye kadı yapmak istemiş, Ebû Hanife bu teklifi reddetmişti.[82] Bunun üzerine İbn Hubeyre, günde on kamçı olmak üzere, on bir gün boyunca onu kamçılatmış, ama yine de kadı olmayı kabul ettirememişti.[83]

Ebû Hanife, gerçek bir İslâm âlimine yakışır şekilde davrandı ve davasını, mücâdelesini hayatıyla noktaladı. Ebû Hanife, kıyamın-

81 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 306-307.

82 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 137; Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 193.

83 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 407-408.

dan dolayı atıldığı hapishanede Hicrî 150. senede vefat etti. Bazı rivayetlere göre ise hapishanede Halife Mansûr tarafından zehirletilerek öldürüldü. [84]

Bütün davalar, o davaların fedâileriyle kâimdirler. Bunun en güzel örneklerinden birini Ebû Hanife ortaya koymuştur. Ne yazık ki Müslümanlar onun içtihadını unutup davranışını gözardı ettiler ve hayatlarını sultanları alkışlamakla geçirdiler. Bir dönem *"Padişahım çok yaşa!"* dediler, bir başka dönem de *"Bizi kim, nasıl ve hangi rejimle yönetirse yönetsin; bize düşen itaat etmektir!"* zihniyetinin öncüleri oldular. Böylece Müslümanları zalim yöneticilere ve Batı uşaklarına kul ettiler. Sonuçta da Müslümanlar, asırlar boyu kul oldukları sultanlar ve yöneticiler tarafından sömürüldüler, sömürüldüler...

Bir ülke ki, âlimleri hapsedilir ya da sultanların siyasetini onaylamadıkları için katledilir; işte o ülke artık gerçeklerden korkan bir sömürü ülkesine dönüşmüştür. İsterse devletin başında bir halife bulunsun! Şahsiyetlerinden arındırılmış insanlar artık başlarındaki tağutlara itaat eder dururlar. Rejimle özdeşleşmiş olan çağdaş hocalar ise *"aman ulu'emr'e itaat edin!"* deyip rejimin bekası adına cami kürsülerini adaletsiz düzenin hizmetine verirler. Yeter ki işgal ettikleri makamlar devam etsin! Zalime karşı direnişin sembolü olan bir müçtehidin mezhebi bu durumlara düşer mi acaba?

Bu büyük mücahid ve müctehid, Hicrî 150'inci senede Bağdad'ta baskı altındayken secdede vefat etti. Vefat ettiğinde 70 yaşındaydı. [85]

Gerçek Âlimler Boyun Eğmiyor

Tıpkı İmâm A'zam gibi, devlet başkanlarına boyun eğmeyen, İslâm'ın temel kurallarından ayrılmayan âlimlerden bir tanesi de Ferec b. Fudala idi.

84 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 327.
85 Mes'ûdî, *Murûc*, VI, 213.

Ferec b. Fudala bir gün *Altın Saray*'a gitmişti. Orada bulunduğu sırada Halife Mansûr içeriye girdi. Sarayda bulunan herkes, Halife'ye hürmeten ayağa kalkmasına rağmen Ferec kalkmadı. Onun bu davranışına sinirlenen Mansûr, hiddetle neden ayağa kalkmadığını sordu. Ferec şu cevabı verdi:

"Ben Allah'ın, senin için ayağa kalktığım takdirde beni; bu hareketime rıza göstereceğin için de seni cezalandıracağından korktuğum için ayağa kalkmadım. Çünkü Resûlullah (s.a.s), insanlar için ayağa kalkılmasından hoşlanmazdı!" Ferec'in bu sözü üzerine Mansûr ağladı; sonra da hocaya ihtiram ve ikramlarda bulundu. [86]

Yemâme ve Bahreyn İsyanları

Hicrî 152 yılında Yemâme ve Bahreyn'de bulunan Müslümanlar, Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı isyan ettiler ve onun valisini öldürdüler. Bunun üzerine Mansûr, Bahreyn'e büyük bir ordu göndererek bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdı. [87]

Endülüs İslâm Devleti'yle Çatışma

Abbasoğulları, Emevi Devleti'ni yıkıp katl-i âma tabi tuttuğunda, bu katl-i âmdan kaçabilen Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam b. Abdulmelik adında bir Emevî, beş sene kadar süren uzun bir serüvenden sonra Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e kadar gitmiş, oradaki Müslümanları etrafında toplayarak onlara emîr olmuştu. Emîr Abdurrahman, Endülüs'te yaşayan Müslümanlara, Abbâsî Devleti'nin yaptığı zulmü anlatmış, bu zulme maruz kalmamaları için kendisinin etrafına toplanmalarını, birlik-beraberliklerini bozmamalarını anlatmıştı. Bu şekilde Endülüs Müslümanlarını kendi etrafında toplamayı başa-

86 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 171.
87 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 385.

ran Abdurrahman, kısa zamanda kendisine karşı çıkan çeşitli grupları da ortadan kaldırarak Endülüs'e hâkim olmuştu.

Emevî ailesinden gelen bu Abdurrahman'ın Endülüs'te kuvvet bulması, hatta Bağdad'tan, yâni Abbâsî Devleti'nden bağımsız bir devlet kurması, Abbâsî Devleti Sultanı Mansûr'un hiç hoşuna gitmedi; hatta bu gelişmeden endişe duymaya başladı. Halife Mansûr, bu endişeyle kalmadı; görevlendirdiği askerleri, Abdurrahman'la savaşmak üzere Endülüs'e gönderdi. Mansûr'un gönderdiği el-Alâ b. Muğis komutasındaki adamları Endülüs'e çıkar çıkmaz, camilerde Abbâsî Sultanı Mansûr adına hutbe okumaya ve Müslümanları ona biat etmeye davet ettiler. Bu konuda büyük bir başarı da elde ettiler. Fakat Abbâsî Sultanı Mansûr'un adamlarının bu faaliyetleri üzerine, Endülüs Emevîlerinin başında bulunan Abdurrahman, kuvvetlerini toplayarak el-Alâ üzerine yürüdü. İşbiliye yakınlarında yapılan savaşta her iki taraftan binlerce Müslüman öldü ve Mansûr'un adamı el-Alâ yenilerek büyük bir hezimete uğratıldı.[88] Emîr Abdurrahman, el-Alâ'nın kellesini Tunus'un merkezi olan Kayravan'a gönderip orada sokağa bıraktırdı. Hatta rivayetlere göre gönderilen kellelerle birlikte siyah bir bayrak da Mekke'ye gönderildi ki, içinde Mansûr'un el-Alâ'ya yazdığı mektup da vardı.[89] O sırada Mekke'de bulunan Mansûr, Abdurrahman'ın bu hareketinden çok korkmuş, hatta ondan uzak olduğu için dua etmiştir.

Kıyafetlere Müdâhale

İslâm devletleri tarihinde, insanların kılık kıyafetlerine ilk defa müdahâle eden devlet başkanı, muhtemelen Abbâsî Sultan-Halifesi Mansûr'dur. Nitekim Hicrî 153. senede, yâni Ebû Hanife'nin ölümünden üç sene sonra, Müslümanları *kalansuva* denen şapkaları giymeye

88 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 575.
89 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 575.

zorladı[90]: Müslümanların o zamana kadar taktıkları sarıklar kaldırılacak, yerine daha çok Bizanslıların kullandıkları *kalansuva* giyilecekti.

Tabii, itiraz yetenekleri ellerinden alınmış Müslümanlar, kelleleri şapka için gitmesin diye kerhen de olsa bu isteğe itaat ediyorlardı. Yeni ithal edilmiş bu şapkalarla tuhaflaşan Müslümanlar birbirleriyle alay ediyorlardı. Kalansuvalarını takan Müslümanlar, fötrlerini[91] giymiş Yahudilere benzemişlerdi.[92]

Halife Mansûr'un bu tasarrufu için, onun şairi Ebû Dulâme şöyle demiştir:

"Biz Halifeden, atiyyelerimizi çoğaltmasını beklerken
Seçkin Halifemiz, kalansuvalarımızı artırdı"[93]

İnsanların kıyafetlerine müdâhale etmek, onları değiştirmek, başkalarına benzeme gayretinden başka bir şey değildir. Onun içindir ki, gerek o dönemde gerekse çağımızda Müslümanlar başkalarına benzememek için şapka giymeye karşı büyük bir reaksiyon gösterdiler. Velev ki bu reaksiyon dille olsun ve de kellelerine malolsun. Onlar, şeklen de olsa gayr-i müslimlere benzemek istemiyorlardı. Çünkü Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Kim bir kavme benzemek isterse, o ondandır!"

Yok yere bir çok Müslümanın ezilmesine sebebiyet veren *kalansuva* giyme mecburiyeti daha sonraki dönemlerde kaldırılmıştır.

Aleyhte Kamuoyu Oluşturan Şairlere Büyük Tavizler

Başka araştırmalarımızda da belirtmeye çalıştığımız gibi, o dönemlerde kamuoyu oluşturup bir nevi basın görevi yapanlar şairlerdi.

90 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 224. Fakat bu rivayeti nakleden Ez-Zehebî, eserinin başka bir bölümünde (*Târîhu'l-İslâm*, C. 9. s. 194), bizzat Ebû Hanife'nin de Kalansuva giydiğini kaydetmektedir. Doğrusunu Allah bilir.

91 Bilindiği gibi fötr, Yahudilerin milli şapkalarıdır!

92 Ayrıntılar için bk. Suyutî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.262.

93 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 610.

Her dönemde olduğu gibi, iktidar sahipleri kamuoyu oluşturan kişi veya güçlerden çekindikleri için ya onları parayla susturmuş ya da baskıyla sindirme politikası gütmüşlerdir. Fakat her iki durumda da iş bazen o derece ileri götürülmüştür ki, şairlere karşı takınılan bu siyaset yüzünden insanların rencide olmaları bir yana, dinin aslı da zarar görmüştür.

Halife Mansûr'un, şair İbn Hermete'ye karşı takındığı tavır bunun en acıklı ve düşündürücü örneklerinden biridir.

İbn Hermete, şaraba fazlaca mübtelâ bir şairdi. Aynı zamanda şiirleriyle, -bir bakıma gazetesiyle- Mansûr'u övüp göklere çıkardığı için onun iltifatına mazhar oluyor, ondan çeşitli hediyeler alıyordu.

Bu şekilde şımartılmış olan İbn Hermete, kendisine yapılan bu iyilikleri yeterli bulmadı ve Mansûr'a şu teklifte bulundu:

"Şehirdeki valine bir haber gönder de, beni sarhoş bulunca *hadd*[94] uygulamasın!" Bunun üzerine Mansûr *"Allah'ın kanunlarından hiç birini ilgâ edemem"* dedi. İbn Hermete üsteleyince, -Ebû Hanife'ye bu toleransı tanımayan- Mansûr, meddahı olan sarhoşu kıramadı ve valisine şu emri yazdı:

"Kim sana İbn Hermete'yi sarhoş olarak getirirse, getirene yüz, İbn Hermete'ye de seksen sopa vur!"

Halife-Sultan tarafından bu kadar korunmakta olan sarhoş, devletin en büyük makamından gördüğü bu muameleden sonra, valinin hangi polisini, hangi jandarmasını adam yerine koyar ki? Bizzat devletin başı hukuku çiğnerse, emrindeki polisler hukuksuzlukla nasıl mücâdele edebilir?

Nitekim sarhoş İbn Hermete, devletin polisiyle karşılaşınca şu şekilde alay eder: *"Kim yüzü seksene satın almak ister?"*[95]

Valilerin bile sarhoşlara bir şey diyemedikleri bu dönemde, İmâm Ebû Hanife'ler, İmâm Mâlik'ler, Ahmed b. Hanbel'ler zindan-

94 İslâm'a göre içki içene 80 sopa atılır ki buna *"hadd cezası"* denir.

95 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 267-268.

larda çürütülmüşlerdi. Bugün dahi dünyada Müslümanları sömüren, kullaştıran, onlarda şahsiyet diye bir şey bırakmayan zihniyet bu değil midir? Medyada her türlü rezalet boy gösterirken bu duruma duyarsız olanlar hakikati dile getiren ilim adamlarını değersizleştirmek için her şeyi yapmaktan geri durmuyorlar.

El-Mehdî'nin Veliaht Tayin Edilmesi

İlk Abbâsî halifesi es-Seffâh, ölmeden önce yeğeni İsâ b. Mûsâ'yı veliaht tayin etmişti. Mansûr ise hilâfetini sağlamlaştırınca, veliaht olan İsâ'yı azletti ve yerine kendi oğlu Muhammed el-Mehdî'yi veliaht tayin etti. Fakat bu veliaht değişikliği pek kolay olmadı. Çünkü İsâ, veliahtlıktan vazgeçip yerini oğlu el-Mehdî'ye terk etmesini isteyen Halife Mansûr'u dinlemiyor, ona direniyordu. Yâni kendi veliahtlık hakkından vazgeçmiyordu. [96]

Yabancı Dillerden Arapçaya Tercümeler

Süryaniceden, Yunancadan ve Farsçadan Arapçaya tercümeler ilk defa Halife Mansûr zamanında ve onun emriyle yapılmıştır. [97]

Şüphesiz yabancı kültürleri öğrenmek, bu kültürlerin faydalı olan yönlerinden yararlanmak için tercümelerin yapılması kaçınılmazdır. Yalnız bu yapılırken neyin tercüme edilmeye layık olup olmadığını çok iyi bilmek gerekir. Rastgele yapılan tercümeler, -hele mütercimler de bu işin amatörleri iseler-, bir topluma yarar yerine zarar getirir.

96 Ayrıntılar için bk. Kasım İlgün, *Halife Mansûr ve Dönemi*, (basılmamış doktora tezi), s. 108 vd. Erzurum'da bize talebelik yapmış olan bu değerli araştırmacı, yâni Kasım İlgün, genç yaşta vefat edip Hakkın rahmetine kavuştu. Hocası olarak, kendisini minnetle anıyor, Allah'tan rahmet diliyorum.

97 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 269.

Bu düşünceyle diyoruz ki, Abbâsîler döneminde başlamış olan tercüme faaliyetlerinin faydasından ziyâde zararları olmuştur. İslâm bilginleri (filozofları) yüzyıllarca *"akl-ı evvel"* nedir, *"akl-ı sânî"* nedir gibi boş ve hiç kimseye yarar sağlamayacak olan felsefi problemlerle vakitlerini öldürmüşlerdir.

Felsefecilerin en büyük problemlerinden biri olan *"Allah'ın varlığı"* konusu, Peygamberler vasıtasiyle gelen vahiyle çözülmüştür. Müslümanın ilâhı, Peygamberlerin öğrettiği Allah'tır; felsefecilerin bir türlü tanımlayamadıkları tanrılar değil!

İşte, daha önceleri Müslümanlarda olmayan 'felsefe hastalığı', Abbâsîlerin bir hediyesi olarak Müslümanlar arasına girmiştir.

Bu görüşümüze karşı çıkacak olan felsefeseverler, İslâm'ın şu görüşünü, daha doğrusu şu kanununu nazarı dikkate almalıdırlar: Allah, felsefecilerin tanımladıkları bir tanrı kavramına olan kulluğu değil, Kendisinin, peygamberleri vasıtasiyle göndermiş olduğu ve bir bakıma insanların uymaları gereken ilâhî kitabın, yâni Kur'an'ın vasıflandırdığı bir kulluğu istemektedir. Başka bir deyişle Allah, *"Efendim, ben yüce bir varlığın olduğuna inanıyorum; bu yüce varlık bir güç olabileceği gibi, bir tanrı da olabilir"* şeklindeki indi-felsefî inanca bağlı olan bir dini kabul etmiyor, Kur'an'da *"Tek doğru din, yâni inanç sistemi İslâm'dır"* [98] diyor.

Bu tercümeler akımına kendilerini kaptıran İslâm bilginleri, maalesef bazen çıkmazlara girmişler; Peygamberlerin bildirdiği Allah inancı ile feylesofların tanrı inançları arasında bocalayıp durmuşlardır.

Felsefe hastalığı, İslâmî-ilmî mahfilleri iyice sarınca, şu sakat görüş ortaya çıktı: Felsefe bilmeyen, İslâm'ı da bilemez! Oysaki bu görüşün sahipleri -bugün de böyle düşünüyor felsefeciler-, İslâm'ı çok iyi bilen âlimlerin felsefeyle ilgilenmediklerini, hiç birinin de *"İslâm'ı öğrenmek için felsefe öğrenin"* diye teşvik etmediğini çok iyi bilirler. Sanki bunlar o dönemde yaşamış İslâm âlimlerinden daha çok şey

98 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 19.

biliyor da gerçek İslâm'ı bilmek için felsefe bilmenin zorunlu olduğunu söylüyorlar! Nebevî öğretiden sapan bu zavallılar, İslâm'ı öğrenemedikleri gibi, Sokrat'ın tanrısıyla Sartre'ın tanrısızlığı arasında kaybolup gidiyorlar.

Ne yazık ki, bu akım kimi Müslüman âlimlerine kompleks de getirmiştir. Çift yönlü olan bu kompleks ya *"ben felsefe biliyorum"* gibi büyüklük kompleksi, ya da felsefe bilmemenin verdiği eziklik kompleksidir.

Abbâsîlerin ilk dönemlerinde Müslümanlar devlet olarak güçlü olduğu için bu akımın zararları fazla etkili olmuyordu. Fakat daha sonra ve özellikle 19. yüzyılla başlayan Batılılaşma hastalığında felsefenin büyük tesirleri olmuştur.

Halife Mansûr'un bu tercüme faaliyetleri, öz kültüre yabancılaşmayı doğurdu. Sömürülebilme şartlarının ilki, toplumların öz kültürlerine karşı yabancılaştırılmalarıdır ki, muhtemelen Mansûr bu hususu bilmeden, yabancılaşma kapısını aralamıştır.

İktidarlar Sultanlarındır

Bir toplum saltanatla, yâni despotizmle idâre edilmeye başlayıp üzerinden bir müddet geçince, iktidarı gaspetmiş olan sultanlar, krallar ya da dikta rejimleri, iktidar makamını babalarının mülkü gibi hak ve miras olarak görmeye başlarlar. Böyle olunca da, bu müteğallibe aile, sınıf veya adamın ilkelerini yasalaştıran güçler, kendilerinden başkasının iktidara gelmesine değil müsaade etmek, gelmelerini düşünmelerine bile fırsat vermezler.

Sultan Mansûr, bu saltanat kanununu bazı ilâvelerle çok veciz (!) bir şekilde formülleştirmiştir:

"Sultanlar üç şey [99] dışında her şeye tahammül ederler:

99 Mansûr'a göre üçtür. Ama başka sultanlara göre yüz üçtür, ya da bin üç...

1. Sırlarının açıklanması,
2. Haremlerine, yâni özel mekânlarına tecavüz edilmesi,
3. İktidarlarını alma düşüncesi. [100]

İşte bu son cümle saltanatların anahtarıdır. Hiç kimse oraya göz koyamaz. İnsanları yönetme hakkı sadece onlara verilmiştir. Sarhoş da olsalar, çocuk da olsalar; ailelerinden bir tek fert dahi varsa, ondan başka hiç kimse iktidara gelmeyi düşünemez.

Böylesi bir sorumsuzluk, yâni devleti kendi malı gibi görüp dilediği şekilde tasarruf edebilme düşüncesi, sıradan halkı ezer de ezer, sömürür de sömürür.

Dalkavuklar Revaçta

Sultanların en belirgin vasıflarından birisi, yanlarında tükenmeyen altın ve gümüş keselerinin olması ve bu keseleri dilediklerine, dilediklerı kadar dağıtmalarıdır. Kim güzel yardakçılık yaparsa, Ulu'l-emr'e (!) uşak olursa, hatta hanımlarının emrine girerse, onlar bu keselerden güzelce nasiplenirler.

Şair Ebû Dulame'nin bir kızı dünyaya gelir. Bu şairin Halife Mansûr'la çok sıkı bir samimiyeti olacak ki, ertesi gün ona giderek Abbasoğullarını şu şekilde övmeye başlar:

"Şayet güneş üzerine bir kavmin şerefi konabilseydi,
Denilecekti ki ey Abbasoğulları o makam sizindir...
Güneş ışınlarıyla yücelin göklere,
Çünkü insanların en yüceleri sizlersiniz!" [101]

Abbâsîleri göklerin en yüce mahlûkları olarak kabul eden bu şiirin bedeli ne oldu? Bir kese dolusu para! Peki, Mansûr'un dalkavuklarına dağıttığı bu para nereden geliyordu? Sistemin çarklarından!

100 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 268.
101 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 266.

Mamafih devletin parası çoktu: Sınır boylarında cihâd eden askerler ganimet gönderiyor; cihâdda olmayanlar da devletlerine zekâtlarını veriyorlardı.

Dalkavuk insanlara bu şekilde para dağıtan Mansûr, diğer taraftan da kendi saltanatı için tehlikeli gördüğü insanları zindana atıyordu. Fakat ölümü yaklaşınca, oğlu el-Mehdî'ye yaptığı nasihatlerden, bu yaptıklarına âdeta pişman olduğunu görüyoruz. [102]

Mansûr'un Ölümü

Halife el-Mansûr, büyük muhaddis ve müctehid *Sufyânu's-Sevrî*'yi de kendisi için tehlikeli gördüğü için onu Mekke'de hapsettirmişti. [103] O sene, (Hicrî 158) [104] Hacc [105] maksadıyla Mekke'ye gitmek üzere yola çıktığında, Müslümanlar onun Sufyânu's-Sevrî'yi öldürteceğini sandılar. Fakat Sultan, Mekke'ye ulaşamadan, Mekke yakınlarında *Bi'r Meymûn* [106] denen mevkide vefat etti [107] ve *Hacûn* denen yerde defnedildi. [108] Böylece Sufyânu's-Sevrî ve onunla birlikte birçok Müslüman onun şerrinden kurtulmuş oldu. [109] Sufyânu's-Sevrî'ye karşı olan tutumundan mıdır bilmiyoruz ama, el-Mansûr ölünce mezarını milletten saklamak için 100 ayrı mezar kazıldı ve fakat başka bir mezara defnedildi. [110]

Mansûr'un hilâfeti 22 sene sürdü. [111]

102 Bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s. 17-22.
103 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s.229.
104 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 345.
105 Halife el-Mansûr, beş defa Hacc yapabildi; son Haccını da yapamadan Mekke yakınlarında vefat etti. Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 388.
106 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 345.
107 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 389; İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s. 21; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 343; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 262.
108 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 346.
109 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 9, s. 229.
110 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s.21.
111 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 389;İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6, s. 22; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımeşq*, C. 32, s. 306-307, 344; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 155.

Kısa Değerlendirme

Halife Mansûr, Ebû Hanife'yi dövdürmesine, saltanatını oturtmak için birçok insanı öldürtmesine rağmen; zaman zaman ilim adamlarını davet eder, onların nasihatlerini dinler, hatta çoğu kez ağlardı. [112] Onun birçok Müslüman'ı öldürtmüş olmasının nedeni, inançsızlığı ya da vahşeti değil, doğrudan doğruya saltanat sisteminden kaynaklanan olumsuzluklardı. Ortada bir saltanat varsa, daima bir başkası o saltanatı ele geçirmek ister. Bu durumda iktidarı ele geçirmek isteyen de, iktidarı elinden kaçırmak istemeyen de savaşmayı, saltanat için kan dökmeyi göze almış demektir. Nitekim Mansûr bir sultandı ve saltanatını başkasına kaptırmak istemiyor; gerekirse bunun için savaşıyordu. Halka karşı tavrı, tıpkı kendinden önceki babası es-Seffâh ve Emevi sultanlarının yaptıkları gibiydi: Saltanata karışmadıkları sürece Müslümanlar dilledikleri gibi yaşayabiliyorlar ve bu hayatlarını sürdürmeleri için de sultan her türlü yardımı yapıyordu.

Halife Mansûr'un, hacc ziyaretlerinin birinde Arafat'ta şu konuşmayı yaptığı rivayet edilir:

"Ey insanlar! Ben Allah'a ait olan bu yeryüzünde Allah'ın sultanıyım. O'ndan size başarılar ve hidayet vermesini dilerim. Aynı zamanda O'nun hazinelerinin bekçisiyim, bu hazineleri O'nun iradesi ve izni ile dağıtırım. Beni hazinesinin üzerine bir kilit yaptı. O, size rızklarınızı vermem için beni açarsa, ben de size veririm. O isterse beni açar, isterse beni kapatır. Ey insanlar, bugününüzün değerini iyi bilin ve Allah'a yönelin! O Allah ki, Kitabı'nda şöyle emretmektedir: 'Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim; üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim' [113]*. Allah (c.c) doğru hareket etmemi, size karşı adil davranmamı, haklarınızı tam olarak dağıtmamı bana nasib etsin! Tek duyan ve duaları kabul eden O'dur!"* [114]

112 Ayrıntılar için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 155 vd.
113 K.K. el-Mâide Sûresi, 3.
114 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 156-157.

Halife Mansûr, İslâmî açıdan doğru davrandıkları ve gerçekleri dile getirdikleri sürece, âlimlere saygıda kusur etmezdi. Hatta bizzat o, zaman zaman onları sarayına davet eder, kendisine vaaz etmelerini isterdi.

Bir gün, veliaht olan oğlu el-Mehdî'ye şöyle nasihat ediyordu:

"Hilâfet ancak takvayla gerçekleşir; sultan, kendisine itaat edildiği sürece sultandır; halk da, ancak adaletle hükmedildiğinde huzur içinde olur! En faziletli af, cezalandırma gücü en yüksek olanın affıdır. İnsanların, akl açısından en zayıf olanı da, kendinden güçsüz olana zulmedendir!" [115]

İbn Kesîr anlatıyor:

Bir gün ulemâdan Amr b. Ubeyd, Mansûr'un yanına gitmişti. Mansûr ona izzet ve ikramda bulundu; çoluk-çocuğunun durumunu sordu; sonra da ona, *"bana vaaz et!"* dedi. Amr b. Ubeyd, O'na Fecr Sûresini okudu. *"Rabbin her an gözetlemektedir"* [116] ayeti kerimesine gelince, Mansûr ağlamaya başladı. Öyle ağladı ki, sanki bu ayeti daha önce hiç duymamıştı. Sonra Mansûr, *"devam et!"* dedi. Amr b. Ubeyd şöyle dedi: 'Allah sana dünyanın tamamını verdi; ondan bir kısmıyla nefsini satın al! Çünkü bu saltanat senden önce birilerine aitti, sonra sana geçti; sonra da senden sonra gelecek olana geçecek! Kıyamet'e gideceğin ilk geceyi hatırla!' Amr'ın bu sözleri üzerine Mansûr, hıçkırıklarla ağlamaya devam etti. Orada bulunan başka bir âlim *"Halife'yi bu kadar üzme!"* deyince, Amr şu cevabı verdi: Halife, Allah'ın korkusundan ağlıyorsa, bunun ona ne zararı var? Amr'ın bu sözleriyle sakinleşip kendine gelen Halife, Amr'a 10.000 dirhem verilmesini emretti. Fakat Amr, 'benim bu paraya ihtiyacım yok!' dedi. Bunun üzerine Halife 'Vallahi alacaksın!' diye yemin etti. Amr da 'Vallahi almayacağım!' cevabını verdi. Amr'ın bu tavrı üzerine, babası Mansûr'un yanında, elinde kılıcı olduğu hâlde oturan el-

115 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 157.
116 Ayet, 14.

Mehdî, 'Halife yemin ediyor, sen de onun yeminine karşı yemin mi ediyorsun?' diye Amr'ı tehdit etti. Amr ise Mansûr'a dönüp 'bu da kim oluyor?' diye sordu. Mansûr, 'o, kendimden sonra veliaht tayin ettiğim oğlum Muhammed'tir!' cevabını verdi. Amr, Mansûr'un bu cevabına şöyle karşılık verdi: 'Sen ona öyle bir isim vermişsin ki, amelinden dolayı onu hak etmiyor; ona öyle bir elbise giydirmişsin ki, hiç de iyilerinkine benzemiyor; ona öyle bir görev vermişsin ki, ondan uzak durması onunla iştigal etmesinden hayırlıdır!' Sonra da el-Mehdî'ye dönüp ona da şunları söyledi: 'Ey yeğenim! Eğer baban yemin ederse ve amcan (kendini kast ediyor) yemin ederse, babanın yeminine muhalefet etmesi, amcanın muhalefet etmesinden daha kolaydır! Çünkü baban, yeminin kefaretini verme konusunda amcandan daha güçlüdür!

Şahsiyetli hoca Amr'ın bu tutumu üzerine Mansûr yine de sordu: 'Bir şeye ihtiyacın var mı?' Amr şu cevabı verdi: 'Evet var: Ben sana gelmedikçe bana kimseyi gönderme; ben senden istemedikçe de bana bir şey verme!' Mansûr şu cevabı verdi: 'Galiba hiç karşılaşmayacağız!'" [117]

Sultanlar böyle oldukları için, onları hatalarıyla, sevaplarıyla değerlendirmek gerekir.

117 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 158-159.

El-Mehdî Dönemi (Hicrî 158–169)

Mesuliyetini Müdrik Olandan Zarar Gelmez

Mansûr'un ölümünden sonra, yerine veliahd olan oğlu el-Mehdî geçti. El-Mehdî hilâfete gelince, Müslümanları toplayarak babası Mansûr'un kendisini veliaht tayin ettiği emirnâmeyi okudu. Ya'kûbî [118] bu uzun emirnâmenin metnini kitabına almıştır ki, burada emirnâmede yazılanların ayrıntılarına girmiyoruz.

Babasına kıyasla çok daha müsbet yönleri olan el-Mehdî, Bağdad'ta yapmış olduğu ilk konuşmada düşüncelerini şu sözlerle açıkladı:

"Emiru'l-Mu'minin (yâni babası Mansûr) bir kuldu ve öldü. Kendisine emredildi, o da itaat etti. (Sonra ağlayarak devam etti:) Resûlullah (s.a.s) sevdiklerinden ayrıldığında ağlardı. Ben bir büyüğümü kaybettim ve üzerime büyük bir yük giydirildi. Artık Allah'ın huzurunda Emiru'l-Mu'minin (Müslümanların lideri) olarak hesap vereceğim. Onun için Müslümanların halifesi olurken O'ndan yardım diliyorum. Ey Müslümanlar, bize itaat konusunda, yüzümüze karşı nasıl davranıyorsanız, giyabımızda da öyle olun ki, biz de iyiliğiniz için gayret edelim! Aranızda adaleti yayanlara, siz de itaat kanadınızı gerin! Vallahi ömrümü sizin için tüketeceğim..." [119]

Babası Mansûr'a nazaran daha mülâyim, itikada önem veren el-Mehdî, halkla içiçe olduğu için seviliyordu.

118 *Târîh*, II, 392-394. Ayrıca bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 33.
119 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 272.

Ava gitmeyi çok seviyordu. Bu nedenle onun avcılık maceraları tarihçiler [120] tarafından uzun uzun anlatılmaktadır.

Müslümanlardan Zulmen Alınan Mallar Geri Veriliyor

El-Mehdî hilâfete gelir gelmez, babası Mansûr'un zorla el koyduğu malları sahiplerine geri verdi. Fakat bunu yaparken babasını sorumluluktan kurtarmak için bu malları koruma maksadıyla aldığını; bir babanın çocuklarının malını alıp koruması gibi, Mansûr'un da halkın iyiliğini düşündüğünü ifade etti ki, tarihçi Ya'kûbî'ye göre gerçek hiç de öyle değildi. [121] Diğer bir rivayete göre ise Halife Mansûr, ölmeden önce oğlu el-Mehdî'ye, kendisi öldükten sonra milletten zulmen aldığı malları geri vermesini, böylece halkı kendisine bağlayacağını söylemiştir. [122]

El-Mukanna' Adındaki Zındığın Ortaya Çıkması

Halife el-Mehdî'nin ilk yıllarında, Horasan taraflarında, Ebû Muslim el-Horasanî'nin ulûhiyetine inanan ve kendisini de bir bakıma onun temsilcisi olarak gören gözleri şaşı bir adam zuhur etti. *Tenasuh*a da inanan bu zındık adam, Ebû Muslim el-Horasanî'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha üstün olduğunu iddia ediyor ve bu sapık fikirlerini yayıp insanları ifsad ediyordu. İbnu'l-Esîr'in rivayetine göre, Horasan'da, henüz Müslüman olmamış olan Türkler de ona yardım ediyorlardı. [123] El-Mehdî halife olur olmaz bu mülhidin ve ona inananların üzerine ordular gönderdi. [124] Nihayet Hicrî 161'inci senenin sonlarında el-Mukanna' ve adamları öldürüldü. [125]

120 Bk. Mes'ûdî, *Murûc*, III, 320-321.
121 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 394.
122 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 37.
123 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 39.
124 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 39.
125 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 51.

Abbâsîlerin Endülüs Üzerine Olan Akınları Akim Kalıyor

Halife el-Mehdî, devlet merkezi Bağdad'a yakın yerlerdeki problemlerle uğraşırken, aynı zamanda *"acaba kendime biat ettirebilir miyim?"* düşüncesiyle adamlarını Endülüs'e gönderdi. Fakat onun bu teşebbüsü akim kaldı ve adamları Endülüs Emevîleri karşısında bir varlık gösteremediler. Kaçabilenler dışında, gidenlerin tamamı öldürüldü. [126]

Hapishaneler Boşaltılıyor

Halife Mansûr, saltanatını oturtabilmek için sadece insanları öldürtmemiş, birçoğunu da hapsettirmişti. Hapishaneler adeta dolup taşıyordu. Halife El-Mehdî idareyi eline alır almaz, babası Mansûr zamanında ve daha önce, yâni Abbâsîler zamanında, Emevîler dâhil, hapse atılmış bütün mahkûmları serbest bıraktı. [127] Hatta onları serbest bırakmakla yetinmedi, hapisten çıkarılan bu Müslümanların tamamına hediyeler ve geçimlerini sağlayabilecek paralar verdi. [128]

Bütün Camilere Maksûra

El-Mehdî, hilâfete gelir gelmez, içinde cemaatle namaz kılınan bütün camilerde *"maksûra"* denen ve içinde sultanın ve yakınlarının namaz kıldıkları bölümler yapılmasını emretti. [129] Yukarıdaki bölümlerde geçtiği gibi, bu âdeti ilk defa Muaviye b. Ebi Sufyân başlatmıştı.

El-Mehdî, hilâfete gelişinin ertesi senesinde hacca giderek Hz. Peygamber (s.a.s) Mescidi'nin etrafındaki evleri satın aldı ve oraları da katıp Mescid'i genişletti. [130]

126 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 54.
127 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 41.
128 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 394-395.
129 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 386.
130 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 386.

Âlimin Şahsiyeti

Halife Mehdî, avı sevdiği gibi, ulema ile sohbeti de severdi. Saltanatını tehlikeye koymadıkları müddetçe, her türlü tenkide göz yumardı. Târihçimiz Mes'ûdî'de [131] şöyle bir olay anlatılır:

Bir gün Sufyânu's-Sevrî, Halife el-Mehdî'nin huzuruna normal selamla girdi. Yâni el-Mehdî'yi bir sultan olarak selamlamadı, diğer Müslümanlardan ayırarak ona özel bir selam vermedi. Onun bu hareketini Halife'ye karşı edepsizlik olarak telakki eden bir yardakçı, Halife'nin gözüne girebilmek için Sufyân'a vurmak istedi. Fakat Halife bu yollu bir işaret vermeyince, zavallı dalkavuk bu nimetten mahrum kaldı. el-Mehdî, Sufyân'a şöyle dedi: *"Durmadan bizden kaçıyorsun. Seni yakalamaya muktedir değil miyiz sanıyorsun? Bizim senin hakkında hüküm vermemizden korkmuyor musun?"* Sufyân şu cevabı verdi: *"Sen benim hakkımda hüküm verirsen, senin hakkında da her şeye kadir olup hak ile batılı birbirinden ayıran bir Hâkim hüküm verecektir."* Bunu fırsat bilen dalkavuk er-Rebî', atılarak şöyle dedi: *"Yâ Emir'el-Mu'minin, bu cahilin senin yanında böyle konuşmaya hakkı var mı? Müsaade et de boynunu vurayım!"* el-Mehdî şu cevabı verdi: *"Sus! Sana ne oluyor? Bu ve bunun gibiler isterler ki, onları öldürelim ve onların bu tavırları yüzünden biz meşakkat çekelim. Onu derhal Kûfe Kadılığı'na tayin edin!"*

Tayin emri yazılarak kendisine verildi. Sufyânu's-Sevrî, o büyük şahsiyet, kendisine verilen tayin emrini alarak dışarı çıktı. Sonra da bu kâğıdı Dicle sularına atarak ortadan kayboldu. Her tarafta aranmasına rağmen bir daha bulunamadı.

Sufyânu's-Sevrî [132] böylesine kişilikli bir davranış sergilerken, el-Mehdî'den pâye alabilmek için ona fütursuzca dalkavukluk eden

131 *Murûc*, III, 332.

132 Bu büyük Müslüman âlim, Hicrî 161. Senenin sonlarında vefat etti (Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 56).

Rebî adlı diğer bilginin hâli ne kadar düşündürücüdür? Fakat ne yazık ki, tarih boyunca devlet adamlarının etrafını şahsiyetli âlimler değil, ekseriyetle bu türden dalkavuk âlimler almıştır. Esefle söylüyoruz ki, bugün de durum aynıdır; belki daha da bozuktur! Çözemediğimiz esrarlı soru şudur: Devlet Başkanları neden böyle adamları etraflarında tutuyorlar? Yoksa bu tip âlimler onların rejimlerini mi meşrulaştırıyorlar? Bu konuya başka türlü bir izah getiremiyoruz. Yalnız şunu biliyoruz ki, bu tür dalkavuklar, devlet başkanı olan Hz. Muhammed (s.a.s)'in yanında, onun örnek halifeleri Ebû Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın, Ali'nin yanında, Ömer b. Abdulaziz'in yanında asla barınamamışlardır! Mikroplar nasıl ki kirli çevrelerde barınabiliyorsa, dalkavuklar da zalim sultanların, diktatörlerin yanında yaşama imkânı bulabiliyorlar.

Dinsizlik Cereyanına Karşı Mücâdele

Dinsizlik cereyanına karşı ilk defa İslâm'ın müdafaasını içeren kitapları yazdıran da el-Mehdî b. Mansûr'dur. Çeşitli fırkaların ortalığı kasıp kavurduğu bu dönemde, İslâm aleyhinde gerek sözlü gerek yazılı neşriyat yapan dinsizler de ortaya çıkmıştı. el-Mehdî, bu zararlı akımlara karşı ilmi kitaplar yazdırarak zararlarını önlemeye çalışmıştır. Üstelik sadece engelleyici kitaplar yazdırmakla yetinmemiş, doğrudan savaş açarak birçoğunu da ortadan kaldırmıştır. [133]

Günümüzde ise durum biraz daha farklıdır: Dinsizler dinsizliklerinin gereği olarak İslâm aleyhinde zaten bütün imkânlarıyla çalışmaktadırlar. Bu gayet normaldir ve tarih boyunca da böyle olmuştur. Garip olan, bazı din âlimlerinin, yazdıkları kitaplarla din adına dinsizlik üretmeleridir! Bugün insanlara dinlerini öğretecek hocaları yetiştirmesi gereken kurumlarda İslâm hafife alınıyor, Sünnet inkâr ediliyor,

133 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 400. Zındıklarla olan mücâdelesinin diğer ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 89.

Kur'an ayetleri tahrif ediliyor da bir Allah'ın kulu çıkıp onlara *"ne yapıyorsunuz?"* diye soramıyor. Neden? Çünkü rejimler öyle istiyor ve de bu hocalar rejimlerin kendilerinden istediğini yapıyorlar.

Bağdad Sokaklarına Vergi

Halife el-Mehdî, kendinden önce yapılmamış bir tasarrufta bulunarak Bağdad cadde ve sokakları üzerinde bulunan ticarethanelere vergi koydu. Bazıları bu yeni kanuna karşı koymak istediyseler de, el-Mehdî taviz vermedi ve karşı çıkanlara nasihatte bulunarak bunun devlet için zorunlu olduğunu anlattı. [134]

Saltanat Kanunu Değişmiyor

Bütün güzel hasletlerine rağmen, el-Mehdî de saltanat kanununu çiğneyemedi ve Hicrî 159. senede oğulları el-Hâdî ile Hârûn Reşid'i veliahd tayin etti. [135]

Cihada büyük önem veren el-Mehdî zamanında Hindistan'da Bârbed [136] bölgesi fethedildi. Bu fetih sırasında, özellikle Fars Körfezi kıyılarında gemileri batan birçok Müslüman oralarda şehit oldu. [137] Aynı sene, Bizans topraklarının güneydoğu bölgeleri de İslâm Devleti sınırlarına katıldı.

Ayrıca Halife el-Mehdî, İslâm Devleti'nin komşuları olan krallıklara mektuplar göndererek onları İslâm Devleti'ne itaat etmeye davet etti. Yapılan bu davete, İran ve Türkistan taraflarındaki birçok kral müspet cevap verdi. [138]

134 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 399-400.
135 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 395.
136 Bârend olarak geçen bu bölgenin fethinin ayrıntıları için bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 46.
137 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S.46.
138 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, II, 397-398.

Hicrî 160. senede hacca giden el-Mehdî, Kâbe'nin yıkılan duvarını tekrar tamir ettirdi. Hatta bunun için her taraftan erbâb-ı sanat ve mühendisler getirterek Kâbe'nin en güzel bir şekilde bakımının yapılmasını sağladı. Bunun için Mısır'a kadar adamlarını göndermiş; oradan getirttiği alet ve edevatla bu işi en güzel bir biçimde yaptırmıştır.[139] Kâbe'nin sadece duvarları tamir edilmedi, aynı zamanda eskimiş olan örtüsü de yenisiyle değiştirildi.[140] Kâbe'ye bu hizmetlerden sonra, beraberinde götürdüğü külliyetli miktardaki parayı da fakirlere dağıttı.[141]

Hicrî 161. senede el-Mehdî, Irak-Hicaz (yâni Mekke-Medine) yollarının yapımı için emir vererek yolun belli bölgelerine konaklama tesisleri yaptırdı. Ayrıca Medine'deki Peygamber Mescidi'nin etrafındaki evlerden bir kısmını satın alarak Mescid'i genişletti.[142]

El-Mehdî'nin İmar Faaliyetleri

Halife el-Mehdî, babası el-Mansûr'a nazaran çok daha ileri görüşlü bir devlet başkanı idi. O, sadece devletin merkezi olan Bağdad'la değil, devletin bütün bölgeleri ile ilgileniyordu. Nitekim o, taşrayı merkeze bağlayan yollar üzerinde kervansaraylar ve kuyular yaptırdı, gereken yerlere de su kanalları açtırdı.[143]

Halife el-Mehdî'nin tasarruflarından birisi de, minberlerin yüksekliklerini azaltarak onları Resulullah (s.a.s)'in minberinin seviyesine indirmesidir.[144] El-Mehdî'nin güzel icraatlarından birisi de ülkenin her tarafındaki mahkûm ve cüzzamlılara maaş bağlamış olmasıydı.

139 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 365-366.
140 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 49.
141 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 49.
142 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 396.
143 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 55.
144 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 55; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s,273.

Hâricî İsyanları

Hicrî 162. senede Abdusselâm adında bir Hâricî, huruç ederek isyan etti. Kınnesrin'de el-Mehdî'ye isyan bayrağı açmış olan bu Hâricî, kısa zamanda birçok taraftar bulmasına rağmen, Halife el-Mehdî'nin gönderdiği orduya yenildi ve devletin askerleri tarafından öldürüldü. [145]

Bizans Üzerine Sefer

Hicrî 163. senede, Halife el-Mehdî, büyük oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi Bağdad'ta bırakarak diğer oğlu Hârûn Reşid'le birlikte Bizans üzerine sefere çıktı. Bu seferden maksat, hem Rumların aldıkları bazı toprakları tekrar İslâm Devleti'nin topraklarına katmak, hem de buralarda bulunan Müslüman idarecilerden isyan içinde olanları tedip etmekti. Oğlu Hârûn Reşid'le birçok yeri fetheden el-Mehdî, Kudüs üzerinden Bağdad'a döndü. [146] Aynı senede el-Mehdî, Mağrib, Azerbaycan ve Ermenistan'ın idaresini oğlu Hârûn Reşid'e havale etti. Keza bu senede Endülüs Emevîleri'ne karşı bir hamle daha yapıp orayı Abbâsî Devleti'ne bağlamak istediyse de, gönderdiği askerler başarılı olamayıp Endülüs Emevî kuvvetlerine yenildiler. [147] Hicrî 166. senede, el-Mehdî, tekrar oğlu Hârûn Reşid'i büyük bir ordu ile Bizans üzerine gönderdi. Birçok Bizans kalesini fetheden Hârûn Reşid, İstanbul'daki Haliç kıyılarına kadar geldi. [148]

Hicrî 166. senede el-Mehdî, oğlu Hârûn Reşid'i, daha önce veliahd olarak tayin edilmiş olan büyük oğlu el-Hâdî'den sonra olmak şartıyla veliahd tayin ederek Müslümanlardan biat aldı.

Hicrî 168. senede Bizanslılar, Müslümanlarla olan antlaşmayı bozup sınır ihlalleri yaptıkları için üzerlerine ordu gönderildi ve istila edilen yerler geri alındı. Keza bu senede Hâricîler tekrar Musul

145 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 57.
146 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 60-61.
147 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 62.
148 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 66-67.

bölgesinde huruç edip isyan çıkardılar ve el-Mehdî onlar üzerine de bir ordu göndererek kanlı bir şekilde bu isyanı bastırdı. [149]

El-Mehdî'nin Vefatı

El-Mehdî, Bağdad yakınlarında, *Mâh-Sebzân* [150] denen yerde, kendisi için bir dinlenme yeri yaptırmıştı ve zaman zaman oraya gitmekteydi. İşte bu mâlikânede yaşıyorken, Hicrî 169. senede vefat etti. [151] El-Mehdî'nin hilâfet müddeti on sene bir ay kadar sürdü.

Rivayetlere göre aynı senede Bağdad'ta veba oldu ve nereden geldiği belli olmayan toz ve toprakla insanlar perişan oldular. Öylesine ki, insanlar her sabah yatakları üzerine düşen toz-toprağı temizlemek zorunda kalıyorlardı. Kırmızı renkli bu toprak, birçok kimsenin ölümüne sebebiyet verdi. [152] Keza rivayetlere göre, bu felaketten uzaklaşmak için Halife el-Mehdî, dağdaki bir köye sığınmış ve bir gün o dağda avlanırken yaralanarak vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 48 yaşındaydı. [153]

On sene [154] kadar sürmüş olan saltanatında; el-Mehdî gerek sürdürdüğü cihad hareketleriyle, gerekse şahsi yaşantısıyla ve adaletiyle, istenirse saltanatın illa da *dikta rejimi* olmayabileceğini göstermiştir.

Ona yapılabilecek en önemli tenkid, bütün sultanlara yöneltilen tenkid olacaktır: Saltanatı devam ettirmesi... Nitekim o, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çocuklarını veliahd tayin ederek zarardan başka hiç bir faydası olmayan bu müessesenin devamını sağladı. [155]

149 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 78.

150 İbnu'l-Esîr bu kelimeyi *Mâsebezân* olarak vermektedir (*el-Kâmil*, C.6. s. 81).

151 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 386. Diğer ayrıntılar için bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 81.

152 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 401.

153 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 401.

154 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 386; Ya'kûbî, II, 402.

155 Veliahtlığın, amcası oğlu İsâ b. Mûsâ'dan alınıp el-Mehdî'nin oğluna verilmesi konusundaki ayrıntılar için bk. İbnu'-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 44-45.

Mûsâ el-Hâdî Dönemi (Hicrî l69-l70)

Halife el-Mehdî öldüğünde, veliaht olan el-Hâdî Bağdad'ta değil, Cürcân bölgesindeydi. Onun için babasının ölümünü ve kendisine biatını, kardeşi Hârûn Reşit bildirdi. [156]

Babası el-Mehdî tarafından veliahd tayin edilen el-Hâdî'nin hicri l69. senede başlayan hilâfeti, ancak bir sene bir ay kadar sürdü.

Kaynaklardan [157] küçük yaşta saltanata geldiği anlaşılan el-Hâdî, babasının vasiyeti üzerine zındıklarla mücâdele ederek onlardan birçoğunu öldürttü. Ancak babası el-Mehdî gibi dirayetli, duruma hâkim, halka karşı şefkatli olmadığı ve de babasının halka verdiği hakları geri aldığı için Müslümanların çoğu ondan uzaklaşarak Hz. Ali'nin torunlarından olan Hüseyin'e sığındılar, ona biat ettiler. [158] Ne var ki bu uzun sürmedi ve Abbâsîlerin yeni halifesi el-Hâdî, Hüseyin'in üzerine bir ordu göndererek onu ve adamlarını perişan etti. Yapılan savaşta Hüseyin öldü; sadece dayısı olan ve bu bölgede Abbâsî Devleti'ne karşı bir varlık gösteremeyeceğini bilen Halid b. İdris kaçıp Fas'a gitti. Hâlid'in tehlikesinden korkan Halife el-Hâdî, adamlarını gizlice Fas'a gönderdi ve misvak içine konan bir zehirle onu zehirletti. Halit'ten sonra yerine oğlu İdris geçti ve böylece, günümüze kadar devam eden İdrisîler sülalesi doğmuş oldu. [159] Fakat buna rağmen devletin her tarafındaki karışıklıklar devam etti. Kısaca el-Hâdî, devletini idare etmesini bilmiyordu.

156 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 404; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 87-89.
157 Bk. Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 279.
158 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 404.
159 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 405.

Muttaki olan babasının aksine, el-Hâdî şarap içen, oyun oynayan ve hilâfete layık olmayan [160] bir sultandı. Hilâfetteki liyakatsizliğinden başka, diktatör bir hüvviyete de sahipti. Bütün diktatörler gibi, el-Hâdî de rejimini devam ettirebilmek için, koruyucu asker sayısını çoğaltarak onları en gelişmiş silâhlarla donattı.

Hz. Ali evlâdından olup el-Hâdî'nin hilâfetini meşru saymayan el-Huseyn b. Ali, Abbâsî Devleti'ne karşı Medine'de ayaklandı. Fakat Medine'de amcasının çocukları olan Abbasoğulları karşısında fazla tutunamayarak ve birçok kişinin ölümüne sebebiyet vererek Mekke'ye gitti. Mekke'de hac mevsiminin girmiş olmasına rağmen Abbasoğullarıyla savaşan Hüseyin ve taraftarları Mekke'den kaçıp uzaklaştılar fakat kendilerini kurtaramadılar. Nihayet Mekke-Medine arasında bir yerde hem kendisi hem de yanında bulunanlar, el-Hâdî'nin askerlerine yenilip öldürüldüler. [161] Ehl-i Beyt'ten olan bu insanların çoğu öldürüldü ve vahşi hayvanlara yem oldu. [162] Kaçabilenler de, yukarıda zikrettiğimiz gibi Kuzey Afrika taraflarına kaçtılar. Halife el-Hâdî'nin zaaflarından ve devleti gerektiği gibi idare edememesinden yararlanan Hamza b. Mâlik adındaki bir Hâricî Cezire'de ayaklandı; fakat o da bir varlık gösteremeden, üzerine gönderilen kuvvetlerce öldürüldü. [163]

Târih göstermiştir ki, Hz. Ali evlâtları, ellerinden hilâfeti alan Ümeyye ailesinden ziyâde Abbasoğullarına karşı isyân etmişlerdir. Bu isyanlar Abbâsî Devleti'nin ilk elli yılında aralıklarla devam etmiştir.

Bütün sultanlar gibi el-Hâdî de şairlere ve özellikle kendisini öven, işaretlerine iştirak eden şairlere değer verir, her *kaside*'yi bir keseyle ödüllendirirdi.

160 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 279.
161 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 90-93.
162 ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 386; Mes'ûdî, *Murûc*, III, 336.
163 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 95.

El-Hâdî ile Kardeşi Hârûn Reşid Arasında Çatışma

Halife el-Hâdî'nin, veliahd olan kardeşi Hârûn Reşid'le de arası iyi değildi. Bunun için kendisinden sonra hilâfeti devralacak olan kardeşi Harun'u veliahtlıktan azledip yerine oğlu Ca'fer b. Mûsâ'yı tayin etmek istedi. [164] Fakat buna muvaffak olamadı. Aslında onun bu niyetini bilen Hârûn Reşid, kendi özel müşavirinin telkiniyle bir av bahanesi uydurup Bağdad'tan uzaklaştı. el-Hâdî onu çok istediyse de merkeze getiremedi. [165] Bir müddet sonra da ağır bir hastalığa yakalandı. [166] İbnu'l-Esîr'in rivayetine göre ise, Halife el-Hâdî, gizlice en yakınlarından başlayarak oğlu Ca'fer'e biat almış ve kardeşi Hârûn'dan da biat etmesini istemiştir. Fakat Hârûn'un bir bakıma başdanışmanı olan Yahya b. Halid b. Bermek ona mani oldu ve kendisinin meşru veliaht olduğunu söyledi. Bu olup biteni duyan Halife el-Hâdî, Yahya'yı yanına çağırtarak bunun sebebini sordu. Yahya da açıklamalarda bulunarak onu bu teşebbüsünden vazgeçirdi. [167]

Böylece bütün tantanasına, işretine, dikta rejimine rağmen el-Hâdî'nin de sonu geldi ve Hicrî 170. senede her şeyini terk ederek ölüp gitti. Namazını kardeşi Hârûn kıldırdı. El-Hâdî öldüğünde 26 yaşlarındaydı. [168] Tecrübesizliğinden, dirayetsizliğinden, kötü niyet ve kuşkularından dolayı, devlete yararlı olacağı yerde zararı oldu. Halife El-Hâdî'nin neden öldüğü konusunda çok çeşitli rivayetler vardır; ancak biz bu ayrıntılara girmiyoruz. [169]

164 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 96.
165 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 405-406.
166 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 342-343.
167 Bu konudaki diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 96-97.
168 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 406.
169 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 99-100.

Hârûn Reşid Dönemi (Hicrî 170-193)

el-Hâdî'nin ölümünden sonra, veliaht olan kardeşi Hârûn Reşid, İslâm Devleti'nin başına halife-sultan oldu ve kendisine biat edildi. Halife olduğu gün de oğlu Me'mûn dünyaya geldi. Böylece iki sevinci birden yaşamış oldu. Me'mûn'un annesi olan cariye *"Ummu Veled"*, Hârûn Reşid'e biat edildiğinde 22 yaşındaydı. [170]

Hârûn Reşid, devlet adamlığı, dindarlığı, tevazusu ve ehl-i küfr'e karşı takındığı tavizsiz tutumuyla tarihe geçmiş ünlü bir sultan-halifedir. Halife olur olmaz, Yahya b. Hâlid el-Bermekî'yi kendine vezir tayin ederek ona yüzüğünü uzattı ve şöyle dedi: *"Ben halkın bütün işlerini sana bağladım. Nasıl uygun görüyorsan, ona öyle davran; dilediğini azlet, dilediğini tayin et!"* [171]

Hârûn Reşid, Hilâfete gelir gelmez, hacca gitti; Mekke'de ve Medine'de Müslümanlara büyük ikramlarda bulundu. [172] Daha sonra Bağdad'a döndü ve babası el-Mehdî'nin Masbezân'da bulunan kabrine giderek orada da Müslümanlara paralar dağıttı ve bunu her sene kutlanan bir adet hâline getirdi. [173]

Hârûn Reşid, dindarlığının yanı sıra İslâm devlet başkanlığının şartlarından birisi olan cömertliği ile de dillere destan olmuş bir sultandır. İslâm ahkâmına titizlikle riayet eder, taviz vermemeye çalışır, bol bol sadaka dağıtırdı.

170 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 106.
171 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 107-108.
172 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 109.
173 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 407.

Hilâfete geldiği sene, onun Horasan'daki valisine karşı çıkan Türk Beyi Talikân'a karşı bir ordu gönderdi ve yapılan savaşta Talikân öldürüldü. [174]

Kendisi de âlim olduğu için ilme ve ilim adamlarına değer vermiş ve bu siyasetinden dolayı Abbâsî Devleti'nin belki de en başarılı ve İslâmi çizgiye en yakın sultanlarından biri olmuştur. Sık sık âlimleri ziyaret eder, bilhassa Fudayl b. İyâd adındaki âlimin ayağına kadar giderdi. [175] Onun vaaz ve derslerini dinleyerek istifade eder ve bu derslerin tesirinde kalarak da ağlardı. [176]

Hârûn Reşid Peygamberimizin hadîslerine özellikle önem verir, hafife alınmasına asla tahammül edemezdi. Bir gün âlimlerden biri hadîs okumuş, günümüzdeki bazı Sünnet düşmanlarına benzeyen birisi de hadiste geçen bir lafzı hafife almıştı. Bu duruma çok gazaplanan Hârûn Reşid: *"Çabuk kılıcımı verin!"* demişti. [177] Hârûn Reşid'in bu davranışı, onun ilme karşı takındığı menfi bir tutumdan ziyade, hadîs konusundaki ciddiyetinden kaynaklanıyordu. Çünkü ona göre Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini hafife alan kişi Müslüman değildi. Bugün ortalığı boş bulan bazı yarı âlimler, etraflarında o kadar yanlışlık varken her şeyi halletmişler gibi sünnete saldırıyorlar; Buhârî'yi eleştiriyorlar, sahabeyi yerden yere vuruyorlar. Bu pervasızlıklarının İslâm düşmanlarının ne kadar hoşuna gittiğini bile fark edemiyorlar.

El-Bermekî Devletin Hâkimi

Yukarıda da bir nebze arz ettiğimiz gibi, Hârûn Reşid iktidara gelip kendisine halife olarak biat edilince, hemen Yahya b. Halid el-Bermekî'yi kendisine vezir, yâni Başbakan yapmış ve hilâfet mührünü

174 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 407.
175 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 284.
176 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 331.
177 Hatîbu'l-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 7-8.

de ona teslim etmişti.[178] Hatta bununla da yetinmeyerek, hicri 178. yılda hilâfetin bütün işlerini ona havale etti.[179] Hârûn Reşid, Yahya'yı kendisine vezir yaptığında ona şöyle dedi:

"Milletin idâresini sana veriyorum. O konudaki mesuliyeti boynumdan çıkarıp, senin boynuna geçirdim. Onun için istediğini tayin et, istemediğini de azlet!"[180] Muhtemelen Hârûn Reşid'in bu tutumundan dolayı bu döneme *Bermekîler* dönemi de denir.

Dikkatimizi çeken bir başka husus da şudur: İbn Kesîr'in rivayetine göre[181] Hârûn Reşid, Yahya b. Halid'i vezir tayin edince, ona, devletin bütün işlerinde annesi Hayzeran'la istişare etmesini, zira bütün işlerdeki istişare makamının o olduğunu söylemiştir.[182] Yâni, öyle anlaşılıyor ki, bir bakıma devlet, daha Hârûn Reşid'in ağabeyi el-Hâdî zamanından beri ikisinin de anneleri olan bu kadının elindeydi. Aslen bir cariye olan bu kabiliyetli kadın, ölünceye kadar faal bir şekilde devlet işlerinde etkili olmaya devam etmiştir. Fakat tarihi gelişmeler öyle gösteriyor ki, Hârûn Reşid her ne kadar annesi için bu imtiyazı tanıdıysa da, gerçek iktidar Bermekî Yahya'nın elindeydi.

Dindar bir halife olan Hârûn Reşid, cihada çıkmayı da kendisi için ilke edinmişti. O, İslâm'ın cihatsız yaşayamayacağını biliyor, adeta at sırtından inmiyordu. Bu konuda Resûlullah (s.a.s)'in bir hadîsini kendisine rehber edinmişti; o hadîsi her hatırlayışında hıçkıra hıçkıra ağlardı.

Cihadın adeta anahtarı olan bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır:

178 Mes'ûdî, *Murûc*, III, 348.

179 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 171.

180 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 107-108; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 160; Muhammed Bek el-Huderî, *ed-Devletu'l-'Abbâsîyetu*, s. 111.

181 *el-Bidâye*, X, 161.

182 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 161; Muhammed Bek el-Huderî, *ed-Devletu'l-'Abbâsîyetu*, s. 111.

"Ben, Allah yolunda öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi ve bunun hep böyle devam etmesini isterdim!" [183] İşte bu ilkeyi kendisine rehber edindiği içindir ki, o da cihattan geri durmuyordu.

Hârûn Reşid, bir sene hacca, diğer sene de cihada gitmeyi itiyat hâline getirmişti. [184] Târihçi Diyarbekrî, Moğultay tarihinden naklettiğine göre, Hârûn Reşid sekiz defa cihada, dokuz defa da hacca gitmiştir.

İslâm'ı kendi nefsinde tatbik ederek tebliğini yapmaya çalışan Hârûn Reşid için Şair Ebû'l-Meali el-Kilâbî haklı olarak şöyle demiştir:

"Seninle karşılaşmayı arzu eden,

Yâ Haremeyn [185]*de, yâ da en uzak bir tepede, cihâd ederken bulur.*

Düşman toprağında küheylân sırtında,

İslâm ülkesinde de deve sırtındasın sen." [186]

İlim ehlini seven, onlarla sohbet edip istifade etmekten zevk alan Hârûn Reşid, dinin laubali tavırlarla ele alınıp konuşulmasına tahammül edemezdi.

Döneminin yaygın mezhebi olan Mutezile'ye iltifat etmemiş, hatta Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesini yayan Bişr el-Merisî hakkında *"elime geçirirsem onu öldürürüm"* bile demiştir. [187]

Değişik bir yapıya sahip olan Hârûn Reşid, dini konuları anlatırken yaptığı israfı, işlediği günahları düşünür, nefsi için ağlardı. Bununla beraber övülmekten de hoşlanırdı. Hatta İmâm Suyutî, onun kendisini övenlere hediyeler verdiğini dahi rivayet etmektedir [188] ki,

183 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 285.
184 Diyarbekrî, *Hamîs*, II,331.
185 Kâbe ve Medine'deki Peygamber Mescidi.
186 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 283.
187 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 284.
188 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 284.

böyle bir özelliği Hârûn Reşid gibi birisinin şahsiyetiyle bağdaştırmak zordur. Mamafih böyle insanlar yok değildir. Çok büyük mücâdeleler verdiğini bildiğimiz nice kişi var ki, tıpkı Hârûn Reşid gibi övülmekten hoşlanırlar.

Tarsus Şehri Kuruluyor

Hicrî 171 yılında Hârûn Reşid, Tarsus şehrinin kurulmasını emretti. [189] Şehre beş giriş kapısı, etrafına da 87 tane burç yaptırdı. Şehrin ortasında bir su akıyor, üzerinde köprüler bulunuyordu. [190]

Saltanat Rejimi Devam Ediyor

Hicrî 175. senede Hârûn Reşid, beş yaşındaki oğlu el-Emin'i veliahd tayin ederek [191] saltanat geleneği olan yönetimin babadan oğula geçmesini devam ettirdi. El-Emin'in veliaht tayin edilmesinin anısına büyük törenler yapıldı, halka paralar dağıtıldı.

İmâm Suyûtî'nin rivayetine göre [192] Hârûn Reşid, bu atamayı yaparken, hanımı Zübeyde'nin tesirinde kalmıştır ki, şayet bu rivayet doğruysa, Hârûn Reşid'in devlet idaresini anlamak gerçekten güçleşir. Nitekim bir taraftan devletin bütün yetkilerini kendisine tevdi ettiği Yahya b. Halid; diğer taraftan kendisiyle mutlaka istişare edilmesini emrettiği annesi Hayzeran; beri taraftan da veliahdı seçebilecek yetkiye sahip bulunan hanımı Zübeyde... Durum böyle olunca, insan ister istemez soruyor: Peki, Halife Hârûn Reşid'in yetkileri nerede?

189 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 107-108.

190 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 410.

191 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 408; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 165. ed-Dineverî'nin rivayetine (*el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 387) göre bu veliaht tayini H. 174 senesinde ve Hârûn Reşid'in iki oğlu için yapılmıştır. Yâni Muhammedu'l-Emin ve Abdullah el-Me'mûn.

192 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 290.

Hicrî 186 senesinde hacca giden Hârûn Reşid, kendisinden sonra halife olacak olan oğlu Muhammed'e, yâni el-Emîn'e bir ahitname yazdırmış; onu ahitnamedeki o şartlara göre veliaht tayin etmiştir. Muhammed de tıpkı babası gibi, kendisinden sonra halife olacak olan kardeşi Me'mûn'a bir ahitname yazdırmıştır. Her iki kardeş de bu ahitnamelerdeki bütün şartlara uyacaklarına dair söz verip yemin etmişlerdir.[193] Hârûn Reşid, oğullarını bu şekilde veliaht tayin edip yukarıda zikrettiğimiz ahitnameleri[194] kendilerine yazdırdıktan sonra, her ikisini Kâbe'nin kapısına astı ve hacc günlerinde onları Müslümanlara okudu. Daha sonra da bu ahitnameleri Kâbe'nin içine koydu.[195]

Hz. Ali Torunları Ayaklanıyor

Hicrî 176. senede, Hz. Ali'nin torunlarından Yahya b. Abdullah, Deylem'de Abbâsî saltanatına karşı ayaklandı. Yahya b. Abdullah'ın bu isyan hareketine birçok Müslüman icabet etti ve onun etrafında toplandı. Durumu tehlikeli gören Sultan Hârûn Reşid, ona karşı Fadl b. Yahya adındaki âlimi gönderdi. Fadl, Yahya ile yaptığı konuşmalarla onu ikna ederek ayaklanmadan vazgeçirdi. Hatta o derecede güzel bir barış sağlandı ki, Fadl, Yahya'yı Bağdad'a getirdi.[196]

Başta Hârûn Reşid olmak üzere, Bağdad'ta bulunan bütün Müslümanlar Hz. Ali'nin torunlarına hem saygı gösterdiler, hem de hizmetlerine koştular. Hârûn Reşid, bununla da yetinmeyerek kendilerine birçok maddi ikrâmda da bulundu. Böylece Abbâsî ailesi ile Hz. Ali ailesi geçici de olsa barışmış oldular. Hârûn Reşid, bu barışma zemi-

193 Bu uzun ve ibretli iki ahitnamenin metinleri için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 416-421.

194 Bu ahidnâmelerin metinleri için bk. el-Ezrekî, *Ahbâru Mekke*, I, Kalkaşandî, Subhu'l-A'şâ, XIV, 97 vd.

195 Ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 387; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 421.

196 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 125.

nini hazırlayan Fadl b. Yahya'yı, bilhassa bu harekettteki başarısından dolayı çok takdir ederek ona ikramlarda bulundu. [197]

Hârûn Reşid'in Hz. Ali'nin torunu Yahya'yı hapsettiği de rivayetler arasındadır. [198] Rivayetler ne olursa olsun, Yahya b. Abdullah, Bağdad'a getirildikten sonra fazla yaşamadı ve yirmi gün sonra vefat etti.

Bir Hâricî Çıkışı

Hicrî 176. Senede, Nusaybin'de el-Fadl adındaki Hâricî, Nusaybin'deki Müslümanlara zulmederek mallarını aldı; sonra da Dârâ'ya, oradan da Âmid/Diyarbekir ve Erzen [199]'e geçerek oralarda da milletin mallarını alıp Ahlat'a geçti. Ahlat'ta da aynı zulmünü sürdüren bu Hâricî, tekrar Nusaybin'e, oradan da Musul'a geçti. Ne var ki, Hâricî Fadl, zulmünde daha ileri gidemedi ve gönderilen ordu tarafından öldürüldü. [200] Aynı sene el-Velid b. Tarîf adında başka bir Hâricî çıkarak Nusaybin'den hareketle Ermenistan'a, oradan Ahlat'a, oradan da Azerbaycan'a kadar olan yerlerde fikirlerini yayıp Müslümanları kendisine bağlamaya çalıştı. Ancak Halife Hârûn Reşid, onun üzerine de bir ordu göndererek fitnesini söndürdü. [201] Aynı sene Hârûn Reşid, Kuzey Afrika'daki karışıklıklarla da ilgilenip oraya dirayetli valiler görevlendirdi. [202]

İlme Karşı Tevazu

Hârûn Reşid'in âlimlere karşı takındığı tevazu haklı olarak şöhretine şöhret katmış; tevazu gösterdikçe âlimler arasında itibarı artmıştır.

197 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 167.
198 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 168.
199 *Erzen*, günümüzde Batman'a bağlı olan Beşiri kazası ile Siirt'e bağlı olan Kurtalan kazası arasındaki bir şehirdir ki, bugün bu şehirden sadece bazı harabeler kalmıştır.
200 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 133-134.
201 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 141-143.
202 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 137-141.

Hatta bir gün evinde yemek yiyen misafirinin ellerini yıkaması için bizzat kendisi, -misafir farkına varmadan- ibrikten su dökmüş, sonradan misafiri bunun farkına varınca da, bunu ilmine hürmeten yaptığını söylemiştir. [203] Kendi zamanında yaşamış olan ülemadan, azami derecede istifade etmiş, onların vefatına da o derece üzülmüştür.

İmâm Mâlik

Hicrî 179. senede, sadece devrinde değil, zamanımıza kadar İslâmi ilimlerin oluşumunda büyük katkıları olan büyük âlim İmâm Mâlik vefat etti. İmâm Şâfi'î onun *Muvatta* adlı kitabı için *"Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap"* tabirini kullanmıştır. [204] İmâm Şâfi'î, onun ilmine çok büyük değer vermiş ve Muvatta'yı okuyup ezberlemiştir. [205]

İmâm Mâlik, giyimine fevkalade dikkat eden bir âlimdi. Ders vereceği zaman önce abdest alır, sakalını tarayıp düzeltir ve vakarlı bir şekilde minderine otururak dersini verirdi. Ona, neden böyle davrandığı sorulduğunda, *"Ben bu hareketimle Resûlullah (s.a.s)'in hadisine verdiğim değeri göstermeye çalışıyorum"* derdi. [206]

İmâm Mâlik, Medine'de bütün namazları mescitte kılar, cenaze namazlarına katılır, cumayı kılardı. Fakat ömrünün son yıllarında kendisine ârız olan bir hastalıktan dolayı bütün bunları yapamaz oldu. Hatta evinden bile çıkamıyordu ve bu durumdayken vefat etti; Medine'de Cennetu'l-Bakî' Mezarlığına defnedildi. [207]

İmâm Mâlik, Abbâsî Devleti'nin kuruluş sürecinde yapılan zulümlerden dolayı kendilerine yapılan biatı kaale almayıp halifenin keyfine göre fetva vermediği için Halife Mansûr'un amcası oğlu Ca'fer tara-

203 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 285.
204 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 332.
205 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 164.
206 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 135-136.
207 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 136.

fından kamçılatırılmış; hatta bu işkencelerde kolu yerinden çıkmış, sakat kalmıştır. [208]

Hârûn Reşid, dedesi Mansûr'un aksine İmâm Mâlik'e özel bir önem verirdi. Onun Muvatta adlı kitabı Hârûn Reşid için o derecede önemliydi ki, iki oğlu, Emin ve Me'mûn'u, bu değerli kitabı tedris edip öğrenmeleri için ilim uğruna gurbete göndermiştir.

İmâm Şâfi'î'nin görüşüne göre İmâm Mâlik'in Kur'an, Sünnet ve sahabe hakkındaki bilgisi, Ebû Hanife'den daha üstündü. [209]

Erzurum Yöresinin Fethi

Hicrî 181. senede bizzat halife Hârûn Reşid, ordusunun başında olduğu halde Erzurum'a kadar gitti ve Safsaf bölgesini fethetti. Aynı sene, komutanlarından Abdulmelik b. Salih de Erzurum'a, oradan da Ankara'ya kadar gazaya gidip fetihlerde bulundu. [210]

Aynı senede Bizanslılarla Müslümanlar arasında esir değişimi veya fidye karşılığında serbest bırakma usulü ile karşılıklı olarak binlerce esir serbest bırakılmıştır. Rivayetlere göre bu işlem Tarsus'ta, deniz kenarında cereyan etmiş ve her iki taraftan serbest bırakılan esirler adeta bayram yapmışlardır. [211]

Gerçek Âlim Abdullah b. Mubârek

Hilâfet makamına genç denebilecek bir yaşta geçen Hârûn Reşid, bu dezavantajı, etrafına değerli âlimleri toplayarak ya da hiç olmazsa onlara saygı göstererek kapatmıştır. İşte, Abdullah b. Mubarek de bu büyük âlimlerden bir tanesi, belki de en önde gelenlerindendir.

208 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 137.

209 İmâm Şâfi'î'nin bu konudaki delilleri için bk. İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 136.

210 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 158.

211 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 159.

Hicrî 181. senede vefat eden Abdullah b. Mubarek, bütün İslâmî ilimlerde temayüz etmiş, muttaki, mütevazı ve mücahid bir âlimdi. O, bilhassa zamanımızda olduğu gibi, sırf ilim yapmak için ilimle uğraşmamış, senelerini verdiği bu ilimle amel ederek topluma örnek bir insan olmuştur. Nitekim bu yoğun ilmî çalışmaları onu cihattan alıkoymamış, defalarca Allah yolunda cihada giderek bu yüce ibâdeti de yerine getirmesini bilmiştir. Onun İslâm için göstermiş olduğu bu gayretleri, haklı olarak bütün Müslümanlar indinde kendisine bir saygı ve ihtiram vesilesi olmuştur.

O, yaşamış olduğu hayatla Müslüman âlimlere örnek olmuş, gerçek ilmin ve takvanın sembolü hâline gelmiştir: İlim yapmış, para kazanmış ve kazandığı bu paradan Allah yolunda harcamasını bilerek cömertlik örneği olmuştur. Böyle yaparak yâni kazancından Allah yolunda infâk ederek, etmeyenler gibi kendisini kendi eliyle tehlikeye atmamıştır. Çünkü Kur'an şöyle buyuruyor: *"Allah yolunda mallarınızı harcayınız da, (harcamaktan çekinerek) kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız!"* [212] Ne çare ki, bu ayet günümüzün pasif Müslümanları tarafından en çok yanlış anlaşılan, daha doğrusu ayetin tamamı okunmadığı için ters yorumlanan ayetlerden biridir. Çünkü kimi Müslümanlar, siz İslâmi gerçeklerden sözetmeye başlayınca hemen atılıp: *"Aman kardeşim, bu şekilde konuşup kendini tehlikeye atma! Kur'an'da 'kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız!' buyuruluyor"* demektedirler. Onlara göre, haksızlıklara ve İslâm dışı uygulamalara karşı susulmalı, maaşlar alınmaya devam etmeli ve ses çıkarılmamalıdır!

Ancak, gördüğümüz gibi, ayet Allah yolunda mallarımızı harcamayarak kendimizi tehlikeye atmamamızı emrediyor. Yâni tehlike susmakta değil, Allah için mal harcamamakta, mücâdele vermemektedir. İşte Abdullah b. Mubarek, zühd ve takvada zirveye çıkmış, bugünkü hocaların

212 K.K. Bakara Sûresi, 195.

bir kısmının yaptığı gibi menfaat uğruna gerçekleri gizlememiş, iktidarların kölesi olmamış, örnek almamız gereken büyük bir âlimdir.

Abdullah b. Mubarek bir gün Rıkka semtine gitmişti. O sıralarda Hârûn Reşid de orada bulunuyordu. Abdullah b. Mubarek şehre girince, Müslümanlar mahşeri bir kalabalık hâlinde onu karşılamaya, görmeye koştular. Bu manzarayı sarayın terasından seyreden Hârûn Reşid'in cariyesi, kalabalığın sebebini sorunca Hârûn Reşid, Horasan ulemâsından Abdullah b. Mubarek adında bir âlimin geldiğini, insanların da onu görmek için koşuştuklarını söyledi. Bunun üzerine cariye Hârûn Reşid'e şu tarihi cümleyi söyledi:

"İşte gerçek sultan budur; insanları kamçılarla, cop ve sopalarla; polis ve jandarmaların tehdidleriyle toplamaya çalışan Hârûn Reşid değil!" [213]

İnsan, ülkenin pek çok yerinde, eksi bilmem kaç derece soğukta, birilerini zorla alkışlatmak için cadde kenarlarına götürülüp saatlerce bekletilen minnacık ilkokul, ortaokul öğrencilerini hatırlarken, bu cariyenin sözlerine hak vermeden edemiyor. Gönüllerin alkışlamadığını, zorla münafıklaştırılan eller alkışlamış, ne çıkar? Neden bu insanlar hep sevmedikleri tarafından idare edilirler ki? Bu sorunun cevabı Yüce Peygamber (s.a.s)'in şu hadîs-i şerifinde gizlidir:

"Nasılsanız, öyle idare olunursunuz!"

Abdullah b. Mubarek'in vefat ettiği bu senede, yâni hicri 181. senede İslâmî fütûhât Ankara'ya kadar ulaşmıştı. [214]

İmâm Ebû Yusuf

Hicrî 182. senede, Hârûn Reşid'in büyük kadısı Ebû Yusuf vefat etti. [215] İmâm A'zam Ebû Hanife'nin çalışkan talebelerinden olan

213 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 178.

214 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 177.

215 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 177. İbnu'l-Esîr, bu vefat olayını Hicrî 181. Senede zikrediyor (*el-Kâmil*, C. 6. S. 159).

Ebû Yusuf, Hârûn Reşid'in devlet idaresine yardımcı olmuş, onun hem fetva hem de kadılık makamını işgal etmiştir. Aslında onu ilk defa kadılık makamına tayin eden, Halife el-Hâdî'dir. Keza kendisine ilk defa *"Kâdi'l-Kudât"* denen hukukçu da yine Ebû Yusuf'tur. [216]

Ebû Yusuf, Hârûn Reşid'in emrinde çalışmasına rağmen, zannedildiği gibi onun her istediği fetvayı vermemiştir. Bir gün adamın biri Ebû Yusuf'a gelerek Sultan Hârûn Reşid'in kendi bostanına el koyduğunu, mümkünse bunu geri almak istediğini söyledi. Ebû Yusuf da gidip bu adamın şikâyetini Hârûn Reşid'e arzetti. Hârûn Reşid, bu iddia üzerine, *"O bostanı babam el-Mehdî satın almıştı"* dedi. Sultan böyle ifâde verince, Ebû Yusuf adamı çağırtarak tekrar onun ifâdesine başvurdu. Adamcağız, yine bostanın kendisine ait olduğunu söylemesine rağmen, Hârûn Reşid bostanı vermedi. Bunun üzerine Ebû Yusuf, Hârûn Reşid'e bu bostanın kendisine ait olduğuna dair üç defa yemin etmesini; şayet yeminden kaçınırsa bostanı adama vereceğini söyledi. Hârûn Reşid de yemin etmeyince, Ebû Yusuf, bostanın adama verilmesi gerektiğine hükmetti ve bostan asıl sahibine geri verildi. [217] Görüldüğü gibi, Ebû Yusuf, Sultan'ın isteğine göre değil, Şeriata göre hareket ediyordu.

İmâm Şâfi'î Yargılanıyor

Hârûn Reşid'in hilâfeti döneminde, İmâm Şâfi'î bir ara Yemen'de görev yaptı. Orada bulunduğu dönemde, hocalığının gereği, vazifesine ek olarak vaazlar veriyor, halkı irşad ediyordu. Fakat tarihin her döneminde olduğu gibi, o dönemde de devlete yaranmak isteyen dalkavuklar ve münâfıklar vardı. İşte bu menfaatperest grup İmâm'ı çekemediğinden, büyük bir iftira atarak onu Hârûn Reşid'e şikâyet ettiler. Şikâyet konusunun şakaya gelir tarafı yoktu. Çünkü konu gayet

216 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 180.
217 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 181.

ciddi olduğu gibi, aynı zamanda da bir sultan için hayli düşündürücüydü. İsterse bu sultan Hârûn Reşid olsun. İddialara göre, İmâm Şâfi'î hilâfete talipti ve sultanların tahammül etmedikleri tek şey de buydu. Nasıl olur da başkaları kendi yerlerine iktidarı almayı kafalarına koyabilirler? Sultanlar bunu düşünmeye bile müsaade etmezler. Nitekim bu iftira duyulur duyulmaz İmâm Şâfi'î prangaya vuruldu ve bir katırın sırtında, Yemen'den, muhakeme edilmek üzere Bağdad'a gönderildi. İmâm Şâfi'î 184 senesinde Bağdad'a getirildi. Yapılan muhakemede İmâm'ın böyle bir düşüncesi olmadığı ortaya çıkınca, Hârûn Reşid kendisine iltifatta bulundu.[218] Fakat o, Bağdad'ta barınmadı. Mekke'ye, daha sonraları da Mısır'a gitti ve Hicrî 204 senesinde orada vefat etti.

İmâm Şâfi'î'nin şeceresi, Kureyş'in ataları olan Abdi Menâf'ta Hz. Peygamber (s.a.s)'in şeceresiyle birleşmektedir. Yâni ataları itibariyle Resûlullah (s.a.s)'in akrabasıydı.[219]

Dokuz yaşında[220] Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen İmâm Şâfi'î, büyük hocalardan ders almış, özellikle İmâm Mâlik'ten istifade ederek onun el-Muvatta adlı kitabını ezberlemişti.[221]

İmâm Şâfi'î, dünyada ilk defa hukuk metodolojisini (Usûlu'l-Fıkh) ele alıp inceleyen, bu konuda dersler verip kitap yazan kimsedir. Allah'ın kendisine vermiş olduğu büyük zekâ ve takva sayesinde, daha küçük yaşta en zor olan hukuki meseleleri çözmüş, her âlimin altından kalkamayacağı fetvaları, Kur'an ve hadis ilimlerine olan vukufiyyetiyle çözmüştür.[222]

218 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 252.
219 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 163; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 26.
220 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 26.
221 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 164; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 26.
222 İbn Hallikân, *Vefâyât*, IV, 165.

Ermenilerin Müslüman Katliamı

Hârûn Reşid döneminden önce fethedilmiş olan Ermenistan'da zaman zaman karışıklıklar çıkıyor; Ermeniler, hukuklarına razı olmayarak katl-i âmlarda bulunuyorlardı. Bu katl-i âmların en büyüğü, Hicrî 183. senede Ermeni Hazer'in başlattığı ve yüz bin kadar Müslümanın katledildiği soykırım hareketidir. Bu katl-i âm sırasında Ermeniler, sadece öldürmekle kalmamış, asırlarca unutulmayan işkence yöntemlerini Müslüman kadın ve çocuklarına uygulamışlardır.[223] Ermenistan'daki karışıklıklar bir türlü dinmiyordu. Hârûn Reşid, birçok adamını gönderdiyse de durum bir türlü sakinleşmiyordu. Hatta Ermeniler, Müslüman kadın ve çocuklarını dahi yakıyorlardı. Nihayet Hârûn Reşid, gönderdiği komutanlarla oradaki Müslümanları Ermeni zulmünden kurtardı.[224]

Fudayl b. İyâd

Hârûn Reşid'in adetâ sırdaşı olan büyük zahid ve âlim Fudayl b. İyâd da hicri 187. senede vefat etti. Kendisine Şeyhu'l-Hicaz ve Zâhidu'l-'Asr da denen bu büyük âlim gerçekten Hârûn Reşid yönetimi üzerinde etkili olmuş, Hârûn Reşid kendisine saygıda kusur etmediği gibi, bu âlimin uyarıları üzerine birçok düşünce ve davranışlarından da vazgeçmiştir. Zaten tarih göstermiştir ki, hangi sultan ya da devlet başkanı etrafına cesur ilim adamları toplayıp onların istişareleriyle devletini yönetmişse, o sultan veya devlet başkanı başarılı olmuştur. Kendi başlarına diktatorya kurup âlimlere değer vermeyenler ise insanlığın hem belâsı, hem de yüz karası olmuşlardır.

223 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 288.

224 Bu Ermeni olayları için bk. Ya'kûbî, ***Târîh***, 426-428; İbnu'-Esîr, ***el-Kâmil***, C. 6. S. 163.

Hârûn Reşid'in Kâfirlere Karşı Olan Tutumu

Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, insanları sömürmekte olan süper devlet Bizans'a karşı sürdürülen cihad hareketi henüz neticelenmemiş, İslâmi tebliğ devam etmekteydi. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler de iktidarların değişmesiyle yeni ivmeler kazanmaktaydı. Nitekim Hicrî 187. senede Rum *Tekfuru*[225] değişince, Bizans Devleti, İslâm Devleti ile olan antlaşmaları askıya aldı. Rum Tekfuru bununla da yetinmeyerek Hârûn Reşid'e hem alaylı, hem de tehditkâr bir mektup gönderdi. Bu mektubunda şöyle diyordu:

"Bizans Kralı Tekfur'dan, Arap Kralı Harun'a;

"Benden önceki Bizans Kraliçesi, seni kale, kendisini de piyon[226] makamına koymuştu. Bu şekilde kendisini senden aşağı gördüğü için de mallarının birçoğunu sana göndermişti. Böyle bir hareket, kadınların zayıflığı ve ahmaklıklarındandır. Onun için mektubum sana ulaşır ulaşmaz, onun sana gönderdiği malları derhal geri gönder. Bunu yapmazsan, aramızdaki meseleyi kılıç halledecektir!"[227]

Hârûn Reşid, Bizans Kralından bu mektubu alınca adeta deliye döndü: Bir kâfir devlet başkanı, İslâm Halifesine nasıl böyle bir tehdit savurup böylesine çirkin bir mektup yazabilirdi? Hârûn Reşid o kadar gazaba gelmişti ki, yanında bulunan erkândan hiç kimse onun yüzüne bakamıyor, bir söz söyleyemiyordu.[228] Hârûn Reşid, daha sonra kalem ve mürekkep isteyerek Bizans Kralının mektubunun arkasına şunları yazdı[229]:

225 Arapça eski metinlerde "Nikfûr" olarak geçer. Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185.

226 "Kale" ve "piyon", satranç oyununda birer askerin adıdır. Kalenin hareket kabiliyeti çok olmasına karşın, piyon sadece bir kare ilerleyebilir. Kale gibi geri gelemediği gibi, fazlaca bir fonksiyonu da yoktur.

227 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185.

228 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 288.

229 O zamanlar diplomaside birinin mektubunun arkasına cevabını yazmak, karşısındakine hakaret içindi. Bundan dolayı Hârûn Reşid, Bizans Kralına bir kâğıt kadar değer vermediğini vurgulamak istiyor.

"Bismillahirrahmanirrahim

Emîru'l-Mu'minin Harun'dan, Bizans köpeği Tekfur'a!

"Ey kâfir olan kadının oğlu, haberin olsun ki mektubunu okudum! Cevabım ise duyacağın değil, göreceğindir!" [230]

Hârûn Reşid, bu mektubu yazdıktan hemen sonra, rivayetlere göre [231] aynı gün Bizans üzerine hareket etti.

İki ordu Hirakl şehrinde karşılaştı ve tarihin büyük meydan savaşlarından birisi oldu. Neticede Allah fethi nasibetti ve Bizans Tekfuru, İslâm Devleti'ne cizye vermeyi kabul ederek savaşın durmasını istedi. Hârûn Reşid de bunu kabul ederek geri döndü. [232]

Müslümanların, özellikle İslâm Devletlerinin kâfirlere karşı tavizsiz yaşadıkları dönemlerde daima aziz olmuşlar, devletleri büyük, insanları adalet içerisinde yaşamışlardır. Fakat ne zaman ki taviz vermeye başlamışlar, o zamanlar devletleri küçülmüş, kendileri de zelil olmuşlardır.

Sanki Hârûn Reşid, kâfirlere karşı olan davranışlarında daima şu ayeti ölçü alıyordu:

"Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar (yâni onun davasına gönül verenler), kâfirlere karşı sert ve tavizsiz, kendi aralarında ise merhametlidirler." [233]

Bermekîler Yok Ediliyor

Bu senede, yâni Hicrî 187. senede Hârûn Reşid, tarihçilerin hâlâ üzerinde ittifak edemedikleri bazı sebeplerden dolayı [234], daha önceleri çok

230 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185. "Cevabım duyacağın değil, göreceğindir!" demek, "cevap olarak bizzat ben geliyorum, ne hâlin varsa gör!" demektir.

231 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185; Suyutî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.288.

232 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 185; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 194.

233 K.K. Fetih Sûresi, 29.

234 Bu sebeplerin ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 175 vd.

samimi olduğu Cafer b. Yahya'dan başlayarak Bermekî ailesini âdeta yok edercesine kılıçtan geçirdi.[235] Hâlbuki yukarıda gördüğümüz gibi, Hârun Reşid, devleti bu Bermek ailesine teslim etmişti. Bazı rivayetlere göre[236], Hârûn Reşid'in, kendi kadeh arkadaşı olan Cafer'i öldürtmesinin sebebi, kendisine verilen paralarla devletin her tarafında sağladığı geniş nüfuzdu. Yâni Hârûn Reşid, onun böyle bir nüfuzla hilâfet makamı için tehlike arz edeceğini sezerek onu katletmiştir. Her hâlukârda, Hârûn Reşid için çok büyük bir sebep olmalı ki, bu kadar sevdiği, güvendiği, devleti kendilerine teslim ettiği Bermekîleri kılıçtan geçirdi. Nitekim Cafer öldürüleceği zaman, cellâdın sözlerine inanmamış, belki Hârûn Reşid'in sarhoş olduğu için böyle bir hüküm verdiğini söylemiş ve cellâdı Hârûn Reşid'e göndermiştir. Ne var ki, Sultan'a giden cellât emrin doğru olduğunu öğrenmiş, Cafer'e gelmiş ve kellesini keserek Hârûn Reşid'e takdim etmiştir.[237] Rivayetler doğruysa[238], Hârûn Reşid, Cafer'in kellesini kestirerek Bağdad köprülerinden birine, vücudunu da başka köprülerde halkın görebileceği yerlere astırmıştır.

Cafer'in katli babası Yahya'ya bildirildiğinde şöyle demiştir: *"Aynı şekilde onun*[239] *oğlu da öldürülecektir!"* Ona, *"memleketin de harabeye çevrildi"* denildiğinde de yine *"onun memleketi de öyle harabeye çevrilecektir"* demiştir. Bu olay Hârûn Reşid'e anlatıldığında, o da şöyle demiştir: *"Dediğinin olacağından korkarım. Çünkü ne söylendiyse, mutlaka onun tevilini bulmuştur!"*[240]

Cafer'in katlinden sonra bütün Bermekîler öldürülerek daha önce kendilerine verilmiş olan mallar da geri alındı. Fakat çok gariptir ki, Hârûn Reşid daha sonraki senelerde Bermekîler'e yaptığına pişman

235 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 422.
236 Mesela bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 189.
237 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 190.
238 Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 178.
239 Yâni Hârûn Reşid'in.
240 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 179.

olmuş, her vesileyle Bermekîlerden sonra dünyanın kendisine zindan olduğunu, lezzetinin kalmadığını ifâde etmiştir.[241]

Hârûn Reşid hilâfetinin ilk yıllarında, devletin en yetkilisi olan Yahya b. Halid el-Bermekî de Hârûn Reşid'in hışmından kurtulamadı ve oğlu Fadl'la birlikte hapse atıldı.[242] Yahya el-Bermekî senelerce hapisten çıkma ümidiyle yaşamasına rağmen böyle bir lütufla karşılaşmadı ve hicri 191. senede hapiste ruhunu teslim etti.[243]

Aynı sene Hârûn Reşid, kendi akıl hocalarından olan Abdulmelik b. Salih'i de hapse attırdı. Kendisine bu hareketinin yanlış olduğu, Abdulmelik'in kendisine nasihatlerde bulunmasından başka bir tehlikesinin bulunmadığı söylendiyse de, o Abdulmelik'in verdiği derslerle iki oğlunun arasını bozabileceğini söylemiş ve onu hapse attırmıştır.[244] Abdulmelik, Hârûn Reşid'in vefatına kadar hapiste kaldı. Harun'un yerine geçen oğlu el-Emîn ise, babasının hapse attırdığı bu zatı hapisten çıkartıp onu Şâm valiliğine atadı.[245]

Sultanlar böyledir; saltanatlarının geleceği için gerektiğinde zulmeder ve yaptıkları zulmü çok iyi bildikleri için korkar, başlarına nelerin gelebileceğini düşünür, zulümlerine kesintisiz devam ederler. Hârûn Reşid de tıpkı bütün sultanlar gibi kendi saltanatına karşı en ufak bir hareketi affetmiyor, en şiddetli bir şekilde cezalandırıyordu.[246]

Hârûn Reşid Üçüncü Oğlunu da Veliaht Tayin Ediyor

Hicretin 189. senesinde Hârûn Reşid, Rey seferine çıktı. Karmâsin'e varınca, orada el-Me'mûn'dan sonra oğlu el-Kasım'ı veliaht tayin etti.

241 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 192.
242 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 178.
243 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 333.
244 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 182-183.
245 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 183.
246 Bu cezalandırmaların örnekleri için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 423-424.

El-Kasım'ın veliaht tayin edilmesi, ağabeyi Me'mûn'un veliahtlığa tayininden altı sene sonra olmuştur.[247]

Zemzem Kuyusu Derinleştiriliyor

Hicrî 190. senede büyük bir kuraklık oldu. Öylesine ki, Zemzem kuyusunun suyu da hayli azaldı. Bunun üzerine kuyu daha da derinleştirilerek Müslümanların ihtiyaçları temin edildi. Böylece Zemzem Kuyusu ilk defa kazılmış oluyordu.[248]

Süveyş Kanalını Açma Teşebbüsü

Hârûn Reşid, Akdeniz ile Kızıldeniz arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak için, bugünkü Süveyş Kanalı projesini geliştirmiş, fakat böyle bir projenin Bizans saldırılarını kolaylaştıracağı düşüncesiyle daha sonra bundan vazgeçmiştir.[249] O dönemde bile Bizans Devleti hacc için Hicaz'a gelmek isteyen hacılara mani oluyor, Batılı Müslümanların diğer Müslümanlarla görüşmelerini engelliyordu.

Hârûn Reşid'in Ölümü

Halife Hârûn Reşid, zaman zaman başkanı bulunduğu İslâm Devleti'nin değişik bölgelerini gezer, oraların ihtiyaçlarını da görüp çözmeye çalışırdı. İşte bu gayeyle, Hicrî 193. senede Horasan bölgesine gidip daha sonra Tûs şehrine geçti. O bölgeyi keşfetmekte iken yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etti[250] ve Tûs şehrinde defnedildi.[251] Hârûn Reşid vefat ettiğinde 46

247 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 425.

248 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 429.

249 Suyûtî, a.g.e. s.286. Suyûtî, bu rivayeti Mes'ûdi'nin *Murûcu'z-Zeheb* adlı kitabından naklediyor. Daha fazla ayrıntı buluruz diye *Murûc*'a baktık fakat ilâve bir şey bulamadık.

250 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 430.

251 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 21; Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 333. Rivayetlere göre Hârûn Reşid, vefat etmeden senelerce önce vefat edeceği yerin

yaşındaydı. [252]

Hârûn Reşid'in hilâfeti yirmi üç sene devam etti.

Devlet Başkanı olmasına, devletinin o dönemdeki devletlerin en zengini olmasına rağmen Hârûn Reşid, zühd hayatı yaşamaya gayret ederdi. O, bu şekilde yaşayabilmenin sırrının ulema ile yakın ilişki içinde olmakta olduğunu ifade ederdi. Onlara devlet idaresi hakkında olduğu gibi, dini meselelerde de sık sık sorular yöneltir, ulema da samimiyetinden şüphe etmedikleri için onu uyarmaktan çekinmezlerdi. Şu hadise ne kadar manidardır:

Bir gün Hârûn Reşid, âlim arkadaşlarıyla otururken susadı ve su istedi. Kendisine bir tas su getirildiğinde, yanında oturan ulemadan Semmak, ona *"Biraz bekle; bu tas sudan mahrum bırakılacak olursan, onu kaça satın almak istersin?"* dedi. Hârûn Reşid *"Mülkümün yarısıyla!"* diye cevap verdi. Bunun üzerine Semmak *"Şimdi suyu iç!"* dedi. Hârûn Reşid suyu içtikten sonra, Semmak yine sordu: *"Yâ Emîre'l-mu'minin, içtiğin suyu bedeninden atman gerektiğinde, buna mani olunsa, o idrarı dışarı atmak için ne verirdin?"* Hârûn Reşid bu soruya karşılık şu cevabı verdi: *"Mülkümün tamamını verirdim!"*

Bunun üzerine âlim Semmak ona şöyle söyledi:

"İşte şunu iyi bil ki, bir iktidarın değeri, bir içimlik su ile bedenden dışarı atılması gereken bir idrar kadardır!" Bunun üzerine Hârûn ağladı, ağladı, ağladı... [253]

vasfını hatta toprağının rengini ve mezarını rüyasında görmüş; vefat senesinde Tus'a gidince de aynı toprağı görmüş ve yakınındakilere, burayı rüyada gördüğünü ve burada öleceğini söylemiş; fazla zaman geçmeden de orada vefat etmiştir. (Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 212-213).

252 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 430.

253 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 219; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 293.

Değerlendirme

Hârûn Reşid, Abbâsî döneminin en muttaki, en zahid ve en âlim sultanlarından birisidir. Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, o ibadetle cihadı, ilimle sohbeti beraber yürütmesini bilmiş bir sultandır.[254] Ne varki o, buna rağmen bir sultandı ve saltanatın kurallarını çiğneyemedi. Kendinden önceki sultanlar gibi, o da veliahtlık müessesesinin varlığını devam ettirdi; hem de bir oğlu yetmiyormuş gibi, el-Emin adındaki oğlunun yanısıra Me'mun ve Mu'temin lakaplı el-Kasım'ı da veliaht olarak tayin etti.[255]

Bütün sofuluğuna rağmen, maalesef Hârûn Reşid de yanından dalkavuk şairleri ve eğlence adamlarını uzaklaştıramadı. Böyle olunca da bu yolda lüzumsuz ve günâh olan harcamalarda bulundu. Hilâfete geldikten bir kaç sene sonra şarap içmeye başlayan Hârûn Reşid, maalesef itibarını yitirdi; dalkavuk şairler, yardakçı saray adamları onu sarhoş edip keseler dolusu altınları aşırıp durdular. O kadar iyi hasletlerinin yanı sıra şarap içmesi hiç de İslâm devlet başkanlığı adına affedilebilecek bir hareket değildi. Gerçi Hârûn Reşid çok zengindi; fakat bu zenginlik onun devlet başkanı olmasından kaynaklanıyordu. Bu sebeple bu paraları istediği gibi harcayamazdı. Fakat harcadı. Şair Mervân b. Ebi Hafsa'ya, yazdığı bir kasideden dolayı beş bin dinar, bir cübbe, tavlasındaki güzel atlarından bir at ve bunların yanında saymak istemediğimiz daha birçok hediye verdi.[256]

Hârûn Reşid'in görevlilerini ve yakın mesai arkadaşlarını sayan tarihçilerin, *"bunların yanı sıra, şarkıcısı da İbrahim el-Mevsılî'ydi"*[257] demeleri gerçekten dikkat çekicidir. Bu durum devlet protokolünde müzisyenlerin de yer aldığını göstermektedir.

254 Dini yaşantısının ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 217.
255 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 290.
256 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 217; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 286.
257 Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 332.

Onunla ilgili nakledilen şu anekdot da saltanatın ne kadar zalimlikler içerdiğini göstermektedir: Hârûn Reşid, Bermekîlerden kadeh arkadaşı Cafer'i öldürttükten sonra, onun cariyesi olan Fetine'yi çağırtarak şarkı söylemesini emretti. Cariye şarkı söylemek istemedi. Bunun üzerine öfkelenen Hârûn Reşid, cariyenin öldürülmesini emretti. Onu öldürmek istemeyen cellad, *"kızım bir şeyler söyle de kurtul"* diye kulağına fısıldayınca, zavallı cariye can havliyle, fakat yine de Sultan'ın hoşlanmayacağı şeyler mırıldanmaya başladı. Onun bu hareketine iyice kızan Hârûn Reşid, elinden udu alarak kafasında parçaladı. Kan ter içinde kalan biçare cariye üç gün sonra dayanamayarak öldü gitti.[258] Peki, yapılan bu tür yanlışlıkları İslâm hilâfeti adına nasıl değerlendirmeliyiz? İşin garibi şu ki, tarihçilerimiz bu gibi olayları çok normalmiş gibi naklediyorlar. İşte, anlamakta zorlandığımız şey tam da budur!

Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen içimizden *"Keşke bütün sultanlar da hiç olmazsa onun gibi, şahsi hatalarının yanı sıra Allah için de mücâdele verseydiler!"* demek geliyor. Çünkü Hârûn Reşid'in İslâm uğruna yaptığı mücâdele, katıldığı cihat, ilme verdiği değer, küçümsenmemesi gereken özellikleridir ve umarız ki Allah bunlardan dolayı diğer günahlarını affeder.

258 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 192.

El-Emîn Dönemi (Hicrî 193-198)

Hârûn Reşid'in vefatından sonra, İslâm Devlet Başkanlığını, veliaht olan oğlu Muhammedu'l-Emin üstlendi. El-Emin'e Hicrî 193 tarihinde, babası Hârûn Reşid'in Tûs şehrinde vefat ettiği gün biat edildi. Fakat genel biatı Bağdad'a gelerek orada aldı.[259]

El-Emin, Bağdad'ta kendisine biat edildiği haftanın cuma namazında minbere çıkıp uzun bir hutbe okudu. Bu hutbesinde önce Allah'a hamd, Resûlü'ne salavat getirdikten sonra, babası Harun'un Müslümanların iyiliği için yaptıklarını anlattı ve kendisinin de aynı şekilde hareket etmek istediğini ifade etti.[260] Ancak tarihçi Ya'kûbî[261] ilginç bir rivayet etmektedir. Bu rivayete göre, el-Emin halife olur olmaz Hacca gitmek istedi. Fakat yanında bulunan büyük âlim el-Fadl b. Rebî', el-Emin'e, babası Harun'un kendisinden sonra hiçbir Abbâsî halifesinin hacca gitmemesini vasiyet ettiğini söyleyince, gitmekten vazgeçti ve annesini Hacca gönderdi. Bu rivayete başka bir yerde rastlamadığımız gibi, yapıldığı iddia edilen vasiyetin nedenini de anlamak mümkün olmamıştır.

Halife el-Emin, hilâfete gelir gelmez, babası zamanında hapse konmuş birçok kimseyi hapisten çıkartıp kendilerine büyük yardımlarda bulundu. Fakat bu sefer kendisi de bazı kimseleri hapse attırdı ki, bunlar ölünceye dek orada kaldılar.[262] Bu gibi yanlış ve tuhaf

259 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 433.
260 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 434.
261 Bk. *Târîh*, II, 434.
262 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 434.

uygulamaların saltanatların tabii kuralları olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı günümüzdeki *"demokratik saltanatlar"*ın her iktidar değişikliğinde uyguladıkları hukuk dışı muameleler gibi...

Târihçiler, cesaret ve kültürünü anlata anlata bitiremedikleri el-Emin'in kötü sıfatlarını da [263] *"edeb ve faziletinin yanı sıra tedbirsiz, müsrif, siyasi düşünceleri zayıf, kafası çalışmaz ve idareciliğe yaramayan bir kişiliğe sahipti"* şeklinde açıklamaktadırlar.

İşte bu çocuksu yapısından dolayıdır ki, hilâfet için kendisine biat edilişinin ertesi günü, Mansûr Sarayı'nın önünde top oynamak için bir saha yapılması emrini verdi. [264]

Halife el-Emîn ile Kardeşi Me'mûn'un Arası Açılıyor

Zaman zaman aslan avına çıktığı da rivayet edilen el-Emin, hilâfete gelişinden bir sene sonra, Hârûn Reşid'in veliaht olarak seçmiş olduğu el-Kasım'ı veliahtlıktan azletti. Bu hareketi, kardeşi Me'mun'la arasının açılmasına sebep oldu. Nitekim kardeşleri el-Kasım'ın veliahtlıktan azledildiğini duyan Me'mun, muhtemelen kendisinin de aynı akibete uğrayacağından korktuğu için Halife ile olan bütün ilişkilerini kesti, adını da paralardan kaldırdı. Ancak bir müddet sonra Me'mun'un korktuğu başına geldi. Çünkü kendi oğlu Mûsâ'yı veliaht tayin eden el-Emin, Me'mun'a bir elçi göndererek ondan Mûsâ'yı veliahtlıkta kendi önüne geçirmesini istedi. Fakat Me'mun, Halife el-Emin'in bu teklifini kabul etmedi. Üstelik Halife'nin elçisi de gizlice Me'mun'a biat etti ve Bağdad'a döndükten sonra Me'mun'a Irak'tan haberler göndermeye başladı.

Me'mun'un kendisini dinlemediğini gören Halife el-Emin, Hârûn Reşid'in, içinde Me'mun'un veliahtlığı yazılı olan ve Kâbe'de muhafaza edilen kâğıdı getirterek yırttı ve Me'mun'un veliahtlığına son verdi.

263 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 297.
264 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 297.

Bu hareketinin normal olmadığını, hatta kendisine zarar vereceğini, muhtemelen biat edenlerin biatlarını dahi geri alabileceklerini ikaz eden Huzeyme b. Hazim'i dinlemeyen el-Emin, kararında ısrar ederek Hicrî 194 senesinde[265] kardeşi Me'mun'u veliahtlıktan hal'etti ve onun yerine, *daha annesinden süt emmekte olan oğlu* Mûsâ'yı veliaht tayin etti.[266]

Halife'nin böyle yersiz hareketlerde bulunmasının sebebi, başbakanı konumunda olan veziri el-Fadl b. Rebî' idi.[267] Yoksa el-Emîn'in böyle bir şey yapmaya niyeti yoktu. Zaten çoğu kez devlet başkanlarını yoldan çıkaranlar da ya bakanları ya da kendilerine yakın din adamlarıdır. Bunun için şair, Halife el-Emin için şöyle diyor:

Birleşince vezirin telkinleri'yle Sultan'ın fıska ve müsteşarın cehli,
Yerle bir ettiler o yüce hilâfeti![268]

Me'mûn, veliahtlıktan alındığına kanaat getirince, kendisine *"Müslümanların İmâmı"* adını vererek Horasan'da halifeliğini ilân etti.

Me'mûn'un bu şekilde davrandığını gören el-Emin, Ali b. İsâ komutasındaki bir orduyu onun üzerine gönderdi. Me'mun da bu orduya karşı Tahir b. Huseyn komutasında bir ordu çıkardı. Birbirleriyle karşılaşıp savaşan bu iki Müslüman ordudan birçok kişi yok yere, iki kardeşin saltanat ihtirasları yüzünden canından oldu. Neticede Me'mûn'un ordusu Emîn'in taraftarlarının ordusunu yenerek ordu komutanı olan Ali b. İsâ'nın kafasını kestiler ve Me'mûn'a gönderdiler.[269] Halife Emin ve kardeşi Me'mun saraylarında oturuyor, Müslümanlar ise onların saltanatları için savaşıp ölüyorlardı. Bütün bunlar saltanat ihtirasının ürünleriydi.

265 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 227.
266 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 298.
267 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 227.
268 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 298.
269 Boş yere Müslümanlar arasında cereyan eden bu savaşların ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 239-246.

Hicrî 195. senede, Halife el-Emîn, kendisine biat etmeyen kardeşi Me'mûn'un ismini paraların üzerinden kaldırarak bu paraları geçersiz hale getirdi. [270]

Me'mun'un kardeşine karşı kazandığı bu başarısından sonra Horasan bölgesinde kendisine halife olarak biat edildi.

Haber Bağdad'ta Halife Emin'e geldiğinde, Dicle kenarında balık avlıyordu. [271] Komutanının kafasının kesildiğini, ordusunun yenildiğini öğrenen Emin, kardeşi Me'mun'u hal'ettiğine pişman oldu ama bu pişmanlık işe yaramadı. Bir süt çocuğunun veliahtlığı yüzünden binlerce Müslümanın kanı döküldükten sonra pişmanlık ne işe yarar ki? Emin ile kardeşi Me'mûn arasındaki bu çatışmalar uzun bir müddet devam etti.

Sultan-Halife el-Emîn, ordusunun bu şekilde yenilmesi üzerine Horasan üzerine 20.000 kişilik bir ordu daha gönderdi. [272] El-Emîn'in bu yeni ordusu Hemedân'a kadar gidip orayı kuşattı. Fakat yapılan savaşta binlerce Müslüman öldürüldükten sonra, el-Emîn'in komutanı olan Abdurrahman, Me'mûn'un komutanı olan Tahir'e teslim oldu. [273] Böylece Halife el-Emîn bir darbe daha yemiş oldu. Aynı sene, yâni Hicrî 195. senede Halife el-Emin'in şairi Ebû Nuvvâs da öldü. [274]

Hicrî 196. senede el-Emîn, Me'mûn'un komutanı olan Tahir'e karşı bir ordu daha gönderdiyse de, bu ordu savaşamadan geri döndü. Artık Me'mûn'un adı Emîru'l-Mu'minin olarak zikredilmeye, el-Emîn'in etrafındaki daire de her gün biraz daha daralmaya başlamıştı. [275]

Halife, her gün biraz daha oyun ve eğlenceye dalıyor, kardeşi Me'mun'un gücü ise artıyor ve birçok bölgede duruma hâkim oluyordu.

270 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 239.
271 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 245.
272 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 246.
273 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 246-247.
274 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 251.
275 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 255-257.

Nitekim bir müddet sonra Haremeyn dediğimiz Mekke-Medine bölgesi de Me'mûn'a biat etti. Emin'in durumu ise her gün daha da kötüye gidiyor, eğlencesine ayırdığı devlet hazinesi boşalıyordu.

El-Emîn'in Hal'edilmesi

Bu olumsuzlukların tabii sonucu olarak Bağdad'ta Halife el-Emin'e bağlı kalan Müslümanlar iyice sefalete düştüler ve sultanlarını terk etmeye başladılar. Me'mun'a bağlı askerlerin muhasarası sonunda, Bağdad'ın birçok yeri harabeye dönüştü. Mancınık gülleleri saray ve malikâne duvarlarını delik-deşik etmişti.

Me'mûn'un Bağdad üzerine gönderdiği komutanı el-Hüseyn b. Ali, Bağdad'ta köprübaşını tuttuktan sonra el-Emin'i hal'ettiğini ilan ederek Müslümanları Me'mûn için biate çağırdı. Her iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar olduktan sonra el-Emin, içinde bulunduğu saraydan çıkartılarak annesi Zübeyde ile birlikte başka bir saraya hapsedildi. Fakat daha sonra Bağdad'taki Müslümanlar Me'mûn'un komutanı el-Hüseyn'e karşı birleşerek savaştılar ve el-Hüseyn'i esir ederek el-Emin'i de elindeki zinciri kırarak hürriyetine kavuşturdular; yâni tekrar hilâfet makamına oturttular. Sonra da kaçmaya teşebbüs eden el-Hüseyn'i bulup katlettiler.[276] Bu arada Me'mûn'un diğer komutanı olan Tahir de değişik şehirleri istila edip Me'mûn'a biat ettiriyordu.[277] Nihayet Mekke ve Medine'deki Müslümanlar da aynı senede, yâni Hicrî 196. senede Me'mûn'a biat ettiler.

Me'mûn'un Komutanı Tahir, el-Emin'i Hedef Alıyor

İslâm ülkesinin bölgelerini teker teker Me'mûn'a biat ettiren Tahir, nihayet Bağdad üzerine yürüdü. El-Emin büyük paralar harcayarak

276 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 260-261.
277 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 262-265.

Tahir'in ordusuna karşı bir ordu gönderdiyse de, bu ordu fazla dayanamayıp Tahir'in ordusuna yenildi. Bunun üzerine Tahir, ordusunu el-Emin'in bulunduğu yere sevk etti. Tahir'in bu şekilde ilerleyen ordusu nihayet Bağdad'a varıp orayı kuşattı.[278]

Bağdad'ın muhasarası on beş ay sürdü.[279] Artık Halife Emin yalnız kalmıştı. En yakınları bile onu terk etmiş, yapacak bir şeyi kalmamıştı. Kendisini kurtarmak için her çareye başvuruyor fakat bir ilerleme kaydedemiyordu. Sarayları yıkıyor, bağları bahçeleri yakıyordu. Onu kuşatmış olan Tahir'e gelince, o da aynı şeyleri yapıyordu: Bağdad yakılıyor, yıkılıyordu.[280] Kaçabilenler, her şeylerini feda edip kaçıyorlardı. Bu konuda yüzlerce şiir kaleme alınmıştı.[281] İlginçtir ki, günümüze gelinceye kadar Bağdad'ın kaderi hep böyle oldu. Bazen Müslümanlar eliyle yakılıp yıkıldı, bazen de emperyalist Batı eliyle...

Nihâyet el-Emin çoluk çocuğunu alarak el-Mansûr şehrine kaçtı.[282] Fakat orada da rahat bulamadı. İbrahim b. Mehdî adında biri, onun bu durumunu şöyle anlatıyor:

"Ben Mansûr şehrinde, el-Emin'le beraber bulunuyordum. Bir gece beni çağırttı. Yanına vardığımda, bana şöyle dedi: Bu gecenin güzelliğine ne dersin? Gökteki Ay'ın güzelliğine ve Dicle'deki yankısına baksana! Beraber içmeye ne dersin? Ben de 'nasıl istersen!' dedim ve içmeye başladık. Daha sonra bir cariye çağırtarak ona şarkı söylemesini emretti; o cariye de şunları söyledi:

Köpek eniğinin bile yardımcıları seninkinden çoktur ki,
Kana bulaşmış kuyruğu dahi seninkinden temizdir.[283]

278 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 271.
279 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 299.
280 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 271.
281 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 273-275.
282 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 280.
283 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 280-281; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 299.

Bu şarkıyı beğenmeyen el-Emin, cariyeye başka şarkılar söylemesini emretti. Fakat cariye, onu daha fazla sinirlendiren şarkılar söylemeye devam edince, el-Emin *"Allah sana lanet etsin! Sen başka şarkılar bilmiyor musun?"* diye bağırmaya başladı.

İşte, sultan-halifeler, İslâm devlet başkanları, kendi cariyelerinin önünde böyle rezil rüsva oluyorlardı. Böyle olmalarına rağmen bugün bile onların bu İslâm dışı davranışlarını halka anlatamıyoruz. Çünkü Müslümanlar o denli şartlanmışlar ki, saltanat düşüncesinden bir türlü kurtulamıyorlar. Bu gün dahi bu düşüncenin capcanlı olduğunu görmek mümkündür. *"Ecdadımız"* deyip bu tür serkeşliklere rahatlıkla göz yumulmaktadır. Ne yazık ki, olan yine İslâm'a ve Müslümanlara olmaktadır.

Müslümanlar iki kardeşin saltanatı için birbirlerini öldürürken, Sultanlardan biri Dicle kenarında, ay ışığında oturmuş, şarap âlemleri yapıyordu. Bu hâdiseden iki gece sonra el-Emin, saklandığı yerde bulunarak öldürüldü ve kellesi kardeşi Me'mun'a gönderildi. [284] Me'mun, kardeşinin kesik başını görünce üzülmüş, hatta rivayetlere göre ağlamıştır. [285] Fakat onun bu üzüntüsü fayda vermeyecekti; o da neticede saltanat kanununa boyun eğmişti.

Devlet hazinelerini eğlenceye, av partilerine, hayvanat bahçelerine sarfederek çarçur eden Emin'in sonu böyle oldu. Oysa güçlü olduğu dönemlerde kendisini öven şairlere sayısız hediyeler veriyor, devleti âdetâ dalkavukların merkezi hâline getiriyordu. [286]

Şairler Devleti Sömürüyor

Böylesi saltanatlarda devleti en çok sömürenler dalkavuk şairlerdi. En diktatör sultanlar bile şairlerin riya dolu övgüleri karşısında

284 Bu iğrenç olayın ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 282-288.

285 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 291.

286 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 280 vd.

yumuşuyor, devletin hazinesinden onlara keselerle para akıtıyordu. Halife Emin'i sömüren şairlerden birisi de Abdullah b. Teymi idi. Emin'e yaptığı övgülerden dolayı keselerle altın sahibi olmuş, gününü gün etmişti. Emin öldürülünce, Me'mun'un yanına gitti. Me'mun, İbn Teymi'nin öldürülen halifenin şairi olduğunu bildiği için önce onu kabul etmek istemedi; fakat bu dalkavuk şair onu övücü şiirler söylemeye başlayınca, Me'mun yumuşadı ve onu on bin dirhemle mükâfatlandırdı. [287]

Halife Emin zamanında yaşayan imtiyazlı şairlerden birisi de meşhur *Ebû Nuvvâs*'dı. Şiirinin yanı sıra şarap içmekle de ün yapmış olan Ebû Nuvvas, sadece o günün sultanları yanında değil, bugünkü İslâm ve Müslüman düşmanı sultanlar yanında da ululanan bir şairdi. Nitekim Müslümanlara yaptığı zulümle Hülâgu'yu geçen Saddam'ın Bağdad'ında bile en büyük ve lüks caddelerden birinin adı Ebû Nuvvâs'dı.

Şairler yöneticileri böyle sömürüyorlardı. Emin öldürülmüş, yerine Me'mun gelmiş; onlar için hiç farketmezdi. Yeter ki, ceplerine keseler dolsun, ikbâlleri devam etsindi.

Hicrî 198'de öldürüldüğünde 27 yaşında olan Halife Emin, ilk defa minberlerde kendi adına hutbe okutan sultan olarak da tarihe geçmiştir. [288]

287 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 302-303.
288 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 304.

El-Me'mûn Dönemi (Hicrî 198-218)

Yukarıda gördüğümüz gibi, Me'mun, kardeşi Emin'i öldürttükten sonra, onun yerine Abbâsî Devleti'nin başına geçerek halife oldu. Me'mun, saltanatı boyunca yaptığı değişik icraatlardan dolayı, İslâm Târihi'nde kendisinden en çok bahsedilen sultanlardan birisi olmuştur. Hilâfeti için kendisine biat edildikten sonra minbere çıkıp halka karşı yürüteceği siyaseti anlattı. Yaptığı bu konuşmada, Allah rızasını her şeyin üzerinde tutacağını, kimseye zulmetmeyeceğini, kimin ne hakkı varsa vereceğini ve şahsi duygularına göre hükmetmeyeceğini vaadetti. [289]

Küçük yaştayken ilmi tedrisata başlamış olan Me'mun, devrinin birçok meşhur âliminden ders okumuştu. Kendisini fıkıhta, Arap edebiyatında, tarihte iyi yetiştiren Me'mun, ileriki yaşlarında Müslümanlar arasında yeni yaygınlaşmaya başlayan felsefeyi de okuyarak o dalda meşhur oldu. Felsefeyle bu kadar yakından ilgilenmesi onu Mu'tezile mezhebine yaklaştırdı.

Abbasoğulları içerisinde ilme en çok değer veren ve bu konuda kendisini yetiştiren halife, Me'mun'dur. İlme bu ölçüde saygı göstermesi onu devlet başkanlarına yakışan makamlara getirmiş, ona haklı bir ün sağlamıştır. O, ilimde olduğu kadar siyasette ve askeri sahadaki bilgisiyle de meşhurdu. Me'mun, sadece ilim yapmış olmak için ilim yapmıyor, edindiği bu ilmiyle amel de ediyordu.

289 Bu uzun konuşmanın ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 438.

İbn Tabâ Tabâ el-Alevî Hareketi

Hilâfete gelen el-Me'mûn, kendisi için o kadar mücâdele edip bir bakıma hilâfete gelmesine en büyük yardımı yapmış olan Tahir'i görevden almış ve onun yerine el-Hasan b. Sehl adında birisini getirmiştir. Bu azil ve tayin üzerine Tahir'in taraftarları, özellikle de Hz. Ali'nin soyundan gelen Ebû Abdullah Muhammed -ki daha ziyade *İbn Tabâ Tabâ* olarak bilinir-, Halife el-Me'mûn'a karşı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ehl-i Beyt'inden olan *er-Rıdâ* için biat toplamaya başladı.[290] İbn Tabâ Tabâ'nın komutanı Ebû's-Serâyâ adında birisiydi. İbn Tabâ Tabâ aniden ölünce, Ebû's-Serâyâ bir bakıma kendisini onun halefi sayarak hareketi sürdürmeye devam etti. Hatta bu yüzden, Ebû's-Serâyâ'nın İbn Tabâ Tabâ'yı zehirlettiği şayiası çıktı.[291] Kısa zamanda genişleyen bu hareket birçok bölgede taraftar buldu ve insanlar er-Rıdâ'nın etrafında toplanmaya başladı. Hareket öyle genişledi ki, Ebû's-Serâyâ'nın emriyle Kûfe'de, üzerinde ayet-i kerimeler yazılı olan yeni paralar bile basıldı.[292] Halife el-Me'mûn'a karşı yürütülen bu hareket öylesine tehlikeli bir boyut aldı ki, artık devlet İslâmî cihatla değil, isyancı Müslümanlarla uğraşır hâle geldi. Ne var ki, bu harekete karşı da yeni hareketler zuhur etti ve bu gruplar arasında yapılan üstünlük savaşlarında binlerce Müslüman yok yere öldü.[293] Durmadan ilerleyen Ebû's-Serâyâ'nın askerleri, nihayet Mekke üzerine gidip orayı da ele geçirdiler. Halife el-Me'mûn'un Mekke valisi Dâvûd bu işgalcilere karşı hiçbir şey yapamadı.[294] Saltanatı henüz oturmadığı için Halife Me'mûn da bu karışıklıklara karşı

290 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 302.

291 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 13. S. 43.

292 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 305; Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 13, s. 44.

293 Bu karışıklıkların ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 445-450; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 6. S. 303-320.

294 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 13. S. 44.

fazla bir şey yapamıyor, Bağdad'a gidip devletin merkezine yerleşmeye çalışıyordu. Neticede, kuvvetleri azalan Ebû's-Serâyâ, Halife el-Me'mûn'un gönderdiği kuvvetlere dayanamadı ve Hicrî 200 senesinde öldürüldü.[295] Aynı senede, adeta devlet içinde devlet rolünü oynayan, Halife el-Me'mûn ile kardeşi el-Emin arasındaki hadiselerde büyük rol oynamış olan *Herseme* de öldürüldü.[296]

Me'mun'un Şiiliği

Me'mun'un en büyük özelliklerinden birisi de Şia'ya yaklaşmış olması, Şia'ya sempati duymasıdır. Nitekim bu sempatiyle kalmamış, Hicrî 201 senesinde kardeşi el-Mu'temin lakaplı el-Kasım'ı veliahtlıktan hal'ederek yerine Şii imamlarından meşhur Ca'fer Sadık'ın torunu Rıza Ali b. Mûsâ Kazım'ı tayin etmiştir.[297] Hatta Me'mun, Şiiliğinde o kadar ileri gitti ki, kendisini bile azlederek hilâfete Ali Rıza'yı getireceği rivayeti yayıldı. Nitekim esas adı Ali b. Mûsâ olan bu zata Rıza lakabını veren de Me'mûn'dur.[298] Me'mun, bununla da yetinmeyerek Abbâsî paralarını kendi adına değil, Ali Rıza adına bastırdı ve kızını da onunla evlendirdi.[299] Şiiler daha ziyade yeşil giyindikleri için Me'mun da bir genelge yayınlayarak halka siyah giyinmeye son verip bundan böyle yeşil giyinmeyi emretti.

Me'mun'un bu tasarrufları Abbasoğullarına ağır geldiği için İbrahim b. Mehdî'ye biat ederek ayaklandılar. Bu isyancılara karşı Me'mun bir ordu çıkardı ve saltanat yüzünden Müslümanlar arasında yine kanlı savaşlar başladı. İbrahim b. Mehdî'nin isyanı iki sene kadar sürdü. Saltanat savaşlarının devam ettiği bu sıralarda, yâni 203.

295 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 13. S. 47.
296 Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 13. S. 49.
297 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 307. Ayrıca bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 451.
298 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 307.
299 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 307.

senede Ali Rıza vefat etti.[300] Bunun üzerine Me'mun isyancılara, isyanlarının sebebinin Ali Rıza'nın veliahtlığı olduğunu, Ali Rıza da öldüğü için böyle bir problemin kalmadığını bildirdi. Me'mun'un bu hareketi üzerine İbrahim b. Mehdî yalnız kaldı ve bu gizliliğini sekiz sene sürdürdü.

Bu hâdiseler cereyan ettiğinde Bağdad'ta bulunmayan Me'mun, 204 senesinde oraya gelip Abbasoğullarıyla görüştü. Yapılan konuşmalardan sonra, anlaşmaya varıldı. Abbasoğullarının teklifi üzerine Me'mun, tekrar siyah elbise giyimine izin verilmesini, yeşil elbise giyme zorunluluğunun kaldırılmasını kabul etti.[301]

Hicrî 210. senede, Halife Me'mun, dillere destan olan düğününü yaptı. Aslında bu satırlar arasında Me'mun'un düğününden söz etmeye lüzum yoktur. Ne var ki, saltanatın yol açtığı sefahat ve gösterişi belirtmek için bunu zikrediyoruz. Çünkü kitaplarımız[302] bu düğünde harcanmış olan yüksek miktardaki paranın hikâyesini anlatmakla bitiremiyor, Müslümanların paralarını bu şekilde çarçur etmek bir marifetmiş gibi, ballandıra ballandıra naklediyorlar.

Halife Me'mun, bu şaşaalı düğününden bir sene sonra, yâni 211 senesinde bir genelge yayınlayarak Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra insanların en hayırlısının Hz. Ali olduğunu ilân etti.[303]

Hicrî 212. senede Halife Me'mun, yukarıdaki görüşlere ilâveten, *"Halku'l-Kur'an [Kur'an'ın yaratılmış olduğu]"* fikrini ortaya attı. Onun bu hareketi insanları kendisinden soğuttu. Fakat ortalığın karışacağını sezmesi üzerine, 218. seneye kadar bu Mu'tezilî fikirlerini açığa vurmadı.[304]

300 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 453.
301 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 307.
302 Mesela Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 308.
303 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 308.
304 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 308.

Fetih Hareketleri Devam Ediyor

Halife Me'mun, bir taraftan saltanatını güçlendirirken, diğer yandan da askeri cihadı devam ettiriyordu. O zamanın süper devletlerinden İran yıkılmış olduğu için artık bütün hamleler Bizans'a karşı yapılıyordu.

Me'mun sadece asker göndermekle kalmıyor, bizzat ordularının başında cihada iştirak ediyordu. Bu gayeyle H. 215 senesinde Bizans üzerine yürüyerek Ankara'yı fethetti.[305] Ankara dışında da birçok yeri fetheden el-Me'mûn, daha sonra Şâm'a geçti. Oradaki devlet işlerini yoluna koyduktan sonra tekrar Bizans üzerine yürüdü. Ertesi sene [H.216], Müslüman akınlarına daha fazla dayanamayan Bizans kralı, 7.000 Müslüman esiri serbest bırakarak 100.000 dinarla Halife el-Me'mûn'a gönderdi.[306] El-Me'mûn da onlarca kale ve yerleşim merkezini fethederek tekrar Şâm'a; oradan da Mısır'a geçti.[307] Me'mun, bu ülkeye giden ilk Abbâsî sultanı oldu.[308] Bir müddet Mısır'da kalıp oradaki isyanları bastırdıktan sonra Şâm'a döndü.

Mısır'da Firavunlar döneminden kalma piramitler vardı. Halife Me'mûn merakını gidermek için bu esrarengiz piramitlerden birinin kapısını buldurmak üzere çalışma yaptırmış ve piramidin inşaatında kullanılan bir geçidi ortaya çıkarmıştır.[309]

Mihne Dönemi Başlıyor

Hicrî 218. senede Halife Me'mun, Mu'tezile mezhebini adeta devletin resmi mezhebi olarak kabul ederek Müslümanların, özellikle de âlimlerin bu mezhep ilkelerini benimsemelerini zorunlu kıldı. Bu yetmiyormuş gibi, insanları Mu'tezile mezhebinden imtihan etmeye

305 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 465.
306 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 465.
307 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 466.
308 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 308.
309 Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, I, 40.

başladı.[310] Me'mun, bu görüşlerini gerçekleştirmek için bütün valilerine genelgeler göndererek ulemâyı toplayıp Mu'tezile mezheb ve itikadına göre imtihan etmelerini emretti; kabul etmeyenleri de katlettirdi.[311] Me'mûn'a göre Kur'an'ın mahlûk olmadığına inananlar kâfirdiler.[312]

Me'mûn bu konudaki düşünce ve inanışlarının tatbiki için Bağdad valisine şu emirnâmeyi gönderdi:

Emiru'l-mu'minin, halkın cehaletini, dini bilmediklerini, bu yüzden de sapıklığa girdiklerini öğrendi. Bu insanlar Yaratıcı ile yaratıkları birbirinden ayıramaz oldular; öyle ki Allah'la, O'nun Kur'an vasıtasiyle indirdiklerini aynı seviyeye getirdiler. Bunun neticesi olarak da, Kur'an'ın kadîm olduğunu, yâni Allah tarafından yaratılmadığını ileri sürdüler. Oysaki Allah şöyle buyuruyor: *"Biz Arapça bir Kur'an yaptık."*[313] O'nun yaptığı her şey, O'nun yarattığı şeylerdir. Yine Allah buyuruyor: *"O, karanlıkları ve nuru yaptı."*[314] *"Biz böylece sana, daha önce geçmiş olanların haberlerini anlatıyoruz"*[315], bununla da yarattığı şeyleri anlatıyor. Yine Allah şöyle buyuruyor: *"Hükümleri ayetlerle kondu sonra açıklandı"*[316], böylece Allah Kitabı'nın hükümlerini koyan, onu açıklayandır; dolayısiyle Allah, Kitabı'nı yaratandır. Bu şekilde ortaya çıkanlar, daha sonra Sünnet'e sığındılar ve kendilerini Ehlu'l-hakk ve'l-cemaat[317] sayarak; kendileri dışında kalanları da Ehlu'l-bâtıli ve'l-kufri diye adlandırdılar. Daha sonra da bu görüş-

310 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 468; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 308. Mihne üzerine geniş bilgi için bk. Mihne süreci ve İslâmî ilimlere etkisi, Ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara, 2012.

311 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 423.

312 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 468.

313 K.K. Zuhruf Sûresi, 3.

314 K.K. En'âm Sûresi, 1.

315 K.K. Tâ Hâ Sûresi, 99.

316 K.K. Hûd Sûresi, 1.

317 Bu 'Ehlu'l-hakk ve'l-cemaat' tabiri daha sonra ' Ehlu's-Sunne ve'l-cemaa' şeklini almıştır.

lerini yayarak cahilleri yoldan çıkardılar. İşte bunlar, Tevhid'den nasibini alamamış olan ve Ümmet'in en şerlileri olan kimselerdir. Cahil oldukları kadar da yalancı olan bu kimselerin dili de İblis dili gibidir. Onun için Tevhid'den uzak kalanlar, yollarını şaşırmış olan sefihlerdir. İnsanların en yalancı olanları, Allah'ı ve O'nun vahyini yalanlayanlardır. Onun için orada bulunan âlimleri, fakihleri topla ve benim mektubumu onlara oku! Sonra da onları imtihan et, akidelerini öğren ve yaratılanlar hakkında neler düşündüklerini sor! [318]

Aralarında meşhur tarihçi el-Vakidî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd[319], Yahya b. Mu'în ve Ebû Hayseme gibi zatların da olduğu alim kimseler imtihan edildiler; fakat rivayetlere göre[320] bunlar, takiyye yaparak esas görüşlerini sakladılar. Daha sonra aralarında Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu birçok ulema, bu konuda sorguya çekildi; işkenceye uğradı. [321]

Bunu müteakip, Halife Me'mûn, Mu'tezile mezhebini yerleştirmek için ulema ve fukahaya baskıyı artırdı ve Kur'an'ın mahlûk olup-olmadığı hakkında birçok yersiz münakaşaya ve münazaralara sebebiyet verdi. Me'mûn, bu hareketi o kadar ileri götürdü ki, *"Kur'an mahlûk değildir"* diyenleri müşrik sayıyor ve valilerine böyle düşünenlerin kafalarının kesilerek kendisine gönderilmesini emrediyordu. [322] İslâm'ın ve Müslümanların sayısız meseleleri ve sosyal problemleri yanında, Halife'nin böyle lüzumsuz işlerle uğraşması, birçok insanın kanına girmesi, gerçekten üzücüdür. [323] Onun için biz bu konu üzerinde daha fazla durmuyoruz. Şu kada-

318 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 309; ayrıca bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 30-31.

319 Hicrî 230 senesinde vefat eden İbn Sa'd, *Tabakât* adlı kitabıyla meşhurdur.

320 Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 423; Suyutî, a.g.e. s. 310.

321 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 424.

322 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 311.

323 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 310-311.

rını ilâve edelim ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, Ahmed b. Hanbel de bu *mihne*'den çeken ulemadandı.[324]

Hicrî 218 senesinde Halife Me'mun, cihada gittiği Bizans topraklarında hastalanarak öldü. Ölmeden önce ancak şunları diyebildi: *"Ey hiçbir zaman ölmeyecek olan! Ölmekte olana merhamet et!"*[325]

Me'mûn'un cenazesi, oralara yakın İslâm beldesi olan Tarsus'a götürüldü ve orada defnedildi.[326] Mezarı bugüne kadar Tarsus'taki bir camide mütevazı bir şekilde muhafaza edilmiştir.

Kısa Değerlendirme

Abbâsî Halifesi Me'mun, iktidarının başlangıcında Şiiliği, sonlarında da Mu'tezili fikirleriyle meşhurdur. Mu'tezili fikirlerden dolayı Müslümanlara baskı olan Mihne'nin öncülüğünü yapmış, fakat saltanatından asla taviz vermemiştir. Bu saltanat tantanası, siyasette olduğu gibi, günlük hayatda da devam etmiştir. Nitekim Me'mûn, Müslümanları *"Kur'an mahlûktur"* demedikleri için 'itikadları sağlam değil' diye katlederken, sarayında son derece lüks içinde yaşıyor, tarihçilerimizin anlata anlata bitiremedikleri sofralarda yemek yiyordu. Bu yemeklerin çeşidi üç yüzü geçiyor,[327] Me'mun bütün bu yemekleri isimleriyle biliyordu. Gerçi o, tıp ve astronomi'de de üstün bir bilgiye sahipti; fakat onun bu meziyeti yaşadığı müsrif hayatı onaylamayı gerektirmez.

Halife Me'mûn, Muaviye b. Ebi Sufyân'ın ihdas ettiği "camilerde sultan için *maksûra*" uygulamasına son vermiştir.[328] Fakat bu uygulama, daha sonraki saltanat dönemlerinde, özellikle Osmanlı döneminde tekrar uygulanmaya konulmuştur.

324 Bu konudaki diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 425 vd.
325 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 431-432.
326 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 469; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 32.
327 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 315.
328 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 468.

Mu'tasım Billâh Dönemi (Hicrî 218-227)

Me'mûn'un vefatından sonra, kardeşi Mu'tasım'a biat edildi. Başlangıçta Mu'tasım'a karşı çıkan bazı gruplar olduysa da, Mu'tasım onların üzerine ordular göndererek asayişi sağlamaya muvaffak oldu. [329]

Cesur ve güçlü bir sultan olmasına rağmen, ağabeyi Me'mun gibi âlim değildi. Hatta tarihçilerimiz tarafından *"ilimden hiç nasibini almamış"* olarak da nitelendirilmiştir. [330] Onun cehaletten ne kadar hoşlandığını anlatmak için şu hâdise anlatılır:

Baba Hârûn Reşid, eğitim görmesi için oğlu Mu'tasım'ı bir arkadaşıyla beraber Hoca'ya göndermişti. Her gün beraber derse gittiği bu arkadaşı ölünce, Hârûn Reşid üzüntüsünü ifâde için *"Yazık oldu arkadaşına, öldü mü?"* deyince Mu'tasım babasına şu cevabı verdi: *"Evet babacığım, öldü ve dersten kurtuldu!"* Bunun üzerine Hârûn Reşid: *"Mademki dersten bu kadar nefret ediyorsun, bırak, okuma!"* dedi. Bunun için Mu'tasım, ilimdeki cehaleti bir yana, okuma-yazmayı dahi pek beceremiyen biriydi. [331]

Suyûtî'nin aşağıdaki değerlendirmesi üzerinde de uzun uzun düşünülüp saltanat belasının ne olduğunun iyi kavranılması gerekir: *"Mu'tasım'ın iyi tarafları çoktu; bazı fasih deyimleri bildiği gibi, fena sayılmayacak şiirleri de vardı. Ne var ki, sinirlendiği zaman kimdir demeden önüne geleni öldürürdü!"*

329 Bu karışıklıkların ayrıntıları için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 471-472; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 439.

330 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 334.

331 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 334.

Bilinen bir hususdur ki, canının istediğini öldürme keyfiyeti sadece saltanatlarda vardır. Saltanat ister klasik, ister modern; ister devlet bazında, ister küçük feodaller, ağalıklar şeklinde olsun!

Müslümanlar şunu iyi bilmelidir ki, ister klasik olsun ister modern, saltanatları meşru görmeye devam ettiğimiz müddetçe gerçek İslâm'ı bulmak mümkün olmaz.

Acem krallarına benzemekten zevk alan, yürüyüşlerinde bile onları taklid eden Mu'tasım, Türkleri de ilk defa devlet kademelerine sokan hükümdardır. Suyûtî, Türk hizmetçilerinin sayısını on bin olarak zikreder. [332]

Muhammed b. El-Kasım el-Alevî'nin Hurucu

Hicrî 219 senesinde, Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. El-Kasım el-Alevî adında birisi, Horasan taraflarında huruç ederek kendisini halife ilan etti ve Müslümanları biate davet etti. Kısa zamanda etrafına birçok kimseyi topladı. Bunun üzerine Halife el-Mu'tasım, Muhammed b. El-Kasım el-Alevî'ye karşı kuvvet göndererek onu derdest edip hapsettirdi. Fakat Muhammed b. El-Kasım el-Alevî, herkesin meşgul olduğu bir Ramazan gecesi hapishaneden kaçarak kayıplara karıştı ve bir daha hiç görünmedi. [333]

Mihne Devam Ediyor

Halife Mu'tasım, tıpkı ağabeyi Me'mun gibi, Mu'tezile mezhebine bağlıydı. Bu mezhebi devletin resmi mezhebi yaparak okullarda öğretilmesini zorunlu tutmuştu. Cahil olduğu için, başka mezheplerde bulunanlara tahammül etmek şöyle dursun, onlara işkence yapmaya başladı. Bu konuda ondan en çok işkence gören, Ahmed b. Hanbel oldu.

332 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 335.
333 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 443.

Halife Me'mun'la başlayan mihne dönemi, Mu'tasım zamanında da daha şiddetli bir şekilde devam etti.[334] Ahmed b. Hanbel, defalarca hapse atılmış, kendisine işkence yapılmış ve *"Kur'an mahlûktur"* demesi için bizzat Mu'tasım tarafından Hicrî 219 veya 220, bir rivayete göre de 221 senesinde kamçılanmıştır.[335]

Mu'tasım Devlet Merkezini Değiştiriyor

Hicrî 220. senede Halife Mu'tasım, devlet merkezi Bağdad'ı terk ederek yönetimini daha güvencede saydığı Surre men Rea[336]'ya yerleşti. Târihçilerin rivayetlerine göre[337], onu böyle davranmaya yönelten faktör, Bağdadlıların Saray'a giren Türklerden rahatsız olmalarıdır. Suyûtî, *"Çünkü Mu'tasım'ın Semerkand ve civarından getirttiği Türkler imtiyaz sahibi oldular; onlara altın ve dibâçtan yapılmış en güzel elbiseler giydirildi. Bu vaziyetleriyle atlarına binip Bağdad sokaklarında gezmeleri Bağdadlıları rahatsız etti. İşte bundan dolayı bir fitne çıkmaması için, Mu'tasım Surre men Rea'ya taşındı"*[338] diye yazmaktadır. Bu sırada *Hurremî* olan Babek adında birisi[339] ve Merend şehrinin Kürt beyi İsmet ile Halife Mu'tasım arasında bazı olaylar oldu. Kısaca Babek ve Kürt İsmet, Halife Mu'tasım'ın emirlerine uymuyorlardı. Her ikisinin üzerine

334 Halku'l-Kur'an konusunda Ahmed b. Hanbel ile Mu'tasım arasında geçen bir münakaşa için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 472.

335 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 445.

336 Daha sonra Samarra olarak bilinen şehrin Hıristiyanlardan satın alınan araziler üzerinde kurulduğu rivayet edilmektedir (bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 473).

337 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 335.

338 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 336. Surre men Rea, daha sonra *"Samarra"* olarak meşhur oldu. Diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 451-452.

339 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 447 vd.

ayrı ayrı güçler gönderilerek taraftarları katledildi ve kendileri de ağır bir şekilde cezalandırıldılar.[340]

H.223 senesinde Bizanslıların Ammûriyye'de Müslümanları katl-i âma tabi tutmaları üzerine Halife Mu'tasım bizzat düşman üzerine hareket etti. Fakat kendinden önce de ordular çıkartarak Bizanslıları büyük bir bozguna uğrattı. Hıristiyanların bu şekilde yenildiklerini haber alan Bizans Kralı, Mu'tasım'a haber göndererek o katl-i âmdan habersiz olduğunu, kendi üzerine olan harekâtı durdurduğu takdirde hem o işi yapanları teslim edeceğini, hem de külliyetli miktarda mal ve para göndereceğini bildirdi. Fakat Mu'tasım'ın ordusu Amûriyye'ye varıp orayı yeniden fethetti ve yapılan savaşta birçok Bizans askeri öldürüldü.[341] Bütün bu olaylar olurken, bir taraftan da Horasan taraflarından gelmiş olan Afşin adında birisi Abbâsî Devleti'ni meşgul ediyor, Halife Mu'tasım'ı zor durumda bırakıyordu.[342] Mu'tasım onun da bir yolunu bularak Afşin'i Surre men Rea'ya getirtip hapsettirdi. Afşin, Hicrî 226 senesinde[343] hapisteyken öldü; daha sonra cesedi bir müddet bir direğe bağlandı; bilahare de yakıldı.[344]

Fütuhat Devam Ediyor

Bütün menfi yönlerine rağmen Halife Mu'tasım da İslâm fütuhatını devam ettirmiş, kendi döneminde birçok Bizans beldesini İslâm topraklarına katmıştır. Onun zamanında fetihler o kadar artmıştı ki, devletinde sadece esir askerler değil, esir krallar da vardı. İşte, Azerbaycan, Taberîstan, Taharistan ve Kâbil Kralları bunlardan sadece bir

340 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 473-474.

341 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 476; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 480 vd.

342 Halife el-Mu'tasım'ı senelerce meşgul eden Afşin olayının ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 456-478.

343 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 517.

344 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 477-478.

kaç tanesidir.[345] Gönül arzu ediyor ki, bu sultanlar bütün gayretlerini İslâmî tebliğ uğruna harcamış olsunlar, lüzumsuz meselelerle Müslümanları meşgul etmesinler, saltanat uğruna şunu-bunu katletmesinler! Birileri haklı olarak *"Onlar günahlarının yanı sıra şu kadar da fetih yaptılar; siz ne yapıyorsunuz?"* dese, doğrusu böylesi bir soruya verilecek çok münasip bir cevabımız yok. Çünkü ya oturmuş keyfimize bakıyor ya da benzeri durumdaki yöneticileri ulu'l-emr olarak kabul edip onlara tabi oluyoruz.

Aynı Anda İki İslâm Devleti

Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, Abbâsî Devleti'nin kurulmasından sonra Emevîlere karşı bir katl-i âm başlatılmış, bu korkunç ve gayr-ı İslâmî *jenosid*'den sadece Abdurrahman adında birisi kurtulmuştu. O da Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya, yâni Endülüs'e sığınmış ve orada Endülüs Emevi Devleti'ni kurmuştu. Bu sürecin sonunda iki ayrı İslâm Devleti oluşmuştu. Abbâsî sultanlarından Mu'tasım, Endülüs üzerine giderek varolan iki devleti birleştirmek istedi; ancak ömrü vefa etmedi ve bu düşüncesi sonuçsuz kaldı.[346] Bu şekilde iki ayrı İslâm devletinin varlığı, Endülüs Emevîlerinin hazin yıkılışına kadar devam edegeldi.

Mu'tasım'ın Ölümü ve Kısa Değerlendirme

Halife Mu'tasım'ın saltanatı dokuz sene kadar sürdü. Hicrî 227 senesinde Samarrâ'da[347] vefat etti. Rivayete göre, ölmeden birkaç gün önce *hacamat* yaptırmış ve muhtemelen o sırada kaptığı bir mikrop-

345 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 337.
346 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 337.
347 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 35.

tan hastalanarak ölmüştür.[348] Tıpkı kendinden önceki sultanlar gibi, Mu'tasım da saltanatın gereği olarak kendisinden sonra halife olmaları için veliaht tayin etmiş, veliahtlık müessesesini devam ettirmiştir.

İslâm tarihçileri, sarayın bir günlük yiyecek masrafının bin dinarın üzerine çıktığını naklederler.

Rivayet olunur ki, Mu'tasım kendisine bir saray yaptırmıştı. Açılışını büyük bir törenle kutlamak için herkesi, bu arada şairleri de davet etti. Sarayına büyük bir hayranlıkla giren Mu'tasım, kendi şairine sarayı için bir şiir söylemesini emretti. Fakat şair, sarayın güzel olmadığını, belâlara vesile olduğunu söyleyince Mu'tasım kızdı ve milyonlarca dinarın harcandığı bu saray yıkılarak yerlebir edildi.[349] Müslümanların paraları maalesef saltanat zihniyeti ve sultanlar tarafından böyle çarçur ediliyordu.

348 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 524.
349 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 337.

El-Vâsık Billâh Dönemi (Hicrî 227-232)

Mu'tasım'ın ölümünden sonra, yerine oğlu el-Vâsık Billâh halife oldu. El-Vâsık'ın annesi *Karatis* adındaki bir Rum cariye idi.[350] Bazılarına göre de bir Türk'tü. Bundan dolayıdır ki, babası gibi o da Devlet'in her tarafına Türkleri yerleştirdi.

Hatta Türklere karşı olan bu teveccühünden dolayı, Hicrî 228. senede, yâni saltanata gelişinin ikinci senesinde Eşnâs adındaki bir Türk'ü yanında yardımcı olmak üzere yönetime getirdi.[351] Onu âdeta ikinci sultan olarak tayin ettikten sonra, kendisine altın ve mücevherlerden yapılmış bir taç da giydirdi.[352] Horasan valiliğine de keza Türk olan *İytak* (?)'ı tayin etti[353]

İsyanlar Bitmiyor

Devlet herhangi bir ailenin veya zümrenin elinde olur ve bunlardan herhangi biri devleti kendi malı gibi kullanırsa, elbette bu nimeti paylaşmak isteyenler, o nimeti ele geçirmek isteyenler olacaktır. Bu, bütün saltanat dönemlerinde böyle olmuştur. Nitekim Benu Süleym kabilesi de Abbâsî halifesi el-Vâsık'a karşı Mekke yakınlarında isyan etti. Hatta Uzeyze adında birisini halife ilan edip ona biat bile ettiler. Bunun üzerine Halife el-Vâsık, bu isyancıların üzerine Boğa adında birisinin komutasında bir ordu göndererek isyanı bastırdı.[354] Her zaman olduğu gibi, bazılarının kaprisleri uğruna yine her iki taraftan yüzlerce masum

350 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 479; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 528.
351 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 479.
352 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 340; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 9.
353 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 479.
354 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 12.

insan katledildi.[355] Devlet merkezinin kuzeybatısında bulunan Ermenistan bölgesindeki halk da merkeze karşı itaatsizliklerini ilan edince, el-Vâsık onların üzerine de ordular gönderdi.

H.230 senesinde Eşnas ölünce, Halife el-Vâsık onun yerine Horasan valiliğinde bulunan İtak'ı[356] tayin etti.

Mihne Bitmek Bilmiyor

Halife el-Vâsık, Hicrî 231. senede bir genelge yayınlayarak bütün imâm ve müezzinlerin *"halku'l-Kur'an [Kur'an'ın mahlûk olduğu]"* konusunda imtihan edilmelerini emretti. Bu imtihan neticesinde çok sayıda âlim hapsedildi[357] ve özellikle büyük hadis âlimi Ahmed b. Nasr el-Huza'î, *"Kur'an mahlûktur"* demediği için katledildi.

El-Huza'i, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker'le meşgul, büyük bir hadîs âlimiydi. Halife el-Vâsık, onu Bağdad'tan zincirlere vurdurup Samarra'ya getirtti ve Kur'an'ın mahluk olup olmadığı hakkında imtihan etti. El-Huza'î *"Kur'an mahluk değildir"* deyince, Halife üzerine yürüdü ve *"yalan söylüyorsun!"* dedi. O büyük şahsiyet sahibi âlim, hiç korkmadan *"esas sen yalan söylüyorsun!"* diye bağırdı ve inancından zerre kadar taviz vermedi. Onun bu asil direnişi üzerine, Halife'nin etrafını sarmış olan dalkavuk hocalar *"Bu adamın kanı helâldir, kafasının vurulması lâzım"* dediler. Menfaate dayalı bu siyasi fetva üzerine el-Huza'î, Nita' denen işkence aletine yatırılıp işkenceye tabi tutuldu. Bu işkenceden sonra el-Vâsık, kılıcını alıp kafasını bizzat kendi eliyle kesti ve bir sırığa geçirterek en işlek caddede teşhir edilmek üzere Bağdad'a gönderdi. Devlet terörünün hangi boyutlara geldiğini gösteren bu kafa, Halife el-Mutevekkil zamanına kadar bu sırıkta asılı kaldı.[358]

355 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbi, *Târîh*, II, 480-481.

356 *İtâk* olarak geçen bu isim, Türkçe ses uyumuna daha uygun olan *Aytak* da olabilir.

357 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 482.

358 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 482; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 22-23; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 341.

Yine bir gün Mu'tezili konularda imtihan edilmek üzere bir adamı zincirlere bağlayıp el-Vâsık'ın huzuruna getirdiler. Eli-kolu bağlı olan adam şöyle dedi: *"Bu iddia ettiğiniz şeyi bana da açıklar mısınız? Sizin söylediklerinizi Resûlullah (s.a.s) biliyor muydu, bilmiyor muydu? Yoksa biliyor da saklıyor muydu? Hâlbuki o hiç bir şeyi saklamaz, tebliğ ederdi!"* Adamcağızın bu sözlerine hayret eden el-Vasık, onu öldürmekten vazgeçti. Hatta rivayete göre[359], bu şahsiyetli âlimin sözleri üzerine el-Vasık, Müslümanları imtihan etmekten vazgeçti. Halife'ye karşı bu şekilde korkusuzca konuşan âlim, büyük hadîs bilginleri Ebû Dâvûd ve en-Nesâî'nin hocası Abdullah b. Muhammed el-Ezremî'ydi.

Yine el-Vâsık zamanında zincirlere vurularak tevkif edilmiş olan büyük âlim el-Buveytî, atıldığı zindanda Mu'tezili *mihne*'sinden işkence çeke çeke öldü. El-Buveytî, İmâm Şâfi'î'nin samimi ilim arkadaşlarından biriydi.[360]

Bu mezhebî taassub o kadar ileri götürülmüştü ki, bazan açık açık şeriat kuralları çiğneniyordu: Hicrî 231. senede, İslâm Devleti ile Bizans Devleti arasında esir mübadelesi yapıldı.[361] Mübadele olunacak esirlerin sayısı 1.600 kadardı. Mu'tezile terörünü Müslümanların başına belâ eden hocalardan İbn Ebi Duâd, şu gayri insanî teklifi ortaya attı: *"Müslüman esirler imtihan edilsin! 'Kur'an mahlûktur' diyenler hem esaretten kurtarılsın hem de kendilerine iki dinar para verilsin! 'Kur'an mahlûk değildir' diyenler ise Bizanslılara esir olarak geri verilsin!"*[362]

Hem ilmî hem de karmaşık olan bu meseleyi zavallı asker ne bilsin? Canını ortaya koyarak Allah yolunda cihada giden, esir düşen, işkence gören bir askerin İbn Ebi Duâd gibi hocaların kaprislerini bilmemesinden daha tabii ne olabilir?

Bu senede, yâni H.231. senede Irak'ta Sincâr bölgesinde Hâricî isyanları çıktı; bu isyanlar da devlet güçleri tarafından bastırıldı.[363]

359 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 342.
360 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 344.
361 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 482.
362 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 344.
363 Ayrıntılar için bk. Ya'kûbi, *Târîh*, II, 483.

Devlete yaranmak isteyen bazı ilim erbabı her dönemde İslâm'ın temel esaslarına gereken özeni göstermemiş, makam-mevki uğruna nefsî ve indî fetvalar vererek Müslümanların boyunlarını vurdurmuşlardır. Fakat çok şükür ki, her zaman ve her dönemde, kafalarını verme pahasına bile olsa, el-Huza'î gibi hocalar da çıkmış ve onların fedâkarlıkları sayesinde İslâm bize kadar gelmiştir. Hocalık müessesesi bunun için çok önemlidir. İktidarı elinde bulunduranların ve yardakçılarının saltanatlarını tecviz edip devam ettiren nâehil ulema, her konuyu mütegallibe şahısların ve zümrelerin keyfine göre fetvaya bağlar, din adına gerçek mü'minlere ise zulüm ve cefayı müstehak görürler. Saf Müslümanlar da devletin bu gayr-i şer'î tasarruflarına bakıp: *"Bu adamlar din ve devlet adına asıldığına veya eza cefa gördüğüne göre, bunda bir hikmet vardır"* derler. Böylece hikmet müessesesi katledilir, cehalet hükmünü yürütmeye devam eder. Âlimler bozulup şahsiyetlerini kaybedince, İslâm toplumu da adalet ve hakkaniyet duygusunu yitirir, her bakımdan altüst olur.

Saltanat Halife'yi Tâğutlaştırır

Saltanat öylesine bir belâdır ki, ona müptelâ olan en muttakiler bile, bir müddet sonra onun kanunlarını uygulaya uygulaya tağutlaşırlar; kendilerini diğer insanlardan üstün görmeye başlarlar.

Halife el-Vâsık'ın altın ve mücevherlerden yapılmış öyle bir tahtıravanı vardı ki, bu ağır tahtı ancak seksen adam taşıyabiliyordu.[364] Halife denen bir tiran mücevherlerle süslü bir tahta kurulacak, seksen zavallı insan da onu taşıyacak! Böylesi bir hayatın Bizans Krallarının hayatından ne farkı vardır? Omuzlarda taşınan bir halife, bu hak ve mazhariyeti kimden veya nereden almış olabilir? Buna rağmen hâlâ birileri çıkıp *"Onlar bizim ecdadımızdır. Öyleyse onları eleştirmek veya kınamak doğru değildir!"* diyebilir. O zaman bu teslimiyetçi, zelil ve zararlı saltanat anlayışı nasıl yıkılabilir?

364 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 343.

El-Vâsık Döneminin Değerlendirilmesi

El-Vâsık, Hicrî 232. senede çok kötü bir hastalığa yakalandı. Öyle ki, hiçbir şekilde rahat edemiyor, tandır gibi bir yere konup etrafında ateşler yakılarak ısıtılmaya çalışılıyordu.[365] Muhtemelen sıtma denen mikrobik hastalığa yakalanmıştı. Çok üşüyor, bir türlü ısınamıyordu. Öyle ki, el-Vâsık, bu durumda olmaktansa hamal olmayı tercih ettiğini söylüyordu.[366] Bir müddet sonra vefat etti. Ölmeden önce şu mısraları mırıldandığı kaydedilmiştir:

Ölüm konusunda bütün yaratıklar ortaktır,
Hiç biri sağ kalmaz onlardan: ne bir vatandaş ne de bir kral![367]

El-Vâsık, Abbasoğullarının en çok şiir bilen halifesiydi ve aynı zamanda büyük bir musikişinastı. Dicle üzerinde yaptırmış olduğu dillere destan Doğu ve Batı[368] saraylarında bu iki sanatla meşgul olmaktan zevk alır, aynı zamanda çok güzel ud çalardı.[369] İlim konusunda kendisini yetiştirmiş olmasına rağmen, yukarıda gördüğümüz gibi, İbn Ebi Duâd adındaki müfrit Mu'tezili Hoca'ya alet olmaktan kendisini kurtaramamıştır.

Öldüğü zaman herkes naaşının başından ayrılarak yeni halifeye biat etmeye koştu. Böyle yaparak yeni halifeye bağlılıklarını göstermek istiyorlardı. Rivayet odur ki, o sırada bir tarla faresi el-Vâsık'ın terkedilmiş cesedine yaklaşmış, gözlerini yemeye başlamıştı.[370]

Bir başka rivayete göre ise el-Vâsık, ölmek üzere yerde sürünürken Allah'a şöyle yalvarmıştır:

Ey mülkü/hâkimiyeti hiçbir zaman bitmeyecek olan!
Mülkü tükenmiş olana merhamet et!

365 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 29; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 36.
366 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 483.
367 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 29; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 343.
368 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 483.
369 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 343.
370 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 344.

El-Mütevekkil Alallah Dönemi (Hicrî 232-247)

Halife el-Vâsık ölünce, onun yerine kardeşi el-Mutevekkil'e biat edildi.

Annesi *Şucâ'* adında [371] Türk [372] bir cariye [373] olan el-Mutevekkil, kendinden önceki dönem siyasetini değiştiren, ağabeyi ve babası tarafından uygulanan *mihne*'yi kaldıran bir sultandır. Kendinden önceki dönemin aksine hadîs ehline iltifat ederek çalışmalarına çeşitli imkânlar sağladı. Nitekim Hicrî 234. senede her tarafa genelgeler göndererek hiç kimsenin Kur'an konusunda imtihan edilmemesini ve bu yüzden hapse konulmuş olan herkesin salıverilmesini emretti. [374] Bu tutumu üzerine, *"Sünnet'i ihyâ etti"* denilerek kendisine dualarda bulunuldu. [375]

Yalancı Peygamber

Hicrî 235 senesinde Samarra'da Mahmud b. El-Ferec en-Nisâburî adında birisi ortaya çıkıp peygamberlik iddiasında bulundu ve Zulkarneyn olduğunu ilan etti. [376] Tuhaftır ki, 27 kişi ona tabi oldu. Zaten ne

371 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 484.
372 İbn Hallikân, *Veffâyâtu'l-A'yân*, I,350.
373 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 346.
374 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 484.
375 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 346.
376 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 50.

zaman böyle bir tip ortaya çıksa, aklı çelinebilecek mutlaka birilerini bulur. Halife el-Mütevekkil bu yalancı peygamberi ve arkadaşlarını yanına çağırtarak öldürttü ve ona uyanları da hapse attı. [377]

Bir Yiğit Hoca, Ahmed b. Hanbel

Halife Mütevekkil'i Müslümanlar nazarında temize çıkaran esas âmil, Ahmed b. Hanbel'e karşı takındığı müspet tutumudur. Yukarıda gördüğümüz gibi, özellikle Halife Mu'tasım ona işkence yapmış, bizzat kendi elleriyle dövmüştü. Mütevekkil ise adeta atalarının kusurlarını örtmek istercesine Ahmed b. Hanbel'e iltifat etmiş, hatta bu gayeyle onu Samarra'ya götürtmüştür. Büyük âlim, orada bulunduğu sırada Halife tarafından kendisine verilen bütün paraları kesesiyle beraber fakir ve muhtaçlara dağıtmıştır. Halife Mütevekkil, kendisinden iyice emin olduktan sonra, o istememesine rağmen onu sarayına götürmüş ve oğlu Mu'tez'e dua etmesini rica etmiştir. [378] Sarayda fazla kalamayan İmâm Ahmed b. Hanbel, hilâfet merkezi olan Samarra'da da kalmak istememiş, Bağdad'a geri dönmeyi arzulamıştır. Çünkü o, devlet adamlarıyla görüşmek istemiyordu. Hatta onların yemeğini yememek için Samarra'da bulunduğu 80 gün zarfında oruç tutmuş; saraydan gönderilen yemeklerden yememiştir.

Ahmed b. Hanbel Bağdad'a döndükten sonra, adamın biri devletten para koparmak için onun hakkında bir jurnal hazırladı. Bu menfaat adamı, jurnalinde şöyle diyordu: *"Yâ Emîr'l-Mu'minin! Ahmed b. Hanbel hem atalarına sövüyor, hem de onları zındıklık'la suçluyor."* Halife Mütevekkil, bu jurnalciye şu cevabı yazdı: *"Atalarımdan Me'mun, haksız yere insanları ona musallat etti; babam Mu'tasım ise dayak atmaktan başka bir şey bilmeyen ve söyleneni anlamayan biriydi; kardeşim Vâsık ise onun dediği gibiydi (yâni zındıktı)."*

377 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 50
378 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 339.

Halife Mütevekkil'in bu müspet tavırlarına rağmen, Ahmed b. Hanbel yine gözlem altında sayılırdı ve bu haldeyken hicri 241. senede vefat etti. [379]

Sultanları Anlamak Zordur

Halife el-Mütevekkil'in *Sünnet*'e karşı olan bu müspet tutumu yanında bazı tasarrufları da vardı ki, anlamak zordur. Meselâ 235. senede Hıristiyanlara *zunnar* takma mecburiyetini [380] getirdikten bir sene sonra, yâni 236'da Hz. Hüseyin'in kabrinin yıkılmasını, ziyaretinin önlenmesini emretti. Bununla kalmayarak mezarın yerini tarla haline getirdi. [381] Onun bu konudaki taassubu, önceki mihne dönemini adeta unutturdu. Zira o, Ehl-i Beyt'e düşmanlık konusunda o kadar ileri gitti ki, Bağdadlılar cami duvarlarına onu eleştiren yazılar yazmaya başladılar. [382] Mütevekkil'in bu bağnazlığını göstermesi açısından şu hâdise ne kadar anlamlıdır: Mütevekkil, oğulları el-Mu'tez ile el-Mueyyed'i yetiştirmesi için, Ya'kub b. Sekit adında bir hocayı görevlendirmişti. Bir gün Halife Mütevekkil, oğullarına bakarak İbn Sekit'e şöyle sordu: *"Bu iki oğlumu mu çok seviyorsun, Hasan ile Hüseyin'i mi?"* Gerçek hoca şahsiyetini üzerinde taşıyan İbn Sekit şu cevabı verdi: *"Ben, değil Hasan ile Hüseyn'i; Hz. Ali'nin kölesi Kanber'i bile senin çocuklarından fazla severim!"* İbn Sekit'in bu cevabına karşı hiddetlenen Mütevekkil, yanında görevli olan Türklere onu çiğnemeleri emrini verdi. Bu emir üzerine görevliler, canı çıkıncaya kadar zavallı İbn

379 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 325-342.

380 Ayrıca el-Mütevekkil'in, gayrımüslimlerin ata binmelerini de yasakladığı rivayet edilmektedir ki böyle bir tasarrufun İslâm'la bağdaşır hiçbir yanı yoktur (Bk. Ya'kûbi, *Târîh*, II, 487; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 52).

381 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 55; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 347; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 38.

382 Bu şekilde yazılan şiir ve sloganlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Suyûtî,a.g.e. s.347.

Sekit'in karnı üzerinde oynayıp durdular.[383] Hatta Mütevekkil'in bu Hoca'nın dilinin koparılmasını bile emrettiği rivayet edilir.

Muhtemelen Ehl-i Beyt konusundaki tutumundan dolayı İbn Sekit'in "*rafizî*" olduğu söyleniyordu.[384]

Ermenistan Olayları

Ermenistan bölgesi Müslümanlar tarafından fethedilmiş, cizye vermeleri karşılığında Hristiyan ahalinin kendi dinleri üzere istedikleri gibi yaşamalarına müsaade edilmişti. Fakat Ermeniler fırsat buldukça, daha doğrusu devletin biraz karıştığını görünce isyan ediyor, Müslümanların devletini tanımadıklarını ilan ediyorlardı. Halife el-Mütevekkil zamanında da böyle olunca, el-Mütevekkil Ermenistan üzerine bir ordu gönderdi.[385] Ermeni patrikleri tekrar cizye vermeyi kabul ettiler. Müslümanların ordusu da Erzen ve Bitlis üzerinden tekrar Samarra'ya döndü.[386]

Müslümanlar da İsyan Ediyor

Sadece İslâm Devleti'nin vatandaşları olan gayr-i müslimler değil, bizzat Müslümanlar da zaman zaman saltanat heveslerine kapılıyor, bunu temin etmek için de merkezdeki Sultan'a isyan ediyorlardı. H. 240 senesinde Humus'ta ve Musul'da olan isyanlar bu türden isyanlardı.[387]

Esir Mübadelesi

H. 241 senesinde Bizans Kralı, Sultan el-Mütevekkil'e birçok hediyeyle birlikte elçiler göndererek esir değişimi yapmak istediklerini

383 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 348.
384 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 349.
385 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 58.
386 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 488-489.
387 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 490; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 73, 76.

bildirdi. Halifenin de bu isteği kabul etmesi üzerine Tarsus yakınlarında Müslümanlarla Bizanslılar arasında esir değişimi yapıldı. [388]

Saraylar Yapılıyor

Müslümanlar o dönemde henüz deniz savaşları konusunda fazla deneyimli değildi. Bunun bir sonucu olarak Hicrî 238. senede Rum korsanları Dimyât'a çıkıp şehri yaktıktan sonra, yanlarında çoğu kadın olmak üzere birçok esiri alıp denize açıldılar.

Hicrî 242 senesinde İslâm coğrafyasının birçok bölgesinde zelzeleler oldu. Bu depremlerin neticesinde binlerce insan öldü; binlerce hayvan telef oldu. [389]

Hicrî 243 senesinde Mütevekkil Şâm'a gitti. Burası çok hoşuna gittiği için hemen kendisine orada bir saray yaptırdı. [390] Saltanatın tabiatı böyledir. Rum korsanların Müslüman kadınları alıp kaçırmalarına mani olabilecek bir donanma hazırlamak yerine, saraylar yaptırıp eğlenmeyi tercih ediyorlardı.

Saltanatın kuralı buydu: Saraylar, nedimeler, eğlenceler, para israfları... Mütevekkil de saltanatın bu kuralına uymaktan geri kalmıyordu. Târihçiler, şairlere onun kadar altın dağıtan ikinci bir halife olmadığını naklederler. Öyle ki kendisi için söylenen bir kasideyi 120.000 altınla ödüllendirdiği rivayet edilir. [391] El-Mütevekkil yaptırdığı saraylara öylesine paralar harcadı ki, tarihçiler bunun miktarını ifade etmekten acizdirler. [392]

Hicrî 244 senesinde el-Mütevekkil'e, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait bir *mızrak* getirildi. Habeşistan Kralı Neceşi bu mızrağı sahabe-

388 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 490-491; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 76-77.
389 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 491; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 81.
390 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 348.
391 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 349.
392 Bu sarayların ayrıntıları ve harcanan paralar için bk. Ya'kûbi, *Târîh*, II, 491.

den Zübeyr b. Avvâm'a vermiş; o da bunu Resûlullah (s.a.s)'e hediye etmişti. [393]

El-Mütevekkil, Hicrî 246 senesinde Samarra'dan el-Mahuze [394] denen yere taşınarak orada da dillere destan bir saray yaptırdı. Divanda çalışan bütün görevlileri de oraya getirtti. Sonraları burayı el-Ca'feriye adında bir şehir haline getirdi. [395]

Veliahdlık Kurumu Ölüm Getirir

Bütün sultanlar gibi, Mütevekkil de sırasıyla oğulları Muntasır, Mu'tez ve Müeyyed'i veliahd tayin etmişti. Yâni kendi ölümünden sonra ilk halife olacak olan, büyük oğlu Muntasır'dı. Beşeri her kurumda kuraldışı hareketler yapılabildiği için, saltanatta da kurallar çiğnenebiliyordu. Çünkü sultanın dediği dedikti. İşte bu imtiyazdan dolayıdır ki, Halife Mütevekkil, -hanımı, yâni Mu'tez'in annesinden dolayı- küçük oğlu Mu'tez'i veliahtlıkta Muntasır'ın önüne geçirmek istedi. Fakat oğlu Muntasır, babasının bu tasarrufunu kabul etmedi. Bu tutumundan dolayı, Mütevekkil her gördüğü yerde Muntasır'a hakaret ediyor, onu tehdid ediyordu. O sırada bazı olaylardan dolayı Türkler de Mütevekkil'e karşı tavır almışlardı. Muntasır bu durumdan yararlanarak Türklerle birleşti ve onlara hazırlattığı bir suikast neticesinde, Hicrî 247. senede babası Mütevekkil'i öldürttü [396] ve yerine kendisi geçti. Maktul El-Mütevekkil, daha yeni yaptırmış olduğu fakat sefasını çekmeden öldürüldüğü el-Ca'feriye şehrinde defnedildi. [397]

393 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 85.

394 İbnu'l-Esîr'e göre *"el-Mâhûre"* (*el-Kâmil*, VII, 87).

395 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 492.

396 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 492; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 95; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 350; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 41.

397 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 492. Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 98.

El-Muntasır-Billâh Dönemi

Babasını öldürttükten sonra İslâm Devleti'nin başına sultan olan Muntasır, fazla bir direnişle karşılaşmadı. Öyle anlaşılıyor ki, Ehl-i Beyt'e karşı olan menfi tutumundan dolayı halk da Mütevekkil'e iyi bir gözle bakmıyordu. Bunun içindir ki, babasını öldürtmesine rağmen Muntasır'a hemen biat ettiler. Mamafih Halife Muntasır da, hilâfete gelir gelmez halkın beklentilerine cevap vererek, Ehl-i Beyt üzerindeki Devlet terörünü kaldırdı ve onlara ikrâmda bulundu. Yasaklanmış olan Hz. Hüseyn'in kabrini ziyarete tekrar izin verdi. Bütün bunların yanında, İslâm Târihinde önemli bir yeri olan Fedek arazisini de keza Hz. Hüseyin'in torunlarına vererek Müslümanları hoşnut etti.[398] Bu şekilde kendisine biat edilen el-Muntasır, babasının yeni yaptırmış olduğu el-Ca'feriye şehrini sadece terk etmekle kalmadı; aynı zamanda oradaki her şeyi yıkarak harabeye çevirdi. Devletin merkezini de tekrar Samarra'ya taşıdı.[399]

Halife Muntasır, iktidara gelir gelmez, kardeşleri Mu'tez ve Müeyyed'i veliahtlıktan azletti[400] ve Türklere karşı da tavrını değiştirerek onlara *"Halife katilleri"* diye sövmeye başladı. Bunun üzerine Türkler, onun tabibi olan İbn Tayfur'a 30.000 dinar vererek onu zehirlettiler.[401] Oysa -yukarıda gördüğümüz gibi- bizzat kendisi Türklerle anlaşarak babasını öldürtmüştü. Böylece baba katili olan Muntasır ancak bir kaç ay saltanat sürebildi ve saltanat kanunlarının kurbanı olarak öldürüldü[402] gitti.

398 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 357.
399 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 493.
400 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 493; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 112-113.
401 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 357.
402 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 493. Bu konudaki çeşitli rivayetler için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 114-115.

El-Muste'in-Billah Dönemi (Hicrî 247-252)

Sultan Muntasır öldürülünce, kuvvet komutanları, özellikle devlette büyük yetkilere sahip olan Büyük Boğa ile Küçük Boğa adlarındaki Türkler ile onların etrafındaki diğer gruplar toplanarak kendi aralarında istişare ettiler ve Mütevekkil'in kardeşi el-Muste'in'i halife tayin ettiler. Gerekçe olarak da Mütevekkil'in çocuklarının hilâfetlerinin kendileri için hayırlı olmadığını söylediler.[403] Aynı sene Büyük Boğa ölünce, onun yerine oğlu Mûsâ, babasının yetkileriyle donatılarak tayin edildi.[404]

Târih kitaplarımızda üzerinde fazla durulmayan bu konu, aslında İslâm devlet başkanlığı tarihi açısından çok önem arzetmektedir. Çünkü böylesi bir 'halife tayini' o tarihe kadar görülmemişti. Saltanatın normal seyri içerisinde, halifenin ölümünden sonra, yerine onun veliaht olarak tayin ettiği kimse getirilir ve kendisine biat edilirdi. Burada görüyoruz ki, halifeyi kuvvet komutanı askerler toplanıp tayin ediyorlar. Gerçi öldürülen Halife'nin veliahdı yoktu; fakat onun veliahtlıktan azletmiş olduğu kardeşi Mu'tez, hapiste olmasına rağmen hâlâ yaşıyordu. Mu'tez'in varlığına rağmen komutanlar onun amcası olan el-Muste'in'i iktidara getirdiler. Mamafih yeni halife de Abbâsî ailesindendi.

403 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 117.
404 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 118.

Yeni sultan, iktidara gelir gelmez, devlette söz sahibi olan Vasîf ve Boğa adındaki Türkleri öldürttüğü için Samarra'daki Türklerle arası açıldı. Başına bir şey gelmemesi için devlet merkezini tekrar Bağdad'a taşıdı. Türkler onu bu tasarrufundan vazgeçirmek istedilerse de, o dinlemeyip Bağdad'a yerleşti.

Bağdad'a gelen Türkler, Musta'in'in yanına kadar çıkıp yine malmülk istediler. Bunun üzerine Musta'in, Türklere her şeyi verdiğini, makamları onlardan esirgemediğini, hatta kendisini ihmâl ederek onlara verdiğini söyleyince çıkıp gittiler. [405]

Fakat Türkler, daha sonra Samarra'da hapiste olan Mu'tez'i çıkarıp ona biat ettiler ve Musta'în'i halifelikten indirdiklerini ilan ettiler. Yeni halife Mu'tez, bununla da kalmayarak Muste'în'e karşı bir ordu hazırladı. Bağdadlıların Muste'in'i desteklemeleri üzerine de aylarca süren iç savaşlar başladı. Bağdad'ta bir saraya sığınmış olan Halife Musta'in, kalenin her tarafına mancınıklarla donatılmış askerlerini yerleştirdi. [406] Bu arada Bağdad'ta Musta'in'e giden Türk komutan Küçük Boğa, daha sonra bir yolunu bulup kaçtı ve Muste'in'e karşı halifeliğini ilan etmiş olan Mu'tez'in yanına gitti. [407]

Bağdad üzerine gelen Mu'tez'in güçleri her tarafı sardı; yapılan savaşta yok yere ve sadece iki kişinin saltanatları uğruna binlerce Müslüman öldü. Ayrıca bu karışıklıklardan dolayı kıtlık başgöstererek Müslümanlar büyük bir darlığa düştüler. Bu arada Horasan'daki Müslümanlar arasında da karışıklıklar devam ediyordu. [408] Halife çocukları saltanat için birbirlerini öldürürlerken, tabii ki halk içerisinde de çatışmalar oluyor, herkes bir makama gelmek için mücâdele veriyordu. [409]

405 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 142.
406 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 143-144.
407 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 144.
408 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 495.
409 Bu olayların ayrıntıları için bk. Ya'kûbi, *Târîh*, II, 496-497.

Hicrî 249 senesinde Bizanslılarla yapılan savaşta binlerce Müslüman askeri şehid oldu ve Bizanslılar galip geldiler.[410] Bu yenilgi üzerine Bağdad'ta karışıklıklar oldu. Bazı Müslümanlar *"Türkler istedikleri halifeyi öldürüyor, istediklerini de hilâfete tayin ediyorlar"* diyerek ayaklandı ve bu yüzden ölenler bile oldu.[411] Yine aynı yıl, devletin mallarını istediği gibi çarçur eden Atamış ve yandaşları öldürüldü. Devletin durumu hiç de iç açıcı değildi; Abbâsî Halifesi duruma hâkim olamıyordu.

Durumun vehametini gören din âlimleri, Muste'in'e çıkıp mücâdelesinin sonunun olmadığını, bu lüzumsuz savaşlarla sadece Müslümanların yok olduğunu; dolayısiyle halifelikten istifa ederek iktidarı bırakmasını teklif ettiler. Artık kendisi için hiç bir şans kalmadığını gören Muste'in, bazı şartlarla Hicrî 252 senesinde kendisini halifelikten azletti.[412] Bu azlinden sonra Samarra'ya gönderildi. İstifası üzerine kendisine aman verilmiş olmasına rağmen, yeni Halife Mu'tez, Ahmed b. Tulun'a Muste'in'i öldürmesini emretti. Fakat İbn Tulun, halife çocuklarını öldürmeyeceğini söyleyince, bu sefer Mu'tez'in adamlarından Hâcib Said adında birisi giderek otuz bir yaşına gelmiş olan Muste'in'i boğazladı. Bir rivayete göre de ayağına taş bağlanarak Dicle'ye atıldı.[413] Doğrusunu Allah bilir.[414]

410 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 121.
411 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 122.
412 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 499; Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, II, 123.
413 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 173
414 Olayların ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 158 vd.

El-Mu'tez Billâh Dönemi (Hicrî 252–255)

El-Mu'tez iktidara geldiğinde, iktidara geliş şekli her tarafta bilinmediği için adamlarını oralara göndererek biat aldırdı. Bazı bölgeler ise biat konusunda çekimser kalmalarına rağmen sonunda biat etmek mecburiyetinde kaldılar.[415]

19 yaşında iktidara gelen Sultan Mu'tez, önce halife giysisini değiştirdi. Kendisinden önceki sultanlar gümüşle süslenmiş hilyeler giyerken, Mu'tez altınla süslenmiş olanlarını tercih etti.

Sultan Mu'tez da tıpkı ataları gibi saltanat kurallarının dışına çıkamayıp, canının istediği gibi hareket etmeye başladı. Bu keyfiliğin bir sonucu olarak hemen kardeşi el-Mueyyed'i veliahtlıktan azlederek zincire vurdurdu. Bir kaç gün sonra da atılan dayaktan öldü.

Bu dönemde Türkler adeta Abbâsî Devleti'ne egemen oldukları için neredeyse kendileri de halife gibi hareket ediyorlardı. Özellikle Boğa adındaki eski bir Türk komutanı halife için tehlikeli olmaya başlayınca, el-Mu'tez Boğa'nın bulunduğu Musul bölgesine haber göndererek bu isyancı komutanı öldürttü.[416] Oysaki Boğa, daha önce Mu'tez'le birlikte hareket ediyordu. Ama iş menfaate dönüşünce ne dostluk kalıyordu, ne de vefa...

415 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 500-501.

416 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 503. Diğer ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 186-187.

İdarecileri Yoldan Çıkaranlar Şahsiyetsiz Hocalardır

Târihin hemen her döneminde devlet idarecilerini yoldan çıkaran, haksız tasarruflarda bulunmaya sevkedenler, şahsiyeti zayıf din adamlarıdır. Çünkü idareciler, hocaların hal ve hareketlerinin yanlış olmadığına, şer'i, yâni hukuki olduğuna inanırlar. Dolayısiyle hocalar gayrı kanuni hareketler yapınca o hareketler kanunileşir ve böylece yanlış bir din anlayışı oluşur. Bu sebeple, Halife Mu'tez zamanında cereyan etmiş olan şu hâdise çok manidardır:

Ali b. Harb e't-Taî, bir gün Mu'tez'in huzuruna girince yere kapanıp secde eder. Kendisine secde edildiğini gören genç Sultan, *"Allah'tan başkasına secde edilir mi?" diye haklı olarak şaşkınlığını ifade eder. Bunun üzerine dalkavuk hoca hemen tevil müessesesini devreye sokarak hareketinin meşruiyetini şöyle savunur: "Hz. Peygamber (s.a.s), kendisini sevindiren bir şey oldu mu, ya da sevindirici bir müjde aldı mı, şükür için Allah'a secde ederdi."* [417]

Şimdi kafamızı ellerimizin arasına alalım ve insafla kendimize soralım: Böylesi bir hareketin İslâmi bir açıklaması olabilir mi? Kendi oğlu yaşında olan Sultan'a secde eden bu hocanın dalkavukluk yapmaktan başka ne gibi bir amacı olabilir? Onun bu hareketinden sonra Sultan/Halife'nin kendisine secde edilmesini normal karşılaması ve secde etmeyenleri de Bizans Kralları gibi kamçılatması ihtimali yok mudur? Bu takdirde bunun asıl müsebbibi kim sayılır? Tabii ki, iki günlük dünya menfaatları için sultanlara kul olan hocalar! Günümüzde bile, bazı iktidar sahiplerine İslâm'a ters düşen fetvaları ahiretlerini dünya karşılığında satmış olan bu tür hocalar vermiyor mu? Ama biz, ibret almak için ne tarih okuyoruz, ne de öğretilmesine tahammül ediyoruz!

Sultan Mu'tez, Türklere karşı bağımlı olduğu için onlarla iyi geçinme mecburiyetinde kalıyordu. Fakat bu durum öyle bir raddeye

417 Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, II, 124.

geldi ki, artık Türklerin isteklerine cevap veremez oldu. Nitekim çoğunluğu devletin askeri olan Türkler erzak paralarını istemeye gelince, Halife Mu'tez, verecek parası olmadığı gibi, kendisine borç verecek birilerini dahi bulamadı ve onun bu hali öldürülmesine sebep oldu. [418] Çünkü devletin hazinesinin tamamını bu şekilde çarçur etmiş, hazine parasız kalmıştı. Hatta bu durum karşısında perişan olan Mu'tez, annesinden bile para istemişti. Ancak annesi, külliyetli miktarda parası olmasına rağmen oğlu Mu'tez'den esirgedi ve dünya malına olan düşkünlüğü nedeniyle oğlunu ölüme terk etti. Nitekim Mu'tez'den sonra hilâfete gelen Sultan el-Muhtedi zamanında Mu'tez'in annesi saklandığı yerden çıkacak ve bugünün ıstılahlarıyla trilyonlara varan hazinesi başkalarına verilecekti. [419]

Mu'tez kendisinden istenen parayı veremeyince, Türkler isyan ederek hilâfet merkezini kuşattılar. Hasta olduğunu söyleyen Mu'tez, ayaklarından tutulmak suretiyle dışarıya sürüklendi ve yaz gününde güneş altında bağlanarak işkence edildi. Bu işkencedeyken hilâfetten çekilmesi istendi. Mu'tez'in itaat etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Daha sonra Bağdad'ta bulunan Muhammed b. Vâsık, hilâfet merkezinin bulunduğu Samarra'ya getirilerek el-Muhtedi Billâh ismiyle kendisine biat edildi. [420]

Bu hâdiseden bir kaç gün sonra Mu'tez hamama götürülerek orada saatlerce terletildi. Ne kadar su istediyse de kendisine verilmedi. Bu işkence saatlerce sürdükten sonra kendisine karlı bir tas su verildi. Bu suyu içen Mu'tez, ciğeri susuzluktan kurumuş olarak oracıkta can verdi. [421] Târihçi İbn Kesîr ise Mu'tez'in işkence yapıldıktan sonra bir kireç ocağına atılarak öldürüldüğünü yazmaktadır. [422]

418 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 16.
419 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 46; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 196.
420 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 46.
421 Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s, 360.
422 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 16.

Acımasız işkencelerle öldürülen Mu'tez'in cenaze namazını da yeni halife el-Muhtedi Billâh kıldırdı.[423] Fakat onun saltanatı da fazla sürmedi. Türkler tarafından öldürüldükten sonra yerine el-Mu'temed Alellah getirildi.[424]

El-Mu'temed Alellah'ın saltanatı döneminde meşhur hadis âlimi Buhârî vefat etti (H.256).

H.261 senesinde Maverâünnehir'de Samanoğulları Beyliği kuruldu[425]; aynı senede Mısır ve Şâm emîri olan Ahmed b. Tulun vefat etti.[426]

Karmatîlerin Ortaya Çıkışı

H.278 senesinde Kûfe dolaylarında farklı bir din ve mezhebe davet eden birileri ortaya çıktı. *Nasrane* diye bir köyden çıkan bir şahıs, kendisini İsâ Mesih ve Mehdî ilan ederek insanları etrafına topladı ve diğer dinlerden olanlarla mücâdeleye başladı.[427] Karmatîlerin kurucusu olan bu şahsa "*Karmat*" denmesinin sebebi, çok kısa boylu olması ve adımlarının neredeyse birbirine değmesinden dolayı idi.[428] Karmatîler din konusundaki sapkınlıklarında o kadar ileri gittiler ki, kendilerine özgü bir ibadet bile geliştirdiler.[429]

H. 279 senesinde Sultan-Halife el-Mu'temed vefat etti; yerine Ebû'l-Abbas Ahmed el-Mu'tedid'a biat edildi. Aynı sene büyük muhaddislerden olan İmâm Tirmizî de vefat etti.[430]

423 Ya'kûbi, *Târîh*, II, 504.

424 Ayrıntılar için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 47-48.

425 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 50.

426 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 53.

427 Bu sapık dinî anlayışın ayrıntıları için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 55.

428 El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 152.

429 Bu ibadetin ayrıntıları için bk. El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 153 vd. Ayrıca bk. El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 21.

430 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 56.

H. 285 senesinde Halife el-Mu'tedid, devletin idaresinden çıkmış olan Âmid'i/Diyarbekir'i tekrar emânla merkeze bağladı. Dört sene sonra, yâni H. 289'da Halife el-Mu'tedid vefat etti ve onun yerine el-Muktefî Billâh halife oldu.[431] Bu sene Karmatîler birçok yeri işgal ederek Dımeşk'ı da muhasara ettiler. Külliyetli mal karşılığında Dımeşk'ten vazgeçip Humus üzerine yürüdüler ve orada Karmatîlerin lideri el-Mehdî Emîru'l-Mu'minin adına hutbe okuttular. Her tarafı yıkıp yaktıklarını, kadın ve çocuklara varıncaya kadar herkesi öldürdüklerini duyan Halife el-Muktefî, üzerlerine ordular göndererek elebaşlarını yakalatıp öldürttü. Halife el-Muktefî bu belâyı def ettikten sonra Mısır üzerine bir ordu gönderdi ve orada Tulunoğulları saltanatına son verdi.[432] Fakat bu arada, gerek Mısır'da, gerek Dımeşk taraflarında Karmatîler karışıklık çıkarmaya devam ettiler; Halife'nin gönderdiği ordularla onlar arasında meydana gelen savaşlarda birçok insan öldü.[433]

H. 295 senesinde el-Muktefî öldü, yerine 13 yaşında olan el-Muktedir halife oldu. Fakat bir sene sonra hal'edilerek, yerine İbnu'l-Mu'tez'e biat edildi.[434]

431 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 59.
432 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 60.
433 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 61.
434 Ayrıntılar için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 62.

Kuzey Afrika'da Şiî Fâtımî Devleti (H. 297-567; M.909-1171)

Abbâsîlerin saltanat kavgalarıyla zayıf düşmeleri İslâm dünyasında bir otorite boşluğu doğurmuş, bu boşluktan istifade edenler de pek çok yerde bağımsız devletçikler oluşturma gayretine girişmişlerdi.

Bu karmaşık dönemden istifade ederek kurulan devletlerden biri de Şiî Fâtımî Devleti'dir. Kuzey Afrika'da kurulmuş olan bu devlet, kendilerini soy ve mezhep olarak Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya bağladıkları için bu ismi almışlardır. [435]

İlk defa Tunus'ta kurulan bu küçük Şii devleti, kısa zamanda sınırlarını genişleterek bütün Kuzey Afrika'yı ve Akdeniz'deki Malta, Sicilya, Sardunya, Korsika gibi adaları egemenliği altına aldı. Şi'a mezhebinin "*İsmailîye*" koluna bağlı olan bu devlet, bilahare Filistin, Lübnan, hatta Suriye'nin bazı bölgelerini de hâkimiyeti altına alarak o büyük bölgede hüküm sürdü.

Fâtımî Devleti'nin kurucusu, 'Ubeydullah el-Mehdîbillah adındaki imamdır. Bir adı da Sa'd olan bu zat, Suriye'nin Selimiye kasabasında dünyaya gelmiş ve Muhammed b. İsmail b. Ca'fer es-Sadık'ın torunu olduğunu iddia ederek insanları kendisine bağlanmaya çağırmıştır.

Fâtımîlerin kurucusu olan bu ailenin orijinlerinin nereye dayandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, İran'ın Ahvâz ve İsfahan taraflarından çıktıkları, daha sonra Yemen'e, oradan da Kuzey Afrika'ya geçtikleri rivayet edilmektedir. [436]

435 Bu soy ağacının ayrıntıları için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 63-64.
436 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 64.

O dönemin Abbâsî Halifesi bunu duyunca yakalanması için emir vermiş; fakat Ubeydullah Kuzey Afrika'ya kaçmıştır. Bölgenin Abbâsî valisi, elindeki fermana dayanarak onu ve oğlunu hapsettirmiştir. Bunu müteakip, Abdullah Şi'î adında birisi ortaya çıkarak Abbâsî valisi Yese'i katletmiş ve Ubeydullah ile oğlunu hapisten çıkartarak 909 tarihinde saltanat ve hilâfetini ilan etmiştir. Daha sonra Ubeydullah, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma soyundan geldiğini iddia ederek, kendisine *"el-Mehdî"* ve *"Emiru'l-mu'minin"* sıfatlarını vererek, Hz. Fâtıma'dan dolayı kendisini *"Fâtımî"* olarak ilan etmiştir.

Fâtımî Devleti Öncesinde Kuzey Afrika

Fâtımî Devleti'nin kuruluşu olan Milâdî 10. yüzyılın hemen öncesinde, Kuzey Afrika'ya, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlık sırasında ortaya çıkmış olan *Hâricîler* hâkimdi. Özellikle Abbâsî Halifesi Mansûr zamanında Kuzey Afrika, Hâricîlerin merkezi hâline gelmişti. Hâricîler o bölgeye öylesine hâkimdiler ki, Abbâsî Devleti'nin güçlü sultanı Hârûn Reşid zamanında oraya atanan birçok vali, bu Hâricîler tarafından katledilmişlerdi.[437] Bunu takip eden yıllarda da Abbâsî Devleti Kuzey Afrika'da fazla varlık gösterememiş ve oralar tamamen Hâricî hâkimiyetine girmişti. Bunun neticesinde Hâricîler, *"Midrârî"* denen bir devlet kurdular. Keza Kuzey Doğu Afrika'nın orta bölgelerinde kurulan Rüstemîler Devleti de yine bir Hâricî devletiydi.

Fâtımî Devleti'nin kuruluşu arefesinde Kuzey Afrika'da bulunan devletçiklerden bir tanesi de, kendilerini Hz. Ali'ye nisbet ettiklerinden dolayı *"Şi'î"*, kurucuları olan İdris b. Abdullah'tan dolayı da *"İdrîsî"* diye tanımlayan İdrisiler Devleti'ydi. Kaynakların yazdığına göre bu devlet, Müslümanların tarihinde kurulmuş olan ilk Şiî devlet vasfını taşıyordu.[438]

437 Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fâtımîler Devleti*, Elazığ, 2007, s. 6.
438 Bu konudaki ayrıntılar için bk. René Basset, İA, İdrîsîler mad.

Fâtımî Devleti'nin Menşei

Fâtımî Devleti'nin menşei, ilk defa Hama ile Humus şehirlerinde faaliyet gösteren ve Emevî Devleti'nin son, Abbâsî Devleti'nin de kuruluş dönemlerinde ortaya çıkmış olan *"Dâ'î"*ler'e dayanır. *Dâ'î*ler, özellikle Sıffin Hadisesi'ni çıkış noktaları olarak kabul edip, Hilâfet'in, Hz. Ali'nin soyundan gelen *"imâm"*lara ait olduğunu savunan kimselerden oluşuyordu. İşte bu Dâ'îler daha sonra faaliyetlerini artırarak değişik kollara ayrıldılar ki, Hâmâ ve Humus bölgelerinde gizli faaliyetlerini sürdüren bu *Dâ'î*ler'e daha sonra *"İsmailîye"* dendi. Bunlar, 12 İmâm'ın 7'incisi olan Mûsâ Kâzım'ın yerine, imâmetin İsmail'e ait olduğunu iddia ediyorlardı. Bu iddialarından dolayı fırkalarına *"İsmailîye"* dendi. Bu *Dâ'î*ler bilahare Orta Doğu'nun ve Kuzey Afrika'nın birçok yerine, özellikle de İran, Irak ve Yemen'e gidip faaliyetlerini orada sürdürdüler. [439]

İsmâîl, On iki imâmdan birisi olan Ca'fer Sâdık'ın oğludur ki, daha babasının sağlığında vefat etmiştir. [440] Fâtımîlerin esas kurucusunun İsmâil'in oğlu Muhammed olduğu söyleniyorsa da, kaynakların belirttiklerine göre bu konuda şüpheler vardır. [441]

Yemen'den Kuzey Afrika'ya geçen bu Şii dâîler, daha sonra orada birkaç asır süren bir saltanat kurdular. Öyle ki, Bağdad halifesinden bağımsız olduklarını ilan eden bu yeni devlet, hilâfetin de kendilerinde olduğunu iddia ederek başlarındaki emîre *"Halife"* diye biat ettiler. İşte Fâtımîlerin menşei budur.

Gerçek bir devlet gibi müesseselerini kuran Fâtımîler, Şiiliği de resmi mezhep olarak ilan ettiler. Kısa zamanda Kuzey Afrika'ya hâkim olup bütün vilayetlere valiler göndererek Sicilya adasındaki Müslü-

439 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 64.
440 el-Makrîzî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 15.
441 el-Makrîzî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 35.

manları da idarelerine aldılar.[442] H. 301 senesinde Mısır üzerine bir ordu gönderen Fâtımîler, hâkimiyet alanlarını oraya kadar genişlettiler. Aynı dönemde Abbâsî Devleti giderek zayıflıyordu.[443]

H. 303 senesinde Fâtımî lideri el-Mehdî, Akdeniz sahilinde kendi adıyla anılan bir şehir kurdu. el-Mehdî, 306 senesinde de oğlunu tekrar Mısır üzerine gönderdi. Maksadı, Libya ve Tunus civarında var olan hâkimiyetini Mısır'a da taşımaktı. Bunun için Mısır üzerine sürekli ordular gönderiyordu. H. 307 senesinde Kuzey Batı Afrika'da hüküm sürmekte olan *İdrisîler* Devleti yıkıldı[444] ve onun yerine de Fâtımî güçleri yerleşmeye başladı.

Abbâsî Devleti'nde karışıklıklar devam ediyordu.

H. 309 senesinde meşhur sufî Hallâc el-Mansûr, Bağdad'ta Abbâsî Halifesi el-Muktedir'in emriyle katledildi. Katline sebep olarak İslâm akidesine uymayan hâlleri gösterildi. O ise Müslüman olduğunu, kendisine yapılanın haksızlık olduğunu söylüyordu.[445]

H. 310 senesinde Halife el-Muktedir, makamından hal'edildi ve yerine kardeşi Muhammed b. El-Mu'tedid getirildi. Buna sebep de

442 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 66.

443 al-Makrîzî, Taqiyy al-Dîn Abû al-'Abbâs Ahmad b. Alî, *Kitâb al-Mawâ'iz wa al-I'tibâr bi Dhikr al-Khitat wa al-Âthâr*, Beyrut, n.d; O'Leary, D.L., (1923), *Short History of the Fâtimid Khalifate*; Tritton, A.S., (1930), *The Caliphs and Their Non-Muslim Subject*, Oxford; Vatikiotis, P.J., (1955), "Al-Hakim Bi-Amrillah: The God-King Idea Realised." *Islamic Culture*. (Ocak): say 1-8; Dodge, Bayard, (1959), "Al-Ismā'īliyya and the Origin of the Fātimids." *Muslim World*. Cilt. 49, say. 296-305; Canard, Marius, (1965) "Fâtimides." *Islam Encyclopidia* (2. ed), Cilt 2 Say. 870-882; Canard, Marius, (1971) "Al-Hâkim bi-Amr Allâh." *Islam Encyclopidia* (2. ed), Cilt. 3, say.79-84; Walker, Paul. *Exploring an Islamic Empire: Fatimid History and Its Sources.*; Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fâtımîler Devleti* Siyasi *Târîhi* (909-969), Ankara, 2007; Fâtımîler Döneminde Kahire Şehri, Elazığ, 2008.

444 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 70.

445 Ayrıntılar için bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 70-71.

devlet hazinesinde yaptığı suiistimallerdi. Fakat yeni halifenin iktidarı fazla uzun sürmedi ve birkaç gün sonra yerinden alınarak tekrar ağabeyi el-Muktedir'e biat edildi. [446]

Karmatîlerin Kâbe Baskını

Ümmetin başına bela olan Karmatîler, H. 317 senesinde Kâbe'ya saldırıp birçok hacı adayını öldürdükten sonra *Haceru'l-Esved*'i yerinden çıkararak *Hicr*'e koydular. Mekke Emîri'ni de katledip Harem'in dâhilinde terör estirerek Harem'i kan gölüne çevirdiler. [447] Bütün bunlar Bağdad'taki merkezi hükümetin zayıflığından kaynaklanıyordu. Sultan-halifeler Bağdad'ta iktidar kavgası yaparken, devletin her tarafına anarşi hâkim oluyordu.

El-Muktedir'in Katli

Abbâsî Sultanı El-Muktedir'in tekrar hilâfete getirilmiş olmasından memnun olmayan çevreler, özellikle de asker kesimi, hicretin 320. senesinde ona karşı ayaklandılar. Kendisinin halife olduğunu etrafa bağırarak söylemesine rağmen, artık hiç kimse onu sevmiyor, herkes ondan nefret ediyordu. Çünkü devleti gerektiği gibi idare edemiyor, yaptığı onca israfla birlikte, devletini de kadınlar yönetiyordu. Nihayet kaçtığı yerde yakalandı ve öldürülerek başı kesildi; bir sırığa asılarak millete teşhir edildi; yerine tekrar el-Kâhiru Billâh el-Mu'tedıd getirildi. [448] Ama el-Kâhiru Billah'ın da saltanatı fazla sürmedi ve bir sene sonra hal'edildi; yerine er-Râdî Billah'a biat edildi. [449]

446 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 74.
447 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 74.
448 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 79-80.
449 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 80.

Sicilya Müslümanları Fâtımî Olan Valilerine İsyan Ediyor

Aynı sene [H. 323] Fâtımî Devleti'nin kurucusu olan el-Mehdî de vefat etti; yerine oğlu el-Kâim geçti.[450] El-Kâim'in iktidarı da H.329 senesindeki vefatına kadar sürdü. Bunun üzerine el-Muttakî Lillah halife oldu.[451]

Fâtımî sultan-halifesi El-Kâim'in saltanatı döneminde, yâni H. 325 senesinde, Sicilya Müslümanları, Fâtımî olan valileri *Sâlim b. Reşid*'e karşı ayaklandılar. Çünkü Fâtımî Devleti'nin o zamanki lideri *el-Kâim el-Alevî*'nin Sicilya'ya vali olarak atadığı *Sâlim b. Reşid*, halka kötü davranıyor, insanlara zulmediyordu. Bu ayaklanma sonucu çıkan arbedede maalesef taraflardan binlerce Müslüman yok yere hayatından oldu.[452]

Fâtımîlerin Mısır'ı İşgali

358/968 senesinde Fâtımîler, Mısır'da *Ahşid*'in idaresinde olan *emiru'l-umeralık*[453] üzerine giderek orayı işgal ettiler.[454] Mısır'ı işgal eden Fâtımîler, bilahare oranın emiru'l-umerâsı olan *Ahşid*'i öldürdüler ve Fustat'ın yerine, günümüzde Kâhire olarak bilinen şehri kurdular.[455] Mısır'a iyice yerleşen Fâtımîler, M. 996 senesinde oranın büyük camisini medreseye çevirerek günümüze kadar devam etmiş olan ve onlarca fakültesi bulunan *el-Ezher* üniversitesini kurdular.

Abbâsî Devleti'ne Bağlı Beylikler de İktidar Savaşındalar

Sadece Kuzeybatı Afrika'ya hâkim olan Şii-Fâtımî Devleti'nde değil, Abbâsî Devleti'nin bünyesinde de iç karışıklıklar devam edip

450 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 80.
451 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 88.
452 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 337-338.
453 *"Devletçik"* de diyebiliriz.
454 El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 102 vd.
455 Ayrıntılar için bk. El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 107 vd.

gidiyordu. Artık kimse Bağdad halifesini dinlemiyor; göstermelik olarak ona bağlı gibi görünüyorsa da, herkes istediği yeri istila ediyor, orada kendi egemenliğini ilan edebiliyordu. Bir tarafta Abbâsî Halifesi üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Türkler[456], diğer taraftan *Büveyhîler*, *Karmatîler*, *Berîdîler*[457] adeta birer bağımsız devletmiş gibi davranıyorlardı. Böyle olunca da, Abbâsî Devleti, her gün kendilerini tehdit etmekte olan Bizans'a karşı bir şey yapamıyor; Müslüman beyliklerine karşı otoritesini muhafazaya çalışıyordu. Üstelik bu beyliklerin kendi bünyelerinde de ayaklanmalar sürüp gidiyordu.[458]

Sultan-Halifelik Devam Ediyor

Yadırganmamıza rağmen üzerinde dura dura "*sultan-halife*" tabirini kullanıyoruz. Çünkü halifeler "*halife*" gibi değil, sultanlar gibi hareket ediyorlardı.

H. 329 senesinde Abbâsî Halifesi er-Râdî Billâh vefat etti ve yerine el-Muttakî Lillâh'a biat edildi ki, bu yeni halifenin getirilişinde bir Türk emîri olan *Buckem*[459]'in büyük rolü olmuştur.[460]

H. 333 senesinde, Musul taraflarında bulunan Halife el-Muttakî Lillâh Bağdad'a varınca, orada kendisiyle antlaşma yapmak üzere gelmiş olan Emiru'l-Umerâ *Tuzun*[461]'la karşılaştı. Fakat *Tuzun*, antlaşmaya ihanet ederek Halife el-Muttakî'yi gözüne mil çektirerek kör

456 Mesela Beckem'in bu konuda yaptıkları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 355 vd.

457 *Berîdîler* için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 372 vd.

458 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 351.

459 Aynı senede, yâni H. 329 senesinde *Buckem* öldürüldü. Öldüğünde, 1200000 altını bulunmuştur (Ayrıca bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 372; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-a'lâm*, Buckem mad.)

460 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 368.

461 Ebû'l-Fidâ, "Tuzun" ismini "Turun" olarak kullanmaktadır (Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 91-92).

etti. Kendisine yapılanlara daha fazla dayanamayan *El-Muttakî*'nin bu şekilde ölümünden sonra, yerine, Tuzun'a yakınlığı ile bilinen [462] *el-Mustekfî Billah*'a biat edildi. [463]

Kuzey Afrika'da Hâricî Terörü

Aynı sene, yâni H. 333 senesinde Hâricîler Kuzey Afrika'da görülmemiş bir terör havası estirmeye başladılar. Nitekim adı Ebû Yezid b. Keydâd olan bir Hâricî, Kuzey Batı Afrika'dan başlayarak Tunus'ta Kayravan'a kadar ilerlemiş ve geçtiği her yeri yakarak, yıkarak oralarda yaşayan Müslümanları çoluk-çocuk demeden kılıçtan geçirmiştir. Neticede Ebû Yezid b. Keydâd'ın zulmünden kaçan Müslümanlar, aç ve üryan bir şekilde Kayravan'a sığındılar. Fakat orayı da ele geçiren Ebû Yezid b. Keydâd, orada da tarihin büyük katl-i âmlarından birini gerçekleştirdi. [464]

Bağdad Abbâsî Devleti Gittikçe Zayıflıyor

H. 334 senesinde, Halife el-Muttakî'yi öldürmüş olan Tuzun da öldü. Aynı senede onun hilâfete getirmiş olduğu el-*Mustekfî Billâh* da makamından halledilerek, yerine *el-Muti' Lillâh*'a biat edildi. [465] Bundan sonra gelen halife-sultanlar da devleti iyi idare edemedikleri için devletlerini sona doğru götürdüler.

Abbâsî Devleti o hâle gelmişti ki, hangi hanedan Bağdad'ı istila etse, yeni halifeyi o tayin ediyordu. Bu dönemde kâh Türkler, kâh Karmatîler ya da Şii olan *Büveyhîler*, halifeler üzerinde mut-

462 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 420.
463 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 91-92.
464 El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, I, 75-80.
465 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 450-451.

lak hâkimiyetlerini kuruyorlardı. Fakat ne hikmetse, yeni halifeyi kendilerinden değil, yine Abbasoğullarından tayin ediyorlardı.

Bu arada, Bağdad'taki Müslüman Abbâsî Devleti ile Endülüs'teki Emevî Müslüman devleti arasında zaman zaman gerek karada gerekse denizde "*üstünlük savaşları*" yapılıyordu. Özellikle H. 344 senesinde Abbâsî Devleti'ne bağlı Sicilya'da kanlı deniz savaşları olmuştur.[466] H. 351 senesinde ise Bizanslılar Halep'i istilâ ettiler ve bilinmez bir sebepten dolayı fazla geçmeden orayı terk ettiler.[467]

H. 355 senesinde Âmid'i/Diyarbekir'i kuşatan Bizanslılar, şehri alamadan Nusaybin üzerine yürüdüler, oradan da Şâm ve Antakya'ya gidip uzun müddet Antakya'da kaldılar.[468]

Meyâfarkîn'de/Silvan'da Mervânî Kürt Devleti

Abbâsî Devleti'nin merkezindeki otorite zayıfladığı için taşraya hâkim olunamıyor ve zaman zaman ayaklanmalar çıkıyordu. Bu ayaklanmaların en büyük sebebi, devletin saltanat sistemiyle idare edilmesiydi. Zira devlet idare sisteminde aslolan liyakat değil verasetti, idarenin babadan oğula geçmesiydi. Böyle olunca, kendilerini güçlü gören bazıları siyasi kargaşalardan istifade edip "*devlet saltanatını biraz da ben sürdüreyim*" düşüncesiyle ortaya çıkıyor ve merkezî devletle çatışmaya başlıyordu. İşte 372/982 senesinde ortaya çıkıp, Abbâsî Devleti'nin toprakları olan bölgelere saldırıp oraları kendi egemenliğine alan Bâz'ın durumu da bu kabilden bir ayaklanmadır.

Esas adı *el-Huseyn b. Dûstek* olan ve daha ziyade *Bâz*, bazı tarihçilere göre de el-Hamidiyye Kürtlerinden *Bâd*[469] adındaki Mervânî bir Kürt de bu şekilde Abbâsî Devleti'ne karşı devlet kurmak için

466 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 100-101.
467 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 103.
468 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 106.
469 Batman ili ve Malabadi köprüsü, ismini Bad'ın yaşadığı köy olan Bad'tan almıştır.

mücâdele eden birisiydi. Zaman zaman Diyarbekir bölgesine saldıran Bâz, kısa zamanda oraları idaresine alarak hudutlarını Musul'a kadar genişletmişti. Etrafa o kadar korku saçıyordu ki, *'İzzu'd-Devle* bile ondan çekinmeye başlamıştı. 'İzzu'd-Devle'in ölümünden sonra H. 374 senesinde[470] Meyâfarkîn'i/Silvan'ı da ele geçiren Bâz, adamlarını Nusaybin'e kadar gönderdi.[471] Bâz'ın giderek tehlikeli bir konuma geldiğini gören Büveyhî sultanı Samsâmu'd-Devle, ona karşı iki ayrı ordu göndermiş fakat her iki savaşta da Bâz galip gelmişti.[472] Böylece Bâz, Deylem'in birçok bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Daha sonra Musul'u da egemenliğine alan Bâz, Bağdad'ı da alma sevdasına düştü.[473] İlk defa Kürtleri bir araya getirip bir devlet kurmuş olan zat, işte bu Bâz'dır.[474]

Hakkâri civarından oldukları rivayet edilen bir grup Kürt, bir bakıma Bâz'a bağlı olan Musul'a saldırdı. Bunu duyan Bâz, hemen ordusunu toplayıp Hasankeyf üzerinden Musul'a gitti ve Hakkârili Kürtleri bozguna uğratarak birçok ganimet elde etti.[475] Yapılan bu savaşta da, Müslümanlar arasında cereyan eden diğer savaşlarda olduğu gibi, birçok Müslüman yok yere öldü. Üstelik her iki taraf Kürt ve Müslümandı.

Bâz, hilâfet orduları ile yapılan savaşların birinde, Tûr Abidin'le Nusaybin arasındaki bir mevkide atından düşerek hilâfet askerlerinin eline düştü ve öldürüldü.[476]

470 Ahmed b. Yusuf b. Ali b. El-Ezrak el-Fârqî, *Târîhu'l-Fariqî*, Beyrut, 1974, s. 51.

471 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 35.

472 İbnu'l-El-Ezrak, *Târîhu'l-Fariqî*, s. 51.

473 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 36.

474 Ahmed b. Yusuf b. Ali b. El-Ezrak el-Fârqî, *Târîhu'l-Fariqî*, Beyrut, 1974, s. 52.

475 İbnu'l-El-Ezrak, *Târîhu'l-Fariqî*, s. 55-56.

476 İbnu'l-El-Ezrak, *Târîhu'l-Fariqî*, s. 58. Merkezi bugünkü Silvan olan bu Kürt devletinin ayrıntıları için bk. İbnu'l-El-Ezrak, *Târîhu'l-Fariqî*.

Günümüzde "*Orta Doğu*" dediğimiz coğrafya, bazen Müslümanlarla Bizanslılar, bazen de bizzat Müslümanların kendi aralarında yaptıkları savaşlara sahne oluyordu. Karşılıklı galibiyet ve mağlubiyetler, meşhur *Haçlı Savaşları*'na kadar devam etti.

Bu karışık durum, son Abbâsî halifesinin Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır işgal edildikten sonra İstanbul'a getirilip zindana atılmasına kadar sürdü. Bu olaydan sonra, 18. yüzyılın sonuna kadar "*Hilâfet makamı*" siyaset sahnesinde yer almadı. Ancak ileride göreceğimiz gibi, 19. yüzyılda ve özellikle de Sultan II. Abdulhamid zamanında *hilâfet* tekrar gündeme getirildi.

Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı

Abbâsî Devleti, yukarıda sayılan sebeplerden dolayı gitgide zayıfladı ve zaman içerisinde değişik bölgelerdeki Müslümanlar, bağımsız davranmaya başladılar ve Bağdad'taki halifeye sadece *"manen"* bağlılık duydular. Halife Mu'tasım Billâh'ın, kendi halkı olan Araplara karşı Orta Asya'dan Türkleri getirtip onlarla asayişi sağlamak istemesi ve bu gayeyle onları devlet merkezine yerleştirmesi, beklediği sonucu vermedi ve yeni problemlerin oluşmasına sebep oldu. Zaman zaman isyan eden Türkler, Abbâsî Devleti için bir gaile olmaya başladılar.[477] Devlet'in her kademesine yerleştiler, kendilerine ayrıcalıklar tanıdılar, *"emîru'l-umerâlık"* gibi bir müessese tesis edip devlet içinde kargaşa çıkarmaya, isyan etmeye başladılar.[478] Bu *emîru'l-umerâ*'lar ile taşrada onları çekemeyenler ve onların yerini almak isteyenler arasında kıskançlık ve rekabet başlayınca devlet iyice zayıfladı.[479] Ancak meydana gelen olumsuzlukların ilk sorumluları, elbetteki iktidarı elinde bulunduran sultanlardı.

Bütün bunlara rağmen, Abbâsî Devleti, 656/1258 tarihine, yâni 37. Halife Musta'sım Billâh'ın Bağdad'ı işgal eden Hulâgu'nun elinde yok olmasına kadar devam etti. Ne şekilde öldürüldüğü kesin olarak bilinmeyen Halife Musta'sım, Abbâsî halifelerinin sonuncusuydu.[480]

477 Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 41.
478 Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 41.
479 Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 41.
480 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194; Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 39.

Abbâsî hilâfeti 524 sene kadar sürmüştür. Halifelerinin sayısı ise, 37 idi. [481]

Moğolların İslâm Coğrafyasını İstilâsı

O yıllarda Moğollar/Tatarlar, girdikleri şehri yakıyor, ahalisini öldürüyor, ya da esir ediyorlardı. Hicrî 658 (Milâdi 1259) yılında Diyarbekir'i kuşattıktan sonra oradan da Meyafarkin'e [482] girdiler. Meyâfarkîn muhasarası aylarca sürdü. Şehrin suyunu kesen Tatarlar, Müslümanların vebaya yakalanıp perişan olmalarına sebep oldular. [483] Bilahare Tatarlar Erzen [484]'i harabeye çevirdikten sonra Siirt'e yöneldiler. Siirtliler büyük bir mukavemet gösterip savaşmaya başlayınca, Tatarlar fazla kayıp vermemek için Siirtlilere âmân verdiklerini, teslim oldukları takdirde kendilerine bir şey yapılmayacağına dair söz verdiler. Siirtliler bu şartlarla teslim olup silâhı bırakınca, Tatarlar antlaşmalarına ihânet edip neredeyse tamamını kılıçtan geçirdiler ki, çok azı kaçıp kurtulabildi. [485] Olaya tanık olanların bildirdiklerine göre Tatarlar sadece Siirt merkezinde 15.000 kişiyi katletmişlerdi." [486]

Bağdad'ta, Halife Musta'sım Billâh'ın Rafizi olan veziri İbn Alkamî, ihânet ederek Moğolları gizlice Bağdad'a davet etti. Bağdad'ı işgal eden Moğol Kralı Hülâgu önce Bağdad'ı, sonra da bütün Orta Doğu'yu kan gölüne çevirdi. [487] Bunun üzerine o yörede yaşayan bü-

481 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.
482 Bugünkü Silvan.
483 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 203.
484 Beşiri ile Kurtalan arasında, Beşiri Çayı kenarında ve fakat bugün çok az kalıntıları mevcut olan tarihî ve büyük bir şehir.
485 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 499.
486 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 499.
487 Ayrıntılar için bk. Huseyn b. El-Muhammed b. El-Hasan ed-Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs, fî Ahvâli Enfesi Nefis*, Beyrut, II, 376.

tün Müslüman halklar Irak'ı terk edip Güney Doğu Anadolu'ya göç etmeye başladı.

Rivayetlere göre[488], aslen Şii olan İbn Alkamî'nin Hülâgu'yu Bağdad'ı işgal etmeye davet etmesinin sebebi, daha önce Sünnilerle aralarında vukubulan bir fitneydi. İbn Alkamî, Halife Musta'sım'ı kandırarak Hülâgu'nun çadırına kadar götürdü ve Hülâgu'nun, kızını Halife'nin oğluna vermek istediğini belirterek yönetimin tüm ileri gelenlerinin orada toplanmasını sağladı. Hülâgu, bütün ileri gelenlerin çadırına geldiklerini görünce, tamamını kılıçtan geçirdi. Diğer Müslüman halkı da köprü üzerinde katlederek Dicle'nin sularına attı.[489] Ne şekilde öldürüldüğü kesin olarak bilinmeyen Halife Musta'sım, Abbâsî halifelerinin sonuncusuydu.[490] Abbâsî hilâfeti 524 sene sürmüş ve 37 Halife tarafından yönetilmiştir.[491]

Değerlendirme

Müslümanların tarihinin ikinci saltanat dönemi olan Abbâsîler dönemini de fazla ayrıntılara girmeden görmüş olduk. Târih kaynaklarımızdan naklettiğimiz veriler ışığı altında diyebiliriz ki, Emevîler döneminde nasıl iktidar her şeyin, hatta *din*'in önüne geçmişse, Abbâsîler döneminde de her şeyin başı yine iktidar olmuştur.

Tıpkı Emevî Devleti zamanında olduğu gibi, saltanata gelme terörünü bir tarafa bırakacak olursak, kısa süren Emevi Devleti'ne kıyasla oldukça uzun ömürlü olan Abbâsî Devleti fazla bir fütuhatta bulunamamış; sadece mevcudu elinde tutma mücâdelesi vermiştir. Bunun içindir ki, zaman itibara alındığında, Emevîler'in bu konuda Abbâsîler'den çok daha üstün olduklarını söyleyebiliriz. Her ne kadar

488 Bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 193.
489 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.
490 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.
491 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.

bazı tarihçiler[492] İslâm coğrafyasındaki imâr ve kültür hareketliliği konusunda Abbâsîleri daha ilerde görüyorlarsa da, Abbâsîler bu görece hizmetlerini, hazır bulduklan Emevi Devleti'ne borçludurlar.

Keza Abbâsî sultanı Me'mûn zamanında Yunanca'dan yapılan tercümelerin Müslümanlar arasında ilim ve kültürün yayılmasına vesile olduğu[493] iddia ediliyor ki, biz bu kanaate katılmıyoruz. Zira bu tercümeler vasıtasıyla Müslümanlar arasına giren felsefe lüzumsuz münakaşalara sebebiyet vermiş, Müslümanlar arasında var olan hürriyeti kısıtlayarak *Mutezile taassubu*nu getirmiştir. Kaldı ki, bu felsefe ilmi neden Müslümanlar tarafından geliştirilip geri döndüğü Avrupa'ya yarasın? Bunun tam aksine, Müslümanlar, İslâm'ın insanlara tanıdığı hür düşünce akımıyla Endülüs ve Sicilya üzerinden götürdükleri ilim ortamıyla faydalı olmuşlardır.

Abbâsîlerin ilk dönemlerine damga vuran sosyal musibet, şüphesiz Müslümanların düşüncelerinden dolayı işkenceye tabi tutulmalarının kast edildiği "*mihne*" hareketidir.

Oysa Hicrî 3. asrın sonlarına doğru öylesine bir hürriyet havası vardı ki, sadece Müslümanlar değil, gayr-i müslimler bile İslâm kültür ortamlarında çekinmeden düşüncelerini dile getirebiliyor, Müslümanlarla dinî konulardan sosyal konulara kadar her sahada münazaralar, hatta münakaşalar yapabiliyorlardı.[494]

Araştırmamızın bu bölümünde bir daha gördük ki, saltanat sisteminde zamanın önemli bir kısmı taht kavgalarıyla, veliahtların birbirleri aleyhine olan çeşitli entrikalarıyla geçiyor. İktidar ve saltanat esas alındığı için saltanatın gereği olarak birçok sultan kendi halkına bile zulüm yapabiliyor, iktidarının devamı için haksızlıklara göz yumabiliyor, devletin parasını dalkavuk şairlere, meddah yazarlara, münâfık memurlara peşkeş çekebiliyor.

492 Bk. Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 29-30.
493 Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 31.
494 Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes d'Espagne*, s. 24.

Bütün yapılanlara rağmen, ne kadar kötü olursa olsun, iyisiyle kötüsüyle bu tarih bizimdir. Bize düşen, onu iyi öğrenmek ve ibret almaktır. Bunun için geçmişimizin iyi yönlerini bulup almalı, kötü yönlerinden de sakınmalıyız. Bu da ancak tarihimizi iyi öğrenmekle mümkündür.

Saltanatları yerip kaldırırken ilkemiz, kaldırılan saltanatın yerine başka bir saltanat getirmek olmamalı (çünkü 1950'ye kadar olan *cumhuriyet dönemi*nde öyle olmuştur), Hakk'a dayalı yeni sistemler oluşturmak olmalıdır! Bu sistem arayışlarına girerken de şahıs veya zümreleri değil, yalnız Allah'ın emrettiği esasları kabul ederek yola çıkılmalıdır. Dava birilerinin keyfine fedâ edilmemelidir. Bunun yolu, Allah'ın emrettiği gibi kendimize örnek olarak gayrımüslimleri değil, Allah dostlarını almaktan geçer. Siyasetimizden dinimize kadar, şunu iyi bilmeliyiz ki, Müslüman'ın İslâm ahlakıyla hareket eden, Kur'an ve Sünnet'in buyruklarına bağlı Müslümanlardan başka dostu yoktur.

Tüm dünyada, ister geçmişin "*Hilâfet saltanatları*"nda, ister yeni dönemin "*cumhuriyet saltanatları*"nda olsun, Müslümanlara hep şu tılsımlı sözler üflenmektedir: *"Sizleri yönetme işi bize aittir. Size düşen itaat etmektir. Çünkü ulu'l-emr'e itaat Kur'an esaslarına göre vacipdir. Sizler sadece söylenenlere uyun!"*

Bu çalışmamızda biz, bu tür aldatmacalara artık kanmamak gerektiğini vurgulamaya çalışıyoruz. Yönetme erkinin hiç bir faninin tekelinde olmadığını, hiçbir ferdin aile veya kabilesinden dolayı diğer insanlar üzerinde bir üstünlüğünün olamayacağını; klasik ve modern saltanatlara ait diktatörlüklerin, *kutsal aile* ya da zümre imtiyazlarının, zinde güçler dokunulmazlıklarının İslâm dışı olduğunu tüm insanlığa ilan ediyoruz.

Allah gerçek mü'minlerin sahibidir. Kim O'na samimiyetle giderse, O da ona yardım eder, lütuf ve ihsanını bereketlendirir, gücüne güç verir.

Allah bizleri sadece Kendisine itaat eden şuurlu kullarından eylesin, âmin!

II. Bölüm

Endülüs İslâm Devleti

Hiç bir din müsamahasızlıktan arî değildir. Fakat birbirine "hasım" olan bu iki dinin (İslâm ve Hıristiyanlık) bir bilançosunu yapacak olursak, İslâm hiç de kötü görünmüyor. Şayet benim atalarım, Müslüman orduları tarafından fethedilmiş bir ülkede yaşayan Hıristiyanlar olmak yerine, Hıristiyan orduları tarafından fethedilmiş bir ülkede yaşayan Müslümanlar olsalardı, zannetmiyorum ki on dört asırdan beri inançlarını koruyarak şehir ve köylerinde hayatlarını sürdürebilmiş olsunlar. Sahi, İspanya Müslümanlarına ne oldu? Ya Sicilya Müslümanları? Bir tek kişi kalmayıncaya dek kayboldular, soykırıma tabi tutuldular, sürgüne ya da vaftiz olmaya zorlandılar.

Amin Maalouf[495]

Giriş

"*Endülüs*" sözcüğünü ilk defa lise çağlarında, edebiyat dersinde duymuştum. Yâni "*Endülüs Müslümanlarının Dramı*"nı, Türkiye'deki Müslümanlara anlatan bir tarih sahifesinde değil, aşüfte bir İspanyol dansözünü seyrederken coşkuya kapılıp kendinden geçen Yahya Kemâl'in "*Endülüs'te Raks*" adlı şiirinde... Oysaki Yahya Kemâl, yıllarca İspanya'da Türkiye'yi temsilen elçilik yapmıştı. Orada

495 *Les İdentités Meurtrières*, Grasset, Paris, 1998. s. 77-78.

geçirdiği senelerde hiç mi Müslümanların Endülüs'te çektiklerini hatırlamadı?

Mamafih Yahya Kemâl'in yaşadığı dönemde Türkiye'de İslâm'a ve Müslümanlara karşı fevkalade düşmanca bir siyaset güdülüyordu. Bundan dolayı, muhtemelen Yahya Kemâl cesaret edip Endülüs Müslümanlarından söz etmemiştir. Ama Kurtuba Camisini, el-Hamra Sarayını gören bir şair, üstelik Müslüman bir şair, nasıl olur da bir-iki beyit kaleme almaz, aklım almıyor!

Yahya Kemâl'in yaşadığı dikta döneminde yazılan tarih kitaplarında, Avrupa milletlerinin tarihi sayfalarca anlatılarak zihnimize işlenmeye çalışılırken, Müslümanlardan hiç söz edilmezdi. *"Kur'an'ı yasaklayan bir zihniyet, Endülüs'te soykırıma tabi tutulmuş olan Müslümanları mı hatırlayacak?"* derseniz, o zaman diyeceğimiz bir şey olmaz. Endülüs'teki Müslümanlar İslâm düşmanlarından çok çekti de sanki bizim ülkedekiler az mı çekti? Üstelik bizde Müslümanlara çektirenler, Müslüman adını taşıyorlardı.

Her neyse, ilerideki sahifelerde görüleceği üzere, Müslümanlar ilk defa Üçüncü Halife Hz. Osman zamanında İslâm'ı tebliğ için Endülüs'e girmişler ve kendilerine soykırımın uygulandığı 1492 tarihine kadar orada kalmışlardır.

Müslümanların Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e bu kadar kısa bir zamanda varıp oraları fethetmelerindeki sürat tarihçilerin zihnini bir hayli meşgul etmiştir. O dönemin imkânlarıyla nasıl böyle hızlı bir fetih gerçekleştirilebileceği konusu bugün bile insanı hayrete düşürmeye devam etmektedir.

Endülüs'e karşı ilk merakım, *Ebû'l-Bekâ er-Rindî*'nin Endülüs Mersiyesi[496]'ni okuduktan sonra başladı. O dillere destan mersiyeyi okuduktan sonra, sadece Endülüs tarihi üzerine yazılanları araştırmayı

496 Mersiyenin tam metni için bk. Tercüme: Sezai Karakoç, *İslam'ın Şiir Anıtlarından*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1985, s. 85

değil, bizzat Endülüs'e gitmeyi ve okuduklarımı yerinde görmeyi hayal edip bu hayalimi gerçekleştirmenin yollarını aramaya başladım.

İnsan bir şeyi gerçekleştirmek isterse, önce onun hayalini kurar, zihninde projeler geliştirir, sonra da bu projeleri gerçekleştirmenin imkânlarını arar. Biz de öyle yaptık ve dört defa Endülüs'ü ziyarete, onun mahzun tarih kalıntılarını görmeye, onları dinlemeye, anlamaya ve anlatmaya başladık.

Eminiz ki, bir zamanlar Endülüs'te yaşamış Müslümanların tarihini okuduktan sonra siz de bir an önce Endülüs'e gitmeyi, tarihin derinliklerine gömülüp gitmiş olan hadiseleri hatırlamayı, o hadiselerin cereyan ettiği coğrafyayı görmeyi isteyecek; i'lây-ı kelimetullah için tâ Mekke'den, Medine'den İspanyalara kadar gidip her biri bir ovada, bir kalede, bir sur dibinde, bir nehir kıyısında şehid olmuş milyonlarca Müslüman için dua etmeyi, onları hayırla yâd etmeyi isteyeceksiniz. Tıpkı Târihçi *Hammer*'in Viyana'daki kabrinin ayak tarafındaki mermer taşın iç yüzünde okuduğum bir beyitte söylendiği gibi:

"Ziyaretten murâd ancak duadır,
Bugün bana ise yarın sanadır."

Endülüs

En geniş anlamıyla Endülüs, İberya Yarımadası'nın, yâni bugünkü İspanya ve Portekiz devletlerinin bulunduğu coğrafyanın güney bölgesine verilen isimdir. Bu bölgeye verilen "*Andalus*"[497] ismi, büyük bir ihtimâlle daha önce burada yaşamış olan *Vandallar*'dan ötürüdür. Kuzey Afrika'da yaşayan *Berberiler*, buraya, "*Vandallar'ın ülkesi*" anlamına gelen "*Vandalusia*" diyorlardı. Bilahare bu kelime değişerek "*Andalusia*" ve sonradan da "*Andalus*" şeklini almış; Doğu'dan gelen Arapça'nın etkisiyle de "*el-Endelus*" olmuştur. Bazı rivayetlere göre ise burada *Andalus* denen bir kavim yaşadığı için bu isim verilmiştir.

Endülüs, Akdeniz'in Atlas Okyanusu'na açılan stratejik bir bölgesinde bulunduğu için, buradan gelip geçen birçok kavim zaman zaman orada yerleşmiş ve bu yerleşmenin tabii neticesinde kültürünü, medeniyetini, dinini, geleneklerini de oraya taşımıştır. Bu nedenle tarihi çok eski asırlara kadar uzanmakta olan Endülüs, bugün hâlâ eski medeniyetlerden izler taşımakta, bu izler günlük hayat tarzından, sokakta konuşulan dile kadar her alanda görülmektedir.

Şurası inkâr edilemez bir hakikattir ki, Endülüs'ün tarih, kültür ve medeniyet açısından geçmişe ait en unutulmaz dönemleri, Müslümanların hâkimiyeti altında bulunduğu dönemdir.

Okuyucularımızı Endülüs'ün ilginç ve dramatik tarihiyle baş başa bırakmadan önce, Kur'an-ı Kerim'in şu ayetini[498] hatırlatmayı gerekli görüyorum:

497 Bu kelime Türkçeleştikten sonra "*Endülüs*" şeklini almıştır.
498 Nisâ Sûresi, 76.

"İman edenler Allah yolunda savaşırlar. İnkâr edenler de tâğût [499] yolunda savaşırlar. O halde siz şeytanın dostlarına karşı savaşın! Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır."

Endülüs'ün Müslümanlar Tarafından Fethi

Genellikle Endülüs'ün Emevîler zamanında, Tarık b. Ziyâd tarafından fethedildiği söyleniyorsa da, bu yanlış bir kanaat olup tarihî verilere de ters düşmektedir. Nitekim Müslüman askerler ilk defa üçüncü halife Hz. Osman zamanında Endülüs'e çıkmış ve ülkenin güney kıyılarını fethetmişlerdir. Gerçekten de Hz. Osman'ın emri üzerine Abdullah b. Nafi ve arkadaşları Hicrî 27. senede Endülüs'ün kıyılarına çıkmışlardır. Hatta Hz. Osman onlara bu konuda gönderdiği mektupta şöyle demekteydi:

"Kostantiniyye [İstanbul] deniz tarafından fethedilecektir. Eğer siz Endülüs'ü fethedebilirseniz, ahir zamanda Kostantiniyye'yi fethedeceklerin ecrine ortak olursunuz." [500]

Hz. Osman'ın bu mektubu üzerine, Abdullah b. Nafi ve arkadaşları harekete geçtiler ve Endülüs'ü fethettiler. [501] Bunlardan bir kısmı fetihten sonra Afrika'ya geri döndü, geri kalanı da daha sonra Emevîler zamanında yapılan büyük fethe kadar buradaki varlıklarını sürdürdüler. [502]

Muteber tarih kaynaklarımız bu bilgileri vermekte fakat bu ilk fatihlerin daha sonraki dönemlerinden yeteri kadar bahsetmemektedir.

499 Allah'ın buyruklarına karşı olan.

500 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1996, VII,184.

501 Taberî, *Târîh*, IV,255; İbn Kesîr, el-Bidaye, VII,184. Bu konudaki ayrıntılar için ayrıca bk. Muhammed Hamidullah, *Fethu'l Endelus fî hulâfeti Seyyidinâ Osman, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1978, VII, cüz, 1-2, s. 221.

502 Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut, tarihsiz, I,167.

Bu bilgi yetersizliğinden dolayı, Endülüs denince akla ilk gelen isim Tarık b. Ziyâd olmaktadır. Ancak asıl fetih girişimini Kuzey Afrika'nın genel emîri olan Mûsâ b. Nusayr'ın başlattığı anlaşılmaktadır. Nitekim tarihçi İbnu'l-Esîr[503], Mûsâ b. Nusayr'ın Emevî Halifesi Velid b. Abdulmelik'e bir mektup göndererek Endülüs'e asker çıkarmak istediğini; denizin derinliğinden endişe eden Halife'ye böyle bir endişeye mahal olmadığını, zira bulundukları bölgede dar bir geçidin olduğunu ve askerlerin tehlikesizce karşı kıyıya geçebileceklerini yazdığını; bunun üzerine Halife'nin de bu fetih teşebbüsüne izin verdiğini bildirmektedir.

Müslümanlar Düşmandan Değil Denizden Korkuyorlardı

Söz konusu dönemde Endülüs, sosyal ve siyasal yönlerden bunalım içerisindeydi. Bu durum bölgenin fethini kolaylaştıracak bir faktör olmakla beraber, Müslümanların fazla deniz tecrübesi olmaması, Afrika sahillerinde beklemekte olan İslâm erlerinin denizi aşıp İberik Yarımadasına geçme konusunda gözlerini korkutuyordu. Bu, İslâm askerinin İspanya topraklarında cihat etmekten çekindiklerinden değil, yeterince tanımadıkları, huyunu suyunu bilmedikleri denizden endişe ettikleri anlamına geliyordu.

Emevîlerin Kuzey Afrika valisi olan Mûsâ b. Nusayr, Halife'den bu sebeple izin alma gereği duymuş ve Hicrî 92. senede bu izni aldıktan sonra Tanca valisi[504] Tarık b. Ziyad'ı Endülüs'e geçmesi için görevlendirmiştir.[505]

503 *El-Kamilu fi't-Târîh*, Beyrut, 1965, IV,556.

504 Ed-Dabbi, *Buğyetu'l-Multemis fi Târîhi Ricali Ehli'l-Endelusi*, el-Kahire, 1967, s.7.

505 Taberî, *Târîh*, VI,468.

Çıkarmadan Önce Tarîf Keşfe Gönderiliyor

Fethe başlanmadan önce karşı sahilin stratejik teftişi yapılmış ve bu teftiş Tarîf[506] adındaki bir İslâm askeri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yapılan teftişlerden sonra, Tarık b. Ziyâd ve askerleri, Tanca'dan İspanya kıyılarına en kolay çıkılacak bölge olarak Cebelitarık'ın batı tarafında yer alan ve Tarîf'in keşfinden dolayı günümüzde de hâlâ *Tarîfe* diye anılan sahili seçtiler; çıkarmalarını oradan gerçekleştirdiler.[507] Keşfi yapan Tarif'ten dolayı o bölgeye Tarîfe dendiği gibi, Afrika'yı İberya yarımadasından ayıran geçide de Tarık b. Ziyâd'dan dolayı *Cebelitarık Boğazı* denmiştir.

Târihçiler[508] Endülüs'ün fethini kolaylaştıran iki faktör üzerinde durmaktadırlar:

1- İberya'nın, Endülüs bölgesindeki merkeze bağlı Hıristiyan derebeylerin, Kralları *Rodrik* (Roderick)[509]'e karşı olan hoşnutsuzlukları ve sürekli iç isyanlar sebebiyle Müslümanlara haber gönderip onları Endülüs fethine davet etmeleri[510],

2- Katoliklerce zulme uğrayıp Kuzey Afrika'ya sürülen Yahudilerin, Müslümanlara Endülüs'ün fevkalade zayıflamış olan siyasi yapısı ve stratejik konumu hakkında önemli bilgiler vermeleri.

506 طريف بن مالك النخعي (İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 117).

507 W. Montgomery Watt and Pierre Cachia, *A History of Islamic Spain*, s.13.

508 Bk. W. Montgomery Watt and Pierre Cachia, *A History of Islamic Spain*, s.12.

509 Arapça olarak, لزريق (İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 117).

510 Ay. es. s.13.

İspanya/Vizigot Kralı Rodrik Yeniliyor

Beklediğinden çok daha zayıf bir mukavemetle karşılaşan Tarık b. Ziyâd, Endülüs kıyılarını fethedip iç taraflara doğru ilerledi. Bir süre sonra Rio Barbate Vadisinde yapılan büyük bir meydan savaşında Vizigot Kralı *Rodrik* öldürüldü.[511] Bir rivayete göre de Müslümanlardan kaçarken nehrin sularına kapılarak boğuldu.[512]

Tarık b. Ziyâd, askerlerini cihâda teşvik etmek ve çok kalabalık olan düşman karşısında sebât etmelerini sağlamak için savaştan önce tarihi bir konuşma yaptı. O belîğ konuşmanın bir bölümü şu şekildeydi:

"Ey insanlar! Kaçacak yer nerede?[513] Deniz arkanızda, düşman da önünüzde duruyor. Vallahi sadakatten ve sabırdan başka yapacağınız bir şey yoktur! Düşman, kalabalık ve silâhlarıyla geliyor. Sizinse, kılıçlarınızdan başka bir şeyiniz yok! Biliniz ki, sizden yapmanızı istediğim şeyi ilk önce ben yapacak, düşmana ben saldıracağım! Ben bütün gücümle, inşaallah *Rodrik*'i öldürmeye çalışacağım. Siz de benimle olun! Şayet onu öldürürsem, ondan kurtulmuş olursunuz. Şayet onu öldüremeden ben ölürsem, benden sonra siz bu görevi yerine getirin ve kılıçlarınızla saldırıya geçerek bu yarımadayı fethedin!"[514]

Artık *"Ceziretu'l-Hadrâ* [*Yeşil Ada*]"nın yolları kendisine açılmıştı. Nitekim elde ettiği bu zafer coşkusuyla kuzeye doğru ilerleyen Tarık, *Vizigotlar*'ın başkenti olan Toledo [Tuleytula] şehrini fethetmekte gecikmedi.[515] Toledo'dan sonra güney doğuya yönelen Tarık, Gırnata, Malaga ve yüzyıllarca Müslüman Endülüs'e başkentlik

511 Ed-Dabbi, *Buğyetu'l-Multemis*, s.9.

512 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, IV,565.

513 Muhtemelen Tarık b. Ziyâd, Kur'an'da geçen ve insanoğlunun Kıyamet'teki çaresizliğini anlatan, *"eyne'l-mafarr?"* (Kaçacak yer nerede? el-Kıyâme, 10) ayetine atıfta bulunuyor.

514 Bu tarihi konuşmanın ayrıntıları için bk. Abdurrahman Ali el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, Dimeşk-Beyrt, 1976, s. 57 vd.

515 Ed-Dabbi, *Buğyetu'l-Multemis*, s.9.

yapacak olan Kurtuba'yı fethetti. Böylece Endülüs'ün yarısı Müslümanların hâkimiyetlerine girmiş oldu. [516]

Endülüs'teki bu olumlu gelişmeler üzerine Tarık b. Ziyâd, Müslümanların elde ettiği bu başarıyı bir mektupla kendi emîri olan Mûsâ b. Nusayr'a bildirdi.

Endülüslü meşhur tarihçi ed-Dabbî, Mûsâ b. Nusayr'ın Tarık'ın bu başarısını kıskandığını [517] söylüyorsa da, İbn Haldun'un da desteklediği [518] bu görüşe ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Zira Mûsâ b. Nusayr'ın izni olmadan, onun valisi olan Tarık'ın bilinmeyen bir kıtaya asker çıkarmasına imkân yoktur. Onun için, Tarık'tan zafer haberini alan Mûsâ b. Nusayr, derhal ona bir mektup göndererek daha fazla ilerlememesini ve kendisini beklemesini emretti. Daha sonra da, Şâm'da bulunan Emevî Halifesi Velid b. Abdulmelik'e Endülüs'ü fethettiğine dair bir haber yolladı ve hemen Endülüs'e hareket etti. [519]

Mûsâ b. Nusayr, Hicrî 93. senede, yanında getirmiş olduğu büyük takviye ordusuyla birlikte Endülüs'e çıktı ve Tarık'la buluştu.

Mûsâ b. Nusayr'ı büyük bir sevinç ve saygı ile karşılayan Tarık b. Ziyâd, ona, onun emriyle Endülüs'e çıktığını, dolayısıyla bu fethin kendisine değil, ona ait olduğunu söyledi ve fetih sırasında elde ettiği bütün ganimetleri kendisine teslim etti. [520] Bundan sonra da her iki komutan omuz omuza vererek İspanya'nın kuzeyine doğru fethe devam ettiler.

Endülüs Fethi, Arap Fethi midir?

Bazı oryantalistlerin yaptıkları gibi, Endülüs fethini bir *"Arap fethi"* olarak tanımlamak fevkalade yanlıştır. Bilâkis Kuzey Afrika'nın fethi

516 Belazuri, *Fütûhu'l-Buldân*,Beyrut, 1978, s. 232-233; Yakubî, *Târîh*, II, 285.
517 Ay es. s.8.
518 *Kitâbu'l-'İber*, IV,117.
519 Ay. yer.
520 Ay. yer.

sırasında kendiliklerinden Müslüman olan Berber kavminin bu fetihte rolleri çok büyüktür.[521] Hatta bazı tarihçilere göre[522], İslâm'a yeni giren bu unsurlar olmasaydı, sadece Orta Doğu'dan gelmiş olan ordular Endülüs fethini gerçekleştiremezlerdi. Dolayısıyla bu bir "*Arap fethi*" değil, "*İslâm fethi*"ydi. Nitekim Araplardan başka diğer ırklara mensup 20 kadar "*tabiîn*" de Endülüs'ün fethine iştirak etmişlerdi.[523]

Müslüman fatihler, İslâm'ın gereği olarak tebliğlerini yapmaya devam ediyor, fakat yerli Hıristiyan ve Yahudi halkın dini yaşantılarına karışmıyor, İslâm'ı kabul etmeleri için onları zorlamıyorlardı. Onların bu tutumlarından dolayıdır ki, Hıristiyanlar yeni tanıştıkları Arapçayı öğrenmekte bir beis görmemişler, bilâkis onu öğrenerek Doğu'dan gelen İslâm kültür ve medeniyetinden yararlanmışlardır.[524] İberya Yarımadasına gelmiş olan bu yeni din ve bu dinin bir yansıması olan kültürü sayesinde, 10. yüzyılın sonlarından itibaren Arapça, yarımadanın hâkim dili hâline geldi.[525]

Mûsâ b. Nusayr, bir taraftan İspanya'daki fethi sürdürüyor, diğer taraftan da elde edilen bu zaferler hakkında Şâm'daki Halife'ye haberler gönderiyordu. Ne var ki, bu haberler onun için iyi sonuçlar doğurmadı. Nitekim onun başarılarından çekinen ve Endülüs gibi uzak bir İslâm ülkesinde güçlü bir adam olmasını istemeyen Halife, onu derhal Şâm'a çağırdı.

Halife'nin bu emri üzerine Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'te elde ettiği ganimetin büyük bir kısmını alarak Hicrî 96. senede Şâm'a vardı.

521 Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, s.20-21.

522 Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, s.21; W. Montgomery Watt and Pierre Cachia, *A History of Islamic Spain, Edinburgh*,1992, s. 9.

523 Ed-Dabbi, *Buğyetu'l-Multemis*, s.10; Makkari, *Nefhu*.. I,288.

524 M. Watt, a.g.e. s.32.

525 Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, 21.

Mûsâ b. Nusayr'ın kendisine karşı gayet saygılı olduğunu, getirdiği ganimetle bağlılığını ispat ettiğini ve kendisinde herhangi bir isyan belirtisinin bulunmadığını gören Halife Velid, Şâm'ın meşhur Ümeyye camisinde ona iltifat etti ve herkesin önünde onu ve başarılarını takdir etti. [526]

Ne varki, Mûsâ b. Nusayr'ın Şâm'a çağırılması, askerî strateji açısından fevkâlâde yanlış bir hareket olmuştur. Çünkü Paris yakınlarında Tours şehrini bile fethetmiş olan İslâm orduları, soğuk iklime alışmış, Kuzey Avrupa'ya doğru fethi tamamlamaya çalışıyorlardı. Dolayısıyla cihâd ordusunun başında bulunan Mûsâ b. Nusayr'ın apar topar Şâm'a çağırılması, sanki Müslüman ordularına *"cihâdı durdurun!"* denmesi gibi bir şey oldu. Nitekim Frenklerin bir türlü önünü kesemediği İslâmî fetih hareketi, birdenbire duruverdi. Hatta durmakla kalmadı, güneye doğru gerilemeye bile başladı.

Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'ü terk etmeden önce, oğlu Abdulaziz'i Endülüs valisi olarak tayin ederek İşbiliye'yi yâni bugünkü Sevilla'yı başkent yaptı. Üç sene sonra da başkent Kurtuba'ya taşındı. [527]

Mûsâ b. Nusayr'ın oğlu Abdulaziz, babasının bıraktığı yerden işe devam etti. Fakat o, yeni fetihler yapmak yerine, fethedilmiş olan yerlerdeki şehirleşme ve tanzim işleriyle uğraştı. Ancak onun Endülüs'ü imâr hareketi askerî cihâdı durdurmadı ve zaman zaman yeni fetihler de gerçekleştirildi. [528]

Bu senede, yâni Hicrî 96. senede Emevî Sultanı Velid b. Abdulmelik vefat etti ve yerine Süleyman b. Abdulmelik halife oldu.

Öteden beri Mûsâ b. Nusayr'ı sevmeyen ve başarılarını kıskanan yeni halife, onu tutuklayarak zindana attı. Birkaç sene zindanda kalan Afrika ve Endülüs Fatihi Mûsâ b. Nusayr, Emevîlerin siyasi kap-

526 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX,173.
527 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 136.
528 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 139.

rislerinden dolayı, hayatının son günlerini sefalet içerisinde geçirmek zorunda kaldı.[529]

Emevî Sultanları, Mûsâ b. Nusayr'dan sonra, onun yerine Kuzey Afrika ve Endülüs'te idareyi ellerinde bulunduran oğullarını da ortadan kaldırarak kendilerinin tayin ettiği ve Endülüs'ü tanımayan yeni valilerle idareyi sürdürdüler.

Özellikle Mûsâ b. Nusayr'ın oğlu Abdulaziz, faziletli davranışları yanında, cesur ve âlim bir zat da olduğu için babasının bıraktığı yerden devam etmiş, Endülüs'te birçok yeri fethederek bulunduğu bölgeye güzel bir düzen getirmişti.

Bu olaylardan sonra, Abdulaziz b. Mûsâ b. Nusayr'ın başına bazı felaketler geldi. Rivayetlere göre[530] Abdulaziz, eski İspanya Kralı Rodrik'in dul eşiyle evlenmişti. Bu kadın Abdulaziz'e, eskiden olduğu gibi, insanlar onun ve kocasının yanına girerlerken secde etmelerini söyledi. Abdulaziz, İslâm'da böyle bir şeyin kabul edilemez olduğunu söyleyerek arzusunu reddetti. Fakat daha sonra aynı kadın, yanında bulunan mücevherlerden bir taç yaparak kocası Abdulaziz'in bu tacı giymesini, böylece kral olacağını söyledi. Karısının isteklerine daha fazla karşı çıkamayan Abdulaziz tacı giyince, onu bu hâlde gören Müslümanlar *"Abdulaziz tanassur etti [Hıristiyan oldu]!"* deyip onu öldürdüler. Bir diğer rivayete göre ise, onu ve babasını sevmeyen Halife Süleyman b. Abdulmelik, adamlarını gizlice Şâm'dan Endülüs'e göndererek bir sabah namazında Abdulaziz'i öldürtmüş ve kellesini Şâm'a getirterek babasına göstermiştir. Doğrusunu Allah bilir.

Ömer b. Abdülaziz Döneminde Endülüs

Süleyman b. Abdulmelik'in ölümünden sonra, onun yerine Ömer b. Abdulaziz halife oldu. Ömer b. Abdulaziz'in siyâseti, kendinden

529 Makarri, *Nefhu't-Tîb*, I,284.
530 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 22 vd.

önceki halifelerden farklı olduğu için, bu farklılık devletin her tarafında kendini göstermeye başladı. Gerçi Ömer b. Abdulaziz'in başlangıçta Endülüs için tuhaf bir düşüncesi olmuştur. Şöyle ki: Endülüs Şâm'a göre çok uzaklarda ve deniz aşın bir ülke olduğu için, Halife Ömer b. Abdulaziz, orada yaşayan Müslümanların hayatlarından endişe etmeye başladı. Bu endişesinde öyle aşın gitti ki, Müslümanların Endülüs'ü terk etmelerini bile telaffuz etmeye başladı.[531] Ne var ki, Ömer b. Abdulaziz tedbirli bir insandı. Bu sebeple, bu konuda herhangi bir emir çıkarmadan önce Endülüs valisi *es-Semh*'e bir mektup göndererek Endülüs'ün iklimi, ziraatı, akarsuları, denizleri ve havası hakkında bilgi istedi. Vali es-Semh de, Endülüs'te Müslümanların çok iyi ve güçlü olduklarını, Endülüs'ün havasının, akarsularının, arazisinin çok elverişli ve verimli olduğunu bildirdi. Bunun üzerine, Ömer b. Abdülaziz bu fikrinden vazgeçti.[532]

Halife bu kabil endişelerinden dolayı Endülüs'le o kadar çok ilgileniyordu ki, onun bu durumunu öğrenmiş olan valisi en ufak bir işte bile ona mektup yazıp görüşünü alıyordu.

Kurtuba şehrinin ortasından Vadiyu'l-Kebir, bugünkü adıyla *Quadalquivir* Nehri akar. Romalılar zamanında bu nehir üzerinde bir köprü yapılmış, fakat zamanla yıkılıp harabeye dönmüştü. Vali es-Semh, Ömer b. Abdulaziz'e bir mektup yazarak şehrin durumunu, şehri çevreleyen sur yıkıntılarını anlattı. Halife emrederse suru onarabileceğini, fakat Vadiyu'l-Kebir üzerinde eskiden yapılmış olan köprünün de yıkıldığını, onun inşaatının daha elzem olduğunu, Kurtuba'da taş olmadığı için bu köprüyü yıkık sur taşlarından yapabileceğini bildirdi ve Halife'nin bu konudaki emirlerini sordu.[533]

531 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 140.
532 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 140.
533 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 142.

Halife Ömer b. Abdulaziz, Endülüs Valisi'ne yazdığı cevabî yazıda, yıkık surun taşlarından köprüyü, kil toprağından yapılacak tuğlalarla da suru yapmasını emretti. [534]

Vali, hemen işe koyuldu ve H. 101. senede, köprünün yapıldığını Halife'ye bildirdi. Bugün bile bütün ihtişamıyla varlığını sürdüren bu köprü, 17 kemerden oluşmaktadır ve sellerin en yoğun olduğu mevsimlerde bile suların üstüne ulaşamayacağı kadar yüksektir. [535]

Çıkar Kavgaları Fethi Durduruyor

Endülüs'ün idaresi bu şekilde Şâm'daki son Emevî Sultanının iktidarının sona ermesine kadar devam etti. Bu dönemde Müslümanlar İberya yarımadasında ve Fransa'da en büyük fetihlerini gerçekleştirdiler. Nitekim Milâdi 732 yıllarında Müslüman Endülüs fatihleri Fransa'nın Tours ve Poitiers şehirlerine kadar varmış; orada hâkimiyetlerini kurmuşlardı. [536]

Ne var ki, saltanat sistemlerinde siyasi entrikalar kaçınılmaz olduğu için, Endülüs milletini teşkil eden değişik kavimlerden insanlar da, istikrarlı olmayan ve ne zaman görevden alınacakları bilinmeyen idarecilerin bulundukları bu ülkede çıkar kavgalarına başladılar. Halife-Sultanlar kendi valilerinden kuşku duyup onları görevlerinden alınca, reaya da kuşku içerisinde yaşamaya ve herkes kendi çıkarını kollamaya başladı.

Bu kavgaların en büyük sebebi, günümüzün en tehlikeli hastalığı olan *"milliyetçilik"* belâsıydı. Irkî taassupları neticesinde fethin ruhunu unutan Müslüman Araplar ve Berberler kendi aralarında üstünlük

534 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 142.

535 *Târîh*çi İdrisî, eserinde, (Sifatu'l-Endels, s.212) bu köprünün eski durumunun nefis bir tasvirini yapmaktadır (el-Hajji'den naklen, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 143).

536 W. Montgomery Watt and Pierre Cachia, s.22.

kavgalarını başlattılar. Oysaki her iki topluluk da fetih yolunda omuz omuza çarpışmış, İslâmî tebliği Endülüs'e birlikte taşımışlardı. Fakat her zaman için tehlikeli olan ikbâl ve ganimet kavgası artınca, tebliğ ruhu ikinci plâna atıldı; servet mücâdelesi ve ihtişam duyguları öne geçti. Nitekim daha sonraki asırlarda, Endülüs'teki İslâm Devleti'nin yıkılışının en büyük sebebi de yine bu âmil olmuştur.

Endülüs'te Valiler Dönemi

Şâm'da kendi siyasi çıkarlarını ön plânda tutan Emevî zihniyeti, idarelerinde olan Endülüs'te de farklı bir siyaset sergilemedi. Bu durum, Emevî Devleti'nin yıkılış tarihi olan Hicrî 132 (milâdi 750) senesine kadar devam etti.

Mûsâ b. Nusayr ve Târık b. Ziyâd'ın Şâm'a çağırılmalarından, Emevîler'in yıkılıp yerine Abbâsî Devleti'nin kurulmasına kadar olan Endülüs dönemine *"Vâliler Dönemi"* denir. Bu dönemdeki Endülüs valileri, Afrika Genel Valisine bağlıydılar.[537] Fakat vali değişimleri o kadar sık oluyordu ki, bir vali yöneteceği ülkeyi yeterince tanımadan, yerine bir yenisi geliyordu. Bu durum devlet için fevkâlâde sakıncalı neticeler doğuruyordu. Nitekim kaynaklar[538], 40 senede 20 valinin değiştiğini kaydetmektedirler. Bu durum Endülüs'teki istikrarı bozuyor, idareyi zayıflatıyordu.

Fetihler, Endülüs denen bölgenin tamamen Müslümanlaşmasıyla (Batılı tarihçilerin iddia ettikleri gibi, zorla Müslümanlaştırılmasıyla değil) kalmamış, İslâm'ı tebliğ etmek için Müslümanlar, Fransa'nın Tours şehrine kadar gitmişlerdir. Milâdi 721/Hicrî 102 senesinde Müslüman orduları Güney Fransa'nın güney bölgelerini teşkil eden Aquitains'i tamamen kontrolleri altına alıp fethi Kuzey'e ulaştırmak için, Komutan es-Semh b. Mâlik'in sevk ve idaresinde büyük bir askeri hamle

537 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 132.
538 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 178.

başlattı. Fransa'nın güneyinde, o zamanki *Aquitania*'nın başkenti olan *Toulouse*'da yapılan büyük bir savaşta, binlerce Müslüman askeriyle birlikte bu komutan da şehid olmuştur.[539] Bölgenin en stratejik kalesi olan Toulouse şehri bu şekilde kuşatıldıysa da, fetih müyesser olmadı. 9 Haziran 721 tarihinde gerçekleşmiş olan bu olay, Fransızların Müslümanlara karşı kazanmış oldukları ilk başarılarıydı.[540] Papalık da Müslümanlara karşı yapılan bu savaşta Fransızları desteklemiş, Fransızların bir bakıma Toulouse valisi sayılan bölge komutanı Yon'a birçok hediyeler göndermiştir.[541] Daha sonra Fransız Kralı Şarlman'la arası bozulan ve dukalığı tehlikeye giren Yon, Şarlman'a karşı Müslümanlardan yardım istemiştir.[542]

Poitiers Savaşı

Bu valilerden uzun süre görevlerinde kalabilenler Endülüs'e birçok yararlı hizmetlerde bulunmuş, İslâmî tebliği en uzak yerlere kadar götürmüşlerdir. Meselâ *Abdurrahman b. Bişr el-Ğafikî* adlı vali cihât için ordusunun başında Pirene Dağları'nı aşmış[543]; Fransa içlerine kadar gitmiş ve *Tours* ile *Poitiers* arasındaki bir mevkide yapılan meşhur savaşta şehid olmuştur.[544] Bazı tutucu Fransız kaynakları[545], Abdurrahman'ın Pirene Dağlarını aştıktan sonra Bordeaux ve civarını ateşe verdiğini, Hıristiyanları kestiğini, kiliseleri yıktığını yazmaktadırlar ki, bu tamamen iftiradır. Elbette hiçbir tarihçi Müs-

539 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s.185.

540 Renée Mussot-Goulard, *Roncevaux*, Samedi 15 Août 778, Perin (France), 2006, s. 27.

541 R. M. Goulard, *Roncevaux*, s. 27.

542 R. M-Goulard, *Roncevaux*, s. 32.

543 M. Watt, *A History of Islamic Spain*, s.22

544 E. Lévi Provençal, *Histoire de L'Espagne Musulmane*, I, 62; M. Watt, *A History of Islamic Spain*, s.22; el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 184.

545 Bk. R. M-Goulard, *Roncevaux*, s. 34.

lümanların Güney Fransa'ya cihad için gittiklerini, yaptıkları savaşlarda birçok Hıristiyan'ı öldürdüklerini inkâr edemez. Ama bu sadece savaş meydanında olmuştur. Bunun dışında halka zulüm veya işkence yaptıkları, mabetleri yıktıkları, halka soykırım uyguladıkları söz konusu değildir.

Müslüman kaynaklarının "*Ğazvetu'l-Belât*", Fransızların "*Bataille de Poiters*" [546] dedikleri bu savaş, tarihin en kanlı savaşlarından bir tanesidir. Bir bakıma Müslümanların Fransa içlerine doğru ilerlemesinin durdurulduğu bir savaştır ki, Fransız ordusunun komutanı Charles Martel'di. [547] *Tours* ile *Poitiers* arasındaki bir mevkide, *Moussais* [548] köyü yakınlarındaki büyük ovada yapılan bu meşhur savaşta Müslüman komutan *Abdurrahman b. Bişr el-Ğafikî* şehid olmuştur. [549] Fransız tarihçiler [550], Abdurrahman'ın şehâdetini "*İsâ'nın Muhammed'e galebesi*" olarak sunuyorlarsa da, Hz. İsâ ile Hz. Muhammed (s.a.s)'in davaları aynı davaydı ve Fransızlar bunun farkında değillerdi. Bazı rivayetlere göre, karargâhlarını Moussais köyü yakınlarında birbirinin karşısına kurmuş olan Müslümanlar ile Hıristiyanların savaşacakları günün arefesinde, etrafı kontrol için teftişe çıkmış olan Abdurrahman el-Ğafikî, bir Fransız askeri tarafından şehid edilmiş ve bu beklenmedik olay karşısında toplanan Müslüman kuvvayları savaşmadan geri çekilmişlerdir. Yâni öteden beri anlatılagelen meşhur *Poitiers Meydan Savaşı* diye bir olay olmamıştır. Târihler bu

546 İngilizler, "The Battle of Poitiers" derler (Bk. M. Watt, *A History of Islamic Spain*, s.22.).

547 Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, s. 19.

548 R. M. Goulard, *Roncevaux*, s. 18.

549 E. Lévi Provençal, *Histoire de L'Espagne Musulmane*, I, 62; M. Watt, *A History of Islamic Spain*, s.22; el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 184.

550 Bk. Ernest Lavisse, Alfred Rambaud, *Histoire Génerale*, Armand Colin & Cie, Editeurs, Paris, tarihsiz, I, 282.

konuda sustuklarından, biz de en doğrusunu Allah bilir deyip rivayeti nakletmekle yetiniyoruz.

Fransa'nın içlerine, Paris'e doğru yapılan Müslüman akını, bu şekilde Poitiers ovasında son bulmuştur ki, Müslüman tarihçiler buraya *"Belâtu'ş-Şuhedâ [Şehitler Belâtı]"* adını vermişlerdir. [551]

Kezâ Endülüs valilerinden *es-Semh b. Mâlik* de, H. 102. senede, Fransa'nın güneyinde, o zamanki *Aquitania*'nın başkenti *Toulouse* yakınlarında yapılan bir savaşta binlerce Müslüman askeriyle birlikte şehid olmuştur. [552] Bu dönemde, yâni Emevî Halifesi Ömer b. Abdulaziz'in saltanatı sırasında Müslümanlar, aşağı yukarı bugünkü Fransa'nın güney sahilinin tamamına hâkimdiler.

Bu büyük Müslüman komutanlarının şehid olmalarına rağmen, Güney Fransa'daki fetihler durmadı ve Müslüman askerleri kuzeye doğru ilerleyerek Burgonya'nın eski başkenti olan Dijon'u geçip Paris'e yakın şehirlere kadar vardılar. [553]

Hıristiyanlar Kitle Halinde Müslüman Oluyor

İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethi sadece askerî ve siyasi açıdan olmadı; belki de en büyük fetihleri insanî açıdan oldu. Nitekim fetihten önceki İspanya'da, bizzat kendi yöneticilerinin uyguladığı zulmün altında inleyen yüz binlerce Hıristiyan vardı. Müslümanlar fetih yoluyla bu topraklara gelince, bu mağdur ve mazlum Hristiyanlar da hürriyetlerine kavuştular. Üstelik kısa bir müddet içerisinde ve hiçbir zorlama olmadan, ülkelerine gelen bu yeni dini benimsediler ve Müslüman oldular. Böylece Endülüs'teki Müslüman nüfus her gün biraz daha arttı ve hiçbir zorlama olmadan İslâm dinini kabul eden İspanyollar, kısa zaman içerisinde Müslümanların Endülüs'te çoğunluğu

551 E. Lévi Provençal, *Histoire de L'Espagne Musulmane*, I, 62.
552 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s.185.
553 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s.204.

elde etmelerini sağladılar. Bunun sonucu olarak Hıristiyanlar o topraklarda azınlıkta kaldılar. Aradan bir iki asır geçtikten sonra İspanyol Müslümanlarının sayısı Arap ve Berber Müslümanların sayısını dahi geçti.[554] Bazı İspanyol tarihçi ve sosyal bilimciler, gayr-i müslimlerin kitleler hâlinde Müslüman olmalarını genellikle İslâm Devleti'nin Bizans'tan, İran'dan ve Vizigotlar'dan daha az vergi/zekât almalarına bağlamaktadır. Köleler ise Müslüman olarak hürriyetlerine kavuşma imkânını buluyorlardı.[555] Bu İspanyol Müslümanlardan birçok âlim çıkmış ve onlardan sonra gelen Müslümanlar bu âlimlerin eserlerinden istifâde etmişlerdir. Aradan geçen bunca zamana rağmen Müslümanlar hâlâ o eserlerden yararlanmaya devam etmektedirler. Kaynaklarda bu Müslümanlara "*el-Mesâlimetu*",[556] çocuklarına da "*el-Muvelledûn*" denilmektedir.[557]

Ayrıca Müslüman erkekler, İslâm'ın müsaade etmesinden dolayı Hıristiyan kadınlarla evlenmekte bir beis görmüyorlardı. Hatta kaynaklar[558] İşbiliye Emîri Abdulaziz'in İspanyol Kralı Rodrik'in dul kansı *Egilona*'yla evlendiğini ve Egilona'nın bu evliliğe rağmen din değiştirmeye zorlanmadığını, üstelik İşbiliye'de bir kilisenin kendisine tahsis edildiğini kaydetmektedirler. Bu tür evlilikler vesilesiyle Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında o kadar çok akrabalık tesis edildi ki, kaynaklar bu konuya özel bölüm ayırmışlardır.[559] Müslümanların Endülüs fethinden sonra, değişik din mensupları öylesine iç içe ve problemsiz yaşamaya başladılar ki, çoğu kez cami ile kilise yan yana oluyor, herkes ibâdetini dilediği gibi yapabiliyordu.

554 Ayrıntılar için bk. el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 162 vd.
555 Bk. Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, s. 20.
556 Sâlim, Abdulaziz, *Târîhu'l Muslimin ve Âsâruhum fi'l-Endelus*, s. 127.
557 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 163. Daha da ayrıntılar için bk. Sâlim, Abdulaziz, *Târîhu'l Muslimin ve Âsâruhum fi'l-Endelus*, s.128.
558 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 158-159.
559 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s. 159-160.

"Emîrler Dönemi" ya da Endülüs Emevî Devleti

I. Abdurrahman Dönemi

Eğlence ve sosyal çöküntüyle karşı karşıya kalmış olan Emevî Devleti'nden ümit kesen Müslümanlar; onların yerini alan Abbâsîlerin ilk uygulamalarını görünce, hayatlarında fazla bir şeyin değişmediğini fark ettiler. Zaten aksi de düşünülemezdi. Bir ülkede hem saltanat olacak, hem de o ülkede zulüm olmayacak! Bunun olabilecek bir durum olmadığını kavramak zor değildi. Gerçi tarihin bazı dönemlerinde, nadiren de olsa, bazı adil sultanlar çıkmamış değildir; ancak bunlar bir elin parmaklarının sayısı kadar azdır. Bu nedenle, saltanat ya da saltanatın çağdaş versiyonu olan dikta rejimleri devam ettiği sürece, halkın gerçek hak ve hukuka sahip olması mümkün değildir.

Bu genel yasadan dolayıdır ki, saltanat kurallarını uygulayan Abbâsîler, kendi selefleri olan Emevîler'e karşı sıkı bir takip ve zulüm mekanizmasını devreye soktular. Bunun sonucu olarak Emevîlikle uzaktan yakından ilişkili olan herkesin yok edilmesi süreci başladı. Derdest edilen her Emevî öldürüldü; kaçabilenler ise dünyanın başka bölgelerine sığınıp gizlenmek zorunda kaldılar.

İşte bu şekilde kaçan Emevîlerden bir tanesi de, büyük çabalarla Şâm'dan sağ olarak kurtulabilen ve beş sene kadar süren uzun, maceralı ve tehlikeli bir firardan sonra Endülüs'e ulaşabilen, Emevî halifelerinden Hişâm'ın torunu Abdurrahman b. Muaviye idi.

Fas'ın Kuzeybatısında bulunan Tanca şehrine yakın Sebte'ye varan Abdurrahman, Endülüs'teki karışıklıklar ve iç savaşlardan yararlanarak bozulmuş olan siyasi mekânizmayı düzeltmek, iç barışı sağlayarak birliği sağlamak amaç ve bahanesiyle bazı adamlarını yanmadaya gönderdi. Gönderdiği bu adamları vasıtasıyla Müslüman ahaliden biat toplamaya başladı. Abdurrahman'dan önce kaçıp Endülüs'e sığınanlardan Abbâsî zulmünü öğrenmiş olan Endülüslü Müslümanlar, özellikle Suriyeliler, Abdurrahman'a biat etmekte gecikmediler. Mamafih kendisine biat edenlerin sayısı bütün Endülüs'ü idaresi altına almaya kâfi gelmiyordu. Fakat şansını denemek için harekete geçti ve Hicrî 138 tarihinde Endülüs'e ayak bastı. [560]

Abdurrahman'ın Endülüs'e gelip Müslümanları kendisine biat etmeye çağırdığını duyan Endülüs Valisi *Yusuf el-Fihrî*, hemen harekete geçip ona mani olmak istedi. İki Müslüman grup arasında savaş kaçınılmaz olmuştu. Zira Abdurrahman, Endülüs'ün idaresini eline almak istiyor, Yusuf el-Fihrî de siyasi otoritesini kaybetmek istemiyordu. En yakınlarının da yavaş yavaş kendisini terk ettiğini gören Yusuf, barışı sağlamak üzere Abdurrahman'a birçok hediye göndermesine rağmen onu ikna edemedi. Üstelik Abdurrahman'ın ordusu her gün biraz daha büyüyordu.

Nihayet beklenen siyasi gelişme vuku buldu: Arşidona'da Abdurrahman'a biat edilerek emîr ilân edildi ve adına hutbe okundu. Artık o, Güney Endülüs'ün Sultanıydı.

Yusuf el-Fihrî, Abdurrahman'ın bu hızlı ve kendisi için tehlikeli olan yükselişini durdurmak için, Toledo ve Mursiye'de hazırlamış olduğu büyük ordu ile Kuadalkuivir (Vadiyu'l-Kebir) nehrinin sağından güneye doğru harekete geçti. Oysaki Abdurrahman da aynı nehrin solundan kuzeye, Kurtuba'ya doğru yol alıyordu.

560 Ayrıntılar için bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 121; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 489 vd.

9 Zilhicce 138'de (14 Mayıs 756) *Mûsârah* bölgesinde Abdurrahman'ın ordusu nehrin karşı tarafına geçti ve taraflar arasında birçok Müslüman'ın kanının akmasına sebebiyet veren bir savaş oldu. Yusuf el-Fihrî, Toledo'ya kaçtı [561], oğlu ve birçok yakını ise Abdurrahman'a esir düştü. Bir gün sonra da Kurtuba, Abdurrahman taraftarlarının eline geçti. Artık ortalıkta tek hâkim gibi görünen Abdurrahman, genel af ilân etti ve Şâm'da yıkılmış olan Emevî Devleti'ni Endülüs'te yeniden kurmuş oldu. Kurtuba'yı da başkent olarak kabul etti. [562]

Endülüs Bağımsız Bir Müslüman Devleti Oldu

Abdurrahman'a biat edilmesinden sonra, artık Endülüs'ün Doğu'daki Abbâsî Devleti'ne bağımlılığı söz konusu olmaktan çıkmıştı. Başka bir deyişle Endülüs, artık kendi başına bağımsız bir İslâm Devleti'ydi. Aynı anda birbirinden bağımsız iki İslâm Devleti'nin var oluşunun tek sebebi, Şâm'da kurulmuş olan ve İslâm'ın değil, hanedanın/Emevi ailesinin çıkarlarını kollayan *"Saltanat zihniyeti"*dir.

Abdurrahman'a biat edildiği günlerde, Endülüs'te durum oldukça karışıktı. Bir yandan Hıristiyanlar, diğer yandan Yusuf el-Fihrî'nin emrindeki Müslümanlar isyan edip duruyorlardı. Yahudiler ise duruma göre hareket ediyor, güçleneni fark edince onun safına geçiyorlardı. Bunu takip eden bir iki sene içerisinde Abdurrahman ile Yusuf el-Fihrî arasında kâh antlaşmalar, kâh savaşlar oldu ve nihâyet bu savaşların birinde Yusuf el-Fihrî öldürüldü. [563] Fakat buna rağmen ülkenin her tarafında isyanlar sürüp gidiyordu. Bu isyanlara ilâve olarak Abbâsî Halifesi Mansur, Kayravan'daki valisine Endülüs'te itaati sağlama, dolayısıyla Abdurrahman'ı kendisine biat ettirme emri vermişti.

561 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 121.
562 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 122-123.
563 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 499.

Abbâsî Devleti Endülüs'e Müdahale Ediyor

Halife Mansur'un Endülüs'e kadar gidip asker toplamayı başaran emîri *el-Âlâ*, bütün çabalarına rağmen Abdurrahman'a karşı bir zafer elde edemedi ve kafası kesilerek Kayravan'a gönderildi. Abbâsîlerin Endülüs'teki bu teşebbüslerinin akamete uğraması, Abdurrahman'ın otoritesinin daha da güçlenmesine sebep oldu.

Abbâsî Devleti'nin bu yöndeki çabaları, Halife Mansur'un ölümünden sonra da devam etti; fakat bir netice alınamadı. Meselâ H. 162 senesinde bu gayeyle Endülüs'e geçen *es-Seklebî* de başarılı olamadı. Önce Barselona valisi *Süleymân b. Yakzân*'a haber göndererek kendisiyle ittifak kurmak istedi. Fakat Süleyman hem teklifini reddetti, hem de onunla savaşarak kendisini büyük bir bozguna uğrattı. Bunun üzerine es-Seklebî, güney sahillerinde *Tudmir*'e gitti. Orada da, saltanatını yıkmaya geldiği Abdurrahman tarafından sıkıştırıldı ve nihâyet, Belensiye taraflarında sığındığı kayalıkta yakalanarak kafası kesildi. [564]

H. 163. senede, Emîr Abdurrahman'ın Şâm'a giderek Abbâsî Devleti'ni yıkacağı haberi yayıldı. Abdurrahman bu hazırlıklar içerisindeyken, daha sonra göreceğimiz gibi, Barselona'da isyan çıktı ve o da bu projesinden vazgeçti. [565]

Saltanat Uğruna İhanet

Endülüs'te durum öylesine karışmıştı ki, Abdurrahman siyasi birliği temin etmede zorlanıyordu. Nitekim Endülüs'ün kuzey bölgelerinde, ortadaki karmaşadan yararlanmak isteyen ve ellerinde biraz güç bulunan hemen herkes kendi başına buyruk kesilerek bağımsızlığını ilân ediyordu. Hatta bu siyasi kaprisleri uğruna Katolik Fransa

564 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 54.
565 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 62.

Kralı *Şarlman*'la ittifak bile kurdular.[566] Böyle bir ittifak, kendisine "*Tanrı'nın Kılıcı* [*Glaive de Dieu*]"[567] lakabını veren Şarlman'ın da işine geliyordu.[568] Çünkü o, isyanlarla, bağımsızlık hayalleriyle karmakarışık olan Müslüman Endülüs'ü tekrar birleştirip güçlü bir devlet hâline getiren Abdurrahman'ın durumundan çekiniyor, onun ortadan kaldırılmasını istiyordu. Tabii, Müslümanların da bu konuda ona destek vermeleri onun için bulunmaz bir fırsattı. Özellikle Barselona'nın Müslüman Valisi *Süleyman b. Yakzân*, Şarlman'la bu konuda sürekli temas hâlindeydi.[569] Bazı kaynaklar[570], Şarlman'ın, yanlış bilgiler aldığı için Süleyman'la ilişki kurduğunu yazıyorsa da, Endülüs'e gidip oradan Müslümanları çıkarmak ve orayı Fransız egemenliğine almak onun en büyük hayallerinden bir tanesiydi. Süleyman b. Yakzân bununla da kalmadı ve Fransa Kralı Şarlman'la işbirliği yaparak onu Endülüs'e davet etti. Beraberce Sarakosta/Zaragoza üzerine yürüdüler.[571] Süleyman, Fransa Kralından yardım isteyip, geldiği takdirde şehri

566 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s.219.

567 R. M-Goulard, *Roncevaux*, s. 31.

568 Fransa, Milâdî VII. Yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etti ve putperestlikten sonra gelen bu yeni din, kısa zamanda Fransa'nın birçok bölgesine yayıldı. Yüzlerce manastır yapılıyor, Fransa Hıristiyanlaştırılıyordu. Fakat takip eden yüzyılda, Kilise geriledi ve devlet dine bigâne olan kimselerin eline geçti. Bu dönemde Kilise, tamamen Devlete bağımlıydı. Fakat Kral Pépin le Bref'le birlikte tekrar Kilisenin değeri artu ve nihâyet Şarlman (Charlemagne) zamanında Fransa bir "din devleti" hâline geldi. Şarlman daha da ileri giderek kendisini "Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi" olarak ilan etti. Onun döneminde dinle devlet tamamen iç içeydi. Böylece "siyasî güç", "dinî güç" oluverdi. Artık Şarlman Hıristiyanlık için savaşacaktı (Ayrıntılar için bk. Charles Benamon, L'Avenir des religions en France, Dialogue interreligieux ou affrontement? Monaco, 2000, s.79-80).

569 el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s.220.

570 R. M-Goulard, *Roncevaux*, s. 29.

571 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 14.

kendisine teslim edeceğini vaat etti.[572] Süleyman gerçekten dediğini yaptı ve gelen Fransa Kralını hediyelerle karşıladı. Târihin garip bir cilvesidir ki, Şarlman'ın Fransız komutanlarından *Ganelon* da Müslümanlardan yardım istiyor, onlarla ittifaklar kurmak istiyordu.[573] Süleyman'ın bu hareketi Sarakosta Emîri bulunan *Hüseyin el-Ensârî*'nin zoruna gitti. Hüseyin kahramanca şehri savunarak Şarlman'ın ve Süleyman'ın taarruzunu boşa çıkarttı. Bu yenilgiye huylanan ve geri dönmek zorunda kalan Şarlman, Süleyman'ı tutuklayarak beraberinde götürdü. Fransız tarihçisi Lévi Provençal[574] ise, Fransa'da çıkan bir isyan üzerine Şarlman'ın kuşatmayı kaldırdığını, dolayısıyla orada bir yenilginin söz konusu olmadığını belirtir. Herhalukârda Frenk ordusu geri çekilince, hain Süleyman yolda iki oğlu tarafından kurtarılarak Sarakosta'ya geri getirildi. Sarakosta Emîri Hüseyin de, Endülüs Sultanı Abdurrahman'a karşı olması şartıyla onu şehre kabul etti.[575]

Bunu haber alan Emîr Abdurrahman, ordusunu toplayarak Sarakosta üzerine yürüdü. O sırada Sarakosta Emiri Hüseyin, Süleyman'ı öldürtmüştü. Emîr Abdurrahman Sarakosta'yı teslim aldı ve Fransa'nın güneyine doğru ilerleyerek yeniden birçok yeri fethetti.[576] Fransa'nın güneyinde yapılan bu kanlı savaşlarda, Fransız Kralının yeğeni *Roland* da öldürüldü.[577] Fransız Edebiyatının ünlü destanlarından birisi olan

572 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 64.

573 Bu konunun ayrıntıları için bk. Fransız Edebiyatı'ndaki *"La Chanson de Roland"* destanının açıklamaları.

574 *Histoire de L'Espagne Musulmane*, I, 124.

575 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 14.

576 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 64.

577 *"La Chanson de Roland"* destanına göre, Roland'ı Müslümanlar değil, ona ihânet eden akrabası, Fransız Ganelon yaralamış; Roland da, yaralı olduğu hâlde, kendisini yaralayan Ganelon'u öldürmüş ve aldığı yaradan o da orada ölmüştür.

"*La Chanson de Roland*" onun için yazılmıştır. Bu destanda, Roland'ın öldürüldüğü sıradaki kahramanlığı dile getirilmektedir. [578]

Târihler, Sarakosta yenilgisinden sonra Şarlman'ın Fransa'ya doğru çekilirken Pirene Dağlarının en dar geçidi olan Roncevaux'da pusuya düşürüldüğünü, Frenklerin bu beklenmedik baskın sırasında çok büyük kayıplar verdiğini, hatta askerlerinin hemen tamamının katledildiğini yazarlar. [579] Burada ilginç olan, söz konusu baskında Müslümanlar ile bugünkü Bask milletinin ataları olan Vascon'ların beraber olmalarıydı. [580] Bazı Fransız tarihçiler [581], Roncevaux baskınının sadece Bask eşkıyaları tarafından gerçekleştirildiğini söylüyorlarsa da, gerçek, bu baskının Müslümanlar tarafından yapıldığı şeklindedir. Şarlman'ın yenilmesinden ve Fransa'nın güneyinin bu şekilde fethedilmesinin ardından, Emîr Abdurrahman başkent Kurtuba'ya geri döndü. [582]

Anlaşılan o ki, bu isyancıların derdi İslâm değil, kendi dünyevi çıkarlarıydı. Bu nedenle Müslümanlara karşı gayr-i müslimlerle ittifaklar kurabiliyorlardı. Nitekim günümüzde de aynı olayların benzerleri yaşanmaya devam etmektedir.

Emîr Abdurrahman Her Tarafa Hâkim Oluyor

Şarlman'la ittifak kurmalarına rağmen, isyancı Müslümanlar Emir Abdurrahman'a karşı bir varlık gösteremediler ve teker teker ortadan kaldırıldılar. Davetleri üzerine Pireneler'i geçip Kuzey İspanya'yı işgale gelmiş olan Şarlman da geri dönmek ve kendisine teklif edildiği gibi Abbâsîlerle değil, Emevîlerle iyi geçinmek zorunda kaldı. [583]

578 *L'Espagne Musulmane au Xème Siècle, Institutions et vie sociale*, s. 124.

579 E. Lévi Provençal, *Histoire de L'Espagne Musulmane*, I, 124-125. Aynı yazar, *L'Espagne Musulmane au Xème Siècle, Institutions et vie sociale*, s.123.

580 Bk. E. Lévi Provençal, *Histoire de L'Espagne Musulmane*, I, 125.

581 Bk. Antoine Lebègue, *Histoire des Aquitains*, Bordeaux, 2002, s. 75.

582 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 64.

583 S. Muhammed İmâmuddin, *A Political History of Muslim Spain* (*Endülüs Siyasi Târîhi*, Türkçe Tercümesi: Yusuf Yazar, Ankara,1990, s.80); el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s.226.

Böylece Abdurrahman, Endülüs'ün tek hâkimi konumuna geldi. Bu başarılarından dolayı, onu sevmeyen, hatta ondan çekinmeye başlayan Abbâsî Sultanı Mansur, onu *"Sakaru beni Umeyye*[584] *[Umeyye-oğullarının Kartalı]"* diye adlandırmıştı.[585]

Abdurrahman Endülüs'te duruma tamamen hâkim olunca, Cuma hutbelerinin Abbâsî Halifeleri adına okunmasını yasakladı. Buna rağmen *"Halife"* hatta *"Emiru'l-mu'minin"* bile dedirtmeyip kendisini sadece *"el-Emîr"* olarak[586] adlandırdı. Hem kendi hem de çocukları adına hutbe okutmadı. Hutbeler isim zikredilmeksizin sadece İslâm için okunuyordu.[587] Zira Müslümanların iki tane halifesi olamaz, iki ayrı para basılamazdı.[588]

İdareci bir geleneğe sahip olan Abdurrahman, bu bilgi ve yeteneğini Endülüs'te de ortaya koydu ve bugüne dek ünü sürmekte olan Endülüs Medeniyeti'nin mimarlarından birisi oldu. Suriye'deki imar kültürüne dayanarak Kurtuba'yı yeşil bir cennete çevirecek su kanallarını yaptırdı.

Kurtuba Camisi

Devlet idaresinde İspanya için yepyeni sayılabilecek askeri ve mülkî kurumlar tesis etti; bugüne dek varlıklarını sürdürmekte olan saraylar, bahçeler, camiler yaptırdı. Bütün bunların en görkemli ve değerli olanı, şüphesiz *Kurtuba Camisi*dir.

Kurtuba Müslümanlar tarafından fethedilince, bazı yıkık kiliselerin tamiri karşılığında büyük katedralin bir bölümü satın alınarak cami

584 Bazı tarihçiler, bunu *"Sakaru Kureyş"* olarak kaydederler (Bk. el-Hajji, *et-Târîhu'l-Endelus*, s.217).

585 İbn Haldun, *Kitâbu'l-'İber ve Divânu'l-Mubtedei ve'l-Haberi*, Beyrut, 1971, IV,122.

586 Martinez-Gros, Gabriel, *Identité Andalouse*, Sindbad, Actes Sud, 1997. s.12.

587 Ay. es. ay. yer.

588 Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, s.23.

yapılmıştı. Abdurrahman zamanında camiye bitişik olan eski büyük katedralin diğer bölümü de yüz bin dinar karşılığında satın alınmış [589] ve ayrıca seksen beş bin dinar harcanarak cami dünyada eşi bulunmayan bir mimariye kavuşturulmuştur. Başta nefis mihrabı olmak üzere, bu mimarinin büyük bir bölümü günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ne yazık ki, Emîr Abdurrahman bu büyük mabedin tamamlandığını göremeden 60 yaşlarında iken vefat etti. [590] Fakat ölmeden önce büyük çabalarla derleyip toparladığı devlet, üç asır daha Emevî Devleti'nin devamı olma hüviyetini muhafaza edebildi. [591]

Emîr Abdurrahman, Endülüs'ü bölünmüşlükten kurtararak eski birliği sağladı. Ne var ki, Müslümanların zihnine habis bir ur gibi girmiş olan saltanat hastalığı onda da vardı. Nitekim halefini, yâni valiahtını seçerken *"liyakat"*i değil, *"karabet"*i tercih etti ve en küçük oğlu *Hişâm'*ı kendisinden sonra *"sultan"* olacak veliaht tayin etti. [592] Oysaki Hişâm, Emîr Abdurrahman'ın küçük oğluydu. Büyük bir ihtimalle Hişâm'ın annesi, Emîr Abdurrahman'ın en çok sevdiği karısıydı.

Orta Doğu'dan bin bir meşakkatle Endülüs'e ulaşıp orada dağılmış olan Müslümanları birleştiren, devleti eskisi gibi rayına koyan, kurduğu müesseselerle ve özellikle ordusuyla devleti işler hâle getiren Emîr Abdurrahman, her ölümlü gibi, Yaratıcısına hesap vermek üzere H. 172. senede Kurtuba'da ölümle buluştu. O öldüğünde, Abbâsî Devleti'nin başında Halife Hârûn Reşid bulunuyordu. Emîr Abdurrahman öldüğünde, veliahd Hişâm Kurtuba'da olmadığı için cenaze namazını küçük oğlu Abdullah el-Belensî kıldırdı. [593] Emîr Abdurrahman Endülüs'te tam 33 sene [594] emîrlik yapmıştı.

589 Muhammed İmâmuddin, a.g.e. s.85.
590 İbn Haldun, *Kitâbu'l-'İber*, IV,121.
591 Martinez-Gros, Gabriel, *Identité Andalouse*, Sindbad, Actes Sud, 1997, s.12.
592 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 124; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 124.
593 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 110.
594 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 110.

I. Hişâm Dönemi (172-180/788-796)

Hicrî 172 (miladi 788) tarihinde Hişâm, babası Abdurrahman'ın vefatı üzerine Endülüs'te emîrliği devraldı. Yaşı küçük olduğundan ve de üvey annesinin kışkırtmalarıyla, büyük kardeşleri kendisine isyan ettiler. Bu isyanın altında, belki de, babaları Emîr Abdurrahman'ın, büyük oğullarını değil, küçük oğlu Hişâm'ı veliahtlığa tayin etmiş [595] olmasına olan kızgınlık yatıyordu. Nitekim Hişâm'ın annesi *Hûre Hatun*, kocası Emîr Abdurrahman'ın yanında büyük bir nüfuza sahipti. [596]

Babaları Emîr Abdurrahman vefat ettiğinde, veliahd olan Hişâm, Kurtuba'da olmadığı için kardeşi Abdullah onun adına biat almıştı. Hişâm Kurtuba'ya gelip, emirliğe geçince, kardeşi Abdullah onunla geçinmede zorluk çekti ve anlaşamayacağını anlayınca da, gizlice Tuleytula'da bulunan diğer kardeşi Süleyman'ın yanına kaçtı. [597] Abdullah'ın kaçtığını öğrenen Emîr Hişâm, hemen ordusunu toplayıp Tuleytula üzerine yürüdü. Onun geldiğini öğrenen Süleyman, şehrin muhafazasını oğluna ve kardeşi Abdullah'a bırakarak, Kurtuba'yı kendisine biat ettirmeye gitti. Emîr Hişâm, kardeşi Süleyman'ın Kurtuba'yı kuşatmaya gittiğini öğrenmesine rağmen ona aldırmadı ve Tuleytula'yı kuşatmaya devam etti. Bu arada da oğlunu Kurtuba'ya Süleyman'ın üzerine gönderdi. Süleyman durmadan kaçıyor, sığındığı her yerde muhasara edilip, güç durumda bırakılıyordu. [598]

595 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 47.
596 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 47.
597 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 116.
598 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 116-117; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 47-48.

Emîr Hişâm'la baş edemeyeceğini anlayan kardeşlerden Abdullah, karşı çıkmaktan vazgeçti ve kardeşi Hişâm'a teslim oldu. Emîr Hişâm onu güzel karşıladı; herhangi bir ceza da vermeyip, bilâkis iyiliklerde bulundu. Emîr Hişâm'a karşı daha fazla bir varlık gösteremeyen kardeşi Süleyman ise, selâmeti kaçmakta buldu ve çoluk çocuğunu alıp Berberlere sığındı. Buna rağmen Emîr Hişâm, babasının mirâsından kendisine düşeni hesaplatıp ona gönderdi. [599]

Böylece Emîr Hişâm, kardeşlerinin fitnesinden kurtulmuş oldu.

Emîr Hişâm, yukarıda gördüğümüz gibi, isyancı kardeşleriyle uğraşırken, ülkenin güneyinde ve kuzeyinde başkaları ayaklanıp, iktidarı Hişâm'dan almak istediler. Hatta bunlardan Emîr Abdurrahman zamanında isyan eden Süleyman b. Yekzân'ın oğlu Matruh, Barselona, Saragoza [600] ve çevresini işgâl ederek emri altına almaya bile muvaffak oldu. [601]

Görüldüğü gibi, Emîr Hişâm, emirliğe geldiği günden itibâren, senelerce emirliği kendisinden almak isteyen isyancılarla uğraştı. Yâni cihâda fazla zaman bulamadı. Bu durum, devletin zayıflamasına neden oluyordu.

Zaten saltanat belâsı Müslümanların arasına sokulduğu günden beri durum böyle değil midir?

Sultanların bazılarının adil oluşları da neticeyi değiştirmiyor. Çünkü saltanat heveslilerinin gözü daima iktidar koltuğunda oluyor. Birinin sultan olması, onun mutlaka zâlim olmasını gerektirmiyordu tabi. *"Sultanların tamamı zâlimdir"* diye bir kural da yoktur. Ancak problem, adil sultanın ölümünden sonra ortaya çıkmaktadır. Bazen adil sultandan sonra gelen, ya da gelecek olan veliahd, babası kadar iktidara layık olamayabiliyor. Zaten saltanatın kötülüğü, bu gibi

599 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 117; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 124; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 48.

600 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 124.

601 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 118.

durumlarda layık olmayan veliahdın yerine, layık olan bir Müslümanın sultan yapılamamasından kaynaklanmaktadır.

Emîr Hişâm Cihadı Sürdürüyor

Hicrî 175'te Emîr Hişâm, her iki kardeşini Endülüs'ten sürdü ve kuzeyde isyân etmiş olan Matruh üzerine de bir ordu göndererek, onu öldürüp, o bölgede de idâreyi kendisine bağlamayı başardı.[602] Aynı sene Tuleytula, Hişâm'ın emri altına girdi.[603]

Hişâm, tıpkı babası gibi insanların yararına olan kurumları tesis etmekle ve insanları şefkatle yönetmekle geçirdi saltanatını. Genç yaşına rağmen, bir gün dahi cihaddan geri durmayıp, Kuzey'de tehdit oluşturan Fransızlara karşı savaşmayı ihmâl etmedi ve isyânları bastırdıktan sonra, gönderdiği ordularla Fransa'nın güneyinde birçok yeri fethetti.[604] Nitekim H. 177'de gönderilen bir ordu, Fransa'nın güneyinde birçok yeri fethederek, büyük bir ganimetle geri döndü.[605]

Emîr Hişâm, Fransızların güneye, yâni Endülüs'e saldırmamaları için, sürekli olarak üzerlerine ordular gönderiyordu. Nitekim Hicrî 178 tarihinde de bir ordu gönderdi. Fakat büyük bir ganimetle geri dönen bu ordu, yolunu şaşırdı ve çok büyük zayiatlar verdi.[606] Hatta onlardan çok azı Kurtuba'ya varabildi. Şayet İbnu'l-Esîr'in naklettikleri doğru ise, bir bakıma Allah onları cezalandırmıştı. Çünkü İslâm müsaade etmemesine rağmen, bu ordunun askerleri, Hıristiyanların kiliselerini yıkmışlardı[607] ki, bu hareket zulümdü.

602 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 123; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 124.
603 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 125.
604 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 123-124; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 48.
605 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 135; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 48.
606 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 48.
607 Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 144.

Hicrî 179 senesinde, Emîr Hişâm bugünkü Galiçya Bölgesi[608] üzerine bir ordu göndererek, oraların da büyük bir bölümünü fethetti.[609]

Ayrıca Emîr Hişâm, kuzeyden gelen ganimetle[610], babası Abdurrahman zamanında inşaatı tamamlanamayan Kurtuba camisinin inşaatını sürdürerek ikmâl etmeyi başardı.[611]

Otuz dokuz[612] gibi genç bir yaşta vefat eden Emîr Hişâm'ın, Endülüs için çok büyük hizmetleri oldu. Adil, cesur, merhametli, ilim ehline saygılı, iyiliksever, cihâd için koşan biriydi. Geriye hayırla anılmasına vesile olacak çok güzel eserler de bıraktı. Günlük hayatında olsun, devleti idaresinde olsun, öylesine örnek bir insan oldu ki, bazıları onu Ömer b. Abdulaziz'e bile benzetiyorlardı.[613] Hatta reaya arasında gösterdiği adaletten dolayı kendisine *"Âdil"* lakabı verilmişti.[614]

608 O zamanki Arapça adı, *"el-Cillikiyye"*dir (Bk. Hüseyin Munis, *Atlasu Târîhi'l-İslâmî*, el-Kâhire, 1987, Harita no: 68, 69, 70).

609 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 146; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 125.

610 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 49.

611 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 148; İbn Haldun, a.g.e. IV,125. Mezkûr Cami hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 49.

612 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 148.

613 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 148.

614 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 49.

I. Hakem Dönemi (180-208/796-822)

Emîr Hişâm'ın ölümünden sonra, yerine oğlu Hakem geçti.

Yeni Emîr tahta geçer geçmez, babasına karşı isyan etmiş ve bu yüzden Afrika'ya/Fas'a sürülmüş olan amcaları Abdullah ve Süleyman'la uğraşmak mecburiyetinde kaldı.

Bunlardan Abdullah, Endülüs'e geçerek Belensiye'yi idâresi altına aldı. Ardından, Tanca'da ikâmet etmekte olan kardeşi Süleyman da gelerek, Müslümanları yeni Emîr Hakem'e karşı isyâna davet ettiler.[615] Bu yüzden fitne büyüdü ve Emîr Hakem'le amcaları arasında büyük savaşlar oldu. Neticede Hakem galip geldi fakat bu saltanat savaşları yüzünden, yine binlerce Müslüman yok yere öldü gitti. Amcalardan Süleyman, Hicrî 184 senesinde öldürüldü.[616]

Emîr Hakem, isyancı amcalarıyla uğraşırken, bunu fırsat bulan *Frenkler* kuzeyden saldırıya geçerek, Hicrî 185 senesinde Barselona'yı Müslümanlardan geri alıp, tekrar oraya yerleştiler.[617]

Emîr Hakem'in diğer amcası Abdullah'ın isyânı ise, Hicrî 186 senesine kadar sürdü. Bu senede, kardeşinin başına gelenlerden korkan Abdullah, Emîr Hakem'e bir mektup göndererek, Belensiye'yi kendisine teslim ederek, barışmak istediğini bildirdi. Emîr Hakem, amcası Abdullah'ın bu talebini kabul ederek kendisiyle barıştı ve ona ikrâmlarda bulunarak, saygıda kusur etmedi.[618]

615 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 149.
616 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 168-169.
617 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 149, 169; İbn Haldun, a.g.e. IV,125.
618 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 172.

Bu olaylardan sonra, Emîr Hakem, Fransızların diğer bölgelerine karşı Abdülkerim komutasında iki ordu göndererek, onları geri püskürttü ve ordusu, büyük ganimetlerle geri döndü.

Emîr Hakem Zevke Dalıyor, Ulemâ İsyan Ediyor

Ne yazıktır ki Emîr Hakem, emirliğinin iyice yerleşmesinden sonra, kendisini içkiye, *"zevk u sefâ"*ya verdi. Bu yüzden de devleti yönetmekten ziyade keyfine düşkün bir insan olup çıktı. Böyle olduğu için de onun zamanında birçok şehir tekrar Hıristiyanların eline geçti.

Kurtuba'da, başlarında, kendisinden *Muvatta*[619] okunan *Yahya b. Yahya el-Leysî* olmak üzere çok değerli âlimler vardı. Bu âlimler, sadece köşelerinde oturup kitaplarla uğraşmıyor, aynı zamanda başlarında bulunan Emîr Hakem'in, İslâm'a göre devleti yönetip yönetmediğini de denetliyorlardı. Böyle oldukları için de, Emîr Hakem'in işret meclisleri, bu ulemânın gözünden kaçmıyordu.

İşte bu şuurlu âlimler, dini ve ilmi kaale almamaya başlamış olan lakayd liderleri Emir Hakem'e, fiillerinden dolayı, Kurtuba'da yaşayan Müslümanları arkalarına alarak isyân ettiler.[620] Başlarında büyük âlim *Yahya b. Yahya el-Leysi*, onun arkasında da Kurtuba'nın bütün âlimleri yer alıyordu.

Ulemâ Darağacında

Ulemâ ile halkın bu şekilde kendisine isyân ettiklerini gören Emîr Hakem, durumun vahametini anlayarak onlara boyun eğdi ve fiillerinden vazgeçeceği havasına girdi. Bu arada ulemâ, Hakem'in bu işi yürütemediğini kararlaştırarak, *Muhammed b. Kasım el-Kureyşî*'yi çağırdılar ve ona biat edeceklerini söylediler. Muhammed b. Kasım,

619 *"Muvatta"*, İmâm Mâlik'in meşhur fıkıh ve hadis kitabı.
620 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 188; İbn Haldun, a.g.e. IV,126.

bunun için birkaç günlük müsaade istedi ve ulemânın niyetlerini Emîr Hakem'e bildirerek, ona biatını tazeledi. Bunun üzerine Emîr Hakem, o toplantıya katılan 72 âlimin isimlerini öğrenerek, onları öldürdü ve sarayının önünde çarmıha astı. Bunun üzerine halk Hakem'den nefret etmeye başladı. [621]

Emîr Hakem'in Tuleytula'daki İhaneti

Hicrî 191 senesinde Emir Hakem, sürekli isyân içerisinde olan Tuleytula Müslümanlarını kandırıp [622] itaat ettirmek için harekete geçti. Önce, *Muvellid*, yâni İspanyol asıllı Müslümanlardan *Amrûs* adında birini onlara vali olarak tayin etti. Emîr Hakem, Tuleytula Müslümanlarına yazdığı mektupta, onları düşündüğü için, onlardan birini kendilerine vali tayin ettiğini söyledi. Çoğunluğu İspanyol Müslümanlarından oluşan Tuleytulalılar, Emîr Hakem'in bu tutumuna çok memnun olup, yatıştılar. Fakat ardından, Emîr Hakem, oğlu Abdurrahman komutasında büyük bir ordu göndererek, Tuleytula Müslümanlarını, ziyâfet bahanesiyle saraya davet ettirdi ve misâfir olarak gelen bütün Müslümanları kılıçtan geçirerek, çukurlara defnetti. Emîr Hakem'in, bu ihânette, Tuleytula ileri gelenlerinden 5000 kişiyi katlettiği tarih kitaplarında rivâyet edilmektedir. [623]

Ve bütün bu katl-i âmlar, güyâ "*nizâm-ı âlem*", yâni "*istikrar*" içindi. Allah'tan başka, hiç kimse, bu kavramların, Müslümanların tarihi boyunca birilerinin çıkarları uğruna suistimâl edilerek ne kadar Müslüman'ın kanına girildiğini bilemez! Dün öyle olduğu gibi, maalesef bugün de böyledir!

621 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 188-189.
622 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 127.
623 Bu iğrenç olayın ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 199-201; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 127.

Yine bu senede, yâni Hicrî 191 senesinde Marde, ardından da Kurtuba Müslümanları ayaklandı. Fakat Emîr Hakem, her iki isyânı da bastırarak binlerce Müslümanın ölmesine sebebiyet verdi. [624]

Müslümanlar arasındaki bu tefrikadan yararlanan Frenk Kralı Lodrik, kezâ bu senede büyük bir ordu hazırlayarak, Endülüs üzerine gelmeye hazırlandı. Fakat bunu haber alan Emîr Hakem, oğlu Abdurrahman komutasında bir orduyu üzerlerine göndererek, Frenk orduları İslâm topraklarına ulaşmadan onları durdurdu ve yapılan büyük savaşta, her iki taraf büyük zayiat vermesine rağmen, kazanan taraf Müslümanların ordusu oldu. [625]

Hicrî 195 senesinde yine Fransızlar kuzeyden İslâm ülkesine saldırarak bir çok kişiyi şehid etmesi üzerine, Emîr Hakem bizzat ordusuyla onların üzerlerine yürüdü ve onları büyük bir bozguna uğratarak, aldığı ganimetlerle Kurtuba'ya geri döndü.

Hicrî 197 senesinde, halkı perişan eden büyük bir kuraklık ve kıtlık oldu. [626]

Emîr Hakem Şaraptan Vazgeçmiyor

Emîr Hakem kendisini şaraba ve eğlenceye öylesine verdi [627] ki, Kurtuba Müslümanları ona tahammül edemez oldular. İş o râddeye ulaştı ki, minârelerden ezân okuyan müezzinler, *"Namaza! Namaza ey sarhoş!"* demeye başladılar. Bunun üzerine Devletin adamları halka işkence ve zulmü artırınca, yine isyân çıktı ve taraflar arasında vuku bulan çatışmalarda yine binlerce Müslüman yok yere öldü. [628] Bütün bunların sebebi, Müslümanların başında bulunan *"Ulu'l-Emr"*in, bir

624 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 201-202.
625 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 202.
626 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 277.
627 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 126.
628 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 298-300.

türlü şaraptan vazgeçmemesiydi. Başka bir deyişle, devlet başkanı keyifle kadehini yudumlasın diye, binlerce insan ölüyordu!

Hicrî 200 senesinde, Endülüs'ün kuzeyinde toplanan Hıristiyanlarla, Emîr Hakem'in gönderdiği Abdulkerim komutasındaki Müslümanlar arasında, günlerce süren ve her iki taraftan binlerce kişinin ölümüne sebebiyet veren bir savaş daha oldu. Savaş, bir nehrin her iki yakasında oluyordu. Nihâyet yağmurlar başlayınca nehir taştı ve ordular birbirinden ayrılıp ülkelerine döndüler. [629]

Hicrî 206. senesinde Emîr Hakem vefat etti. [630]

Değerlendirme

Emîr Hakem, ilk defa düzenli ve ücretli ordu kuran Emîrdir. Ayrıca, sarayında kendisine hizmet eden farklı diller konuşan binlerce köleye sahipti. [631]

Unutulmamalıdır ki, insanların hem iyi, hem de kötü tarafları vardır. Bu manada *"mükemmel insan"* diye bir şey yoktur. Müslümanlar da dahil olmak üzere bütün insanlar *"nâkıs"*tırlar/eksiktirler. Hakem de böyle bir insandı. Kötü huyları yanında, ilme verdiği değer de, inkâr edilemeyecek bir husustur. Nitekim onun zamanında kurulan onlarca medrese/üniversite vardı ki, bu ilim merkezlerinden yüzlerce âlim yetişmiştir. Müslüman medreselerinde sadece Müslümanlar değil, Hıristiyan ve Yahudiler de eğitim görebiliyorlardı. Mesela Papa II. Silvestre zamanında, papazlığın en üst makamını işgal etmiş olan meşhur Papaz Geber, II. Hakem'in açtığı medresede yetişmiş Hıristiyan bir âlimdi. [632] Endülüs'teki İslâm Medeniyeti, Hıristiyanlar tarafından o derecede

629 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 317-318.
630 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 377.
631 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 378.
632 CH.-EUG. Schmidt, Séville, (Henry Peyre tarafından yapılan Fransızca terc. Paris, 1903), s. 5.

benimsenmişti ki, yukarıda söylediğimiz gibi, papazlar dahi Müslüman ilim merkezlerinde yetişiyordu. X. Yüzyılın meşhur Hıristiyan Arşöveki Juan de Séville, İncil tefsirlerini Arapça olarak yazıyordu.[633] Çünkü o zamanın en önemli ilim dili Arapçaydı. Emîr Hakem ilme değer veriyor fakat ulemânın siyasete müdahalelerine tahammül edemiyor, edeni de çok feci bir şekilde cezalandırıyordu.

633 Ay. es. S.6.

II. Abdurrahman (el-Evsat) Dönemi (207-238/821-851)

Emîr Hakem ölünce, onun yerine oğlu Abdurrahman, Emîr oldu.

II. Abdurrahman olarak bilinen bu Emîr, uzun boylu, yakışıklı biriydi. Fakat saltanata geçtiğinde, ülkenin birçok yerinde karışıklıklar sürüyordu. Ve bu karışıklıkların sebebi, maalesef Müslümanlar arasında sürmekte olan makam kapma sevdâsıydı. Nitekim saltanata gelir gelmez, önce kendisine karşı isyan eden akrabalarıyla uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Akrabalarını mağlup edip, tehlikelerini bertaraf ettikten sonra aynı sene Kuzey'deki Galiçya bölgesine karşı cihada çıktı ve büyük bir zaferle Kurtuba'ya döndü. [634]

Müzisyen Ziryâb'ın Endülüs'teki Yenilikleri

Hicrî 206 senesinde, Ziryâb lakaplı Bağdad'lı [635] Ali b. Nâfi', Bağdad'tan ayrılıp Endülüs'e gelerek Emîr Abdurrahman'ın sarayında, onun emrine girdi. [636] Kürt asıllı olduğu rivayet [637] edilen *"muğanni"*, yâni şarkıcı olan bu zat, II. Abdurrahman tarafından iltifatlarla karşılandı. Çünkü o, sadece bir müzisyen değil, aynı zamanda büyük bir âlim ve kültür adamıydı.

634 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 127.
635 Gabriel Martinez-Gros, *Identité Andalouse*, Actes Sud, 1997, s. 230.
636 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 344.
637 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 78.

O dönemde Bağdad, sadece Orta Doğu'nun değil, belki de dünyanın en büyük kültür ve medeniyet şehri hâline gelmişti. Çin'den, Hindistan'dan, İran'dan ilim adamlarını, büyük meblağlar vererek Bağdad'a getiren Hârûn Reşid ve diğer Abbâsî halifeleri, orayı ilmen ve fennen bir cazibe merkezi haline getirmişti. [638]

İşte bunun içindir ki, II. Abdurrahman, Bağdad canibinden gelecek olan her âlime, şaire, müzisyene, sanatkâra kapılarını ardına kadar açıyor, büyük paralar vererek onları istihdam ediyordu. İşte Ziryâb'ın Endülüs'te bu kadar iltifata mazhar olmasının sebebi budur.

Aslında Ziryâb, Bağdad'ta, Halife Hârûn Reşid'in şairi ve şarkıcısı olan İshâk el-Mevselî'nin öğrencisiydi. [639] Bir gün İshâk, öğrencisi Ziryâb'ı Hârûn Reşid'e götürüp takdim eder ve izin verdiği takdirde ud çalıp şarkı söyleyeceğini arzeder. Hârûn Reşid'in izin vermesi üzerine Ziryâb, ustasınınkinden farklı olan uduyla öyle nâmeler döktürür ki, Sultan Hârûn Reşid hayran olur. Bu manzarayı gören İshâk, yâni Ziryâb'ın hocası, öğrencisini kıskanır ve Bağdad'ta kaldığı takdirde kendi itibarının düşeceğini düşünerek Ziryâb'ı, Bağdad'tan uzaklaştırmaya çalışır. Bunun üzerine hocası tarafından öldürülebileceğini anlayan Ziryâb, Bağdad'tan göç ederek Endülüs'e gitmeye karar verir. Ziryâb, Endülüs'e gitmek üzere yol alırken, kendisini Endülüs'e kabul edeceğini taahhüt etmiş olan Endülüs Emîri Hakem ölür ve yerine II. Abdurrahman, Emîr olur. Hakem'in ölüm haberi üzerine Ziryâb geriye dönmek istese de, Endülüs Emîri'nin Yahudi olan şarkıcısı, onu bu fikrinden vazgeçirir ve Endülüs'e götürür. Mamafih yeni Emîr de onu sarayına kabul ederek, himâyesine alır ve kendisine hiç kimseye yapmadığı ihsanlarda bulunur. [640]

638 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fî'l-Endelus*, s. 241. 'Abdulmecid Na'na'î ise, onun Fars yâni İran asıllı olduğunu söylüyor (*Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fî'l-Endelus*, s.246.)

639 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fî'l-Endelus*, s.246.

640 Ayrıntılar için bk. el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, III, 124 vd.

II. Abdurrahman, böyle bir sürecin sonunda Endülüs'e gelen Ziryâb'a özel bir yer tahsis ederek, Endülüslü Müslümanlara hem kültür hem de müzik eğitimi vermesini sağladı.[641] Emîr Abdurrahman ona o kadar değer veriyordu ki, şiirde kendisini yâni Ziryâb'ı hicveden meşhur şairi el-Ğazâl[642]'ı Endülüs'ten sürgün etti.[643] Oysaki Emîr Abdurrahman, el-Ğazâl'ı Rum Kralı'na göndermiş; Rum Kralı da kendisine sunduğu şarabı reddetmesine rağmen fesahatinden, kültüründen, şiirdeki maharetinden dolayı onu taltif etmişti.[644]

İlk defa beş telli udu yapan Ziryâb, aynı zamanda coğrafya ve astronomide büyük bir âlimdi.[645] Sadece musikişinaslığı ile değil, sahip olduğu geniş kültürü ile Endülüs'e büyük bir hizmette bulunmuş, Orta Doğu Müslümanlarının birçok âdet ve geleneğinin Endülüs'te tanınmasına vesile olmuştur.[646] Endülüs'te hiç bilinmeyen Nevruz bayramını da oraya götüren ve her sene kutlanmasına vesile olan, yine müzisyen Ziryâb'tır.[647] Keza Endülüs'te bilinmeyen birçok sebze ve meyveyi, yemek çeşitlerini Endülüslülere öğreten Ziryâb olmuştur.[648]

641 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 344; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 78-79.

642 El-Ğazâl ve II. Abdurrahman dönemindeki diğer şairler hakkında geniş bilgi için bk. 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 245-246.

643 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, II, 260 vd.

644 El-Ğazâl'ın Rum Kralı ve Kraliçesi ile olan macerasının ayrıntıları için bk. el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, II, 258 vd.

645 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, III, 127.

646 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, III, 127-128.

647 Ayrıntılar için bk. el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, III, 127 vd; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 79; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 247.

648 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 81 vd; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, 247.

Hayat Sadece Müzik, Eğlence ve Yemek Değil

Hayatın çarkı her zaman aynı minval üzere dönmüyor. Hayat grafiği o kadar inişli çıkışlıdır ki, insanoğlu kadere teslim olmaya mecburdur. İnsan hayat için uğraş verir amma, hayat her zaman onun istediği gibi sürüp gitmez. Nitekim Hicrî 208 senesinde devletin merkezi olan Kurtuba ve çevresinde meydana gelen kuraklıktan dolayı büyük bir kıtlık oldu ve binlerce insan açlıktan öldü. [649]

II. Abdurrahman iktidara geçer geçmez ordusunu, ellerinde birçok Müslüman esir bulunan Elbe ve Kilâ' bölgelerine gönderdi. [650] Yapılan savaşlarda, Müslüman esirlerin çoğu geri alındı ve çok miktarda ganimetle geri dönüldü. Ayrıca Hicrî 210 senesinde, kuzeyde saldırı ihtimâlleri bulunan Frenkler üzerine ordular gönderdi. Hicrî 212 senesinde Müslüman orduları Barselona'ya, oradan da Cerende'ye kadar ulaştılar. Ve bu senede yağan yağmurlardan oluşan seller, Sarakosta köprüsünü alıp götürdü. Sonradan bu köprü yeniden yapıldı. [651]

Has Ordu

Endülüs Emîri II. Abdurrahman, tıpkı Doğuda, Bağdad'ta olduğu gibi, kendisine has bir ordu teşkil etti. Bu ordu özellikle Kuzey Avrupa'dan satın aldığı kölelerden oluşuyordu ve hemen hepsi atlı idiler. Emîr II. Abdurrahman'ın yabancılardan teşekkül ettirdiği bu atlı ordunu adı *"el-Hars"* (الخرس) olup, sayıları beş bini buluyordu. [652] Muhtemelen ordusunu yabancılardan oluşturma fikrini, Bağdad'ta ordularını yabancı kölelerden oluşturan Abbâsî Halifelerinden almıştı. Bilindiği gibi Abbâsî Halifeleri ordularını yabancı kölelerden ve özel-

649 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 384.
650 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 494, 507.
651 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 408.
652 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 127.

likle Türklerden oluşturuyorlardı.[653] Emîr Abdurrahman'ın ordusunu kuzey Avrupa ülkelerinden seçmesinin sebebi, o sıralarda denizle kıyısı olan bütün Avrupa ülkeleri için olduğu gibi, Endülüs Müslümanları için de büyük bir tehlike haline gelmiş olan *Vikingler*'e karşı koyabilmek içindi.[654] İbn Haldun, bu âdetin ilk defa Emîr Hakem tarafından başlatıldığını söylemektedir.

İçte ve Dışta Karışıklıklar Devam Ediyor

Emîr II. Abdurrahman iktidara geldiğinde ülke içinde yer yer isyanlar oluyordu ve Kuzey'den de sürekli olarak Frenkler devleti sıkıştırıyorlardı. Endülüs'teki toplum yapısı çok farklılık arz ediyordu. Bir yanda, İberia yarımadasının yerlileri olan Müslüman[655] ve gayr-i müslim İspanyollar ile İberia'ya dışarıdan gelmiş, fakat ırkları farklı olan Müslümanlar[656] ki bunlar, Orta Doğu'dan gelmiş olan Arap Müslümanlarla Kuzey Afrika'da İslâm'ı yeni kabul etmiş olan Berberilerden oluşmaktaydı. Diğer yanda da Emîr Hakem'in vefatı üzerine tekrar harekete geçen Fransız ve İspanya'nın diğer Hıristiyanları, isyan etmeyi adeta itiyat haline getirmiş olan Müslüman kabileler, aşiretler, hanedan yakınları vs. vardı.

Onun içindir ki Emîr Abdurrahman sadece Frenkler üzerine ordular göndermiyor, aynı zamanda isyancı Müslümanlarla da uğraşıyordu. Hicrî 219 yılındaki Tuleytula kuşatması, Müslüman isyancıların Emîr Hakem zamanından beri merkeze olan itaatsizliklerinden

653 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 85.

654 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 127; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 86.

655 İspanyol Müslümanlara, "Muvelled" (مولدين, مولد), yâni İspanya'da doğmuş veya "Muste'reb" (مستعرب -Araplaşmış) deniliyordu.

656 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, Beyrut, 1986, s. 206.

kaynaklanmıştı.[657] Tuleytula üzerine bizzat ordusuyla giden Emîr II. Abdurrahman, ancak Hicrî 223 senesinde orada sükûneti sağlayabildi. Bölgede bu iç savaşlardan dolayı, kolay kolay istikrar sağlanamıyordu. Nitekim bu isyâncılardan Mahmud b. Abdulcebbâr el-Mardi senelerce II. Abdurrahman'ı uğraştırdı ve nihâyet Hicrî 225 senesinde bir dağda sıkıştırılarak öldürüldü.[658]

Yine bu senede Emîr Abdurrahman bizzat ordusunun başında olduğu hâlde Galiçya (Cillikiyye) bölgesine kadar gitti ve birçok yeri fethederek, büyük ganimetle Kurtuba'ya döndü.[659] 227 senesinde Erbûne ve Şartaniyye'de yapılan savaşın ilk gününde büyük kayıplar veren Müslümanlara, Allah ikinci günde zafer nasibetti ve savaşı kazandılar.[660]

Hicrî 229 senesinde, Endülüs'ün batı kıyıları, muhtemelen bugünkü Portekiz civarları, tarihçi İbnu'l-Esîr'in, *"Mecusi"*[661] diye tanımladığı ve Kuzey Avrupa'dan gelen korsanların saldırısına uğradı. Korsanlar çok sayıda Müslüman'ı katlettiler.[662] Yapılan savaşlarda her iki taraftan da çok sayıda insan öldü. Korsanlar Sevilla'ya kadar geldikten sonra, Emîr Abdurrahman'ın, hazırladığı ordu ile yardıma gelmesi üzerine tekrar geri püskürtüldüler.[663]

El-Evsat olarak da bilinen II. Abdurrahman, ilmi ve âlimleri seven bir sultan olduğu için kısa zamanda etrafına birçok ilim adamını toplamış ve değişik alanlarda eserler yazılmasına vesile olmuştur.

657 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 444-445.
658 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 410-411.
659 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 516.
660 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 529.
661 Bk. *el-Kâmil*, VII, 16; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 129. Bu korsanlar (Vikingler), İskandinav ülkeleri, Fransa'nın Normandiya bölgesinden ve Danimarka'dan geliyorlardı. Aslında bu Kuzey korsanları sadece Müslümanlara değil, Hıristiyan devletlerine de saldırıyorlardı.
662 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 36.
663 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 17 vd.

II. Abdurrahman zamanında, Hıristiyanlar kitleler halinde Müslüman olmaya başladılar. Bazı Batılı yazarlar, bu ihtida hareketlerini "*asimilasyon*" olarak göstermek istiyorlarsa da [664] gerçek hiç de öyle değildir. Nitekim aynı yazarlar, Hıristiyan ve Yahudilerin, hatta papazların devlet işlerinde çalıştırıldıklarını kaydediyorlar [665] ki, bu husus Müslüman devletinin ne kadar müsamahakâr davrandığını göstermektedir.

Bu dönemde İslâm medeniyeti ve Arapça kültürü öyle bir seviyeye geldi ki, Hıristiyanlar, İncil'i ancak Arapça'ya yapılan tercümelerden öğrenebiliyor; hatta Arapçanın bu ilmî üstünlüğünden dolayı bu Hıristiyanlar, Müslüman eserlerini okumayı, Hıristiyan yazarların yazdıklarına tercih ediyorlardı. [666] *"Bu duruma üzülen Hıristiyan papazları, gerçeği görmek için araştırma zahmetine girme yerine, sadece İslâm ve Hz. Muhammed aleyhinde konuşmayı yeğliyorlardı."* [667]

Hicrî 231. senede Müslümanlar Kuzeybatı İspanya'nın Leon bölgesini fethettiler. [668] Fakat müteakip senede, Endülüs'te çok şiddetli bir kıtlık baş gösterdi. Öylesine ki, açlıktan insanlar ve hayvanlar öldü, ağaçlar kurudu, su olmadığı için ekinlerden de bir hasat elde edilemedi. Bunun üzerine Müslümanlar *"İstiskâ"* [669]ya çıktılar ve Allah inananların dualarını kabul edip, bereketli yağmurları yağdırtarak, bu elim duruma son verdi. [670]

Sicilya Adası Müslümanların Eline Geçiyor

Sicilya adası stratejik açıdan çok önemli bir bölgede bulunuyordu. Doğu ve Batı Akdeniz'i kontrol edebilecek bir noktadaydı.

664 Bk. André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 71-72.
665 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 72.
666 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 72.
667 Ay. es. s. 73.
668 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 24; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 129.
669 "İstiskâ", yağmur duası demektir.
670 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 35.

Müslümanlar Endülüs'ü fethettikten hemen sonra orayla da ilgilenmişler ve bazı bölgelerini zapt etmişlerdi. Müslümanlar önce Palermo'yu, sonra da Siracosa'yı ellerine geçirdiler. Daha sonra da, Hicrî 237'de Yana/D'Anna'yı fethettiler.[671] Bunu duyan Kostantinople/İstanbul tekfuru, hemen Hıristiyanların imdadına bir donanma gönderdiyse de bu donanma, hiçbir varlık gösteremediği gibi içindeki askerlerin birçoğu Müslümanlar tarafından öldürüldü veya esir edildi.[672]

Değerlendirme

Emîr II. Abdurrahman zamanında Endülüs'teki hayat her bakımdan ileri bir seviyeye yükseldi. Hem şer'î, hem de felsefî ilimlere vakıf olan II. Abdurrahman, Endülüs'e büyük bir refah getirdi. Kurtuba'ya su yolları, çeşmeler, kasırlar, hanlar yaptırması yanında Kurtuba büyük camisine de ilâveler yaptırdı.[673] Sadece büyük itina gösterdiği Kurtuba Camisi ile ilgilenmedi[674]; bunun yanında devletin birçok yerinde yeni camiler inşa ettirdi. Sevilla ve Ceyyân'daki camiler bunun en tipik örnekleridir.[675] Ne var ki, bütün bu güzellikler yanında, saltanat sisteminden ve bu sistemden dolayı insanlarda oluşan iktidar hırsından da birçok Müslüman yok yere saltanat kavgalarında canından oldu.

671 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 62.

672 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 63.

673 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 130.

674 Martinez, Maria Jose Guerrero, *Cordoba o la Permanencia en el Tiempo*, s. 154.

675 Bu konuda daha fazla bilgi için bk. 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s.249 vd.

Gizli Memurlar

Emîr II. Abdurrahman, idare ettiği halkın durumunu iyice bilmek için, gizli memurlar kullanıyordu. Bu görevliler[676], fark edilmeden halkın arasına giriyor, muamelelerini yakından takip ediyor, meydana gelen olumsuzlukları da Emîr'e bildiriyorlardı. Bu idari önlem hem halkın refahı, hem de devletin güvencesi içindi.[677]

676 Bu görevlilere "gözler" (و كانت له عيون يطالعونه بأحوال الناس), muhtemelen "Emîr'in gözleri" deniyordu (Bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 127).

677 Ayrıntılar için bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 127.

Emîr Muhammed b. Abdurrahman Dönemi

Hicrî 238 (Miladi 852) senesinde Emîr II. Abdurrahman öldü ve yerine oğlu Muhammed, Emîr oldu.[678] Emîr Muhammed, gayet kibar, halkını seven, ona iyilik eden, ilmi ve âlimleri seven, işlerinde aceleci davranmayan, tedbiri elden bırakmayan bir sultandı.[679]

Bu konudaki rivayetlerin çoğuna göre II. Abdurrahman, kendisinden sonra yerine emîr olarak oğlu Muhammed'i getirmek istediği için onu yanından ayırmıyor, sarayda veya saray dışında yanında tutarak, adeta devletin nasıl idare edildiğini ona gösteriyordu.[680] Nitekim II. Abdurrahman, önemli elçilik görevlerine oğlu Muhammed'i gönderdiği gibi, askeri hareketlerde de ona önemli görevler veriyordu. İşte Muhammed'in, babası II. Abdurrahman'ın yanında olan bu değeri, sayıları hayli kabarık olan kardeşleri arasında kıskançlığa ve iktidar kavgalarına sebebiyet verdi.

Bundan dolayı, onun dönemiyle birlikte Müslümanlar arasındaki fitne ve parçalanma hız kazandı.[681] Her iktidar değişikliğinde, fitne-fesattan zevk alan insanlar, yâni kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutanlar ortaya çıkar ve yeni gelen iktidar onun/onların istediği gibi değilse, hemen aleyhinde propagandaya, onu yıpratmaya

678 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 130; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 251.

679 İbn el-Kûtiyye'den nakleden, 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 258.

680 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 256.

681 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s.253.

ve halkı ona karşı isyana çağırırlar. İşte babasına nazaran hayli pasif olan Emîr Muhammed'e karşı da fitneciler ortaya çıkıp her tarafta isyan fitilini yaktılar. [682]

Emîr Muhammed iktidara gelir gelmez, gerek Kuzey'deki Hıristiyanlar, gerekse isyankâr Müslümanlar ona karşı harekete geçtiler. Bu meyanda, Güney Fransa sahillerindeki Hıristiyan toplulukları bir araya gelerek, oraları geri aldılar. [683] Hatta 239/ 853 senesinde, bizzat kendisi ordunun başına geçerek, İspanya'nın kuzeyindeki Hıristiyanlara karşı cihada gitti.

Devlet içerisindeki karışıklıkları kısmen bertaraf eden Emîr Muhammed, babası II. Abdurrahman'ın hazırladığı deniz kuvvetleri sayesinde, öteden beri Batı İspanya kıyılarında Müslümanları rahatsız eden Norman donanmalarını perişan etti; büyük ganimet elde edildi. [684] Fakat Hıristiyanlardan ziyade, Emîr Muhammed'i meşgul eden sıkıntı, "*Muvelledun*" [685] denen "*dönmeler*"di. Bunlar sureta Müslüman olmuş, fakat her fırsatta devlet içerisinde karışıklıklara sebebiyet veren, isyanlar çıkartan İspanyollardı. Müslüman olmalarına rağmen, milli hüviyetlerini ön plâna çıkarıyor, milliyetçiliklerini, dinlerine önceliyorlardı.

Bunlar yetmiyormuş gibi, Tuleytula'da durmadan isyan çıkıyordu. [686] Buradaki halkın fırsat buldukça ayaklanmalarının sebebi, muhtemelen Tuleytula'nın arazi yapısından, yâni hayli engebeli oluşundan kaynaklanıyordu. Çünkü birkaç km. karelik bir kayalık üzerine kurulmuş

682 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 256.

683 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 61; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 259.

684 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 261.

685 Ayrıntılar için bk. 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 262 vd.

686 Tuleytula ayaklanmalarının ayrıntıları için bk. 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 265-268.

olan Tuleytula'nın dört yanı da Tajo nehriyle çevrili olduğu için orada asayişi temin etmek fevkalade zor oluyordu.

Müslümanlar sadece Tuleytula'da isyan etmiyor, devletin diğer bölgelerinde de yer yer ayaklanmalar oluyordu. İşte bu iç karışıklıklardan dolayı, devlet otoritesi sarsılıyor, Emîr Muhammed, Hıristiyan düşmanlarla mücâdele etmek için gerekli olan mesaiyi, bu isyancılara harcıyordu ki Galiçya bölgesindeki isyancı Abdurrahman'ın ve Saragoza bölgesindeki Ömer b. Hafsun'un isyanları bu kabildendir.[687]

Bütün bu olanlara rağmen, muttaki bir zat olan Emîr Muhammed, hem isyancıların isyanlarını bastırdı; hem kuzeydeki gayr-i müslimlere karşı cihada çıktı; hem de devletini güzel idare etti.

687 Daha fazla bilgi için bk. 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 270 vd.

Emîr Munzir Dönemi (273/275-886/888)

Emîr Muhammed'in uzun ve verimli iktidarından sonra, oğlu el-Munzir'in kısa ve bereketsiz dönemi başladı. Çünkü el-Munzir ne devleti idare edebildi ne de beceriksizliğinden yararlanan isyanlara karşı bir varlık gösterebildi. Denilebilir ki el-Munzir kısa iktidarı boyunca sadece isyancı İbn Hafsûn'la uğraştı. Allah (c.c), her insana farklı hasletler vermiştir. Bunun içindir ki herkes devlet yöneticisi olamadığı gibi, keza herkes sanatkâr da olamaz. Onun için saltanat sistemlerinde, ehil olmayanlar iktidara geldiklerinde devlet işleri aksamaktaydı. Nitekim saltanat sistemi değil, İslâm'ın öngördüğü "*şûrâ*" sistemi esas alınsaydı, devlet yönetiminde fevkalade yetersiz olan el-Munzir değil, bu işe ehil olan birisi getirilir pek çok sıkıntı yaşanmayabilirdi. [688]

688 Emîr el-Munzir'in iktidarındaki ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 65; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 280-286.

Emîr Abdullah b. Muhammed Dönemi (275-300/888-912)

el-Munzir, Hicrî 275 senesinde, isyancılarla savaş hâlinde iken müthiş bir hastalığa yakalandı. Ne o, ne de başkası aniden ölebileceğini akıllarından bile geçirmediği için, el-Munzir kendisine bir veliaht seçmeyi düşünmemiş ve kendi halefini seçmeye fırsat bulamadan savaş alanında ölmüştü.

El-Munzir'in ölümü üzerine başkent Kurtuba'da toplanan istişare heyeti ve vezirler, el-Munzir'in kardeşi Abdullah b. Muhammed'i emîrlik makamına getirdiler. Böylece Emîr Abdullah, veliahtlık sistemiyle değil, şûrâ ile devlet başkanlığına getirilmiş oldu.[689] Fakat saltanat sistemine alışmış ve devleti kendi babalarının malı gibi telakki etmeye başlamış oldukları için yeni Emîr Abdullah'ın kardeşleri ona tahammül edemediler ve isyan ettiler. Bu yetmiyormuş gibi, Emîr Abdullah'ın Sevilla'da vali olarak bulunan oğlu da, amcalarıyla birleşip babasına isyan etti. Fakat Emîr Abdullah, çoğu Muvelledûn/dönme[690] olan bu isyancıların hiçbirine göz açtırmadı ve aldığı tedbirlerle isyancıları teker teker etkisiz hale getirdi. Sevilla'daki isyancı oğlu üzerine de diğer oğlunu gönderdi. Babasının emrinde olup isyan bastırmaya giden oğlu, Sevilla'da kardeşini ve onunla birlikte isyan hareketine katılmış olan amcasını esir aldı. Emîr Abdullah, Ku-

689 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 67; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 286.

690 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 292.

zeydeki isyancılara karşı Hıristiyan Kral Alfons'la antlaşma yaptığı için Sevilla camilerinde tenkit edildiyse de, bu şekilde hareket eden hocaları yakalatıp Afrika'ya sürgün etti. [691]

Özellikle daha önce Emîr Muhammed zamanında başlamış olan Ömer b. Hafsûn isyanı Devlete çok pahalıya mal oldu. [692] Nitekim bu isyanlar Emîr Abdullah'ı o kadar meşgul etti ki, bu isyancılarla uğraşmaktan, devletin diğer işlerine fazla vakit ayıramadı. Daha önce Müslüman olduğunu söyleyen İbn Hafsûn, bilahare irtidâd ettiğini, yâni İslâm'dan çıktığını ilan etmiş; adını Samuel [693] olarak değiştirmiş ve gizli kimliği bu şekilde ayan-beyan ortaya çıkmıştı. Yanında olup kendisine yardım edenlerin çoğu onu terk ederek sonunu hazırlamışlardı. Mamafih İbn Hafsûn, daha Müslüman olmadan önce, kendi toplumu içerisinde sevilmeyen, sevilmediği için de dağlara kaçıp soygunculuk yapan bir eşkıya idi. [694] Hıristiyan olduğunu ilan etmiş olması da, onun gerçekten Hıristiyan olmasından, Hıristiyanlığa inanmış olmasından değil, öyle görünerek Hıristiyanları kendisine müttefik yapma amacına yönelikti. [695] Nitekim bu münafığın fitnesi III. Abdurrahman zamanına kadar devam etti.

Zaten tarih boyunca Müslümanlar gayr-i müslimlerden ziyade, Müslüman gibi görünüp gerçekte Müslüman olmayan münâfıklardan çekmiştir.

691 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 69.

692 Ayrıntılar için bk. 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fî'l-Endelus*, s. 294 vd.

693 Şebâru, 'Usâm Muhammed, *el-Endelus*, s. 152. *Samuel* ismi daha ziyade Yahudiler tarafından kullanıldığı için İbn Hafsûn'un da Yahudi asıllı olma ihtimali vardır. Mamafih merak edenler, onunla ilgili özel bir araştırma yapabilirler. Çünkü bizim teferruatına girmediğimiz bu konuda, kitaplarda çokça bilgi mevcuttur.

694 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 96-97.

695 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 101.

İktidarında büyük bir başarı elde etmiş olan Emîr Abdullah, bu başarısını, şüphesiz kendi kabiliyeti yanında, onun meşhur veziri Ubeydullah el-Ğamerî'ye borçludur.

Emîr Abdullah, vefat etmeden önce, devletteki tedbirini almış ve her yönüyle mükemmel yetişmiş olan torunu Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah'ı veliaht tayin etmişti.

Hicrî 300 yılında Emîr Abdullah vefat edince, veliaht olarak seçtiği Abdurrahman, onun yerine geçti.

III. Abdurrahman Dönemi (300-350/912-961)

III. Abdurrahman dönemi, Endülüs için bir dönüm noktasıdır. Zira Abdurrahman, dedesi tarafından öyle güzel yetiştirilmişti ki, emirlik adayı birçok akrabası varken, dedesi Abdullah hiçbir çocuğunu ya da kardeşini değil, onların gözü önünde bu kabiliyetli genci veliaht seçmişti. [696]

III. Abdurrahman, tıpkı Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmed gibi, iktidarı eline aldığında yirmi yaşlarındaydı. Genç, fakat çok mükemmel yetişmiş bir yöneticiydi. Dedesi Abdullah, onu yetiştirmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmemiş, dinî ve dünyevî bütün ilimleri almasına yardımcı olmuştu. Aslında dedesi Abdullah, onda bu potansiyeli gördüğü için ona ihtimâm gösterdi. Şayet diğer adaylar içerisinde ondan daha kabiliyetlisi olsaydı, şüphesiz onu seçerdi. Ama o, torununda bu geleceği öngördü ve değişik ülkelerden âlimler getirterek yetişmesini sağladı.

III. Abdurrahman'ın bu kabiliyet ve samimiyetini bilen Müslümanlar, onun iktidara gelmesiyle şenlikler yapmaya, bayram etmeye başladılar. Bir Müslüman lider için gerekli olan takva ve kabiliyete öyle sahipti ki, onun gibi veliaht olmak isteyen amcası ve diğer akrabaları da karşı gelmeyerek seve seve kendisine biat ettiler. Bununla da yetinilmeyerek, Endülüs'te ilk defa onun adına, "ان", "*en-*" sıfatlarını

696 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 137.

da ilave ettiler.[697] Ondan önce hiçbir Endülüs emîrine bu sıfatlar verilmemişti. Böylece III. Abdurrahman, *"Halife"* olarak da anılmaya başlandı.[698] Bazı görüşlere göre bizzat III. Abdurrahman, Halife olmaya karar vermiştir.[699] Onu buna iten sebeplerden bir tanesi, Kuzey Afrika'da hüküm süren Fâtımî Devleti'ne karşı olan tutumuydu. Diğer bir sebep de, Abbâsî Halifelerinin, ilk yıllarda olduğu gibi dirayetli olamamaları, devleti güzel yönetememeleri ve Türk kölelerine adeta teslim etmelerindendi.[700] Denilebilir ki, III. Abdurrahman'ın kendisini Kurtuba'da *"Halife"* ilan etmesiyle, İslâm Dünyasında üç Halifenin olduğu bir dönem yaşanmıştır: Bağdad'ta Abbâsî Hilâfeti, Kuzey Afrika'da Şii Fâtımî Hilâfeti (İmâmeti) ve nihayet Kurtuba'da Endülüs Emevî Hilâfeti...

İlk İcraatlar

III. Abdurrahman, ilk icraat olarak, devletin merkezi olan Kurtuba'da asayişi temin etti. Çünkü devletin merkezindeki karışıklıklar, halk arasındaki fitne-fesat devam edecek olursa, o, başkentin dışında cereyan eden isyan hareketlerini bastıramayacak, Kuzey İspanya'da güneye inmek isteyen Hıristiyanlara mani olamayacaktı.[701] Onun için akrabalarından başlayarak, birbirlerine düşman olan herkesi barıştırdı, eskiden olduğu gibi onları birbirlerine kardeş yaptı; Endülüs'te Müslümanların birliğini sağladı.[702]

697 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 353: Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 70; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 110.

698 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 352; Şebârû, 'Usâm Muhammed, *el-Endelus*, s. 161.

699 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 110.

700 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 137; el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 353; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 355.

701 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 108.

702 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 317.

Emîr Abdurrahman, merkezde birliği sağladıktan sonra, büyük bir ordu hazırlayıp, Endülüs topraklarının birçoğunu ele geçirmiş olan âsî Ğalib b. Hafs üzerine gitmeye karar verdi. Tuleytula/Toledo üzerine giden III. Abdurrahman'a dayanamayacağını anlayan isyancı, yerine oğlunu bırakarak Belensiye'ye kaçtı. Emir Abdurrahman, Tuleytula'yı kolaylıkla alacağını bildiği halde, isyancı Ğalib b. Hafs'ın yeniden asker toplayıp isyanına devam edememesi için onun üzerine yürüdü ve her iki tarafın orduları karşılaştılar. İsyancı Ğalib b. Hafs'ın ordusu büyük bir yenilgiye uğradı, her iki taraftan on bine yakın insan öldürüldü. Oysaki her iki tarafta savaşan insanlar Müslüman'dı. Fakat dünya sevdasına kapılmış olan asi, kendi menfaati için bu kadar insanın ölmesine aldırış bile etmiyordu. Emîr III. Abdurrahman ise Müslümanların birliği için savaşıyordu. [703]

Neticede asinin ordusu yenilmesine rağmen, kendisi kaçıp sarp dağlarda saklanmaya muvaffak oldu. [704]

Bu olayı takip eden yıllarda Emîr Abdurrahman, sırasıyla Elvira, Belensiye, Mursiye ve oradan sahil üzerinden Saragoza'ya kadar olan yerleri tekrar Endülüs İslâm devletinin idaresine aldı. Artık her taraftan Emîr Abdurrahman'a itaat heyetleri geliyor, isyancılar kaçacak delik arıyorlardı. Çünkü yeni Emîr Müslümanların birliğini sağlamada gayet ciddiydi ve bu konuda asla taviz vermiyordu.

Bir taraftan isyanları bastırıp Müslümanların birliğini sağlamaya çalışan Emîr Abdurrahman, diğer yandan devletinin ilim, imar ve kültürüne de gereken değeri veriyor, ilim adamlarının tüm ihtiyaçlarını karşılıyordu. Neticede o da bir âlim olduğundan, ulemâyı iyi anlıyordu.

İsyanları bastırma savaşlarına [705] devam eden Emîr, Hicrî 315 senesinde, kırk küsur seneden beri isyancıların elinde bulunan Tuleytula'yı da kurtarıp, oraya kadar olan bütün yerlerde Müslümanların birliğini

703 Sâlim, Abdulaziz, *Târîhu'l Muslimin ve Âsâruhum fi'l-Endelus*, s. 279.
704 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 72.
705 Ayrıntılar için bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 139.

sağlamış oldu.[706] Müslümanların birliğini istemeyen isyancı menfaat düşkünleri yüzünden, 60 küsur sene boyunca İslâm devleti müşriklerle değil, bunlarla uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Bundan yararlanan İspanyolların çeşitli derebeylikleri de, eskiden Müslümanların elinde olan yerleri geri almışlar ve Müslümanların birbirleriyle uğraşmalarından azami derecede istifade etmişlerdir.

Yeni Emîr Abdurrahman'ın âsileri pasifleştirmesinden sonra, âsi Ğalib b. Hafs'ın Leon Kralına kaçan oğlu Ca'fer, mezkûr kralı kandırarak Müslümanlara karşı kendisine yardım etmesi halinde kendisine tabi olacağını ve Müslümanlarla savaşarak onların sahip oldukları yerleri alıp kendi krallığına katacağını söylemiştir. İslâm düşmanlığı ile ün salmış olan Hıristiyan kral da onun bu söylediklerine inanarak Müslüman şehirlerine saldırmış, fakat Emîr Abdurrahman'ın gönderdiği ordu tarafından Hicrî 318 senesinde, bütün askerleri öldürülmüş, kral kaçarak canını zor kurtarmıştır.[707]

III. Abdurrahman'ın ünü o kadar artmıştı ki, bir ara Fatımilere karşı kendisinden yardım isteyen Fas valisine de yardım göndermiş ve Fas'ta hutbe bir müddet III. Abdurrahman adına okunmuştur.[708] Daha sonra Fas'tan vazgeçerek Tanca ve havalisiyle yetinmiştir.

Medinetu'z-Zehrâ Sarayı Yapılıyor

Yaptığı seferler yanında, devlet merkezinin daha güvenli olması gerekçesiyle, III. Abdurrahman Vâdiyu'l-Kebir kıyısında ve dağların eteğinde, Kurtuba'ya nazır bir *saray-şehir* imar etti.[709] Bu minyatür

706 Ayrıntılar için bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 140; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 73.

707 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 74.

708 Ayrıntılar için bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 128; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 75-76; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 122.

709 Şebâru, 'Usâm Muhammed, *el-Endelus*, s. 199; Sâlim, Abdulaziz, *Târîhu'l Muslimin ve Âsâruhum fî'l-Endelus*, s. 407 vd.

şehir öyle bir şöhrete kavuştu ki, havasından, duvarlarında kullanılan mermere; odalarının haşmetinden, kapılarının zarafetine kadar her yönüyle dillere destan olmuş, adeta Cennete benzetilerek, hakkında masallar bile yazılmıştır.[710] III. Abdurrahman bu saray-şehir'e o kadar önem vermiştir ki, inşasında kullanmak için birçok malzemeyi, tâ Bizans'a, yâni İstanbul'a delegasyonlar göndererek getirtmiştir.[711] Bundan yararlanan Bizans Kralı da, Müslümanlardan Hıristiyanlara zarar gelmemesi için bu delegasyonla Halife Abdurrahman'a iyi dilekleriyle birlikte birçok hediye de göndermiştir.[712]

Yüzyıllar sonrasında, hakkında birçok şiir[713] ve anı yazılmış olan Medinetu'z-Zehrâ harabelerini gezerken, Duhan Sûresinin[714] şu ayetlerini hatırlamıştım:

كَمْ تَرَكُوا مِن جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ[715]

Hıristiyanlar Püskürtülüyor

Bir adı da *en-Nâsır/Muzaffer* olan Halife Abdurrahman, samimi olmayan/dönme veya ıstılah adıyla *"Muvelledûn"* denen Müslümanların isyanlarını bastırdıktan sonra, her fırsatta onlara yardım eden

710 Mezkûr saray hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 26; el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 524; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 76-77; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 115 vd.

711 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 380-381.

712 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 137; el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 364 vd; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 124.

713 Bk. André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 119-120.

714 Ayet, 25-28.

715 "Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar, nice ekinler, nice güzel konaklar bıraktılar! Ve zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler! İşte böyledir! Onları başka bir topluma miras bıraktık."

Hıristiyanlara karşı seferlerini sıklaştırdı. Önce Galiçya'nın merkezi olan Semmura üzerine yürüdü. [716]

Halife Abdurrahman en-Nâsır, bilahare Leon ve Kastilya'daki Hıristiyanları büyük bir bozguna uğrattıktan sonra, o muhteşem Endülüs Emevî Devleti'ni kurdu. Halife Abdurrahman öyle bir güce erişti ki, kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp savaşan Hıristiyan kral ve derebeyleri ondan yardım istiyor, onu kendileri için bir hakem kabul ediyorlardı. [717] İberia yarımadasında yaşayan Hıristiyan ve Yahudiler Halife Abdurrahman'a öyle güveniyorlardı ki, hastalarını bile Kurtuba'ya getirip Müslümanların hastanelerinde tedavi ettiriyorlar, Halife de onlara azami derecede yardım ediyordu. [718]

Şehzadelik Fitnesi

Halife ne kadar iyi niyetli ve muktedir olursa olsun, devleti idare sisteminde saltanatı benimsediği müddetçe mutlaka iktidar kavgaları olur, birbirini çekemeyen şehzade adayları diğerlerinin kuyusunu kazmaya çalışır. Nitekim hilâfetinde artık zirveye gelmiş olan Halife III. Abdurrahman, ani bir ölümle karşı karşıya kaldığı takdirde devlet idaresinde bir boşluk olmaması için, 338/949 senesinde, oğlu Hakem'i veliaht tayin etti. Buna tahammül edemeyen ve o makama kendisini daha layık gören diğer oğlu Abdullah ise, bazı fitnecilerin de yardımıyla babasına karşı isyana kalkıştı. Fakat bu konuda asla taviz vermeyen Halife III. Abdurrahman, oğlu Abdullah'a karşı bir askeri birlik göndererek onu ve onu yoldan çıkaran fitnecileri tutsak ederek zindana attı. Zindana atılan Abdullah'ın veliaht olan kardeşi Hakem, kardeşinin affedilmesi için babasına yalvardığı halde babası onu dinlememiş ve ibretiâlem olması için onun cezalandıracağını söylemiş,

716 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 141; el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 355.
717 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 354; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 126.
718 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 126.

sonradan da onu öldürtmüştür.[719] Hatta Halife Abdurrahman, oğlu Abdullah'ı cezalandırınca, suçlu olan oğlunu, adalet için cezalandıran Hz. Ömer'i[720] örnek olarak göstermiştir.[721]

Halife Abdurrahman'ın dedesi, nasıl Abdurrahman'ı liyakatinden dolayı veliaht yaptıysa, Abdurrahman da, çocukları arasında liyakati esas alarak oğlu Hakem'i veliaht tayin etmiştir. Nitekim Halife Abdurrahman, hem kendi çocuklarını, hem de sair Müslümanları yetiştirmek için tâ Diyarbekir'den büyük âlim İsmail b. Kasım Ebû Ali el-Kâlî'yi ve diğer ülkelerden de birçok âlimi Kurtuba'ya getirtmiş[722]; çocukları arasında onların ilminden en çok yararlananın Hakem olduğunu görünce onu veliaht tayin etmiştir.[723]

Mısırdaki Müslüman Sultanlarla Endülüs Çekişmesi

Endülüs'te bu hadiseler cereyan ederken, diğer İslâm ülkeleri olan Bağdad ve Mısır'da da iktidar kavgaları oluyor, Müslümanlar birbirlerinin kanına giriyorlardı. Tıpkı o dönem Avrupa'sında Hıristiyanların kendi aralarında savaştıkları gibi... İşte bu cümleden olarak, Mısır'daki sultanlık ile Endülüs'teki Halife en-Nâsır arasında da üstünlük savaşları olmuş, bu iktidar sahipleri yekdiğerine karşı ordular göndermiş, onların emrinde olan binlerce zavallı Müslüman da, taraflar arasındaki bu üstünlük çekişmelerinde canlarından olmuştur.[724]

Endülüs Kültür ve Medeniyette Dünyanın En İleri Ülkesi

Gerek Müslüman kaynakları, gerekse Batıda kaleme alınmış eserler, haklı olarak, Halife III. Abdurrahman döneminde Endülüs'ün kültür

719 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 143; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 82-83.
720 Hz. Ömer'in bu uygulaması için bk. Diyarbekrî, *Hamîs*, II, 252-253.
721 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 83.
722 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 90.
723 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 91.
724 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 88-89.

ve medeniyette dünyanın en ileri ülkesi haline geldiğini kaydetmektedir. Şehirlerdeki imardan, Vadiyu'l-Kebir nehri boyunca uzanan binlerce yerleşim merkezindeki zirai faaliyetlere; dünyanın her tarafından getirilmiş ulemâ ile kurulan büyük üniversitelerden/medreselerden, ünlü tabiplerin nezaretinde, Endülüs'ün bütün şehirlerine kurulmuş olan hastanelere; rasathanelerden, küçük sanayi fabrikalarına; nehirler üzerine kurulmuş olan muazzam köprülerden, su dolaplarına; barajlardan, dağların dar geçitlerinde yapılan yollara kadar Endülüs diyarı, bütün dünyada yaşanılacak ideal bir coğrafya olarak nam salmaya başlamıştır.[725] Halife Abdurrahman donanmasını o hale getirmişti ki, sahili olan bütün şehirlerde birer tersane ve liman bulunuyordu. Yaptığı en büyük hizmetlerden bir tanesi de, halkın üzerindeki vergiyi en aza indirmesidir.[726]

Halife Abdurrahman ilme o kadar değer veriyordu ki, o zamanların imkânlarıyla şahsi kütüphanesinde 100.000 cilt kitap biriktirmişti. Yüzyıllar sonra Endülüs'ü ele geçiren İspanyollar tarafından bu kitapların tamamı yakılarak yok edilmiştir.[727]

Akıllı liderler, danışmanlarını/vezirlerini seçmesini bilen liderlerdir. İşte Abdurrahman en-Nâsır bunu veliahtken okuduğu kitaplardan öğrendiği için, kendisine yağcılık yapacak kimseleri değil, gerektiğinde kendisini ikaz edecek kimseleri seçti. Özellikle Mûsâ b. Muhammed b. Hudeyr'i kendisine Hâcib, yâni en yetkili danışmanı olarak seçmiş olması büyük bir isabet olmuş, başarılarında, adı geçen Hâcib'in büyük rolü olmuştur. Bu Hâcib'in yanında, bütün Endülüs'e ünleri yayılmış olan vezirleri Abdulmelik b. Cevher ve Ahmed b. Abdulmelik'in de Halife Abdurrahman'ın başarılarında büyük rolleri olmuştur.[728]

725 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 89-90.
726 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 354.
727 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 91.
728 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 356.

II. Hakem Dönemi

350/961 senesi[729] Ramazanının üçüncü gününde Halife III. Abdurrahman vefat etti[730] ve Zehrâ Sarayı'nda, veliahdı olan 47 yaşındaki[731] oğlu Hakem'e biat edildi. Dünya tarihinde çok az devlet başkanı, ya da kral veya imparator, kendisinden sonra gelen halefine bu derecede mükemmel, âbâd, müreffeh ve asayişin berkemal olduğu bir devlet bırakmıştır.

Babasının vefatının ertesi günü kendisine biat edilen II. Hakem'e, halk tarafından "*el-Mustansir bi'llâh*" unvanı verildi.[732] Aynı gün, bir evvelki gün vefat eden Abdurrahman en-Nâsır'ın cenazesi, Medinetu'z-Zehrâ'dan Kurtuba'ya götürülerek orada defnedildi.

Cihâd

Sultan II. Hakem, saltanatının ilk yılını, babası III. Abdurrahman'ın geride bıraktığı devletin sorunsuzluğu nedeniyle Kurtuba'da geçirdi. Fakat ertesi sene, milletin, "*bu sultan korkaktır, cihada çıkmıyor*" dedikodularının önünü kesmek için, askerini toplayarak Leon bölgesine

729 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 144.

730 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 379. Öldüğünde, kendisine ait kısa bir yazı bulunmuştur ki orada, bütün hayatı boyunca sadece 14 günü saadet içinde geçirdiğini yazıyor (el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 379).

731 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 91.

732 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 92; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 385.

kadar gidip oraları fethetti.[733] Bunun üzerine Leon kralı Kurtuba'ya heyetler göndererek barış istedi. Yapılan müzakerelerden sonra barış yapıldı ve II. Hakem, Leon kralına birçok hediyeler[734] gönderdi.

İç isyanlar meselesi III. Abdurrahman zamanında halledildiği, Kuzey'deki Hıristiyanlarla da barış içinde yaşanıldığı için II. Hakem, bütün mesaisini ilim ve irfana ayırarak, Endülüs'ü, döneminin kültür ve medeniyette dünyanın en ileri ülkesi haline getirdi. Dünyanın neresinde olursa olsun, iyi bir âlimin varlığını duyduğunda, çok büyük paralar harcayarak o hocaları getirtir ve onlara değer verirdi. Artık Kurtuba'dan dünyaya ilim kıvılcımları uçuşuyor; Avrupa'nın en uzak ülkelerinden, ilim yapmak isteyenler, hatta papazlar Endülüs'e geliyor, Müslüman üniversitelerinde/medreselerinde tahsil görüyorlardı.[735] Arapça öyle önemli bir hale geldi ki, Hıristiyanlar bile İncil'i Arapça olarak tedris ediyorlardı. Bizzat Halife Hakem'in Medinetu'z-Zehrâ ve Kurtuba'daki şahsi kitaplığındaki kitap sayısı yüz binleri aşıyordu.[736] Halife Hakem'in teşvikiyle, Endülüs'ün bütün şehirlerinde ilim meclisleri kuruluyor ve evlerde cereyan eden bu meclislerde her türlü ilim müzakere ediliyordu. Bu dönemde, daha sonraki asırlarda eserlerinden istifade edilen birçok âlim yetişmiş, günümüze kadar gelen eserler bırakmışlardır.[737] Halife Hakem sadece Müslümanlara ait eserlerle ilgilenmiyor, her türlü ilim onu alakadar ediyordu. Nitekim o bu maksatla, Papaz Gérone'a *"Frenklerin Târihi"*ni yazdırtmıştı.[738]

Halife Hakem sadece kültür işleriyle uğraşmamış, aynı zamanda devletini zamanının en ileri yöntemleriyle organize etmiş; gerek sivil idarede, gerekse askerî alanda birçok yenilikler getirmiştir. Bu bağ-

733 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 144; el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 382.
734 Bu hediyeler hakkında bilgi için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 93-94.
735 Ayrıntılar için bk. el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 385 vd.
736 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 136.
737 Bu ulemâ hak. Bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, IV, 95.
738 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 137.

lamda modern bir ordunun yanında, modern bir donanma da meydana getirmiş ve bu donanma sayesinde Viking korsanlarının saldırılarını durdurmuş; Vikingler Endülüs sahillerine gelemez olmuşlardır.[739]

Endülüs'te hal böyle iken Avrupa'daki Hıristiyan krallıklar birbirleriyle savaşıyor, kendi aralarındaki sorunları halletmek için II. Hakem'den arabulucular istiyorlardı.[740] Hıristiyanların bu perişan durumunu gören, Halife II. Hakem'e yakın olanlardan bazıları, bu durumdan istifade ederek Hıristiyanlara savaş açılmasını teklif ettiklerinde, Halife II. Hakem, Hıristiyanlarla barış halinde olduklarını ve aralarında antlaşmalar imzaladıklarını hatırlatıp onların teklifini reddetmiş ve ders almaları için onlara Kur'an'dan şu ayet-i kerimeyi okumuştur[741]:

وَأَوْفُواْ بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُولًا[742]

Dinî Ahkâmı Uygulamada Tavizsizdi

Halkından uzak durmayan Halife II. Hakem, onların sorunlarıyla ilgileniyor, olumsuz bir durum varsa hemen mani oluyordu. Nitekim bir ara Müslümanlar da gayr-i müslimler gibi şarap içmeyi alışkanlık haline getirince, bu durum Halife II. Hakem'in kulağına kadar gelmiş ve Halife, bütün Endülüs diyarına bir emirnâme göndererek, bu âdetin terk edilmesini, üzüm bağlarının sadece şurup veya yaş ya da kuru üzüm olarak tüketilmesini emretmiştir. Bazı zevat, savaşta şarabın kuvvet verdiği gibi bahaneler ileri sürmüşlerse de, o asla taviz

739 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 133-134; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fî'l-Endelus*, s. 403 vd.

740 Hıristiyan krallarının Halife Hakem'e nasıl tazimde bulunduklarının ayrıntıları için bk. André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 129-130.

741 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 94.

742 "Verilen sözü yerine getirin; çünkü verilen söz sorumluluk gerektirir" (İsrâ Sûresi, 34).

vermemiş; ilâhî emirlere karşı çıkanların şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklarını söylemiştir. [743]

En-Nâsu 'Ala Dini Mulûkihim/ İnsanlar İdarecilerinin Dini Üzeredirler

Bir ülkede devlet yetkilileri nasılsa, halk da ona benzer. Devlet başkanı âlimse ve ilmi teşvik ediyor, âlimlere ilimlerinde yardımcı oluyorsa, o ülkede ilim ve âlim çoğalır; yok böyle değil, zevk-usefa içerisinde yaşıyorsa, o zaman da ülkede ilim yuvaları yerine eğlence yerleri çoğalır, ilme rağbet olmadığı için de halk kütüphanelere gideceğine, eğlence yerlerine akın eder.

İşte, Halife II. Hakem hem âlim olduğu, hem de ilmi teşvik ettiği için, yanında, o asrın en büyük ulemâsı yetişmiştir. [744] Hatta denebilir ki o, asrının en kültürlü devlet adamı idi. [745] Onun döneminde sadece erkekler arasından değil, kadınlar arasından da büyük âlimler, hattatlar, şairler, din ve dil bilginleri yetişmiştir. [746] Dolayısıyla ülke iktidarını ellerinde tutanların dindar olmaları, asla ilmin ilerlemesine mani değildir. İslâm'ı ilme karşı imiş gibi gösterenler, sadece tembelliklerini örtbas etmek için bu hezeyanı bahane olarak ileri sürmektedirler. Ziya Paşa merhum ne güzel söylemiş:

"İslâm imiş devlete pâbend-i terakki
Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı" [747]

743 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 94.

744 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 410 vd.

745 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 135.

746 Bu konunun ayrıntıları için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 96.

747 Mealen, "Devletin kalkınmasına mani İslâm'mış. Daha önce olmayan bu rivayet yeni çıktı."

Halife Hakem zamanında Kurtuba dünyanın sayılı merkezleri arasında yer alıyordu. O devirde orada yapılan ilim hiçbir yerde yapılmıyordu. İlme dayalı ziraat o denli gelişmişti ki, dağlar bile tarlalara dönüştürüldü. Ve günümüzde İspanya dünyanın bir numaralı zeytin ihracatçısı ise, İspanyollar bu imtiyazı Halife III. Abdurrahman ve oğlu Halife II. Hakem'e borçludurlar.

Hakem zamanında bir milyon nüfusa sahip, iki yüz bin haneli Kurtuba'da 80 medrese, yâni üniversite, 600 cami, 50 hastane, 900 hamam mevcuttu. Bütün bunların yanında, Kurtuba büyük camisine de ilaveler yapıldı.[748] Günümüzde hâlâ o ihtişam içindeki tevazusunu muhafaza eden meşhur cami mihrabı da keza II. Hakem tarafından yaptırılmıştır.[749]

II. Hakem zamanında, ilim Endülüs'te öyle bir zirveye çıktı ki, Fransız yazar André Clot'nun çok nefis bir tesbitiyle, adeta *"Kültür, iktidardaydı."*[750] Gerçekten de II. Hakem döneminde, Müslümanlar dinî ilimlerde olduğu gibi ilim ve fende de o kadar ileri gittiler ki, daha sonraki dönemlerde bile o derecede ileri gidilemedi. Endülüs, dünyanın kültür merkezi haline gelmişti.[751]

Halifesi olduğu Endülüs Emevî Devleti'ni, on beş sene mükemmel bir şekilde idare eden II. Hakem, 366/976 senesinde vefat etti ve yerine hiç de kendisine benzemeyen, üstelik de çok küçük olan oğlu Hişâm geçti.[752]

748 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 394 vd; Martinez, Maria Jose Guerrero, *Cordoba o la Permanencia en el Tiempo*, s. 140; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 413.

749 Martinez, Maria Jose Guerrero, *Cordoba o la Permanencia en el Tiempo*, s. 140-141.

750 *L'Espagne Musulmane*, s. 129.

751 Ayrıntılar için bk. 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 407 vd.

752 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 147.

Değerlendirme

Adilane irade ve idaresiyle Endülüs Emevîlerini dünyanın en sayılı kültür ve medeniyet seviyesine çıkaran Halife II. Hakem, ne yazıktır ki selefleri gibi saltanat kuralına uyarak hiç de layık olmayan; layık olmadığı gibi henüz reşit bile olmamış olan oğlu Hişâm'ı veliaht yaparak, ününe gölge düşürmüştür. Oysaki o, isteseydi babası III. Abdurrahman gibi davranabilirdi. Babası Halife III. Abdurrahman, başka adaylar da varken, o bunlardan Hakem'i, yâni en layık olanını seçmiş ve seçiminde isabet etmişti. Nitekim yukarıda gördüğümüz gibi, II. Hakem, tıpkı III. Abdurrahman gibi davranarak ilme sarılmış ve cihadını bu ilmin gölgesinde yaptığı için de ünü bütün dünyaya yayılmıştı.

II. Hişâm Dönemi

Halife Hakem'in vefatından üç gün sonra, oğlu Hişâm'a biat edildi. Ne var ki yeni "*Halife*" sadece on bir yaşında bir çocuktu. Çocuk olduğu için de, elbette ondan bir şey beklenemezdi. Hal böyle olunca da, annesi Sabiha Hanım devletin idaresini ele aldı.[753] Oğlu gibi, kendisinin de devleti idare edemeyeceğini anlayan Sabiha Hanım, fazla gecikmeden kendisine bir Hâcib tayin etti, adı *Muhammed b. Abdullah b. Ebi 'Amir el-Mansûr* olan bu Hâcib, devleti tamamen ele geçirdi ve kendi isteğine uygun bir şekilde yönetmeye başladı.[754] Hatta istibdat diyebileceğimiz bir idare başlattı.[755] Ebû 'Âmir el-Mansûr, aynı zamanda ilk defa sarayda haremağası bulunduran kişidir. Bu haremağaları, özellikle *Slav/Seqalib* kölelerden seçiliyordu.[756]

El-Mansûr, devletin merkezi olan mevcut saraydan uzak olmak ve "*Çocuk-Halife*"yi devlet işine fazla karıştırmamak için Vadiyu'l-Kebir nehri kıyısında yeni bir saray inşa ederek, işlerini oradan yürüttü.[757] Ayrıca el-Mansûr, Kurtuba'nın tarihi camisine de yeni ilaveler yaparak, onu döneminin en büyük ve belki de en güzel camisi haline getirmiştir.[758]

753 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 396; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 99.

754 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 99; 'Abdulmecid Na'na'î, *Târîhu'd-Devletu'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, s. 425 vd; Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, s, 15.

755 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 147.

756 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 147.

757 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 146-147.

758 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 151-156.

Hâcib el-Mansûr'un kabiliyet ve samimiyetinden dolayı, devlet, başında büyük bir Halife varmış gibi idare edilmiş, Galiçya, Kastilya, Leon devletçikleri fethedilerek, daha önceden olduğu gibi tekrar İslâm toprakları arasına alınmıştır. [759] Hâcib el-Mansûr, sadece müstebid devlet adamlığı ile değil, savaş alanında göstermiş olduğu kahramanlığı ile de tarihe geçmiş bir cengâverdir. [760] Onun zamanında, daha önce Müslümanlar tarafından fethedildiği halde Hıristiyanlar tarafından geri alınan Katalanya bölgesi ile Katalanya'nın merkezi olan Barselona [761] tekrar fethedilerek İslâm toprağına katılmıştır. [762] El-Mansûr, Hıristiyanlarla yaptığı savaşlarında öyle başarılı oldu ki, onların korkulu rüyası hâline geldi. [763] Sırf bu korkudandır ki ona *"Le fléau de l'an mil"* (Bin yılının belası) adını vermişlerdi. [764]

el-Mansûr, bir yandan Hıristiyanların korkulu rüyası olurken, öbür yandan da, merkeze isyan edip, Halife Haşim'e biat etmekten vazgeçen Fas eyaleti üzerine, oğlu Abdullah'ı göndermiş; Abdullah da 200 seneden beri Mağrib'de/Fas'ta devam etmekte olan İdrisî hanedanına son vermiş, bir valilikle oraları Kurtuba'ya bağlamıştır. [765]

Halifenin ordusu Mağrib'deki isyanlarla meşgulken, İspanya'nın kuzeyindeki Hıristiyan krallıkları 392/1001 senesinde bir araya

759 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 100; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 138.

760 Onun bu eşi az bulunur vasıfları için bk. el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 403; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 103-104.

761 Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, s. 115.

762 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 105.

763 El-Mansûr, Endülüs tarihi üzerinde çalışan Batılılar yanında o kadar meşhurdur ki, Halife III. Abdurrahman için bile müstakil kitap yazılmazken, el-Mansûr için özel kitaplar kaleme alınmıştır (Bk. Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, Paris, 2005).

764 Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, s. 150.

765 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 106.

gelerek tekrar İslâm Devleti'ne saldırıya geçince, el-Mansûr, Kuzey Afrika'dan yeni dönmüş olan orduyu Hıristiyanlar üzerine sevk etti. Bizzat kendisi de orduyu sevk ve idare ederek düşmana karşı gitmiş ve yapılan savaşta iki taraf da üstünlük sağlayamamıştır. Ancak el-Mansûr yaralandığı ve düşman ordusunun Müslümanlardan kat kat fazla olmasından dolayı askerlerini toplayarak nehrin karşı tarafına geçmiş ve aradaki köprüyü de yıktırarak düşmanın kendilerini takip etmesine mani olmuştur. Savaş bu şekilde neticelenince, katıldığı elli [766] küsur savaştan hep galip çıktığı için kendisine *"el-Mansûr"* denen Abdullah b. Ebi 'Âmir, bu savaşı kazanmadığı için artık kendisine bu unvanı yakıştırmadığını söylemiş ve aldığı yaradan dolayı cihâd yolunda şehid olmuştur. [767] El-Mansûr, Sünnet'e uygun olarak, kanlı, topraklı elbiseleriyle Barselona ile Sarakosta arasındaki bir tarihi şehir olan *Medinetu's-Sâlim* [768] *(Medinaceli)*'de defnedilmiştir. [769] Onu orada defneden Müslümanlar, mezarının üzerine *"Vallahi zaman, senin gibi bu toprakları savunan bir adam görmeyecek"* [770] yazısını yazmışlar; ama o topraklar Hıristiyanların eline geçince, bir papaz o kitabeyi kazıtarak, yerine, *"el-Mansûr 1002'de öldü ve cehenneme defnedildi"* [771] yazısını yazdırdı. İşte böyledir tarih. Ama kim ne derse desin, Mahşer gününde belli olacak kimin haklı, kimin haksız; kimin cennetlik, kimin cehennemlik olduğu...

766 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 147.

767 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 107-109.

768 İbn Haldûn, Kitâbu'l 'İber, IV, 148; Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, s. 131.

769 Sâlim, Abdulaziz, *Târîhu'l Muslimin ve Âsâruhum fi'l-Endelus*, s. 335.

770 Bu kitabenin Fransızca metni için bk. Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, s. 131.

771 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 168.

Fitne Dönemi Başlıyor

El-Mansûr'un vefatından sonra da Halife Hişâm'ın hâlâ sağ olan annesi, *Hâciblik* görevini el-Mansûr'un büyük oğlu Abdulmelik'e verdi ve o da bu görevi hakkıyla yerine getirdi.[772] Fakat önce Halife Hişâm'ın annesi, daha sonra da yeni Hâcib vefat edince, devlet tecrübesiz ve keyf-u-sefaya dalmış olan *"Çocuk-Halife"* ile onun kafadarı olan yeni Hâcib'e kaldı. Bu yeni idareciler elinde devlet işleri sarpa sardı. Bir müddet sonra da Halife Hişâm hastalanarak öldü ve devlet yavaş yavaş bölünmeye doğru yüz tuttu. Çünkü el-Mansûr ehliyetli bir yöneticiydi. O ölünce, onun yerine yine ehliyetli bir yönetici olan oğlu Abdulmelik, Hâcib olmuştu.[773] Abdulmelik de, tıpkı babası gibi, Halife'nin adı geçtiğinde, kendi adını da beraber söyletiyordu. Devlet bu şekilde fiilen el-Mansûr ailesinin elinde olmasına rağmen, Halife Hişam da göstermelik olarak makamında oturuyordu. Altı sene sonra Hâcib Abdulmelik öldü ve yerine kardeşi Abdurrahman geçti. Fakat hâciblikle yetinmeyen Abdurrahman, Emevî Devleti'nin varisi olduğunu ilan etti. Onun bu cüretine karşı bir şey yapamayan Halife Hişam, Abdurrahman'ın bu çıkışına mani olamayıp boyun eğince, 399/1008 senesinde Müslümanlar isyan edip Abdurrahman'ı öldürdüler, II. Hişâm'ı da Halifelikten azlederek onun yerine Muhammed b. Hişâm b. Abdulcebbâr'a, *el-Mehdî* lakabını vererek kendisine biat ettiler.[774] Fakat el-Mehdî de iktidarda fazla kalamadı ve onun yerine *el-Mueyyed Hişâm* getirildi.

772 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 109. Bu olaydan iki yüzyıl sonra, Vadiyu'l-Kebir kıyısında, balıkçılar hala şarkılarında el-Mansûr'u yâd ediyorlardı (Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, s. 132):
En Calatañazor
Perdió Almanzor
El atambor

773 el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 423.

774 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 149-150; el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 426.

Berberler Duruma Hâkim Oluyor

Kuzey Afrika'dan gelen Berber Müslümanlar, kendilerine daha önce zulmedildiğini ileri sürerek Endülüs Emîri el-Mueyyed Hişâm'ın üzerine yürüdüler ve Kurtuba'ya hâkim olarak el-Mueyyed Hişâm'ı öldürdüler. Hişâm'dan sonra iktidara gelenler, bu makamlarını koruyamadıkları gibi, Müslümanlar arasında asırlarca sürecek olan taht kavgalarının başlamasına sebeb oldular.[775]

Maalesef bu taht kavgaları gittikçe daha vahim bir hal aldı ve nihayet Endülüs'te *Tavâif-i Mulûk Dönemi/Beylikler Dönemi* denilen yeni bir dönem başlamış oldu.

775 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 112-128; André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 180 vd.

Tavâif-i Mulûk Dönemi

Adından da anlaşıldığı üzere, Endülüs bu dönemde birçok parçaya bölünmüş, her taife kendi başlarına bağımsızlıklarını ilan ederek beylikler kurmuşlardır.[776] Neredeyse her şehirde bağımsız bir beylik hüküm sürüyor ve bunun tabii sonucu olarak da zaman zaman bu beylikler kendi aralarında savaşıyorlardı. Müslümanlar birbirleriyle savaşıp sayıları azalırken, Kuzeydeki Hıristiyanlar bundan istifade ederek, Müslümanların ellerindeki yerleri almaya çalışıyorlardı. Böylece her gün Müslümanlara ait topraklar azalıyor, Hıristiyan krallıkların toprakları çoğalıyordu. Büyük Endülüs, inişe geçen bir uçak gibi yavaş yavaş küçülüyor, küçülüyordu... Böylece on bir kadar beylik oluşmuştu ki biz bu beylikleri ayrı ayrı anlatıp ayrıntılara girmiyoruz.[777] Müslümanlar bu şekilde parçalanınca, onların küçük beylikleri de işe yaramadı ve sırayla ortadan kalktılar. Öylesine perişan oldular ki, birbirlerine karşı Hıristiyan krallıklarından yardım isteyenler bile oluyordu. Müslümanlar arasındaki bu fitneye sebebiyet verdiklerinden olacak, İbn Haldûn[778] buna "*Berber fitnesi*" demektedir.

Murabitûn ve Endülüs'e Gelmeleri

Murabitûn Devleti, Kuzey Afrika'da 440/1048 yıllarında kurulmuş olan "*tarikat menşeli*" bir devlettir. Başlangıçta küçük gruplar halinde

776 Bk. el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 438 vd.

777 Tevâif-i mulûk hakkındaki detaylar için bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 155 vd; Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 130 vd.

778 *Kitâbu'l-'İber*, IV, 159-161. Ayrıca bk. el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 427.

olan bu tarikat mensupları, gitgide çoğalmışlar ve Müslümanların birliğini tekrar kurmak için harekete geçmişlerdir.

Bu devletin kuruluşunu anlatan tarihçiler şöyle bilgi vermektedirler:

Kuzey Afrika'da birçok kabile yaşıyordu ki bunlardan sadece bir tanesi Müslüman'dı. İşte bu Müslüman kabilenin reisi Yahya b. İbrahim, Hacca gitmek üzere Kayravan şehrinden geçerken, orada bulunan Maliki Şeyhi Ebû Umrânu'l-Farsî ile tanışır ve Hac dönüşü, kabilesindeki cahil Müslümanları eğitmek için talebelerinden birisini talep eder. Şeyh efendi bu teklifi memnuniyetle kabul eder ve Yahya b. İbrahim'in kabilesinde hocalık yapmak üzere, talebelerinden Abdullah b. Yasin adında birini görevlendirir. Bu yeni hoca, Yahya b. İbrahim'in kabilesine gidip hizmete başlar. Fakat bir müddet sonra kabile reisi Yahya vefat edince, cahil Müslümanlar kendilerine dini öğretmeye gelen hocayı aşağılayarak onunla alay ederler. Bunun üzerine o hoca da yanına, arkadaş edindiği birkaç kişiyi alarak bir köşede inzivaya çekilir. Abdullah b. Yasin adındaki bu hocanın etrafındaki öğrenciler/müritlerin sayısı her geçen gün çoğalarak büyük bir kabile haline gelir. Bunlar kendi tekkelerini, *"kale"* manasına gelen *"ribat"* diye adlandırdıkları için bunlara da *"Murabitûn"*, yâni *"kalelerde yaşayanlar"* ismi verilir. İşte bunlar zamanla çoğalarak ve etraftaki kabilelerle savaşarak büyürler ve *"Murabitûn Devleti"*ni oluştururlar.[779]

Günden güne büyüyen Murabitûn Devleti, reisleri Yahya ve Hocaları mezkûr Şeyh Abdullah b. Yasin'in vefat etmelerine rağmen çöküntüye uğramadı; devletin başına geçen *Yusuf b. Taşfin* zamanında Kuzey-Batı Afrika'nın tamamı bu devletin iktidarı altına girdi. İşte bu Yusuf b. Taşfin, meşhur Marrakeş şehrini kurdu[780] ve adı geçen şehir kısa bir süre sonra büyük bir ilim ve irfan merkezi haline getirdi. Bir müddet sora da *Yusuf b. Taşfin*, Marrakeş'i başkent olarak ilan

779 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 156-157.
780 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 158.

etti. Artık büyük bir devletin başında olan Yusuf b. Tafşin, 478/1085 senesinde kendisine *"Emîru'l müminin"* lakabını verdi. [781]

Yusuf b. Taşfîn, kendisini Müslümanların lideri ilan ettikten sonra, Endülüs'te Hıristiyanlar tarafından sıkıştırılan Müslümanların kendisinden yardım talebine müsbet cevap vermeyi vazife olarak kabul etti ve ordusuyla birlikte, yanında Afrika'dan topladığı Arap ileri gelenleri olduğu hâlde İspanya'ya geçti. [782]

Bu sırada İspanya'nın kuzeyinde Müslümanları katlederek, hatta kendisine tabi olmayan Hıristiyanlara da işkence yaparak Galiçya ve Kastilya krallarını da yanına alıp İspanya'yı ve Endülüs'ü idaresi altına almaya çalışan Kral Alfonso, Müslümanlar üzerine gelmeye hazırlanıyordu.

Endülüs'te idareyi eline almış olan Yusuf b. Taşfîn ise Kral Alfonso'ya bir elçi göndererek onu İslâm'a davet etti. Müslüman olmayı kabul etmediği takdirde Müslümanların devletine vergi vermesini, bunu da kabul etmiyorsa savaşa hazır olmasını bildirdi. Kral Alfonso'nun menfi cevap vermesi üzerine yapılan büyük savaşta, Alfonso binlerce ölüyü arkasında bırakarak, yaralı bir şekilde kaçıp canını zor kurtardı. 479/1086 tarihinde yapılan, hakkında birçok şiir ve destan kaleme alınan ve *Zalâka* diye adlandırılan bu savaşta Müslümanlar galip geldiler fakat onlar da binlerce şehit verdiler. [783]

Emîr Yusuf b. Tafşîn, oğlunun Mağrib'de vefat etmesi üzerine, Kuzey Afrika'da işlerin karışmaması için Endülüs'ten Afrika'ya geçti. Fakat onun ayrılması üzerine Müslüman beylikleri tekrar dağıldı ve herkes kendi başına buyruk olmaya başladı.

Mağrib'de bulunan Emîr Yusuf b. Taşfîn, tekrar asker toplayarak, 483/1090 tarihinde Endülüs'e geçti. Fakat onun bu seferki geçişi, maalesef Hıristiyanlara karşı savaşmak için değil, bütün Endülüs'ü kendi idaresi altına almak içindi. Nitekim bu hırsla, teker teker kuşattığı

781 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 158.
782 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 160.
783 Bu savaşın ayrıntıları için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 162-163.

Müslüman şehirlerinde binlerce Müslüman'ın ölümüne sebebiyet verdi.[784] Hatta onun bu ihtirasına müsbet cevap vermeyen bazı Müslüman emirlikler, Hıristiyanlardan bile yardım alıp ona karşı savaşmak zorunda kaldılar.[785]

Saltanat belası budur işte! Allah yolunda cihad bırakılıp, şahsi menfaatler için savaşılmaya başlayınca, Allah onlara hak ettikleri cezayı veriyor ve parçalanıp gidiyorlar. Nitekim bütün Müslüman devletlerinin çöküşü bu yüzden olmuştur...

Neticede Murabitûn Devleti, İspanya'daki birçok beyliği ortadan kaldırarak Endülüs'ün büyük bir bölümüne hâkim oldu. Ondan sonra Endülüs ile Mağrib arasında gidip gelerek devletini idame ettiren Yusuf b. Taşfîn, 500/1106 yılında, oğlu 'Ali b. Yusuf'u veliaht tayin ederek, Kurtuba'dan Mağrib'e hareket etti ve orada hastalanarak Merrakeş'te defnedildi.[786]

Ali b. Yusuf, Mağrib'de kendisi gibi "*melik*" olmak isteyen kardeşiyle mücâdele edip, onu kendisine biat ettirdikten sonra Kurtuba'ya döndü ve babasının yerine Murabitûn Devleti'nin başına geçti. Kısa zamanda babası gibi etrafa hâkim olan Ali b. Yusuf, Hıristiyanların elinde bulunan Tuleytula şehrini muhasara edip tekrar almak istediyse de, adı geçen şehir savunmaya çok müsait olduğundan, kuşatma başarılı olmadı. Fakat dönüş yolunda Madrid (مجريط) ve civarını topraklarına katan Ali b. Yusuf, Murabitûn Devleti'ni, zamanın büyük devletlerinden biri haline getirdi. Fakat iktidar sevdasına düşen Müslümanlar tekrar birbirleriyle uğraşmaya, Hıristiyanlara fırsat vermeye başladılar. Nitekim Murabitûn'a karşı yer yer isyanlar başladı. Bu isyanları fırsat bilen *Muhammed b. Tûmert* adında birisi Mağrib'de ortaya çıkınca, Murabitûn Devleti yavaş yavaş ortadan kalktı.

784 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 172-173.
785 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 175.
786 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 180-181.

Muvahhidûn Devleti (1130-1269)

Muvahhidûn Devleti, Orta ve Kuzey Batı Afrika'da hüküm sürmüş bir Müslüman devletidir.

Bunlara "*Muvahhidûn*" denmesinin sebebi, Allah'ın 99 isminden sadece "الله" (Allah) lafzını kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Muvahhidûn Devleti'nin kurucusu sayılan *Muhammed b. Tûmert* (1080-1130), Kurtuba medreselerinde ilim tahsil etmiş olan ve ilmi seven bir şahsiyetti. Kurtuba'da ilmini tamamladıktan sonra, Hac farizasını edâ etmek için Mekke'ye gitmiş ve bu ibadetini yerine getirdikten sonra da Bağdad'a geçmiştir. Bağdad'ta meşhur İslâm bilgini İmâm Ğazali ile görüşen İbn Tûmert, ona hayran kalmış, ilminden istifade etmiştir. Oysaki o tarihlerde, İmâm Ğazali'nin *İhyâu 'Ulumi'd-din* adlı kitabı Endülüs ulemâsı arasında Ehl-i Sünnet akidesine aykırı görülmüş, Murâbitûn Devleti'nin Meliki İbn Taşfîn tarafından, Kuzey Afrika ve Endülüs'teki tüm nüshaları toplatılmış ve yakturılmıştır. [787]

Bunu duyan İmâm Ğazali, Murabitûn Devleti'nin bu tasarrufundan duyduğu rahatsızlığı Muhammed b. Tûmert'in yanında zaman zaman dile getirmiştir. Zaten Mağrib'de, halk arasında Endülüs'te yeni bir devletin kurulacağı şayiası da yaygın olduğu için Muhammed b. Tûmert, kendisinin gidip bu devleti kurmayı düşündüğünü İmâm Ğazali'ye açmış, o da muvafakat verince Mağrib'e giderek bu düşüncesini gerçekleştirmiştir. [788]

787 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 186.
788 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 186.

Muhammed b. Tûmert, *Maturidî* akidesinin müdafii olan Murâbitûn'a karşı, *Eş'arî* akidesini savunarak imâmetini ilan edip, karşı tarafa savaş açtı ve savaşının meşruiyetini halka Berber dilinde yazmış olduğu akide kitaplarıyla anlatmaya çalıştı. Bununla da yetinmeyen İbn Tûmert, Şi'a mezhebinin "*masum imâm*" akidesini benimseyerek, her asırda bir "*masum imâm*" geleceğini belirtti ve yaşadığı asrın masum imâmının da kendisi olduğunu iddia etti. [789]

Murâbitûn Devleti de ona fırsat vermemek için Endülüs'ten Fas üzerine ordular gönderiyordu. Müslümanların bu şekilde birbirleriyle uğraşmalarından yararlanan Hıristiyanlar ise her gün Endülüs'ün bir bölgesini işgal ediyor, Müslümanların o topraklardaki hâkimiyetleri azalıyordu. [790]

Muhammed b. Tûmert, 1118 yılında, Mağrib bölgesinin Atlas dağlarında yer alan bir kaleyi kendisine merkez edinerek bir Müslüman devleti olan el-Murâbitûn'a savaş açtı. Daha sonra kendisiyle aynı görüşleri paylaşan *'Abdu'l-Mu'min b. Ali el-Kûmî* adında birisiyle beraberce Endülüs'e geçti.

Muhammed b. Tûmert'in ölümü üzerine yerine arkadaşı ve onunla aynı inancı paylaşan *'Abdu'l-Mu'min b. Ali el-Kûmî* geçti. [791] el-Kûmî, İbn Tûmert gibi Kuzey Afrika'daki Müslümanlara karşı açılmış olan savaşı sürdürerek, kısa zamanda Murabitûn'u yendi ve Tlemsen, Merrakeş dahil Libya'ya kadar olan bütün toprakları egemenliği altına aldı. Ne var ki Müslümanlar arasındaki bu savaşlar, Müslümanların

789 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 186; Ayrıca bk. Ibn Khaldûn, Discours sur l'Histoire universelle Al-Muqaddima, Traduction nouvelle, préface et notes par Vincent Monteil, Troisième édition revue, "Thesaurus" SINBAD, Beyrut, 1967, s. 38.

790 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 189.

791 Kendilerine "Muvahhidûn" denen bu devletin halife (!)sinin bizzat adı, itikadıyla çelişiyordu. Nitekim "el-Mu'min", onların kabul etmedikleri "el-Esmâu'l-Husnâ" (Allah'ın güzel isimleri)'dan bir tanesiydi.

İspanya'daki gücünü her gün biraz daha zayıflatıyor ve adeta ülke Hıristiyanların işgaline hazırlanıyordu.

Bununla yetinmeyen 'Abdu'l-Mu'min, Kuzey Afrika'da devletini kurduktan sonra, kendisini Halife de ilan ederek Endülüs'e saldırdı ve oranın da birçok yerini hâkimiyeti altına aldı. Nitekim Endülüs'te zayıflamaya başlamış olan Müslümanlardan birçok yeri almış olan Kastilyalılardan o yerlerin çoğunu geri aldı.

1163 yılında 'Abdu'l-Mu'min ölünce, onun yerine oğlu Yusuf b. 'Abdu'l-Mu'min geçti. Yeni Halife Yusuf, Sevilla'yı merkez edinerek oradan geçen Vâduyu'l-Kebir üzerine bir köprü ve Sevilla'nın büyük camisini yaptırdı. Fakat Sevilla'nın dünyaca meşhur olan ve günümüze kadar varlığını sürdüren minaresini [792], Halife Yusuf'un oğlu el-Mansûr 1183 yılında tamamladı.

El-Mansûr, cihadına devam ederek, Hıristiyanların eline geçmiş olan yerleri teker teker geri almaya başladı; fakat bugün Portekiz sınırları içerisinde bulunan شنترين /*Santarem*'de [793] yapılan meşhur savaşta, surların altında aldığı bir ok yarasıyla şehid oldu (1183) [794].

1195 yılında Hıristiyanlara karşı yapılan *el-Erake* savaşında [795] büyük bir zafer kazanan Muvahhidûn Devleti, Kastilya Kralının Papa'dan yardım istemesi ve Papa'nın bu isteğe icabet ederek 125.000 savaşçı toplatarak Hıristiyanların yardımına göndermesi neticesinde 1212 yılında yapılan *Hisnu'l-'İkâb* savaşında büyük bir yenilgiye uğradı ve bunun sonucunda da gerilemeye başladı. Bundan sonra ne Endülüs'te, ne de Kuzey Afrika'da daha fazla hayatiyetini devam ettiremeyen bu devlet 1269 yılında tarih sahnesinden silindi.

792 İspanyolca adı, *"La Giralda"* olan bu minarenin yüksekliği 96 metre olup, bugün tepesinde maalesef Hilâl yerine Haç bulunmaktadır.

793 İşbu *Şenterin*'de çok ünlü Müslüman âlimler yetişmiş, Şenterin asırlarca Müslümanların bir ilim merkezi olmuştur.

794 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, II, 207.

795 Savaşın ayrıntıları için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, II, 209 vd.

Benu Ahmer Devleti

Endülüs'teki bu son devlet, adını kurucusu Muhammed İbnu'l-Ahmer'den almıştır. Rivayetlere göre İbnu'l-Ahmer, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, Medine'de bulunan Ensâr'ın iki liderinden biri olan Sa'd b. 'Ubâde'nin torunlarındandır. [796]

Hicrî 7. Milâdî 14. yüzyılda, Endülüs'teki Müslümanlar paramparça olmuş, çoğu yerler Hıristiyanlar tarafından geri alınmıştı. Müslüman valiler, durmadan merkeze isyan ettikleri için devlet gitgide parçalanmış, Müslümanlar küçük küçük beylikler hâlinde yaşamaya başlamışlardı. İşte bu sırada ortaya çıkan İbnu'l-Ahmer, Müslümanları tekrar bir araya getirip Hıristiyan tasallutundan kurtarmak için, Gırnata'da yeni bir devlet kurup (629/1231), Müslümanları kendisine tabi olmaya çağırdı. [797] Artık *Benu Ahmer Devleti*, Endülüs'te paramparça olmuş Müslümanların tek sığınağı haline gelmişti. Tekrar Hıristiyanların eline geçmiş olan topraklardaki Müslümanlar, içinde yaşadıkları zulümden kurtulmak için Gırnata'ya, Benu Ahmer Devleti'ne sığınıyorlardı. Özellikle ilim adamları, araştırmalarını sürdürebilmek için Gırnata'ya akın ettiler. Nitekim çok kısa bir zamanda Gırnata büyük bir kültür ve medeniyet merkezi haline geldi.

İbnu'l-Ahmer, adadaki bütün Müslümanları birleştirmek istiyor, fakat menfaati olan valiler ve diğer idareciler ona karşı çıkıyorlardı. Buna rağmen o, büyük bir başarı elde ederek, Kuzey Afrika'daki

796 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 170; el-Makkerî, *Nefhu't-Tîb*, I, 447.
797 İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 170.

beylikleri dahi birleştirmek istedi. Ne çare ki, menfaat grupları ona karşı çıkarak mani oldular, o da tekrar Gırnata'ya döndü. [798]

İbnu'l-Ahmer'den sonra yerine geçenlerin bir kısmı tıpkı onun gibi davranarak devleti saygın bir yere getirdiler. Özellikle 755-760/1354-1358 yıllarında hüküm sürmüş olan V. Muhammed döneminde devlet, gerek ilmî, gerekse askerî yönden fevkalade yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Fakat ondan sonraki dönemlerde, Müslümanlar yeniden iktidar kavgalarını başlattılar. Bu durum Hıristiyanların hoşuna gidiyor, *"Reconquista"*yı/*Tekrar Feth*'i hızlandırıyorlardı.

Müslümanların bu parçalanmışlığından yararlanan Hıristiyanlar da Müslümanların elinde bulunan şehirleri, kasabaları teker teker alıyor ve Benu Ahmer Devleti küçülerek Gırnata'ya kapanıyordu.

Taht kavgaları o raddeye geldi ki, güneye doğru her gün daha fazla ilerleyen Hıristiyanlar bu durumu kendi lehlerine çevirmek için her türlü gayreti sarfediyorlardı.

İşlerin iyice kritik bir safhaya girdiği bir dönemde, Müslümanların Emîri/Sultanı olan Ebû'l-Hasan, cariyesi Fâtıma'nın oğlunu veliaht yaptı. Oysaki gelenek gereği, hanımı Aişe'den olma büyük oğlu Ebû Abdullah [799] es-Sağir'i veliaht yapması gerekiyordu. Bunun üzerine Ebû Abdullah, babasına karşı isyan ederek Gırnata'da büyük bir fitnenin başlamasına sebebiyet verdi. [800] Kendisine isyan eden oğluna karşı daha fazla dayanamayacağını anlayan Emîr Ebû'l-Hasan, Malaga'da vali olan kardeşinin yanına kaçtı. Ebû Abdullah, Müslümanlar nazarında itibar kazanmak maksadıyla ve de annesinin teşvikiyle Kastilyalılara karşı savaşa çıktı. Fakat savaşı kaybettiği gibi, Kurtuba yakınlarında, *Lucena* [801]'da Kastilyalılara da esir

798 Ayrıntılar için bk. İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber*, IV, 171 vd.
799 İspanyol tarihçiler, Ebû Abdullah'a, *"Boabdil"* diyorlar.
800 Ayrıntılar için bk. Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, II, 339.
801 Arapçası, السّسانة.

düştü. [802] Kastilyalılar bu durumdan yararlanmak için, ellerinde esir bulunan Ebû Abdullah es-Sağir'i kullanmak istiyorlardı.

Gırnata dışında Hıristiyanlar büyük bir saldırı için hazırlanırlarken, baba-oğul'un bu şekilde taht kavgası yapmaları Müslüman halkı çileden çıkardı ve hepsi bir araya gelerek babayı da oğlunu da taht-tan indirdiler; onların yerine Ebû'l-Hasan'ın yeğeni Ebû Abdullah ez-Zâğel'i getirdiler.

Ortaya çıkan yeni durumu kendi lehlerine çevirmek isteyen Kastilyalılar, Ebû Abdullah es-Sağir'i harekete geçirdiler. Onların yardımıyla Gırnata üzerine giden Ebû Abdullah es-Sağir ile amcası Ebû Abdullah ez-Zâğel çılgınca bir taht kavgasına giriştiler. Nihayet amca-yeğen, Gırnata'yı kendi aralarında ikiye böldüler. [803] Bundan azamî derecede istifade eden Hıristiyanlar ise, her tarafı yakıp-yıkıp yerleşim bölgelerini tek tek ele geçiriyorlardı. Bunun üzerine Kastilyalılar 1489 yılında ez-Zâğel'i önce antlaşmaya, sonra da ebediyyen Endülüs'ü terk edip, Cezayir'de, Tilemsen'e gitmeye mecbur ettiler. [804]

Müslümanların Endülüs'teki Son Kaleleri Olan Gırnata da Düşüyor

Bu olayları müteakip, Müslümanlar, Gırnata şehrini de teslim etmeye mecbur edildiler. Yapılan antlaşma üzerine Kastilyalılar şehrin anahtarını Müslümanlardan geri aldılar. Sonra da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir antlaşma (!) yapıldı ki Hıristiyanlar bu antlaşmaya hiçbir zaman uymadılar, bilakis ihanet ettiler. Söz konusu antlaşmaya göre: *"Müslümanların güvenlikleri sağlanacak, mallarına dokunulmayacak ve serbestçe ibadetlerini yapabilecekler. Kendi*

802 Abdurrahman el-Hicci, *et-Târîhu'l-Endelusi*, s. 551.

803 el-Hicci, *et-Târîhu'l-Endelusi*, s. 551.

804 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, II, 362; el-Hicci, *et-Târîhu'l-Endelusi*, s. 552.

kanunlarına göre istedikleri gibi yaşayacak ve giyinecekler. Hıristiyanlarla olan adli olaylarda mahkemeler ortak olacak, hâkimler Hıristiyan ve Müslümanlardan seçilecek. Daha önce Müslüman devletine verdikleri verginin aynısını bundan böyle Hıristiyan devletine verecekler. Bütün Müslüman mahkûmlar serbest bırakılacak. Dileyen Müslümanlar İspanya'yı terk edebilecek." [805]

İspanyolların *"Boabdil"* dedikleri Ebû Abdullah, şehrin anahtarını Kastilya Kralı Férdinand'a teslim edip Fas'a doğru yola çıkarken, geride tarihin en büyük soykırımını yaşayacak olan Müslüman kardeşlerini bırakıyordu...

Endülüs Târihinin belki en hazîn olan bölümü kitaplarda şu şekilde anlatılır:

Ebû Abdullah, şehri teslim ettikten sonra, İspanyolların *"Suspiro del Moro"* (Arabın son nefesini verdiği yer) diye adlandırdıkları tepeye çıkıp Gırnata'ya son bir defa bakıp ağlamaya başladı. Yanında bulunan annesi 'Âişe el-Hurre Hanım da, ona şöyle yakındı: *"Ağla! ağla! Eğer aşağıda ülkeni korumak için mertçe savaşsaydın, burada kadınlar gibi ağlamayacaktın!"* [806] Annesinin bu sözlerine Ebû Abdullah şu cevabı verdi: *"Ey anneciğim! Bu felaketlerin benim ve halkın başına gelmesine birinci sebep sen iken, şimdi herkesten evvel beni ayıplayan da sen oluyorsun. Vallahi eğer senin bu sözü söyleyeceğini vaktiyle bilseydim cesedimi Gırnata toprağında bırakıncaya kadar savaşırdım!"* [807]

Hıristiyanlar Gırnata'ya tamamen hâkim olduktan sonra, böyle bir antlaşma yokmuş gibi davranarak, Gırnata'da büyük bir insanlık dramı yaşatıp, Müslümanlara soykırım uyguladılar. Sadece Gırnata'da değil, bütün İspanya'ya yayılmış olan bölgelerde yaşayan Müslüman-

805 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, VIII-XVè siècle, s. 308.

806 Şebâru, 'Usâm Muhammed, *el-Endelus*, s. 291. Çok meşhur olan bu hadisenin değişik versiyonları kitaplarda uzun uzun anlatılır.

807 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, II, 389.

lara karşı İspanyol din adamları ve özellikle Tuleytula/Toledo Arşöveki *Francesco Jimenez de Cisneros* öylesine hüküm-fetvaları verdiler ki, artık hiçbir Müslüman'a İspanyada hayat hakkı yoktu: Ya Hıristiyan olacak, ya derhal İspanya'yı terk edecek, ya da öldürüleceklerdi[808]... Yapılan antlaşmaya uyulmayarak Müslümanlara ihanet edildiği gibi, Hz. İsâ'ya da ihanet edilmişti.

1492 yılında Müslümanlara uygulanan bu zulmün benzeri hiçbir zaman ve hiçbir yerde görülmemiştir. Ne Amerikalıların Kızılderililere, ne Hollandalıların Açe Müslümanlarına, ne Hitler'in Yahudiler'e ve ne de İsrail'in Filistinlilere uyguladığı soykırım, Endülüs'te yapılana benzememektedir... Birkaç haneden oluşan Müslüman köylerinde tavuklarıyla hayatlarını sürdüren kadın ve çocuklara varıncaya kadar, nefes alan hiçbir Müslüman'ı sağ bırakmadılar... Sanki kendi inançlarına göre, Hz. İsâ'nın *"birisi sağ yanağına vurursa, öbür yanağını da çevir"* demesine inat olsun diye, yâni Hz. İsâ'nın insanlara karşı olan merhametine aykırı düşmek için, genç veya yaşlı; kadın veya erkek, insan veya hayvan demeden, Müslüman olan veya Müslüman'a ait olan her şeyi yakıyor, yıkıyorlardı... Bu cahil İspanyolların gözünü öylesine kan bürümüştü ki, Gırnata'da buldukları bir milyondan fazla Arapça kitabı da yakarak imha etmişlerdi.[809]

Ve bu tarihin en büyük cinayetinin fetvasını, Katolik din adamları veriyordu...

Gırnata Müslüman Katliamında İstanbul Fethinin Rolü

İberia yarımadasında saltanat kavgalarından dolayı Müslümanların zayıflayıp, topraklarını Hıristiyanlara terk ettikleri dönemde, Avrupa Hıristiyan dünyasının doğusunda hiç beklenmedik bir hadise cereyan etti: İstanbul Osmanlılar tarafından fethedildi!

808 André Clot, *L'Espagne Musulmane*, s. 310.
809 Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, I, 91.

Öteden beri Hıristiyanların, özellikle de Ortodoksların önemli merkezlerinden biri olan İstanbul'un Müslümanlar tarafından fethedilmesi, Avrupa'yı endişelendirmeye, bu beklenmedik gelişme karşısında tedbirler almaya yöneltti:

1- İstanbul'un fethi, Avrupa'da mezhep çatışmalarından dolayı parçalanmış olan Hıristiyanlarda, bir araya gelme düşüncesini yarattı.
2- Hıristiyan Katolik dünyası, kendileri için tehlikeli gördükleri Müslümanları durdurmak için yeni *"Haçlı Seferleri"* başlatma projelerini görüşmeye başladı.
3- Bu yeni Haçlı Seferleri fikri, Batı Avrupa Hıristiyanlarında, Doğu Avrupa ve özellikle Endülüs'teki Müslümanlara karşı bir *"reconquista"* başlatma stratejisinde düşünce birliği sağladı.

Gerçekten de İstanbul'un Müslümanların eline geçmesi, Avrupalı Hıristiyanları öylesine korkutmuştu ki, hemen harekete geçtiler ve Endülüs'te kalmış olan son Müslüman Devleti Benu Ahmer'e karşı harekete geçtiler.

Daha önce bir araya gelmeyen/gelemeyen Hıristiyan Krallıklar, bu şekilde bir araya gelip saldırıya geçtiler. Onun içindir ki, Benu Ahmer Devleti'nin yıkılışını her ne kadar taht kavgalarına bağlıyorsak da, İstanbul'un fethi üzerine Hıristiyanların birleşmesi olgusu da bu yıkılışın önemli etkenlerinden bir tanesidir.

Müddecir'ler

Gırnata'nın düşmesinden ve İspanya'da İslâmi devlet idaresinin nihayete ermesinden sonraki dönemde, Hıristiyanların uygulamış oldukları *"soykırım"*dan kurtulabilen, fakat herhangi bir İslâm beldesine hicret edememiş olan Endülüs Müslümanları, dağlara çıkıp iki yüzyıl kadar daha hayatiyetlerini sürdürdüler ki bunlara *"Müddecir"* [810] denmekte-

810 Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*, İstanbul, 1315, I, 37; Abdullatif b. Muhammed el-Hamîd, *Mevkifu'd-Devletu'l-Osmaniyyeti*

dir. Fakat maalesef İspanya Hıristiyanları, bu Müslümanlardan yakaladıklarını, ya Katolik olmaya, ya da her şeylerini bırakıp İspanya'yı terk etmeye zorladılar. Her ikisini de yapamayan Müslümanların tamamını kılıçtan geçirdiler. İşte bu süreçte, sayıları binlerle ifade edilen Endülüslü Müslümanların bir kısmı, Osmanlı donanmaları tarafından kuzey Afrika'ya götürüldüler ki, bu konuda özellikle meşhur Barbaros Hayrettin Paşa'nın gayretlerini kaydetmemiz gerekir.

Böylece İspanyollar, Müslümanlar tarafından üç senede fethedilmiş olan Endülüs'ü, sekiz yüz senede geri alabildiler. Ne var ki onlar, Müslümanlar gibi Endülüs'ü imâr edeceklerine, orayı harabeye çevirdiler.[811] Buna rağmen Müslümanların yapmış oldukları eserleri bitiremediler ve bu eserler günümüze kadar geldi. Sanat eserlerine böyle davranan İspanyollar, insanlardan da, yâni Müslümanlardan da hiç kimseyi sağ bırakmadılar. Oysaki Müslüman fatihlerin onlara ne güzel davrandıklarını, bizzat kendi tarihçileri[812] söylemektedirler.

Endülüs-Osmanlı Münasebetleri

Gırnata'nın kesin olarak İspanyolların eline düşmesinden sonra, Endülüs'ün sarp arazilerine yerleşmiş olan Müslümanlar, her halükarda İspanya'daki siyasi konumlarını sürdürmek istiyor, bunun için cihad hareketlerinde bulunuyorlardı. Fakat stratejik ve ekonomik

ticahe me'sâti'l-muslimin fi'l-Endelus, Camietu'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1993, s. 78. Ercüment Kuran, bu kelimenin Türkçede *"Müdeccel"* olarak geçtiğini söylüyorsa da (Bk. Kuran, Ercüment, *Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya Nakli ve Neticeleri*, (*Türk Çağdaşlaşması, Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, Ankara, 1997, Akçağ Yayınları, s. 203), bu konunun uzmanı olan Ziya Paşa *"Müddecir"* kelimesini kullanıyor (Ziya Paşa, *Endülüs Târîhi*, II, 300).

811 Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 38.

812 Mesela bk. Juan Vernet, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, s. 20.

durumları kendilerini savunmaya yetmediğinden, Müslüman ülkelerinden yardım bekliyorlardı. Fakat bazılarının zannettikleri gibi onların esas gayesi, bir yerlere hicret ederek, İspanyolların kendilerine yaptıkları zulümden kurtulmak değil, bilakis İspanya'daki İslâmî varlıklarını sürdürmekti. Bu konuda da sadece Osmanlı Devleti kendilerine yardım edebilecek konumda görünüyor, tabii olarak ondan yardım bekleniyordu. Nitekim Endülüslü Müslümanlar da böyle yaptılar ve yardım almak için Ebû'l-Bekâ'nın meşhur *Endülüs Mersiyesi* ile İstanbul'a bir heyet gönderdiler.

Endülüs tarihi ile ilgilenmiş olan hemen her araştırmacı, özellikle de Endülüs Müslümanlarına karşı yapılanlar konusunda kafa yoranların hemen tamamı, kendilerine şu soruyu sormuşlardır:

- Neden Endülüs Müslümanlarının göz göre göre *Reconquista* denen Hıristiyan mezalimi altında yok olduklarını gören Müslüman devletler, özellikle de Osmanlı Devleti bu konuda bir şey yapmadılar?

Bazı Müslüman tarihçiler, bu konuda Osmanlı Devleti'ni tenkid etmişler ve *"Osmanlılar, Müslüman devletlere yönelik seferler düzenlerken neden İspanya'da Müslümanlara zulüm yapan Hıristiyanlara karşı bir şey yapmadılar?"* şeklinde sitemde bulunmuşlardır.[813]

Şüphesiz bu ve buna benzer görüşlerin, kısmen de olsa haklılık payları vardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Endülüs'e yardım etmemesini eleştirirken, bazı gerçekleri de göz önünde bulundurmak gerekir:

1- Bilindiği gibi, Endülüs'te Müslümanlara karşı son zulümlerin yapıldığı 15. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin başında Fatih Sultan Mehmed bulunuyordu ve İstanbul'u daha

813 Bk. Muhammed Abdullah 'Anân, *Mevkifu'l-Kostantiniyyeti ve bâki el-'âlemi'l-İslâmi min sukûti'l-Endelusi ve âhiru Muslimiha ve emâme'l-ğazvi'l-Urupi lil'âlemi'l-İslâmî 'umûmen*, s. 11. (Abdullatif b. Muhammed el-Hemîd'ten naklen, *Mevkifu'd-Devleti'l-'Osmaniyyeti ticahe me'sâti'l-Müslimin fi'l-Endelus*, s. 127).

yeni fethetmiş olan Osmanlı'nın henüz İspanya sahillerine kadar gidip müdahale edebilecek yeterlilikte bir donanması yoktu.

2- Akdeniz'in bir bakıma kapıları konumunda olan Rodos ve Girit adaları henüz fethedilmediği için mevcut Osmanlı donanmasının bu iki stratejik adayı geçip, Anadolu'ya oldukça uzak olan İberia sahillerine varabilmesi hemen hemen imkânsız gibiydi.

3- Gırnata'nın düştüğü sırada Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Sultan II. Beyazıt, *"saltanat ihtirasıyla"* Avrupa'ya kaçmış olan kardeşi Cem Sultan problemi ile uğraşıyordu.

4- Bazıları, Osmanlı Devleti de kendi bünyesinde bulunan Hıristiyanları koz olarak kullanıp, İspanya'ya, *"sen Müslümanlara zulmedersen, ben de devletimde bulunan Hıristiyanlara zulmederim!"* şeklinde hareket edebilirdi gibi bir düşünceye kapılabilirler. Ancak böylesi bir düşüncenin, İslâmî hiçbir gerekçesi olamaz! Nitekim ne Osmanlı Devleti, ne de ondan önceki Abbâsî ve Emevî devletleri böyle bir tasarrufta bulunmamış, *"zımmî hakları"*na harfiyen riayet etmişlerdir. 1915'te Ermenilere uygulanan *"tehcir hareketi"* gösterilerek itiraz edenlere de şöyle diyoruz: O hareketi yapmış olan Jön Türkler/İttihad ve Terakki, bunu İslâm adına değil, kendi ırkçı düşünceleri adına yaptılar. Nitekim aynı güruh, Ermenilere yaptığı gibi Müslümanlara da zulmedip, onların halifesi olan Sultan II. Abdulhamid'i zorla tahttan indirdiler. Dinimiz İslâm da böyle bir harekete asla müsaade etmez. Birilerinin işledikleri suçlar için başkası cezalandırılamaz.[814] Mamafih bazı kaynaklar[815], Osmanlıların değil, amma Memluk Devleti'nin bu yollu bir tehdidi İspanyollara yolladığı fakat bir fayda sağlamadığından bahsederler.

814 K.K. İsrâ Sûresi, 15. (Kim iman ederek doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmışsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.)

815 Efdaluddin, *Târîh-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz. 4, s.213.

5- Bütün bu olumsuzluklara rağmen, yine de Kemâl Reis komutasında bir donanma Endülüs sahillerine kadar gönderilmiş ve Müslüman ülkelere hicret etmek isteyen Endülüslü Müslümanlara, imkân dâhilinde yardım edilmiştir.[816] Takip eden senelerde de, özellikle Barbaros Hayrettin Paşa[817] tarafından kumanda edilen Osmanlı kuvvetleri kuzey Afrika'ya gönderilerek, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp, İspanyol işgalinden kurtarılmıştır.[818] Akdeniz'e hâkim olup, onu adeta bir göl gibi kullanan Barbaros, daha sonra İspanya üzerine giderek, orada mahsur kalmış olan 70.000 Müslüman'ı Kuzey Afrika'ya geçirmiştir.[819]

Bunun yanında, İspanya'da büyük tehlikeler içinde hayatiyetlerini korumaya çalışan Müslümanlar, Kanuni'den sonra onun yerine geçen oğlu Sultan II. Selim'den yardım istemelerine rağmen, maalesef kendilerine istenen yardım yapılmadı. Kılıç Ali Paşa'nın çabaları da akim kaldı.

Değerlendirme

پرده داري ميكند در قصر قيصر عنكبوت

بوم نوبت ميزند بر طارم افراسياب[820]

Târih, ibret alınmak için hem yazılır, hem de okunur. Yâni sırf eğlence olsun için bir tarih kitabı alınıp okunmaz... Târih ne bir roman,

816 İA, Kemâl Reis mad.

817 İA, Barbaros Hayreddin Paşa mad.

818 Bu konudaki arşiv belgeleri için bk. Abdullatif b. Muhammed el-Hamîd, *Mevkifu'd-Devletu'l-Osmaniyyeti ticahe me'sâti'l-muslimin fi'l-Endelus*, s. 145 vd.

819 İA, Barbaros Hayreddin Paşa mad.

820 Rivayet olunur ki, Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra, Bizans Sarayı'na girince Farsça bu beyti okumuştur:
Kayser'in sarayında perdedar olmuş örümcek,
Baykuş nöbet bekliyor Efrasyâb'ın otağında.

ne de bir hikâyedir. Târih, insanoğlunun, zaman içinde, tatlı, fakat çoğu kez de acı olan bir serüveninden ibarettir. O insanoğlu bazen bir Peygamber, bazen bir ümmettir; bazen bir *"Efendi"*, bazen bir köledir; bazen bir kral, bazen kralın emrinde bir askerdir; bazen zengin, bazen fakirdir; bazen zalim, bazen mazlumdur; bazen katil, bazen maktuldür; bazen gazi, bazen şehittir; bazen mümin, bazen kâfirdir... Fakat ne olursa olsun, bütün insanların değişmeyen ortak bir yanı vardır ki, o da ölümdür... İşte o ölümle başlıyor insanın gerçek tarihi ve bu gerçek tarihe akıştır akıbetimiz... Ölümle ortaya çıkar kimin gerçekten insan olduğu ve kimin insan gibi göründüğü...

Yukarıda arz ettiklerimizi ancak bu zaviyeden okursak anlarız, tâ Arabistan'dan, her şeylerini geride bırakıp, aylar, yıllar sürecek olan Endülüs'te cihada gidenleri...

Bu zaviyeden okursak ancak anlarız yıldırım hızıyla Paris'in 150 km. yakınına kadar cihada gidenleri ve cihadın ruhunu terk edip saltanat sevdasına düşünce de aynı hızla geriye dönüp yok olmalarını...

Müslümanların bütün tarihleri boyunca olduğu gibi, Endülüs tarihi de, saltanat sisteminin ne denli zararlı olduğunu, Allah'ın emri olan *"Şûrâ"*nın terk edilip, Müslümanları çocuk-sultanların emrine verince, müminlerin nasıl *"zarar-dîde"* olduklarını gözler önüne sermiştir...

Bütün milletlerin tarihlerinde olumlu dönemler olduğu gibi, insanlık açısından fevkalade menfi ve olumsuz dönemler de olmuştur. Yukarıda gördüğümüz Endülüs tarihinde de zaman zaman bazı Müslüman idarecilerin İslâm'a ters düşen tasarrufları olduğu gibi, Hz. İsâ (a.s) adına hareket ettiklerini söyleyen Hıristiyanlar da, inandıkları Peygamber[821]'in getirdiği sisteme aykırı birçok tasarrufta bulunmuşlardır. İşte Hıristiyanların, *"Reconquista"*/yeniden fetih diye adlandırdıkları süreçte, insanlık tarihi için bir utanç sahifesi olan *"Engizisyon"*la,

821 Hıristiyanlar Hz. İsâ'nın peygamber değil, Allah'ın oğlu ve teslis inancındaki üçten biri olduğuna inanırlar.

Endülüs'te milyonlarca Müslüman'ı; genç-ihtiyar, kadın-erkek demeden işkence yapa yapa soykırıma tabi tutup, bebeklere dahi hayat hakkı tanımamış olmaları, asla unutulmayacak bir tarih dramı, bir hukuk cinayeti ve tabi dinî açıdan da en büyük günahtır. Üstelik bu günah din adına ve dine ihanet edilerek yapılmıştır... Ama Hıristiyan Batı dünyası, tarihin bu en büyük cinayetlerinden birini daima görmezlikten gelmiş ve öylece görmezlikten gelmeğe devam ediyor. Tıpkı aynı Avrupalıların, aynı dönemde Amerika kıtasına çıkarak, orada milyonlarca Kızılderili'yi yok etmiş olmalarına gözlerini yumup, görmezlikten geldikleri gibi...

Bu değerlendirmeyi maddeleştirecek olursak:

1- Tek gayeleri Allah'ın emri olan İslâm'ı tebliğ etmek olan Müslümanlar, bu vasıflarına sadık kaldıkları sürece, hem tebliğlerini yapmakta muvaffak olmuş, Fransa içlerine kadar fetihler yapmışlar; hem de İspanya'da hüküm sürmekte olan Hıristiyan Devletlerinin zulüm ve işkenceleri altında inleyen milyonlarca Hıristiyan ve Yahudinin bu zulümden kurtulmalarına vesile olmuşlardır.

2- Müslümanlar, esas gayeleri olan *"İ'lây-ı Kelimetullah"*ı bırakıp, taht kavgalarına, iktidar ve saray entrikalarına başlayınca, ya da Allah'a ve insanlara karşı olan sorumluluklarını bir tarafa bırakıp, zevkusefaya dalınca, düşmanları karşısında her gün yenile yenile küçülmüşler ve nihayet İspanya tarihinden silinip yok olmuşlardır.

3- Hz. İsâ adına hareket ettiklerini söyleyen İspanya'daki Hıristiyan Devletler, ortaya attıkları *"reconquista/yeniden fetih"* hareketiyle, Endülüs Müslümanlarına karşı, kadın-erkek, genç-ihtiyar demeden, *"din adına"* tarihin en büyük soykırımını işlemişlerdir.

İşte "*reconquista*" papaz ve krallarının vahşi ve hiçbir dinle bağdaşmayan kararı:

- Ya Hıristiyan olup vaftiz edileceksin veya üç gün içerisinde İspanya'yı terk edeceksin veyahut öldürüleceksin!

Netice:

1- Çok azı müstesna, Müslümanlar vaftiz edilmeyi kabul etmediler.

2- 15. yüzyılın şartlarında, hem de üç gün içerisinde kim İspanya'yı terk edebilirdi? Edemediler.

3- Yukarıdaki iki şartı yerine getirmedikleri için de, Endülüs Müslümanlarından dağlara sığınanlar hariç, tamamı İspanya'daki papazların fetvaları ve Hıristiyan krallarının emriyle soykırıma tabi tutuldular...

Sözümüzü Kur'an-ı Kerim'in şu ayetleriyle bağlayalım:

"Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları, gözlerin (dehşetten) dışarı fırlayacağı bir güne kadar erteliyor." [822]

"Şüphesiz gökte ve yerde hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." [823]

822 K.K. İbrâhîm Sûresi, 42.

823 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 5.

III. Bölüm

Selçuklular

"Ey iman edenler! Size ne oldu da: "Allah yolunda hep birden savaşa çıkın" denildiğinde yere çakılıp kaldınız? Âhiretten (vazgeçip, yalnız) dünya hayatına mı razı oldunuz? Oysaki dünya hayatının faydası, Âhiretinkine göre çok çok azdır. Eğer hep birden (emredilen savaşa) çıkmazsanız, Allah size acıklı bir azapla azap eder ve yerinize başka bir topluluk getirir. Ona hiçbir şekilde zarar da veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir." [824]

Giriş

Konuya, şunun için bu âyet-i kerime ile başladık:

Allah (c.c), biz insanlara gönderdiği dinin sahibi olduğu için, onun korunmasını da üzerine almıştır. Âyet demek istiyor ki, herhangi bir Müslüman kavim, İslâmî esasları uygulamaktan vazgeçer, İslâmî tebliği bir tarafa bırakırsa, Allah bu şerefi başkalarına verir.

Gerçekten de Müslümanların tarihine baktığımızda bu gerçekle karşılaşıyoruz; şöyle ki:

İslâm, önce Arap bir topluma geldi. Abbâsîler zamanında gevşeklik başlayınca, Gazneliler, Harzemşahlar, Endülüs Müslümanları, Eyyûbîler vs. gibi değişik milletlerden oluşan devletler ortaya çıktı ve bu devletler İslâm'a sahip çıktılar. İşte Selçuklular da böyle bir dönemde ortaya çıkan devletlerden biri oldu. Tabii bu demek değildir

824 K.K. Tevbe Sûresi, 38-39.

ki, Selçuklular dört başı mamur bir *"İslâm Devleti"* idi. Tıpkı kendilerinden önceki sultanlıklar gibi, onlar da değişik hanedanlardan oluşan ve bünyelerinde sadece Türkleri değil, birçok başka milleti de barındıran bir devletti.

Abbâsî Devleti'nin sonlarına doğru, biri Doğu'dan gelen Moğollar, diğeri de Batı'dan gelen Haçlılar olmak üzere, Orta Doğu İslâm ülkesi iki büyük felâketle karşılaştı. Vahşette âdeta yarışan bu iki işgal ordusu, tarihte eşine rastlanmayan katl-i âmları gerçekleştirdiler.

Abbâsî Devleti'nin giderek zayıflaması ve Çin hududundan, Atlas Okyanusu'na kadar uzanan bu devletin idare edilmesinin zorlaşması, Müslümanların tarihinde, *"Beylikler Dönemi"* dediğimiz dönemin başlamasına sebep olmuştur.

Abbâsî Devleti'ndeki *"çözülme"*, diğer bölgelere nazaran devlet merkezi Bağdad'a daha uzak olan Kuzey Batı Afrika'da/Mağrib'de başladı.

Mağrib'in yanı sıra, Şark'ta da Müslümanlar paramparça olmuş, herkes kendi başına buyruk bir beylik kurmuştu. Bu beyliklerin en büyükleri, Erat'ta kurulmuş olan *Tahiroğulları*ydı. Ayrıca İran ve Horasan bölgesinde *Saffaroğulları*, Maverâünnehir'de *Samanoğulları*[825], Taberîstan, İrakeyn ve Ermenistan'dan Bağdad'a kadar olan bölgede *Büveyhîler* ve *Gazneliler* kendi bölgelerinde bağımsız beylikler halinde varlıklarını sürdürdüler. (389-555/998-1160)[826]. Bu beyliklerden Gaznelilerin meşhur sultanı Mahmud, Hindistan'a kadar seferler yapmış, birçok ülkeyi İslâm topraklarına katmıştır.[827]

Harzemşahlar ve Selçuklular da bu bölünmüşlüğün ortaya çıkardığı hanedanlardandı.

825 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 148-150.

826 Gazneliler hak. Geniş bilgi için bk. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Târîhi*, TTK, Ankara, 2007.

827 Bu seferler hak. geniş bilgi için bk. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Târîhi*, s. 16-28.

Selçuklu Devleti

Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk, Oğuzlardan *Yabgu*'nun maiyetinde çalışan ve adı *Dukak*[828] olan bir beyin oğludur. Fakat olaylardan anlaşıldığına göre bu bağımlılık, mutlak bir bağımlılık değildir. Nitekim Dukak, bazen Yabgu'ya danışmadan hareket edebilmekteydi.[829]

Selçuk, Dukak'ın ölümünden sonra Oğuzların ordu komutanlığına getirildi. Ne var ki, fazla zaman geçmeden ve Oğuz kraliçesinin girişimleri sonucu, Oğuz hükümdarı Yabgu, onu tasfiye etmenin yollarını aramaya başladı.[830] Ancak Selçuk, Yabgu ile daha fazla birarada kalmanın kendisine zarar vereceğini sezerek, Oğuzlardan ayrılıp, Güney-Batı'ya, İslâm dünyasına doğru gitti ve *Cend* şehrine yerleştikten sonra, oranın valisine haber göndererek Müslüman olmak istediğini bildirdi. Valinin kendisine bir fakih/Müslüman din âlimi göndermesinden sonra da İslâm'ın imân esaslarını öğrenerek maiyetiyle birlikte Müslüman oldu. Selçuk'un Müslüman oluşuyla birlikte, tabii olarak Müslüman olmayan Oğuzlarla arası açıldı; hatta bir Müslüman olarak onlarla savaşmaya karar verdi.[831]

Başka kaynaklara göre Selçuk, 350/961 tarihlerinde, yanında bazı aşiretler olduğu hâlde, *Yabgu* devletinden ayrılarak, Batı'ya göç etmiş ve İslâm Dini'ni kabul ederek, Cend şehrinde Müslümanların emrine girmiştir. Selçuk, devletinin ancak Müslüman oldukları takdirde ayakta kalabileceğini yanındakilere kabul ettirerek Müslüman olmaya karar vermiştir. Bunun için de, Müslümanlara ait şehirlerden, kendilerine en yakın olanın valisinden, İslâm'ı anlatacak "*din adamı*" istemiş ve bu din adamlarının öğretisi doğrultusunda, "*Gök Tanrı*" dinin-

828 Bu Dukak hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 397; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 6 vd.

829 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 8-9.

830 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 13.

831 Ayrıntılar için bk. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 20-27.

den ayrılarak Müslüman olmuştur.[832] Kısa zamanda güçlü şahsiyetini ortaya koyarak, Oğuzlarla ve Müslüman olmayan diğer Türk topluluklarıyla yaptığı savaşlarda galibiyetler elde etmiş, ünlü bir bey olmuştur. Bilahare Cend'ten ayrılarak, maiyetiyle birlikte Samanoğullarının hizmetine girmiştir.[833]

Selçuk'un ölümünden sonra, çocukları, babalarının yerine geçme mücâdelesi verdiler ve neticede Selçuk'un torunları olan Tuğrul Bey'le Çağrı Bey, ailenin yeni reisleri oldular. Kardeşlerden İsrail/Arslan[834] ise, Gaznelilere esir düşmüş ve hapiste iken ölmüştür. Ne var ki onun soyundan gelenler, Selçuklu Devleti yıkılıncaya dek, Tuğrul ve Çağrı beylerin devletlerine düşman olmuşlardır.[835]

Samanoğullarının bünyesinde bulunan Selçuklular, Karahanlılar ile Samanoğulları arasında vuku bulan savaşlarda, Samanoğullarını desteklemiş ve onlara yardımcı olmuşlardır.[836] Bu iki devletin birbirleriyle savaşmaları ve bu savaşlar sonucunda zayıflamaları, Selçukluların işine gelmiş ve kendilerinde müstakil bir devlet kurma fikrinin doğmasına sebebiyet vermiştir.

Selçuk'un ölümünden sonra, ailesi eski vatanlarına dönmek istedilerse de başarılı olamadılar ve Buhara'ya dönmek mecburiyetinde kaldılar. Bu arada Gazneli Mahmûd, Selçukoğullarına haber göndererek, kendisine gelip *hil'at* almalarını teklif etti.[837] Bunun üzerine Selçukluların lideri İsrail, yanındaki beylerle ve birçok hediye ile Gaz-

832 Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, TTK yay., Ankara, 1995, s.16.

833 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 35.

834 Yeni Türk kaynakları, İsrail ile Arslan'ın aynı kelime olduğunu farzettiklerinden, İsrail yerine daha ziyade Arslan kelimesini kullanmışlardır (bk. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 35-36).

835 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 36.

836 Ayrıntılar için bk. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 43 vd.

837 Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK yay. Ankara, 2000) s. 7.

neli Mahmûd'a gitti. Gazneli Mahmûd, Selçukluların güçlü olduklarını öğrenince, İsrail'i (Arslan) tutukladı ve yanında gelen beyleri de gizlice öldürttü. [838]

Gazneli Mahmûd'un ölümünden sonra, iki oğlu Mesut ve Muhammed, saltanat yüzünden birbirleriyle savaştı. Saltanat Mesud'un eline geçince, Selçuklu İsrail'in oğulları babalarını kurtarmak için harekete geçtiler ve her tarafta yol kesip, Horasan'ı birbirine kattılar; geçtikleri yerleri yağmalayıp İsrail'in hapiste olduğu Kalincar kalesine gittiler. [839] Kale hapsinde bulunan İsrail'i kurtarıp kaçarlarken de, kendilerini takip eden kale komutanının askerleri tarafından yakalanıp zincire vuruldular. Ve İsrail/Arslan bu kalede öldü. [840] Fakat Çağrı ve Tuğrul beyler, amcalarının ölümüne kadar onun emrinde kalmışlardır. Arslan'ın ölümünden sonra ise, Selçukluların idaresini fiilen ellerine geçirmiş olan Tuğrul ve Çağrı beyler, Karahanlıların hizmetine girdiler. Çağrı bey, gönderildiği Batı seferinde, Gaznelilerin arazisinden geçerek Ermenistan ve Gürcistan'a kadar gitmiş, büyük başarılar elde ederek geri dönmüştür.

Selçuklular Gaznelileri Yeniyor: Dandanakan Savaşı (1040)

Gaznelilerle Selçuklular arasında senelerce süren savaşlar oldu. Bu savaşları kâh Selçuklular, kâh Gazneliler kazanıyordu. Ve nihayet bu iki beylik, büyük bir savaş için Dandanakan kalesinde karşı karşıya geldiler. Gaznelilerin Sultanı Mesut, kaleye çekilmiş, Selçukluları bekliyordu. Selçuklu ordusu da gelip, karşılarında yer aldı ve

838 Ayrıntılar için bk. Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 21; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 78 vd.

839 Bu tarihî sürecin ayrıntıları için bk. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, s.21 vd.

840 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 89.

kaleyi kuşattı. Kalede susuz kalan Mesut ve yanındaki Türkmenler büyük sıkıntı içinde kaldılar ve nihayet su için kalelerini terk ettiler. İşte bu esnada, Gazne ordusunda Selçuklulara karşı savaşan binlerce Türkmen canından oldu. Meşhur tarihçi Beyhakî bile birçok gaileden sonra canını zor kurtardı.[841] Gaznelilerin lideri Mesut ise durmadan kaçıyor ve bir su arıyordu.

Selçuklularla Gazneli Mesud arasında geçen *Dandanakan savaşı*[842]nda Mesud yenildi ve Selçuklular böylece duruma hâkim oldular.[843]

Bu şekilde Gaznelileri tarihten silen Selçuklular, üzerinde hüküm sürdükleri coğrafyayı da kardeşler arasında pay ettiler. Yâni esas beyin kim olacağı hususunda anlaşamayacakları için, birlikte bir devleti yönetmek yerine, paylaşmayı tercih ettiler.

Hilâfet-Selçuklu Münasebetleri

Bu başarısından sonra Tuğrul Bey, Taberîstan, Deylem, Kirmân, İsfahan ve Rey gibi şehirleri alarak devletinin sınırlarını genişletti.

Takip eden yıllarda da, Abbâsî Halifesi Kâim bi-Emrillâh, Tuğrul Bey'i Bağdad'a çağırdı.[844]

Tuğrul Bey, 454/1062 yılında Halife'nin kızıyla evlenerek[845] aralarında akrabalık bağı oluşturdu ve Buveyhoğullarının Bağdad üze-

841 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 339.

842 Bk. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Târîhi*, s. 75-76.

843 Ayrıntılar için bk. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, I, 336 vd; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, s. 25-26.

844 Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, TTK yay. Ankara, 1999, s. 13.

845 İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut, 1970, I, 553; Hammer, *Târîh*, I, 36; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, s. 45-46.

rindeki hâkimiyetine son verdi.[846] Böylece Halife'yi onların tasallutundan kurtarmış oldu. Artık Bağdad'ın yeni hâkimi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'di.[847] René Grousset'nin tabiriyle Tuğrul Bey, *"Halife'nin dublörü"* (*doubleur du khalife*) haline gelmişti.[848]

Halife'nin, Tuğrul Bey'i Bağdad'ta imdada çağırmasının esas sebebi ise, Ebu'l-Haris Arslan el-Besasîrî'nin[849], Bağdad'a karşı olan hasmane tutumu ve Halife'ye karşı olan saygısızlığıydı. Aslında el-Besasîrî ile Halife'nin arası oldukça iyiydi. Fakat sonradan ne olduysa oldu; araları açıldı. Halife onu gözden düşürmek için, Şiî-Fâtımî Devleti ile ilişkilerini ileri sürdü ve Tuğrul Bey'e de bu yüzden yaklaşıp onu Bağdad'a davet etti; el-Besâsîrî'yi de 444 yılında Bağdad'tan çıkarttı. Tuğrul Bey'in bu şekilde Bağdad'a gelmesi, Türklerin zoruna gitti ve el-Besâsîrî'nin yanında yer aldılar. Bu şekilde güçlenen el-Besâsîrî, yanındaki Türklerle Musul üzerine giderek orayı zaptetti. Bununla da yetinmeyen el-Besâsîrî, Bağdad Sunni Halifesinin inadına hutbeyi, Mısır'daki Fâtımî Halifesinin adına okuttu. Bu sırada Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim'i yakalamak için Hemedân üzerine gidince, bunu fırsat bilen el-Besâsîrî, yanındaki Türklerden müteşekkil ordusuyla Bağdad'a girdi ve Sünnî Halife'yi hapsederek, hutbeyi Şiî Fâtımî Halifesi adına okuttu.[850] Ancak el-Besâsîrî'nin Bağdad'taki hükmü fazla sürmedi ve kardeşi İbrahim'i öldürdükten sonra Bağdad'a dönen Tuğrul Bey tarafından öldürüldü ve Halife hapisten çıkarılarak eski makamına getirildi.

846 Cemâlu'd-Din Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Misra ve'l-Kâhire*, Mısır, Vezâretu's-Sakafeti ve'l-İrşâd, V, 67, 73

847 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 114.

848 René Grousset, *Bilan de l'Histoire*, Paris, 1946, s. 208.

849 Ayrıntılar için bk. Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.13.

850 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 447-448.

Yâni Tuğrul Bey, Bağdad'tan ayrılıp Horasan'a gidince, el-Besasîrî tekrar adamlarıyla Bağdad'a gelip Halife'ye hakaretlerde bulundu ve onu Bağdad'tan çıkararak, Kal'atu'l-Hâdise'ye kapatarak, onun yerine Mustansir Billâh adına hutbe okuttu. Bu olanları duyan Tuğrul Bey tekrar Bağdad üzerine gidip, Halife Kâim Biemrillah'ı yeniden Medînetusselâm'a, yâni Bağdad'a geri getirdi. İsyancı Besasîrî de yakalanarak idam edildi. [851]

Bağdad'a gelen Selçuklu ordusu, kısa zamanda şehre hâkim oldu ve Bağdad'a birçok eser kazandırdı. Ama Selçukluların Müslümanlar açısından kazandırdıkları esas unsur, Bağdad *"Sünni"* halifesinin, Fâtımî baskılarından kurtarılmasına vesile oluşudur. Böylece Hilâfet yeniden güç buldu. [852] "Bu suretle İslâm âlemine giren bu taze ve enerjik unsur sayesinde İslâm [853], tekrar ilk zamanlardaki ruh ve hamlesini kazanarak dört asırlık bir ömürden sonra çökmeye yüz tutan bir medeniyet, bir âlem, daha asırlar boyunca yaşayacak ve ilerleyebilecek bir hayatiyet kazandı." [854] Yıllar, belki asırlardır durmuş olan *"İslâmî fetihler"* Selçukluların gelmesiyle birlikte yeniden başladı. [855]

Ne var ki Tuğrul Bey oldukça mutaassıp bir Hanefi'ydi. Bu inancından dolayı da tuhaf tasarruflara girişti. Nitekim o, Cuma hutbelerinde itikadını kabul etmediği İmâm el-Eş'arî'nin, lanetlenmesini emretmişti. [856] Bu çirkin tasarrufundan vazgeçmesi için kendi-

851 Ayrıntılar için bk. Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 14-15.

852 René Grousset, *les Croisades*, Paris, 1944, s.13; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 47.

853 Osman Turan, burada, İslâm için "din" yerine, "ideoloji" kavramını kullanarak büyük bir yanlışlık yapmıştır. Çünkü İslâm bir ideoloji değil, bir dindir.

854 Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, 4. Baskı, İstanbul, 1998, s. 16; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, s. 40 vd.

855 René Grousset, *L'Epopée des Croisades*, s. 3.

856 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 54.

sine müracaat edildiyse de o bunları reddetti ve İmâm El-Eş'arî'yi lânetlemeye devam etti. [857]

25 sene hüküm süren Tuğrul Bey'in çocukları olmadığı için, Rey şehrinde [858], yetmiş küsur yaşında vefat edince yerine yeğeni Alparslan geçti. [859]

857 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 55.

858 'İmâduddîn Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 198; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 73.

859 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 183.

Alparslan Dönemi

Saltanatı Tuğrul Bey'den devralan Alparslan, saltanatını güçlendirmek için, akrabalarından kendisine rakip olabilecekleri ortadan kaldırmayla işe başladı.[860] Önce amcası Tuğrul Bey'in veziri olan Amîdu'l-Melik'i öldürterek bu tehlikeyi bertaraf etti.[861]

Alparslan, Amîdu'l-Melik'i bertaraf ettikten sonra Herat'ta bulunan amcası Yağbu üzerine yürüdü. Amcasını ele geçiren Alparslan, onu etkisiz hâle getirerek, kendisine ikramlarda bile bulundu.

Alparslan, amcası Yağbu'dan sonra, kendisine isyan etmiş olan kardeşi[862] Kutulmuş[863] üzerine yürüdü. Yapılan savaşta çok insan öldü ve Kutulmuş kaçarak kurtuldu. Fakat bir müddet sonra kaçtığı kalenin yakınında ölü olarak bulundu.[864] Bu Kutulmuş, Konya, Aksaray ve Malatya Selçuklularının atalarıydı.[865]

Alparslan'ın Saltanatı

Selçuklular arasında ilk defa *"Sultan"* lakabıyla anılan[866] Alp

860 Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 10-11.

861 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 184.

862 *İslâm Ansiklopedisi*, *Nizâm al-Mulk* maddesi.

863 Bazı eserlerde "Kutalmış" olarak geçer. Bk. Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 10.

864 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 184-185; İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 553. Mahmûd-i Aksarayî'ye göre ise, kaçınca atından düştü ve Alparslan'ın askerleri tarafından öldürüldü, (bk. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 11).

865 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 185.

866 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 92.

Arslan (455-465/1063-1072), 1064 yılında Kars ve Ani'yi fethettikten[867] sonra, Bizans'a karşı yeni bir cihad hareketi başlatarak, Gürcistan ve Suriye'nin kuzeyini devletinin sınırlarına kattı.

463/1070 senesinde Halep'te Halife *el-Kâim bi Emrillâh* ve Alparslan adına hutbe okundu. Bunun sebebi de, Haleb Müslümanlarının, yeni kurulan bu devletten çekinmeleriydi.[868] Nitekim çok geçmeden Alparslan ordusuyla Halep'e geldi. Haleb Valisi Nasr b. Mervân, Alparslan'ı şehir dışında karşılayarak, yüz bin Dinar hediye etti. Fakat bunun başka yerlerden toplandığını anlayan Alparslan verilen parayı reddetti.[869]

Halep'ten sonra Diyarbekir üzerine giden Alparslan, oranın, aşılması çok zor bir yer olduğunu anlayarak, sadece bereketinden yararlanmak için ellerini surunun üzerine, sonra da göğsüne sürdü.[870] O dönemde, Mervanî Kürt Devleti'nin elinde bulunan Diyarbekir'ı almayı gözüne kestiremeyen Alparslan, oradan Urfa'ya gitti. Fakat orayı da alamadı.[871]

Sultan Alparslan Halep'i zapt etmekten vazgeçip Mısır üzerine gitmeye hazırlanırken, Bizans Kralı *Diyojen*, kendisine bir mektup göndererek, Ahlat ve Malazgirt'in kendisine bırakılmasını istedi. Alparslan, bu teklifi kabul etmeyerek Mısır seferinden vazgeçti ve yönünü Doğu Anadolu'ya çevirdi.

Bu sıralarda, Müslümanlar tarafından fethedilmiş olan yerleri geri almak isteyen Bizans Kralı Romen Diojen (Romain Diogène)[872],

867 René Grousset, *les Croisades*, s.13.
868 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 63.
869 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 64.
870 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 64.
871 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 64.
872 Mahmûd-i Aksarayî'de, *"Ermiyanos"* (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 12), 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî'de ise (*Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 206), *"Ermanus"* olarak geçer.

emrinde Rum, Frank, Rus, Peçenek, Gürcü, Çerkes ve başka kavimlerden[873] 100.000 kişilik bir ordu ile Doğu Anadolu üzerine yürüdü ve Erzurum'u aldı.[874] Diyojen, sadece Müslümanlar tarafından fethedilmiş toprakları geri almakla yetinmemeyi, o bölgelerdeki bütün camileri de kiliseye çevirmeyi planlıyordu.[875]

Târihçi İbn Kesîr'in rivâyetine göre[876], Arapça adı Ermanus veya Ermiyanus olan Diojen'in ordusunda sayıları oldukça kalabalık olan bir papaz grubu da vardı.

Romen Diojen'in Doğu'ya hareketini duyan Alparslan da oraya doğru hareket etti.[877] Önce Hoy'a, oradan da Malazgirt'e vardı. Halep'ten Malazgirt'e kadar olan bu güzergâhta, Erzen[878], Bitlis yoluyla Ahlat'a geldi. Bu güzergâhta, özellikle Mervanîlerin elinde bulunan Âmid/Diyarbekir'dan, 10.000 kadar Kürt de Alparslan'ın ordusuna katıldı.[879] Müslümanların sayısı 50.000, Bizans ordusunun sayısı ise 300.000'e baliğ oldu.[880] Arada bu kadar büyük kuvvet farkı olunca, Alparslan askerini düşünerek Bizans İmparatoru'na barış

873 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 206-207; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 187; İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 563; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.33.

874 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 65.

875 Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, s.60.

876 Bk. *el-Bidâye*, XII, 134.

877 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 49.

878 *"Erzen"*, bugün harabe bir şekilde olup, Beşiri ile Kurtalan ilçeleri arasında, Beşiri Çayı'nın güney kısmındaki ovada kurulmuş olan kadîm bir şehirdir.

879 Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 7. Baskı, İstanbul, 1998. s. 178.

880 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 206; Osman Turan, bu sayıyı 200.000 (*Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 179), Târîhçi Hammer ise, bu sayıyı 100.000 olarak vermektedir (Bk. *Târîh*, I, 37).

teklifinde bulundu.[881] Fakat Bizans İmparatoru, Alparslan'ın elçileriyle alay ederek, İsfahan'a kadar olan bütün toprakları alacağını, barış görüşmelerini Rey'de yapacağını söyledi.[882] Bununla da yetinmeyen Diyojen, barış için ilk şart olarak Rey şehrinin verilmesini istedi. Bu ise Alparslan'a hakaretti.[883] Hattı zatında Bizans ordusu karmakarışık bir durumda olup, askerin çoğu birbirinden nefret ediyorlardı. Üstelik Rum ordusu içerisinde, Alparslan'a yardımcı olacaklarını bildiren grupların olduğu ve Alparslan'a bu konuda mektuplar yazdıkları rivâyeti de ortalıkta geziyordu. İmparator bunu bildiği hâlde, zafer naraları atıyor, Müslümanları bitireceğini ilân ediyordu.[884] Alparslan, Romen Diojen'in bu barış isteğine olan red cevabını, 24 Ağustos 1071 günü alınca çok üzüldü. Çünkü gerçekten kuvvetler arasında çok büyük bir nisbet farkı vardı. Müslümanların tek ve güzel avantajları, yekvücut olmaları, Allah için seve seve savaşmalarıydı. Bizans ordusundaki birçok komutan ise, zorla savaşa getirilmişti.[885]

Malazgirt Savaşı

Alparslan, hem ölümü göze aldığından, hem de savaşta kendilerine bir zarar gelmemesi için, hanımını, çocuklarını ve veziri Nizâmu'l-Mulk'ü, Hemedân'a gönderdi.[886] Alparslan, bu hareketiyle bir bakıma devleti Nizâmu'l-Mulk'e teslim etmiş oluyordu.

881 Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 34; Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 180.

882 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 208; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 34; Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 180.

883 Hammer, *Târîh*, I, 37.

884 Ay. es s. 180-181.

885 Ay. es. s. 180.

886 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 65.

İki ordu birbirine yaklaşınca, askerinin azlığından dolayı savaşmakta tereddüt eden Alparslan'a, Buharalı Hocası Ebû Nasr Muhammed b. Abdilmelik şöyle dedi:

- Sen öyle bir din için savaşıyorsun ki Allah, bu dinin diğer bütün dinler üzerine zafer kazanacağını va'dediyor! Umarım ki Allah bu fethi senin isminle yazar! Onlara, Cuma günü namazdan sonra, hatiplerin minberlerde zafer için mücahidlere dua ettikleri bir sırada saldırıyı başlat! [887] Bil ki bu dua, kabul olunmaya çok yakındır! [888]

Bağdad'taki Halife de, İslâm ülkesini yok etmek üzere saldırıya geçmiş olan Rum ordusuna karşı çıkan Alparslan ve yanındaki mücahidler için bütün camilerde okunmak üzere bir dua metni gönderdi. O dua metninde şöyle deniyordu:

"Allah'ım! İslâm'ın sancaklarını yükselt ve hayatlarını sana kulluk için esirgemeyen mücâhidlerini yalnız bırakma; Alparslan'ı düşmanlarına karşı muzaffer kıl ve askerlerini meleklerin ile teyid eyle; zira o senin rızanı kazanmak için varını, canını ve her şeyini fedadan sakınmıyor; o senin yolunda ve dininin üstünlüğü için nasıl cihâd ediyorsa sen de onu öylece koru; düşmanlarını kahret!" [889]

Savaş Başlıyor

26 Ağustos [890] 1071 Cuma günü savaş anı yaklaşınca Alparslan ağlamaya başladı. O ağlıyor, yanındakiler de ağlıyordu. [891] Sonra hep beraber dua etmeye başladılar. Duadan sonra Alparslan yanındakilere şöyle hitap etti:

887 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 208; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 134.

888 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 66; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.34.

889 Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 181-182.

890 Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 187.

891 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 66.

- Kim savaşmak istemiyorsa, çeksin gitsin! Artık burada emreden, ya da meneden bir Sultan yoktur! [892]

Bu sözlerinden sonra, elindeki okları ve yayı atıp, kılıç ve kalkanını aldı. Sonra atının kuyruğunu bağladı. Askerleri de onun yaptığını yaptılar. [893] Atının kuyruğunu bağladıktan sonra, beyaz bir elbise giydi ve,

- Ölürsem bu benim kefenimdir! dedi.

Bundan sonra da, Allah için yere secde edip yüzünü toprağa sürdü ve zafer için Allah'tan yardım istedi [894]; ardından da askeriyle birlikte hücuma geçti. Savaş yeni başlamıştı ki, Müslümanlar üzerine büyük bir toz rüzgârı esmeye başladı. Ne Alparslan, ne de askerleri gözlerini açamıyorlardı. Neredeyse hepsi kör olacaklardı. Bunun üzerine Alparslan atından yere atlayıp yüzünü toprağa koyarak, gözyaşlarıyla Allah'a yalvarmaya başladı:

"Yâ Rabbi Sana tevekkül ettim ve bu cihad sebebiyle sana yaklaştım, senin azametin önünde yüzümü topraklara sürdüm, ciğerimin kanıyla boyandım, gözlerimden kan boşanıyor, eğer bu dilimle söylediğim sözlerim kalbimdeki düşüncelerime uygun değilse beni, yanımdaki yardımcılarımı ve kölelerimi helâk et, eğer kalbimdeki düşüncelerimi bu dilimle söylediğim sözlerime uygun bulursan düşmanlara karşı yaptığım bu cihadda benden yardımını esirgeme, her müşkili bana kolay yap!" [895]

892 Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 34.

893 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 208; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 66; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 34.

894 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 66; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 134.

895 Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 35.

Allah, Alparslan'ın bu samimi duasını kabul etti ve tarihin en büyük meydan muharebelerinden birisi cereyan etti. Artık toz rüzgârı Müslümanlara karşı değil, Rum askerlerine karşı esiyor, insanlar sapır sapır yere düşüyorlardı. Nihâyet Allah yardımını Müslümanlara verdi ve zafer onların oldu.[896] Yerlere o kadar çok ceset düşmüştü ki yürünemiyordu.[897] Alınan binlerce esir arasında Kral Romen Diojen de vardı. Romen Diojen'i, pek kaale alınmayan aslen Rumî[898] olan Müslüman bir genç esir etmişti.[899] Hatta savaştan önce, Nizâmu'l-Mulk henüz Hemedân'a gitmeden bu genç Alparslan'ın ordusuna getirilince tahkir edilmiş; Nizâmu'l-Mulk ise, tahkir edenlere kızarak,

- Bırakın onu! Kim bilir, belki de bize Rum kralını esir edip getirecek! demişti. Ve Nizâmu'l-Mulk'un dediği oldu.[900]

Esir Kral Alparslan'a getirilince, Alparslan eliyle onu üç defa kamçıladıktan sonra,

- Ben sana barış teklif etmemiş miydim ve sen reddetmiştin?

Kral şöyle dedi:

- Beni azarlamayı bırak da, ne yapacaksan yap![901] Alparslan ona şöyle dedi:

896 Bazı Hıristiyan yazarlar, Diyojen'in yenilgisini, askerlerinin kendisine ihanet etmelerine bağlamaktadırlar (bk. René Grousset, *L'Epopée des Croisades*, s. 4).

897 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 66.

898 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 134.

899 Bu olayın ayrıntıları için bk. Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 35.

900 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 209; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 36; Bir rivayete göre de (bk. Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.12) bu sözü Nizâmu'l-Mulk değil, bizzat Alparslan söylemiştir. V'Allahu a'lem.

901 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 67.

- Şayet sen beni esir etmiş olsaydın, bana ne yapardın? Kral şu cevabı verdi:

- Sana her türlü kötülüğü yapardım! Köpekler gibi boynuna tasma takar gezdirirdim! [902] Alparslan sormaya devam etti.

- Peki, benim sana ne yapacağımı bekliyorsun?

Esir Kral şu cevabı verdi:

- Ya beni öldüreceksin, ya bütün İslâm diyarında teşhir edeceksin yahut da çok uzak bir ihtimâl olmakla birlikte, beni fidye mukabilinde affedeceksin!

Alparslan, bu sonuncusunu yapacağını söyledi ve Selçuklu Devleti'ne verilecek belli miktardaki mal karşılığında serbest bırakıldı. [903] Bunun üzerine Kral,

- Halife hangi tarafta? diye sordu. Kendisine Bağdad yönü işaret edilince oraya döndü ve bağlılığının bir nişanesi olmak üzere yüzünü yere sürdü. [904]

Bunun üzerine Alparslan, esir kralın yanına, onu koruyacak ve ellerinde, üzerinde "لا اله الا الله محمّد رسول الله" yazılı bayrak olan bir askeri birlik [905] ve bazı papazlarını da vererek ülkesine gönderdi. [906] Bu arada Kral Ermanus'un mağlubiyeti duyulmuş, Mihail adında birisi onun yerine krallığını ilân etmişti. Bu haberi duyan Ermanus, yâni Diojen, inzivaya çekildi ve Mihail'e haber göndererek olayı doğruladı ve Alparslan'la kararlaştırılan meblâğı verip, vermeme keyfiyetini ona

902 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 210.

903 Antlaşmanın maddeleri için bk. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, s.70.

904 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 135.

905 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 135.

906 İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, s. 16-17; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 36.

bıraktığını bildirdi. Yeni kral Mihail de, muhtemelen Diojen'den çekindiğinden ve onu kandırmak için, kararlaştırılan meblağı Selçuklu Devleti'ne vereceğini söyledi.[907] Fakat Kral Mihail bu sözünde durmadı. Eski Kral Diojen ise, bulabildiği kadar mal toplayıp Alparslan'a gönderdi. *"Malazgirt yenilgisi, Avrupa tarihi için en büyük felaketlerden bir tanesi oldu."*[908]

Malazgirt zaferinden sonra, Sultan Alparslan, Türkistan seferine çıktı. Anadolu'nun fethini tamamlamadan oraya gidişinin sebebi ise, Türk boylarının kendi aralarında anlaşamayıp sürekli savaş hâlinde oluşlarıydı.[909]

Alparslan'ın Ölümü

Alparslan'ın Türkistan seferinde, inatla kalesini savunan, fakat daha fazla dayanamayacağını anlayan ve *Batınîlik*'le ilişkisi bulunan[910] *Harezm* sultanlarından Yusuf, suikastla Alparslan'ı öldürmeye karar verdi. Nitekim ertesi gün teslim oldu. Fakat teslimiyetini ispat için Alparslan'ın ayaklarını öpmek üzere giden Yusuf, yanında sakladığı hançeriyle Sultan'ı yaraladı.[911] Başka rivayetlere göre ise[912], Alparslan, bu itaatsizliğinden dolayı Harezmî Yusuf'u cezalandırmak için dört direğe bağladı.[913] Mahkûm, Alparslan'ı kızdırıp çabuk ölmek için ona şöyle dedi:

907 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 135
908 René Grousset, *Bilan de l'Histoire*, s. 208.
909 Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 189.
910 İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, s. 23; Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 190.
911 İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, s. 23; Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 190.
912 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 141.
913 İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 566.

- Ey gevşek ve beceriksiz adam! Benim gibi birisi böyle mi öldürülür?

Onun bu sözü üzerine kızan Alparslan,

- Onu çözün ve bana doğru gelsin! dedi.

Sonra Alparslan, çözülmüş ve kendisine doğru gelmekte olan Yusuf'a bir ok attı; fakat isabet ettiremedi. Bundan yararlanan ve Alparslan'a yaklaşmış olan Yusuf, koynundan hançerini çıkarıp Sultanı yaraladı. [914]

Yakalanan Yusuf hemen öldürüldü amma, Alparslan da aldığı yaralardan dolayı vefat etti. [915] Alparslan öldürüldüğünde 40 yaşındaydı. [916] Alparslan vefat etmeden önce, veziri olan Nizâmu'l-Mulk'ü çağırarak, oğlu Melikşâh'ı veliaht tayin ettiğini söyledi. [917]

Rivâyet olunur ki Alparslan ölmeden önce şöyle dedi:

- Dün bir tepeye çıktım ki yerler ordumun altında titriyordu. O zaman kendi kendime dedim ki: Artık ben bütün dünyanın kralıyım ve hiç kimse bana bir şey yapamaz! Ama Allah beni, yaratıklarının en zayıf olanıyla aciz bıraktı. Onun için bu hareketimden dolayı Allah'a yalvarıyor ve O'ndan af diliyorum! [918]

914 Bu konu ile ilgili diğer bir rivayet için bk. 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 212; Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.13.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Târîhi*, s. 73-74.

915 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 141; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 93; Amin Maalouf bu olayı enteresan bir roman diliyle nakleder (Bk. *Samarcande*, Paris, 1993, s. 54-55.

916 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 92.

917 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 212.

918 İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 566; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 37-38.

Sultan Melikşâh Dönemi

Alparslan'ın ölümünden sonra, ölümünde yanında bulunan oğlu Celâlu'd-Devle Melikşâh (465-485/1072-1092) onun yerine sultan oldu.[919]

Babası Alparslan'ın vefatından sonra Maverâünnehir'den Horasan'a dönen Melikşâh, kendisine karşı isyan etmiş olan amcası *Kârut*[920] Bey üzerine yürüdü. Ordularındaki askerlerin çoğu, Arap ve Kürtlerden oluşuyordu.[921] Hemedân yakınlarında vuku bulan savaşta, Melikşâh galip geldi, amcası Kârut yenildi. Esir edilen Kârut, affedilmeyi istediyse de kendi yayının ipleriyle boğduruldu.[922]

919 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 213; Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 13.

920 Bazı kaynaklar "*Fârut*" (İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 566), bazıları da "*Kâvurd*" ('İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 213; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135) olarak kaydeder.

921 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 213.

922 İbn Hallikân, *Vefâyâtu'l-A'yân*, V, 284; İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 566; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 39-40. Bir başka rivayete göre de ('İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 213), bir köylü, Kârut'un yerini Melikşâh'a bildirmiş ve Melikşâh da onu oradan getirterek boğdurmuştur. Aynı eser, Kârut'un, bir kör Ermeni'ye boğdurtulduğunu da kaydetmektedir.

Melikşâh, saltanatında kendisine sadakatle yardım etmiş olan Arap ve Kürtlere büyük iltifatlarda bulunarak, onları yüksek makamlara getirdi. [923]

1073 yılında Bağdad'a giden Sultan Melikşâh, orada Halife'nin iltifatlarıyla karşılandı [924]ve adeta Halifenin sağ kolu oldu. [925] Melikşâh, adil bir sultan olduğu gibi, faziletli ve insaflı bir liderdi de aynı zamanda. Cesaretli ve tedbirli oluşu da, onun diğer özelliklerindendi. Sultan Melikşâh, Anadolu'da bulunan Bizans üzerine gitmektense, Doğu'da Rey ve Semerkand üzerine gitmeyi tercih etti. Nitekim kısa bir müddet içerisinde Semerkand'ı aldı ve Semerkand meliki Efrasyab'ı esir ederek Bağdad'a götürdü. Sultan Melikşâh'ın başarılarının sırrı, ünü o zamanki civar devletlere ulaşan meşhur veziri Nizâmu'l-Mulk'tü. [926]

Melikşâh'ın devlet sınırları o kadar genişledi ki, Mağrib hariç, her tarafta hutbelerde onun adı okunuyordu. Doğu Türkistan'da Kaşgar'dan Kudüs'e; Kostantiniyye'den Hind Okyanusu'na kadar olan bütün topraklar onun idaresi altına girdi. [927]

Güzel ahlâkından ve insanlara uyguladığı adaletten dolayı lakabı "*es-Sultanu'l-Âdil*" [928] olan Sultan Melikşâh, aynı zamanda devletini imârda zirveye çıkarttı. Her tarafta camiler, surlar, köprüler, çeşmeler, kaleler, su kanalları vs. yaptırarak, iç savaşlarla hayli yıkılmış olan İslâm ülkesini

923 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 214.

924 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 214.

925 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 217.

926 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 218.

927 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135.

928 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135.

ma'mûr bir hâle getirdi; gümrük vergilerini de iptal etti.[929] Özellikle Mekke yolunda[930] yaptırdığı su kanalları meşhur olup, günümüzde bile bunların izlerine rastlanılmaktadır. Sultan Melikşâh öylesine bir adalet sistemi yerleştirdi ki, her tarafa giden yollar emniyet içindeydi ve insanlar korkmadan tek başlarına seyahat edebiliyorlardı.[931]

Sultan Melikşâh, kendisine itaat etmeyen kardeşi ve Şâm valisi olan Tökeş üzerine yürüdü.[932] Tûs'a vardıklarında, meşhur veziri Nizâmu'l-Mulk'le birlikte camiye girip beraberce namaz kıldılar, dua ettiler. Namazdan sonra Melikşâh, vezirine, nasıl bir dua yaptığını sordu. O da,

- Senin için kardeşine karşı zafer duasında bulundum! dedi.

Sultan Melikşâh da şöyle dua yaptığını söyledi:

- Allah'ım! İkimizden kim Müslümanlar ve reaya için faydalı ise, sen ona yardım et![933]

Sultan Melikşâh, 480/1087 senesinde, zamanın Abbâsî Halifesi el-İmâm el-Muktedi bi Emrillâh'a kızını vererek ona akraba oldu.[934]

Bir sene sonra, yâni Hicrî 481/1088 yılında Sultan Melikşâh, Semerkand'ı fethetti.[935]

Nizâmu'l-Mulk

Nizâmu'l-Mulk, Selçuklular döneminin meşhur âlim ve idarecilerinden bir tanesidir. Özellikle ilmî yönü çok kuvvetliydi. Esas adı, Hasan

929 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 209; İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 284; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135.

930 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135.

931 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 285.

932 Ayrıntılar için bk. Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 43-44.

933 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 211; İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 285; Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 51.

934 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 287.

935 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 179.

b. Ali b. İshâk el-Tûsî olan Nizâmu'l-Mulk, birkaç Selçuklu sultanına vezir olarak hizmet etmiştir. Alparslan'ın ve özellikle Melikşâh'ın hizmetinde iken, devlete çok büyük faydaları olmuş, başarılarında belki en etkin âmil o olmuştur.[936] 1064 yılında Hâlife Kâim bi Emrillah tarafından kendisine *"Nizâmu'l-Mulk"* unvanı verildi. 1092 yılında vefat eden Nizâmu'l-Mulk, 30 yıl aralıksız olarak Selçuklu Devleti'nin veziri olmuştur.[937] Bu ününden dolayı herkes ona hürmet eder, ona karşı olan saygılarını göstermek için omuzlarını öperlerdi.[938]

1066 yılında Bağdad'ta inşa edilen büyük medrese ve kütüphâneye onun adı verilmiş; bilâhare devletin birçok vilâyetinde ona benzer Nizâmiye medreseleri açılmıştır.

İsmailîlerin Fitnesi

Bu sıralarda, İslâm dünyasında büyük fitnelere sebebiyet vermiş olan *"İsmailîler"* ortaya çıktı. Mümkün mertebe kendilerini gizleyen İsmailîler, genellikle sarp dağlarda inşa ettikleri kalelerde kalır, faaliyetlerini oralardan yürütürlerdi. Fitne fücura sebebiyet veriyor, fırsatını bulduklarında kendi fikir ve düşüncelerini paylaşmayanları suikastlar düzenleyerek öldürüyorlardı. En büyük faaliyetleri ise, Müslümanların dini düşüncelerine şüphe sokmak, onlara *"bâtınî"* fikirler aşılamaktı. İşte Alparslan, bunlarla mücâdele etmek için, Nizâmu'l-Mulk'ten istifade ediyordu. Alparslan'dan sonra gelen Sultan Melikşâh da, tıpkı babası gibi Nizâmu'l-Mulk'ü vezir olarak yanına alarak bu mücâdeleyi sürdürdü.[939]

936 Hammer, *Târîh*, I, 38.

937 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 204; 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 218.

938 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 218.

939 Ayrıntılar için bk. 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 226.

Nizâmu'l-Mulk, 10 Ramazan 485/1092 yılında, kendisini sürekli takip eden ve güttüğü "*Sünnî*" siyasetten hoşnut olmayan *Batınîler*/Haşhaşîler[940] tarafından katledildi[941] Nihâvend yakınlarında[942] öldürülen Vezir Nizâmu'l-Mulk'ün katili, Deylemli[943] Batınî bir gençti.[944] Henüz yeni iftarını açmış olan Vezir'e, katili olan Batınî, dilenci kılığında gelmiş, koynundan çıkardığı hançeriyle onu öldürmüştü.[945] Rivayetlere göre[946], İsfahan'dan Bağdad'a gelirken, Nihâvend'de durmuş ve yanındakilere, *"Burada bazı Sahabiler şehid olmuştur. Onlara ne mutlu!"* demiş, iftardan sonra çadırına dönerken katledilmiştir.[947]

Nizâmu'l-Mulk'un beş oğlu vardı ki, bunların beşi de babaları gibi Selçuklulara vezir olmuşlardır.[948]

Sultan Melikşâh'ın Ölümü

Vezir Nizâmu'l-Mülk'ün ölümünden sonra Sultan Melikşâh, Bağdad'a gitti.[949]

Melikşâh üç sefer Bağdad'a gitmiştir ki, son gidişi 485/1092 yılına tesadüf eder. Melikşâh'ın Bağdad'a bu gidişinin sebebi, Halife'yi

940 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 227 vd; Hammer, *Târîh*, I, 38.

941 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 204 vd; *İslâm Ansiklopedisi*, *Nizâm al-Mulk* maddesi

942 İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb* (Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Târîhi*, TTK yay. Ankara, 1989, s. 59).

943 İbn Hallikân, *Vefâyât*, II, 130.

944 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 185.

945 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 204.

946 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 136.

947 Ayrıntılar için bk. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, s.36-60.

948 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 230; Hammer, *Târîh*, I, 39-40.

949 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 210; 'İmâduddin Muhammed b. Hâmid el-İsfehânî, *Târîhu Devlet-i Âl-i Selcuq*, s. 234.

değiştirmekti.[950] Nitekim bu senenin Ramazan ayının 18'inde Bağdad'a varır varmaz Halife el-Muktedî bi'llâh'a şöyle dedi:

- Hemen Bağdad'ı bana terk edip istediğin yere git![951]

Bu beklenmedik durum karşısında Halife bir aylık bir mühlet istediyse de Sultan Melikşâh müsaade etmedi. Nihâyet Halife, Melikşâh'ın, Nizâmu'l-Mülk'ün öldürülmesinden sonra yerine atadığı veziri Tâcu'l-Melik'in tavassutu ile 10 günlük bir mühlet koparabildi.[952]

Melikşâh, Halife'ye vermiş olduğu bu on günlük mühlet içerisinde, çok sevdiği işlerden biri olan ava çıkmış ve kendi elleriyle vurduğu avın etinden yemiş, bu yemek ona dokunmuştu. Şiddetli bir ateş her yanını sarmış, hekimler bir çare bulamamışlardı. Hastalanıp ölmeden önce Sultan Melikşâh, Halife'nin mutlaka Bağdad'ı terk edip başka bir yere gitmesini emretmiş, Halife de on gün mehil istemişti. Fakat bu mehil dolmadan Melikşâh vefat etti ve Halife de Bağdad'ı terk etmekten kurtuldu.[953] Bazı rivayetlere göre de, Sultan Melikşâh Bağdad'a varamadan hastalanıp, yolda öldü.[954] V'Allahu a'lem...

485/1092 yılı Şevvâl ayının ilk günlerinde[955] bu hastalıktan, -bazı rivayetlere göre de kendisine verilen zehirden-[956] vefat eden Melikşâh'ın tabutu İsfahan'a taşındı ve orada defnedildi.[957]

950 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 134.
951 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 134.
952 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 134.
953 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 185.
954 Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 49.
955 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 210.
956 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135. Ayrıca bk. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târîhi*, TTK, Ankara, 2011, II, 24.
957 İbn Hallikân, *Vefâyât*, V, 288; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 135.

Büyük sultan Melikşâh, dillere destan olan veziri Nizâmul-Mulk'le beraber, devletini, her alanda yüksek bir seviyeye ulaştırdı ve sonunda, her fani gibi o da amelleriyle birlikte Âhiret'e göçtü.

Her Tarafta Sultanlıklar

Alparslan ve özellikle oğlu Melikşâh döneminde sınırları Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan ve bundan dolayı *"Büyük Selçuklular"* diye adlandırılan Devlet'e paralel olarak, Selçukluların kurucuları olan Selçuk ve Tuğrul Bey'in çocukları ve torunları olan beyler de, aşağıda geleceği gibi, Anadolu'da beyliklerini güçlendiriyor, hâkimiyet bölgelerini genişletiyorlardı. Ve ne yazık ki, bütün bu sultanlıklar, şöyle ya da böyle, birbirleriyle saltanat kavgalarını sürdürüyorlardı. Herkes aynı mantıkla hareket ediyor, *"birliği bozuyor"* bahanesiyle diğerine saldırıyordu.

Melikşâh'ın öldüğü günlerde, kardeşi Tutuş, Dımeşk valisiydi. Melikşâh ölünce, Tutuş kendisini sultan olarak ilan etti ve Nusaybin'e kadar olan toprakları idaresine aldı. Bu şekilde topraklarını genişleten Tutuş, Musul'u da aldıktan sonra, Bağdad'a haber göndererek hutbenin kendi adına okunmasını istedi.[958] Ardından Meyâfarkîn'i, yâni bugünkü Silvan'ı alan Tutuş, Diyarbekir'ın birçok bölgesini *Mervânîler*'den alarak, oradan Azerbaycan üzerine yürüdü.[959] Fakat Melikşâh'ın oğlu Berkiyaruk oralara hâkim olduğu için bir şey yapamadı yine Şâm bölgesine döndü.

Hicrî 487/1092 senesinde, Bağdad'ta hutbe, Melikşâh'ın oğlu Berkiyaruk adına okundu. Kendisine hil'at giydiren Halife el-Muktedi bi Emrillah ise, aniden vefat etti.[960]

958 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 221.
959 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 222.
960 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 229.

Melikşâh'ın Ölümünden Sonra Ortalık Karışıyor

Melikşâh'ın, biri İsfahan'da diğeri Bağdad'da olan iki hanımı vardı. İsfahandaki hanımının adı Zübeyde, Bağdad'taki hanımının adı Türkândı. Bağdadtaki hanımı Halife'ye haber göndererek, dört yaşındaki oğlu Mahmûd için saltanat biatı istedi. Yaşı küçük olduğundan cevaz verilmediyse de, Türkân Hanım zor kullandı ve dört yaşındaki oğlu Mahmud'u veliahd yaptı. Türkân Hanım bununla da kalmayarak gizlice İsfahan'a haber göndererek, Sultan Melikşâh'ın büyük oğlu Berkiyaruk'u tutuklatıp hapse attırdı. Fakat Melikşâh'ın ölümünden sonra Berkiyaruk'un taraftarları isyan edip onu hapisten çıkarttılar ve adına hutbe okudular.[961]

Bunun üzerine İsfahan üzerine giden Türkân Hatun'la Berkiyaruk'un askerleri arasında vukubulan savaşta Mahmud'un annesi Türkân Hatun'un askerleri yenilerek geri çekildiler. Berkiyaruk'u destekleyenler aynı zamanda Nizâmu'l-Mulk taraftarları idiler. Bu nedenle Berkiyaruk, Nizâmu'l-Mulk'un oğlu 'İzzu'l-Melik'i kendisine vezir yaptı.[962]

961 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 214-215.
962 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 219.

Anadolu Selçukluları

Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın ölümünden sonra, devlet parçalandı; oğulları saltanatı paylaşamadıkları için birbirlerine girdiler, müstakil sultanlıklar teşkil ettiler. Bu küçük sultanlıklar, parçalanmış olmalarına rağmen, bilâhare -tarihçilerin verdiği isimlendirme ile- Anadolu Selçukluları adıyla bir devlet çatısı altında birleşip, Haçlılara karşı savaşmayı ihmâl etmediler.

Romen Diojen'in Malazgirt'te Alparslan'a yenilgisinden sonra Bizans Devleti öylesine perişan oldu ki, bunu takip eden yıllarda, özellikle Anadolu Selçuklularının kurulmasını müteakip, Anadolu'nun tamamı Selçukluların hükmü altına girdi.

Anadolu Selçuklularının kurucusu olan Kutulmuş'un oğlu Süleyman, 1075 yılında, hiçbir mukavemetle karşılaşmadan [963] İznik'i fethetti ve orayı kendisine başkent ilân etti. Böylece biri, başında Süleyman-Şâh olan Anadolu Selçukluları, diğeri de, başında Melikşâh olan ve İran'da bulunan diğer Selçuklu devleti. Süleyman-Şâh ile Melikşâh, amca çocuklarıydılar. [964] Fakat akraba olmalarına rağmen, aralarındaki rekabet hiçbir zaman bitmedi ve birbirlerinin aleyhinde olmaya devam ettiler. Hatta Melikşâh, Anadolu Selçuklularını kendi itaatine almak için, onların üzerine ordu göndermiş; bu orduya karşı, Anadolu Selçukluları Sultanı Süleyman-Şâh'ın oğlu Ebû'l-Kasım, kendi amcazadeleri aleyhine olmak üzere Rum Kralı Alexis Commen'le ittifak kurmuştur. [965]

963 Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 40.
964 Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 43.
965 Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 44.

İran Selçukluları ise, Sultan Sencer zamanında en etkin günlerini yaşadı. Saltanatının hudutları, İran, Doğu Anadolu ve Yemen'e kadar uzanan Sultan Sencer zamanında, ilim de zirveye ulaştı.[966] Büyük müfessir Zemahşerî, onun zamanında o meşhur şöhretine kavuştu.

Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın ölümünden sonra, İran'da bulunan Selçukluların, Anadolu Selçuklularına karşı olan akınları da durmuş oldu. Nitekim Süleyman-Şâh'ın, Melikşâh tarafından tutuklanmış olan oğlu Kılıç Aslan, 1092 yılında serbest bırakıldı. Kılıç Aslan gelmeden önce, Sultan Melikşâh, İznik'in idaresini Ebulkasım'a vermişti.[967]

Büyük bir törenle karşılanan Kılıç Aslan, İznik'te Anadolu Selçuklularının Sultanı olarak tahta çıkarıldı.[968] Fakat Kılıç Aslan'ı büyük bir felâket bekliyordu: Haçlılar!

Biz bundan sonraki satırlarda, çok fazla ayrıntıya girmeden, Müslümanların tarihinde önemli bir yeri olan, sadece o dönemdeki İslâm dünyasını değil, aynı zamanda gayr-i müslim dünyayı da etkilemiş olan "*Haçlı Seferleri*"ni özel bir başlık altında değerlendirmeye çalıştık.

Haçlı Seferleri konusunda Türkçede yeterli kaynak olmadığı için bu konuyu çalışmamızın içinde ayrı bir başlık altında işlemeyi bir ihtiyaç olarak telakki ettik. Haçlı seferlerinin bir kısmı, özellikle Birinci ve İkinci Haçlı seferleri konusunda birkaç çalışma varsa da bu çalışmalar, Batılı meslektaşlarımızın yaptıkları yanında zayıf kalmaktadırlar.

O bakımdan üzülerek belirtelim ki, bu konuda Batılılar bize nazaran daha çok gayret sarf etmişler ve çok değerli çalışmalar ortaya

966 Ayrıntılar için bk. Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir ibn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 64-90.

967 Ayrıntılar için bk. Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s.8 vd.

968 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 15.

koymuşlardır. Zaman zaman, kendi açılarından doğal olan sübjektif görüşleri serdetmiş olmalarına rağmen, onları takdir ediyor ve bizim yapmamız gereken çalışmayı yaptıkları için kendilerini tebrik ediyoruz.

Bu çalışma özellikle haçlılar konusunda yazılmadığı için bu bölümde kaleme alacağımız konu, onlarınki gibi, örneğin *Runciman*'ın veya *R. Grousset*'nin çalışmaları kadar kapsamlı olmayacaktır. Bizim yapmak istediğimiz, bütün Haçlı Seferleri hakkında kısa ve öz bilgiler vermek olacaktır.

Haçlı Seferleri ile ilgili bu bölümü hazırlarken, imkânlarımız dâhilinde hem *İbnu'l-Esîr, ez-Zehebî, el-Makrizî* vs. gibi Müslüman tarihçilerin eserlerinden, hem de Batılı meslektaşlarımızın yazmış oldukları kaynaklardan istifade ettik.

Târihin bir döneminde, sadece Müslümanlar açısından değil, Hıristiyan ve Yahudiler açısından da büyük felaketlere sebebiyet vermiş olan Haçlı Seferleri, umarız ki herkes için bir ibret olur ve *"gerçek din öğretisi"* bir kenara bırakılarak *"din"*, maddi çıkarlara kurban edilmez. Bunu şunun için söylüyoruz: İlerideki sahifelerde görüleceği üzere, Haçlı Seferleri *"İsâ"* adına başlatıldı; fakat İsâ'nın mesajına ihanet edildi. Yâni Haçlı şövalyelerinin çıkarları, din için başlatıldığı söylenen Haçlı seferlerinin gayesinin önüne geçmiş oldu. Tıpkı biz Müslümanların tarihinde de zaman zaman dinin, şahsi çıkarlara kurban edildiği dönemlerde olduğu gibi...

Avusturya'da bir vadide gezinirken, şu dizeyi söylemiştim kendi kendime:

Şu vadiler ki bağrında, nice ölüler vardır;
İsâ adına koşan "düşmen-i İsâ" vardır...
Binlerce âdem ki bayrakları Muhammed'tir,
"Muhammed'i unutan Muhammedî"ler vardır...

Bu bölümle ilgili sözlerimizi, şu âyet-i kerimelerle bağlayalım:

"Ey Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra, kalplerimizi (haktan) çevirme ve bize Kendi katından merhamet bağışla. Şüphesiz Sen, bağışı en bol olansın." [969]

"De ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz." [970]

969 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 8.
970 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 64.

IV. Bölüm

Haçlı Seferleri

Giriş

Doğu ile Batı, daha doğrusu Katolik Hıristiyan Dünyası ile İslâm Dünyasının, asırlardır süregelen çatışmasının menşei olan *"Haçlı Seferleri"*nin günümüzde nasıl okunması konusunda, hem Müslümanlarda, hem de Hıristiyan-Batı dünyasında değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bu değişik görüşler iki başlık altında toplanabilir:

1- Geçmişte kalmış olan bu düşmanlıklar tekrar gündeme getirilmemelidir.

2- Doğu'nun, yâni İslâm Dünyasının, Hıristiyan Batı'yı tanıması için Haçlı seferleri çok iyi bilinmelidir.

Bu konuda oryantalist ve aynı zamanda Haçlılarla ilgili araştırmaları olan *Zoé Oldenbourg*'un enteresan bir tesbiti vardır ki, bu tesbit, büyük ölçüde gerçeği aksettirmektedir. Şöyle diyor Oldenbourg:

"Sahip olduğumuz bilgiler bize göstermektedir ki, Batı'nın, XI. ve XII. Yüzyılları insanının görüş ve duyguları bizimkilere çok yakındır. Biz, *Godefroy de Bouillon* [971]'u, XX. Yüzyılın bir Hindu'sundan veya bir Tibetlisinden daha çok anlamaktayız. Aynı şekilde Orta Çağ Müslümanları, hâlâ bu günün Müslümanlarının kardeşleridirler." [972]

971 *Godefroi de Bouillon*, Haçlı Seferine katılan meşhur Fransız şövalyesi.
972 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, Paris, 1965, s. 21.

Zoé Oldenbourg demek istiyor ki, Haçlı hareketinden bu yana ne Hıristiyanlar değişti, ne de Müslümanlar. Aynı düşmanlıklar devam ediyor...

Bize göre de *Zoé Oldenbourg* doğru söylüyor. XI. yüzyılın Hıristiyan Dünyası nasıl Müslümanların düşmanı ise, bugünkü Hıristiyan Dünyası da hâlâ Müslümanların düşmanıdır. Nitekim günümüzde bile birçok Müslüman ülke Batılı güçlerin işgali altındadır. Unutulmamalıdır ki bizzat Amerika'nın eski başkanlarından G. Bush, Irak'a karşı giriştiği işgal hareketi için, *"bu bir Haçlı seferidir!"* demişti.[973] Dolayısıyla Haçlı şövalyesi *Godefroy de Bouillon*'un zihniyeti ne idiyse, bir zamanlar ABD başkanlığı yapan Bush'un veya Fransız Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin zihniyetleri de aynıdır.

Peki ya Müslümanlar? Maalesef Müslümanlar konusunda Oldenbourg yanılıyor kanaatindeyiz. Zira Müslümanlar, onun zannettiği gibi birbirinin kardeşi değil, her biri ayrı telden çalan ve birbirlerini yok etmeye çalışan düşmanlara dönüşmüşlerdir!

Şimdi de esas konuya, yâni Haçlı Seferlerine geçelim.

Haçlı Seferleri Öncesinde Hıristiyan Batı Dünyası ve Müslümanlar

Haçlı Seferleri öncesi Hıristiyan Batı dünyası *"Orta Çağ"* diye tanımlanan bir dönemi yaşıyordu. Ne var ki Batı dillerindeki *"Orta Çağ"* kavramı ile Müslüman Dünyasındaki *"Orta Çağ"* kavramı birbirinden oldukça farklıdır. Daha doğrusu, 19. Yüzyıla kadar zaten Müslümanlar arasında böyle bir kavram da yoktur. Başka bir deyişle, *"Müslümanların Orta Çağı"* diye bir şey yoktur. Zira Batılıların bir devri kınamak için kullandıkları *"Orta Çağ / moyen âge"* döneminde, Müslümanlar Batı'ya göre altın çağlarını yaşıyorlardı. Hatta biraz daha ileri giderek diyebiliriz ki, *"Müslümanların Orta Çağı"*,

973 Bk. *Le Monde*, 11.09. 2011.

18. Yüzyıldan sonra Batılı olmaya çalışmalarından sonra oluştu. Batılıların "*Orta Çağ*" dedikleri dönemde Müslümanların yapmış olduğu ilim, ciltlere sığmazken, Batı Dünyasında okuma-yazma oranı neredeyse %2 civarındaydı. Daha doğrusu Kilise görevlileri dışında, kralların çoğunun da dâhil olduğu büyük kitle, okuma ve yazmayı bilmekten mahrumdu.

Sosyal sınıflar arasındaki uçurum ise, daha da vahimdi. Zira Orta Çağ Avrupası'ndaki toplumlarda, kadın olsun, erkek olsun, herkes kral için yahut bağımlı olduğu derebeyi için vardı. Sıradan insanların "*mülkiyet hakkı*" gibi bir hakları olmadığı gibi, derebeyliğe yahut krallığa bağlı olan bütün coğrafya, derebeyine veya krala aitti. Böyle olunca da halk, kral veya derebeyi kendisini çağırdığı zaman onların emrine tabi olmakla mükellefti.

Krallık veya derebeylik bünyesinde bulunan ve onlarla aynı dini paylaşmayan vatandaşlarınsa, hiçbir hukuku yoktu. Yâni İslâm Hukukundakine benzer "*Zımmî hakları*" gibi bir kavram onlarda yoktu. Hıristiyanlar dışında kalan herkes onlara göre kâfir/*infidèle* olup, hukuki hiçbir statüye sahip değillerdi.

Müslümanlarda ise, o dönemde kendilerine "*Sultan*" denen ve devlete ait bütün yetkileri ellerinde bulunduran "*ulu'l-emr*"ler/imparatorlar olmasına rağmen, Müslüman toplumunda, sultanın asla müdahale edemediği bir hukuk sistemi/*Şeriat* hâkimdi. Şahıs hukukunun, amme hukukunun vs. hukukların, Şeriat'ın kesinlikle bağımlı olduğu Kur'an ve Sünnet'e uyma mecburiyetleri vardı. Yâni o dönemdeki Müslüman devletlerinde yaşayan "*sıradan bir Müslüman hatta Hıristiyan*", Hıristiyan ülkelerinde yaşayan "*sıradan bir Hıristiyan*"dan daha fazla hukuki haklara sahipti.[974]

974 Hatta denilebilir ki, Müslüman bir devlet bünyesinde yaşayan bir "Hıristiyan vatandaş", hukuki haklar bakımından, Hıristiyan bir devlet bünyesinde yaşayan bir Hristiyan'dan daha fazla haklara sahipti. Yeri olmadığı için daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

İşte "*Haçlı seferleri*" böyle bir ortamda gerçekleşti.

Abbâsî Devleti'nin son dönemlerinde Müslümanlar biri Doğudan, diğeri de Batıdan olmak üzere iki büyük belâ ile karşı karşıya geldiler: Batıdan gelen *Haçlılar* ve Doğudan gelen *Moğollar*.

İnsanlık tarihinde yüz binlerce insanın kanına mal olan bu hadiselerden "*Haçlı Seferleri*", XI. Yüzyılda, Avrupa Hıristiyan dünyasının, Müslümanlara saldırması ve Orta Doğu'yu işgal etme olayıdır.

"*Haçlı Hareketi*"nin zahirî sebebi "*dinî*" görünüyorsa da, olaylar araştırıldığında görülüyor ki bu seferlerin esas gayesi maddi, yâni o dönemdeki Batı Avrupa devletlerinin maddi çıkarlarıdır. Nitekim Haçlı Seferlerini başlatan Papa II. Urbain, içindeki kin ve nefretle, İsâ'nın mesajından uzak, dehşet saçan bir konuşma ile bu hareketi başlatmıştır.[975] Mamafih bu maddi çıkar düşüncesinin yanında, Müslüman Selçuklu Devleti'nin giderek Anadolu'da etkin olması ve merkezi İstanbul'da bulunan Bizans Devleti'nin bundan duyduğu endişeyi Batı Avrupa Hıristiyanları olan Katoliklere bildirmesi de etkenler arasında sayılabilir. Aynı dönemde, Endülüs'te bulunan Endülüs Emevî Devleti de Batı Avrupa için tehlike arz ediyor idiyse de, her nedense, Haçlı Seferlerinde olduğu gibi, Batı Avrupa devletleri topyekûn Endülüs'e saldırmadılar.[976] Böyle olduğu için diyoruz ki; şayet Endülüs Müslümanları saltanat kavgalarıyla birbirleriyle uğraşmayıp, başlangıçtaki güçlerini sürdürebilselerdi, Haçlılar Kudüs'e karşı böyle bir eyleme girişme cesaretini bulamayacaklardı. Ne var ki tarih, varsayımlarla yazılmıyor, gerçeklerle şekilleniyor...

Haçlı Seferleri Öncesinde İslâm Dünyasının Durumu

Haçlı Seferleri arifesinde, maalesef İslâm dünyası pek iç açıcı bir durumda değildi. Bir tarafta, Bağdad'ta varlığı ile yokluğu belli

975 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, London, 2004, s. 1.
976 Bk. İhsan Süreyya Sırma, *Ah Endülüs*.

olmayan, bölgeye hâkim olan her "*Bey*"e adeta boyun eğen bir "*Sünni Halife*"[977], diğer taraftan Mısır ve Kuzey Afrika'da bulunan *Şii Fatımi Devleti*'nin, Sünni dünyaya karşı olan düşmanlığı[978]... Avrupa'dan gelecek akınlara set gibi duran Sicilya adası Müslümanlarında da maalesef iktidar kavgaları sürüp gidiyordu.[979] Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Doğu İran'dan, Batı Anadolu kıyılarına kadar olan coğrafyaya yayılmış olan onlarca Müslüman devletçiğin/beyliğin birbirleriyle savaşmaları, iktidarları uğruna binlerce Müslümanın ölümüne sebebiyet vermeleri... Bu bağlamda sadece Selçukluların, birbirleriyle savaşan onlarca "*beyliği*", bir o kadar da sultanlıkları vardı ki bu "*parçalanmışlık*" Batı Hıristiyan dünyasının çıkarına bir durumdu.[980] Müslümanlar o denli saltanat sevdasına düşmüşlerdi ki, kendi çıkarları için, Müslüman kardeşlerine karşı Bizans'la ittifaklar bile kurabiliyorlardı[981], hatta Bizans'tan yardım bile alıyorlardı.[982] İşte Müslümanlar arasındaki bu sosyal ve siyasal dejenerasyon, Hıristiyan dünyasının, Müslüman dünyasına karşı olan saldırı iştahını kabarttı ve Haçlı Seferleri bunun için kolayca yapılabildi.[983] Kısaca İslâm dünyası öylesine parçalanmıştı ki, Batı-Hıristiyan dünyası, Doğu'ya saldırmak için daha büyük bir fırsat bulamazdı. Nitekim Haçlı Papazları bu fırsatı ganimet

977 Ayrıntılar için bk. El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, Beyrut, 1953. S. 16.

978 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s.30.

979 El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 19.

980 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK yay. Ankara, 1996, s. 5 vd.

981 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 12.

982 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 13.

983 Bu konudaki ayrıntılar için bk. Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, 1996, s.2-3.

bilerek, etraflarına topladıkları her sınıftan insanla birlikte, hatta denebilir ki düzensiz, "*çapulcu*" bir ordu ile saldırıya geçti. [984]

İlk Dönem Fetihlerinde Hıristiyanların Müslüman Toplum İçerisindeki Konumu ve Statüsü

İlk dönem Müslüman fetihleri sırasında, Hıristiyan dünyasının siyasi otoritesini ellerinde bulunduran Bizans'ın siyasi ve askeri otoriteleri dışında kalan sıradan Hıristiyanlar, aslında Müslümanların kendi topraklarına gelişlerini bir "*kurtuluş*" olarak algılamışlardır. [985] Çünkü güçlü Bizans devleti, Hıristiyan tebaaya yardımcı olacağına, onu çok ağır vergiler altında ezmeyi yeğliyordu. Bunun içindir ki Bizans Devleti'nin uyguladığı bu zulüm ve istibdat, Hıristiyanları, bir kurtarıcı beklemeye sevk etmiştir. Bu bakımdandır ki, İslâm'ı tebliğ eden Müslüman fatihler, Arabistan yarımadasından kuzeye doğru ilerledikçe ve de samimi Hıristiyanlar da bunları görünce, Bizans'tan kurtulup bunların hâkimiyetlerine girdiklerine şükrediyorlardı. Bir Süryani patriği olan Mikhail, bu şükürlerini şöyle dile getiriyordu: "Kudretlilerin kudretlisi İntikam Tanrısı... bizi Romalıların elinden kurtarmak için güneyden İsmâiloğullarını [986] harekete geçirdi..... Bu kurtuluş bizim için hiç de az faydalı değildi." [987] O dönemin bir *Nasturi* Hıristiyan tarihçisi de bu mealdeki duygularını şöyle dile getiriyordu: *"Hıristiyanların kalpleri Arapların egemenliği için sevinçle çarpmaktaydı... Tanrı onları güçlendirsin ve geliştirsin!"* [988]

984 Ayrıca bk. El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 19.
985 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 16.
986 Yâni Müslüman Arapları.
987 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 16.
988 Ay. es. ay. Yer.

Haçlılar üzerinde uzman olan Steven Runciman, bu konuda bize şu bilgileri de vermektedir:

"Mısır Kıptîlerinden/Hıristiyanlarından Ortodoks inanca[989] sahip olanlar bile (Müslümanların Mısır'ı fethinden sonra) korktukları takibata uğramadıklarını ve bütün Hıristiyanlara uygulanan *cizye*'ye rağmen vergi yüklerinin Bizans dönemine göre hissedilir derecede azaldığını gördükten sonra, başlarına gelenden şikâyete pek eğilimleri yoktu."[990] Runciman şöyle devam ediyor:

"…. Araplar, kendilerinden önce İranlıların da yapmış oldukları gibi, *Kitâb* sahibi olmaları şartıyla dinî azınlıkları da kabule hazırdılar. Hıristiyanlar, Zerdüştler ve Yahudilerle birlikte, *cizye* ödemeleri şartıyla inanç serbestlikleri garanti edilen bir *zımmî* sınıfı teşkil ettiler. *Cizye* ilk teessüsünde doğrudan doğruya bir baş vergisi olmakla beraber kısa bir süre içinde askerlik etmemek mukabili bir tür *bedel* mahiyeti almış ve buna yeni bir arazi vergisi, *haraç*, ilave edilmiştir. Her mezheb bir *millet* addolunmaktaydı; yâni devlet içinde yarı muhtar bir cemaat teşkil ediyordu. Her birinin bir dinî reisi bulunup bu zat Hilâfet hükûmetine karşı dürüst hareket etmek sorumluluğunu taşımaktaydı. Bu milletlerden her birine fetih sırasında malik oldukları tapınakları muhafaza etmek müsaadesi verilmişti."[991]

Tıpkı Müslüman devletler gibi, Müslüman âlimler de, gayr-i müslimlerin, özellikle "*Ehl-i Kitâb*" dediğimiz Hıristiyan ve Yahudilere karşı gayet dikkatli davranmışlar, İslâm dinine göre kendilerine tanınmış olan hakların yerine getirilmesine titizlikle riayet etmişlerdir. Gerek telif ettikleri eserlerde, gerekse zaman zaman verdikleri fetvalarda, Müslümanların aleyhine bile olsa onların haklarına riayet etmişlerdir. Bazı durumlarda Ehl-i Kitâb mensupları aleyhine yazmış olsalar bile, bu onlara reaya olarak verilmiş haklarına riayet etmemelerindendir.

989 "*Ortodoks inanca sahip Hıristiyan*", "*koyu Hıristiyan*" demektir.
990 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 16.
991 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 17.

Bunun dışında gayr-i müslimler, o dönemlerdeki Kudüs Patriğinin bir mektubunda belirttiği gibi [992], Müslüman devletlerin bünyesinde gayet rahat yaşamışlardır. Aslında sıradan Müslümanlar bir tarafa bırakılacak olursa, İslâm'ın ne olduğunu bilen Müslümanlar, Ehl-i Kitâb'a nasıl davranılması gerektiğini biliyor, ona göre hareket ediyorlardı. Başlarındaki Halife de, tebaanın cahilleri onlara bir zarar verdiğinde, derhal onun telâfisi cihetine gidiyordu. [993] Ama Müslümanların bu hoşgörülerine rağmen, Hıristiyanlar Kudüs'ü Müslümanlardan almak için Haçlı savaşlarını başlattılar. [994]

Haçlı Savaşlarından Önce Batı Hıristiyan Dünyası, Doğu'daki Müslümanları ve Hıristiyanları Tanımıyordu

Haçlı seferlerinden önce, Batı Hıristiyan dünyasındaki halk, Müslüman Doğu'dan habersizdi. Aslında onlar Hıristiyan Doğu'dan da habersizdiler. [995] Batı Hıristiyan dünyası, sadece Batı'da Endülüs'te, yâni İspanya'da bulunan Müslümanlardan haberdardı. Bu bilgilere de sadece elit tabaka ile Kilise sahipti. Hıristiyan halklar ise her şeyden habersizdi. Hıristiyan halklarının çoğu, İncil okumasını da bilmiyorlardı. Onlara göre Pazar günleri Papazların ayinde okudukları İncil parçaları kifayet ediyordu. Hıristiyanların İncil telakkisi ile Müslümanların Kur'an telakkisi tamamen farklıydı. Kur'an, Müslümanların hem dinî, hem de sosyal bütün davranışlarıyla ilgili hükümler içermesine karşın, İsâ'nın bir bakıma hayat hikâyesi olan İncil, sadece Kilisede ibadet etmek için okunan bir metin durumundaydı. Böyle olduğu için, Hıristiyanlıkta farz olmayan *"hac"* ibadeti, durumu müsait olan her Müslümana farzdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirildiği za-

992 Bu mektup hakkında bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 21.
993 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 21.
994 Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, II,298-299.
995 Barthold, V.V, *La Découverte de l'Asie, Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, (trad. De B. Nikitine) Paris, 1947, s. 84.

mandan günümüze dek, milyonlarca Müslümanın Kur'an'ın tamamını ezberlemesi de bundandır. Keza mevcut İncil/Yeni Ahit, İsâ'ya indirilen Kitap'tan ziyade İsâ'nın hayatını anlatan bir kitap niteliğinde olduğu için, "*İncil hafızları*" diye bir kavram da yoktur. Kur'an'ın bu özelliğinden, yâni Kur'an'sız ibadetin mümkün olmamasından dolayı, bütün Müslümanlar Kur'an'ı okur, Kur'an'ı okudukları için de "*okur-yazar*"dırlar. Hatta şûrâsı bir gerçektir ki, Batı dünyası Hıristiyanları, ancak Endülüs'te Müslümanlarla tanıştıktan sonra okumaya başladılar. Nitekim Kuzey Avrupa'dan binlerce "*öğrenci*", -ki bunların tamamına yakını papazlardı- Endülüs'e gider, oradaki Müslüman Üniversitelerinde/Medreselerinde eğitim görürler, Arapça öğrenirlerdi. Bu sebepten dolayıdır ki o dönemde İncil dahi Arapça'ya tercüme edilerek anlaşılabiliyordu.

Haçlı Seferleri Öncesinde İslâm Dünyasının Siyasi Durumu

Milâdî 10. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanların, *Cezire*, Anadolu ve *Bilâdu'ş-Şâm* dediğimiz bölgelerde, Bağdad'taki Halifeye rağmen bağımsız devletçikler kurup kendi aralarında savaşlara girmeleri, Hıristiyan dünyasının, İslâm dünyası üzerindeki iştahlarını kabarttı. Nitekim o güne kadar pek varlık gösteremeyen, İstanbul'a sıkışıp kalmış olan Bizans, hemen harekete geçti ve yukarıda saydığımız bölgelerde Müslümanlara ait pek çok yeri tekrar ele geçirdi. Böylece Hıristiyan dünyası yeniden büyük bir imparatorluk hâline geldi. Hıristiyan imparatorlar, kilise ile aralarının iyi olmamasına rağmen, kendilerini Hıristiyanlığın hâmileri olarak görüyor, Müslümanların halifesine tehditkâr mektuplar gönderiyorlardı.[996]

Hıristiyan devletlerin Bağdad Sünni Halifesini bu şekilde tehdit etmesi, hatta İslâm Devleti'nin topraklarından bazılarını geri alması,

996 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 25-26.

Kuzey Afrika'da kurulmuş olan Şii Fâtımî Devleti'nin de işine geliyordu. Çünkü hem Batı Hıristiyan dünyası, hem de onlarla anlaşmalı olan ve sadece Fâtımî hilâfetini meşru sayan Şii Fâtımî devleti, Bağdad'taki hilâfetin kaldırılmasını ve Selçukilerle birlikte tekrar canlanmaya başlamış olan Abbâsî Devleti'nin yıkılmasını istiyorlardı.[997] O tarihlerde, yâni Haçlı saldırısı arifesinde, Abbâsî Devleti'nden daha güçlü olan Fâtımî Devleti de Bizanslılarla olduğu gibi, kendi hâkimiyetlerini kabul etmeyen Müslüman devletçiklerle de uğraşmak durumundaydı. Müslüman devletler arasındaki bu çekişmelerin, hem mezhebî hem de siyasi sebepleri vardı.[998] Özellikle *Şiî Fâtımî Devleti* ile her gün biraz daha güçlenen *Sünnî Selçuklu Devleti* arasındaki *"mezhebî"* çatışmalar Müslüman toplumunu yok ediyor ve âdeta Batı Hıristiyan dünyasına, *"buyurun, biz birbirimizi boğazlayarak her şeyi sizin için hazırladık"* kabilinden çanak tutuyordu. Sünnî Selçuklular üç yönlü bir mücâdele içerisinde bulunuyordu:

1. (Sünnî) Selçuklu- (Şiî) Fâtımî çekişmesi,
2. Selçuklu-Bizans savaşları,
3. Selçuklu beylerinin kendi aralarında yaptıkları iç savaşlar.

Dolayısıyla Haçlı Seferlerinin sebeplerini, öyle üç-beş Hıristiyan papazın yapmış olduğu vaazlarla izah etmek, oldukça isabetsiz bir tesbit olur. Demek istiyoruz ki, şayet Müslümanlar, yukarıda arz ettiğimiz gibi, birbirleriyle uğraşmayıp, bir zamanlar olduğu gibi, birlik olsalardı, Batı'nın bütün kiliselerinde konsüller toplansa, yine de *"Haçlı Seferleri"*'ni göze alamazlardı. İşte Müslümanların bu parçalanmışlıklarını yakından takip eden Papalık, İslâm dünyasının bu kötü durumunu Hıristiyanlara anlatarak, "bu fırsat bir daha ele geçmez; Müslümanlar parçalanmışken, bundan istifade edelim ve *"Kutsal savaş"*ı başlatarak

997 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 27.

998 'Aliyye 'Abdu's-Semi' el-Cenzûrî, *El-Hurûsu's-Salibiyye*, el-Kâhire, 1999, s. 8-9.

Kudüs'ü ve İslâm dünyasını ele geçirelim; her tarafa *"kutsal Haç"ı hâkim kılalım"* diye Avrupa çapında vaazlar tertip ediyordu.

Nitekim gerek Batı Avrupadaki Katolik devletlerden gerekse güneydeki Müslüman devletlerden çekinen Bizans da, bu gelişmeler karşısında boş durmadı ve ordularını Anadolu'da *Ani*'ye kadar sevk ederek, kendisinden hiçbir zaman hoşnut olmamış olan Kars Ermeni Krallığı'nı yıkıp imparatorluğuna kattı.[999]

Haçlı Seferlerini Doğru Anlamak/ Hıristiyan Hacılar Olgusu

Hemen bütün dinlerde, o dinler için kutsal sayılan yerleri ziyaret etme olgusu vardır. İlk dönemlerden günümüze kadar bu *"dinî seyahat"* vakıası devam edegelmiştir. *"Primitif"* dediğimiz ilkel dinlerden *"kitâbî dinler"*e kadar, yerine getiriliş şekli farklı olsa da bu seyahatler dinî bir maksatla yapılmaktadır. Bu *"din seyahatleri"*ni ifade etmek için Müslümanlar, Arapça bir kelime olan *"Hacc"* kavramını kullanırlar. Hâl böyle olunca da, diğer dinlerdeki *"din seyahatleri"*ni de bu kelime ile ifade ediyoruz. Bunun içindir ki Buda'nın heykelini ziyarete giden Budist'e, *"Kutsal Ganj Nehri"*ne giden Hindu'ya ve Kudüs'te Hz. İsâ'ya atfedilen mezara, kiliseye ve Hz. İsâ'nın çarmıha gerildiği iddia edilen *Golgota* tepesine giden Hıristiyan'a da, terminolojide başka bir dinî tabir bulunmadığından *"Hacı / pèlerin"*[1000] diyoruz. *"Hıristiyanlıkta, Hac yolculuğu, Müslümanlarda olduğu gibi, "hiçbir biçimde zorunlu değildir"*[1001], *"Haç"* da bilahare tapınma aracı yapılmıştır.

999 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 27.

1000 Hıristiyan Hacılar hak. Bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 30, vd.

1001 Cecile Morrison, *Haçlılar*, s. 11.

Batı Avrupa'da yaşayan dindar Hıristiyanlar da elbette ki bir an önce Kudüs'e gidip *"hacı"* [1002] olmak istiyorlardı. Fakat Batı Avrupa hem uzak, hem de o dönemin ulaşım vasıtalarının ilkelliği, böylesine uzun bir yolculuk için elverişli değildi. Dolayısıyla sadece emirlerinde onlarca hizmetçi ve binecekleri atları bulunan çok zengin Hıristiyanlar böyle uzun bir yolculuğu göze alabiliyorlardı. Bu sebeptendir ki, Haçlı seferlerini başlatan papaz ve şövalyeler, dindar Hıristiyanların bu duygularını sömürerek onları kolayca ordularına katabilmişlerdir. Onlara, *"bakın, bu sizin için bir fırsattır; Haçlı askerleri de sizi koruyacak!"* denilmiş, binlerce Hıristiyan köylü ve şehirli bu şekilde Haçlı ordularına katılmışlardı. Haçlı seferine katılanların çoğu köylü olduğundan, bu Haçlılara, *"Köylü Haçlılar"* adı verildi. Fakat bilahare *"hac yapmak üzere"* yola çıkmış olan bu köylüler, ellerine silah alan savaşçılara döndü. [1003] Böylece *"Ruhani hacılar"*, *"silahlı hacılar"*a dönüştürülmüştü. [1004] Hıristiyan hacılara şu sloganla yön veriliyordu: *"Haç! Kan! İsâ'nın mezarı!"* [1005]

"Hz. İsâ'nın vefatının 1000. yılından, yâni 1033 yılından sonra Kudüs'e seferler arttı. "İlk Hıristiyan hacılar, alt tabakadan, sonra orta sınıfın insanlarından oluşuyordu; ardından, en güçlüler, krallar, kontlar, baronlar, yüksek rütbeli papazlar geldi; son olarak da... pek çok kadın; en yoksullarla en soylular yan yanaydı... Çoğunun arzusu ülkelerine dönmeden ölmekti." [1006]

Fakat ileride görüleceği gibi, Haçlılar, Kudüs yolunda, özellikle Kudüs'e vardıktan sonra bu *"dinî duyguları"*nı, *"vahşet duyguları"*na

1002 Çocukluğum sırasında, Pervari'nin *Ertevina*/Ekindüzü köyünde yaşayan Hıristiyanlar arasından, bu ziyareti gerçekleştirmiş olanlara, Kudüs'e gidip takdis edilmiş anlamına gelen *"Kudsî"* deniliyordu.

1003 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 21.

1004 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 271.

1005 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 38.

1006 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 13.

çevirmişlerdir. "*Halis dindarlar*" olarak yola çıkmış olan *Hıristiyan Hacılar*, başlarındaki Haçlı şövalyeleri tarafından "*vahşi katiller*"e çevrilmiş, dönüştürülmüşlerdir. Oysaki Hıristiyan Hacılar, hem Haçlı seferlerinden önce, hem de Selahaddin Eyyubî'nin Kudüs'ü geri almasından sonra, hiçbir zorluk çekmeden Kudüs'e gelip gidebiliyorlardı. Ve Hıristiyan Hacıların bu Kudüs seyahatleri hiçbir zaman kesintiye uğramamıştı. [1007]

Haçlı Ruhunun Oluşturulması

Daha önce hiçbir tatbikatı olmamış "*Haçlı*" fikrinin Hıristiyan papazlar tarafından ortaya atılması, onlar açısından fevkalâde önemli bir bulgudur. Ve şayet Hıristiyan dünyası bu "*Haçlı*" fikrini savaşla değil, silahsız tebliğle ortaya koymuş olsaydı, Hıristiyan dünyası "*Haçlı Seferleri*"nin kara damgasını yememiş olacaklardı. Onun için "*Haçlı savaşları*" fikri, sadece Kudüs'e ve aşağıda görüleceği gibi, Hz. İsâ'nın mezarını kurtarmaya yönelik bir hareket değildi. Nitekim Haçlılar Doğu'ya yönelmeden önce, işe İspanya'da/Endülüs'te ve Sicilya'da başladılar. Koyu bir Hıristiyan olan Fransız asıllı Papa II. Urbain, kilisede çok iyi bir eğitim almış; o zamanlar Müslümanlara karşı İspanya'da hüküm sürmekte olan katı bir kinle beslenmişti. [1008] Fakat onun bu durumunu bilmeyenler, Roma'dan Fransa'ya, Clermont-Ferrand'a geçen bu Fransız'ın, bir "*Haçlı Seferi*" düzenleyeceğini ummamışlardı. Hatta denebilir ki bu teşebbüs, birçok Hıristiyan tarafından sürpriz bir hareket olarak algılandı. [1009] Fakat Papa II. Urbain'in esas hedefi, Hıristiyanlığa hizmetten ziyade, Roma'daki Papalığın konumunu güçlendirmekti. Yâni hedefi dinî olmaktan ziyade siya-

1007 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 61.
1008 René Grousset, *L'Epopée des Croisades*, s. 1-2.
1009 René Grousset, *L'Epopée des Croisades*, s. 1.

siydi. Nitekim onun, kendi ülkesi olan Fransa'da bu işe kalkışması, tesadüfi değildir. [1010]

Aslında Haçlı Seferlerinin ilk denemesi, askerlerin haç işareti taşımamış olmasına rağmen, İspanya ve Sicilya'daki Müslümanlara karşı yapılmıştır diyebiliriz. İspanya'da Müslümanlara karşı yapılan ilk Haçlı hareketine (Reconquista) de birçok Fransız katılmış, Müslümanlarla savaşmışlardı. [1011] Nitekim 474/1081 yılında Endülüs'te Tuleytula'yı aldıktan on sene sonra, yâni 484/1091'de Sicilya'ya saldırıp oraya da hâkim oldular. [1012] Ne var ki bunlar, küçük çapta *"Hıristiyan savaşları"* idi. Üzerinde durmaya çalıştığımız Haçlı Seferleri'nin durumu ise tamamen farklıdır.

Selçukluların bütün Anadolu'yu zapt etmeleri ve İznik'e yerleşerek Bizans'ın merkezi Kostantiniyye'ye, yâni İstanbul'a dayanmaları Hıristiyan Batı dünyasını, özellikle de Bizans'ı endişeye düşürdü. Aslında Bizans, Abbâsî Devleti'nin zayıflamasını istemiyordu. Dinamik bir Selçuklu devletinin gelip kendi sınırlarına dayanmasındansa, zayıf bir Bağdad Hilâfetinin olması, Bizans'ın daha çok işine geliyordu. Ama tarih, insanların değil, Allah'ın iradesine göre oluşuyordu. Nitekim Selçuklular, 1078 yılında Üsküdar'a kadar varıp oraya karargâhlarını kurdular. [1013] Selçukluların Batı'ya doğru ilerleyişleri, Bizans'ı endişelendirmişti. [1014] Bunun üzerine Bizans Tekfuru Aleksi/I. Aleksios [1015], Katolik olan Papa'dan kerhen yardım istedi. [1016] Bunu fırsat bilen Papa, Bizanslıları kurtarmak amacı ile değil, fakat Batı Avrupa dünyasının silahlı güçleri olan şövalyeleri, işsiz çapulcu-

1010 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 19-20.
1011 René Grousset, *Bilan de l'Histoire*, s. 211.
1012 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 272.
1013 Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 41b
1014 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), 28.
1015 Bundan sonra kısaca *"Aleksi"* olarak geçecek.
1016 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 271.

ları, topraksız çiftçileri, Doğu'nun zengin kaynakları üzerine salmak ve o zenginlikleri Batı'ya taşımak maksadıyla, Bizans İmparatorunun yardım talebini kabul etti. Gerçekten de Avrupa'da aç kalmış insanlar, geçimleri zorlaşmış köylüler, işsizler, aileleriyle birlikte Birinci Haçlı Seferi'nin ordularına iştirak etmişlerdir. [1017]

Latin Dünyası ile "Grek"/Bizans/Yunan Dünyası Arasındaki Mezhebî Çatışmalar

Aslında, Haçlı seferleri fikri, Batı Katolik Kilisesinin durduk yerde ortaya attığı bir fikir değildir. Batı Hıristiyan dünyasını Müslümanlara karşı ayağa kaldıran gerçek âmil, Selçuklulardan çekinen Bizans'ın, kendi dindaşları [1018] olan Katolikleri "*kerhen*" yardıma çağırmasından kaynaklanmaktadır. [1019] Nitekim Bizans İmparatoru, İstanbul'a kadar gelen Katolik Haçlı ordusunun İstanbul'da kalmasını istemiyor, bir an önce Anadolu'ya, Müslümanların işgali altında olan eski Bizans topraklarına geçmelerini istiyordu. Nitekim Bizans'ın yardıma çağırdığı, sonradan "*Haçlı ordusu*" ismini alan askerler, "*paralı askerler*"di. [1020] Yâni Bizans, Katolikleri yardıma çağırdığında, onları bir "*Haçlı Savaşı*" yapsınlar diye çağırmamıştı. [1021] Çünkü "Selçukluların fetihleri, bir 'Haçlı seferini' gerektirmiyordu. Suriye ve Anadolu'daki Hristiyan-

1017 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 69-70; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 20.

1018 Gerçekte Ortodoks mezhebine bağlı olan Bizans Hıristiyan akidesi, Katolikleri Hıristiyan saymaya müsaade etmiyordu. Onun için gerek Katolikler, gerekse Ortodokslar ve tabi 16. Yüzyıldan sonra oluşan Protestanlar, birbirlerine "*farklı mezhep*" olarak değil, "*farklı din*" olarak bakıyorlardı.

1019 Ayrıntılar için bk. Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), 7 vd.

1020 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 21-22.

1021 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 22.

lar da, Haçlılara *"bahane"* teşkil eden bir *"kurtuluşu"* istemiyorlardı."[1022] Batı'dan gelen Hıristiyan hacılar, Filistin'deki Türklerden pek şikâyetçi değillerdi. Nitekim tarihî bir gerçektir ki Hıristiyanlar, tarihleri boyunca, Müslüman devletlerin reayası olduklarında, Hıristiyan devletlerin reayası olmasından çok daha sağlam ve hukuki bir statüye sahiptiler. Müslümanların zekât vermeleri gibi, Hıristiyanlar da *Zımmî* hukukuna göre vergisini veriyor, rahat bir hayat sürüyorlardı. Hatta askere gidip savaşma mecburiyetleri bile yoktu. Dolayısıyla Doğuda Müslümanlar tarafından yapıldığı söylenen zulümler, *"varsayımlardan"* başka bir şey değildi.[1023] Elbette ki, bazı dönemlerde Hıristiyan reayaya zulmedildiği olmuştur. Ne var ki, onlara bu zulmü reva görenler, aynı zulmü Müslümanlara da reva görmüşlerdir.

Haçlı Seferlerinin Hazırlayıcıları

İnsanlık tarihinde yüz binlerce insanın ölümüne sebebiyet veren Haçlı hareketinin ilk müteşebbisi Fransız Papa II. Urbain ve onun emrinde olan Papaz *Pierre l'Ermite* idi. Bazı Hıristiyan yazarların *"samimi bir Hıristiyan"*, hatta *"peygamber"*/prophète[1024] olarak kabul ettikleri Pierre l'Ermite, keza başka Hıristiyan yazarlara göre demagog bir papazdan başka bir şey değildir.[1025]

Papa II. Urbain, Hıristiyanları Haçlı savaşına çağırırken, Matta İncilinin (16: 24) şu cümlesinden hareket ediyordu: *"Ardımdan gelmek isteyen kendini inkâr etsin, haçını alıp beni izlesin."* Bu çağrıyla Hıristiyanlar galeyana getiriliyor ve hepsi bir ağızdan, *"Tanrı bunu istiyor!"* diye çığlık atıyorlardı.[1026] Bu çağrıya icabet edip ye-

1022 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 22.
1023 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 23.
1024 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 26.
1025 Bk. Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 69.
1026 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 24.

min edenler, artık bu yeminlerinden dönemiyorlardı. Pişman olup dönmek isteyenler, Kilise tarafından *"aforoz"* edilme riskiyle karşı karşıya kalıyorlardı.[1027]

Haçlı seferlerine kadar olan zaman diliminde, Hıristiyanlık hep İsâ'nın barışçıl yönü ile *"tebliğ"* edilmiştir. Fakat Haçlı seferleri ile bu karakter değişmiş, *"Şiddet yönü baskın Hıristiyanlık"* şekline bürünmüştür. Denilebilir ki Papa II. Urbain, Hıristiyanlığı *"pasif"* bir şekilde yayma yerine, *"militarize"* etmiştir.[1028]

Papa Siyasi Lider Oluyor

Haçlı Seferlerinin sebeplerinin dinî sebepleri yanında, yabana atılmayacak siyasi ve stratejik sebepleri de vardır ki bunların başında, tehdid altında olan Bizans'ın, yâni o dönemdeki İstanbul'un, Selçuklu Müslümanları karşısında tehlikede oluşları gelmektedir. Zira Selçuklular Bizans'a yaklaşmış, İstanbul'a çok yakın olan İznik'i de kendi idarelerine almışlardı. Aslında Bizans iki ateş arasında kalmıştı da denebilir:

Bir yanda Müslüman Selçuklular,

Diğer yanda itikatlarına göre Hıristiyan saymadıkları Katolik-Hıristiyan Dünyası.

Çünkü Bizanslılar Ortodoks mezhebine mensuptu. Katoliklerle aralarında kıyasıya bir mücâdele vardı. Hatta her biri, diğerini bir Hıristiyan mezhebi olarak değil, ayrı bir din olarak telakki ediyordu. Dolayısıyla Ortodoks Bizans'ın, Katolik Haçlı ordusuna İstanbul'dan geçit vermesi, seve seve yaptıkları bir hareket değil, Katoliklere karşı hiçbir şey yapamamanın verdiği zorunluktan kaynaklanan bir mecburiyetti.

1027 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 25.
1028 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 21-22.

Bu dönemde *"Hıristiyan Dünyası"* için önemli bir gelişme olmuş, *"Papalık"*, Hıristiyan krallıklarına karşı olan bağımlılıktan kurtularak, adeta bağımsız bir devlet hâline gelmek isitiyordu. Nitekim XI. yüzyılda Hıristiyanlık büyük bir değişim geçirdi ve Papa, İmparator'un egemenliğinden çıkarak, bütün Hıristiyanların lideri olduğunu ilân etti. [1029]

Bu *"siyasi"* güçten sonra Papa, Hıristiyan dünyasına dağılmış şövalyelere çağrıda bulunarak, onları kendi etrafında topladı ve ateşli konuşmalar yaparak, Hıristiyanları galeyana getirdi; ardından da Müslümanlara karşı Haçlı savaşlarını başlattı. Zaten Papalık, İspanya'da da Müslümanlara karşı başlatılan *"Reconquista"*nın baş mimarıydı. Nitekim devrin Papa'sı *Urbain II*, bu düşüncesini, 27 Kasım 1095'te Clermont-Ferrand'daki Konsil'de dile getirmişti. [1030] O zamana kadar gerek İspanya'da, gerekse Sicilya'da Müslümanlara karşı yapılan Hıristiyan seferleri, siyasi ve milli çıkarlar gözetilerek yapılıyordu. Haçlı Seferlerinin hazırlayıcılarından bir tanesi olan *Raymond de Saint-Gilles*, daha önce de İspanya'da, yâni Endülüs'te Müslümanlara karşı İspanyolların yanında yer almış bir Hıristiyan papazıydı ve içinde, Anadolu'da ilerlemekte olan Türklere karşı savaşma ideali vardı. [1031] Haçlı Seferlerini başlatan Papa II. Urbain ise, tamamen bir din savaşı başlatıyor ve bu savaşa, mezhepleri ne olursa olsun, bütün Hıristiyanları çağırıyordu. [1032] Üstelik tarihî hiçbir gerçekliği olmayan iftiralar uydurarak, *"Müslümanların kiliseleri yıktıklarını, Hıristiyanları koyunlar gibi boğazladıkları"*nı [1033] söyleyerek saf Hı-

1029 Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale, Du IVème siècle à nos jours*, II, 298-299.

1030 René Grousset, *Les Croisades*, s. 19; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, Paris, 1965, s. 64; Karen Armstrong, *A History of Jérusalem*, s. 271.

1031 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 64.

1032 René Grousset, *Les Croisades*, s. 19; El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 34.

1033 Jacques Heers, *La Première Croisade*, libérer Jérusalem, 1095-1107, Paris, 2002, s. 71.

ristiyanları yanlış bilgilendirerek, savaşa teşvik ediyordu. Yâni maksatlarının, Kudüs'ü kurtarmak olduğunu söylüyorlardı.[1034] Oysaki tarih, Müslümanların Hıristiyan, ya da başka bir kavmi katl-i âma tabi tuttuklarına dair hiçbir bilgi vermemektedir. Çünkü böyle bir katl-i âma İslâm müsaade etmiyor. Böylece önceleri dinî, daha sonra ideolojik bir özellik taşıyan Haçlı düşüncesi, nihayetinde sömürgeciliğe dönüşmüştür.[1035] Nitekim sefere katılacak olan Haçlı askerine, yağmalama, gasp, cinayet vs. her şey serbestti.[1036] Ne gariptir ki bazı Avrupalı oryantalistler, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ayırımı gözetmeden herkesi kılıçtan geçiren Papa II. Urbain'in bu hareketini, M.Ö. 336 yılında Yunanistan'dan hareket edip, her tarafı işgal eden Büyük İskender'in hareketine benzetmektedirler.[1037] Bazı oryantalistler de, Haçlı seferlerini, *"Hıristiyan cihadı"* olarak tanımlamaktadırlar.[1038]

Haçlıların Sembolü

Haçlı savaşlarını, *İsa'nın türbesi* diye inandıkları *Saint-Sépulcre*'in bulunduğu Kudüs'ü, Müslümanlardan temizlemek (!) için başlattıklarını ilân eden Hıristiyanlar, o tarihten itibaren Kudüs'e her gidişlerinde, üzerinde *"haç"* simgesi bulunan bir kumaşı göğüslerine, dönüşlerinde de sırtlarına takarlardı. Ve bu hareketlerinden dolayı da onlara *"Haçlılar"* denildi. Haçlılar, üzerlerine giydikleri bu sembolün kutsiyetine ve bunu taşıyanların, Allah'ın koruması altında ol-

1034 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 63; El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 34.

1035 René Grousset, *Les Croisades*, s. 20.

1036 René Grousset, *Les Croisades*, s. 21; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, Paris, 1965, s. 63.

1037 René Grousset, *Bilan de l'Histoire*, s. 211.

1038 Robert Irwin, *Islam and the Crusades*, in The Oxford History of the Crusades, s. 218.

duğuna inandırılmışlardı.[1039] Haçlı sembolünü üzerine takan kimse, *Saint-Sépulcre*'i görmeden, geri dönmeyeceğine dair söz vermiş oluyordu. Kilise ise, Müslümanlarla savaşmak üzere Kudüs'e giden her "*Haçlı*"ya, 'bütün günâhlarının affedileceğine dair garanti veriyordu.[1040] Fakat bunun yanında üzeine Haç işareti taşıyan bir giysi geçirdikten sonra, Haçlı ordusuna katılmayan olursa, bunlar dinden çıkmış muamelesi görerek *aforoz* edileceklerdi.[1041] Papa'nın bu kararından sonra "*Haçlı ordusu*"nu toplamak üzere yüzlerce papaz görevlendirildi ve bunlar Avrupa'nın çeşitli bölgelerine gönderildi. Kudüs'ü Müslümanlardan alma karşılığında kendilerine cennet vadedilen binlerce Hıristiyan bir araya getirildi ve Kilise'nin imkânlarıyla silâhlarla donatıldı. Batı Avrupa'nın bütün feodal devlet ve derebeylikleri bir araya gelerek, Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarma sevdasına düştüler ve bunun için ellerinden geldiği kadar çok para ve asker topladılar.[1042]

1039 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 65-66; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 65.

1040 Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, II,301; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 24.

1041 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 85.

1042 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 64.

Birinci Haçlı Seferi [1043]

1095 yılında Fransız asıllı Papa Urbanus, diğer adıyla II. Urbain, İtalya'dan Fransa'ya geçti. Ağustos ayında Fransa'ya gitmiş olan Papa, aynı senenin Kasım ayında bütün Katolik-Hıristiyan papazlarının Clermont-Ferrand'da toplanmalarını emretti. Clermont Konsili 18-28 Kasım tarihleri arasında toplandı. [1044] Bu Konsil'e 300 kadar kilise mensubu katılmıştı. [1045]

Papa II. Urbain, kendisini dinlemeye gelmiş olanlara ateşli ve de *duygusal* bir konuşma yaparak, tehlikede olan Bizans'a yardım etmelerini, fakat esas tehlikenin Kudüs'te olduğunu söyleyerek, "*Kutsal Topraklar*"ın fethi için [1046] "*kutsal savaş*" çağrısında bulundu. Papa Urbain'in iddialarına göre Müslümanlar hem Hıristiyan Hacılarına, hem de Kudüs'teki mukim olan Hıristiyanlara zulmediyorlardı ki bu, Hıristiyan yazarlarının da kabul ettikleri gibi bir iftiraydı. Papanın çağrısının ana temeli, Müslümanları "*gayrı insani*" bir topluluk olarak göstermekti. [1047] Onun için Batı Avrupa'daki bütün Hıristiyanların,

1043 Hıristiyan kaynakları bu sefere, "*Çiftçilerin Haçlı Seferi*" (La Croisade des Paysans) (Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 27.), ya da "*Halkın Haçlı Seferi*" (La croisade Populaire), (René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 12.) derler.

1044 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 271.

1045 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 83. Konsile katılanlar hakkında geniş bilgi için bk. Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 32.

1046 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 33; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 271.

1047 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 33.

Doğu'daki *"Hıristiyan kardeşleri"*nin imdadına koşmalarının dinî bir vecibe olduğunu söyleyerek etrafındakileri galeyana getirdi ve Avrupa'nın her yerinden Hıristiyanların toplanarak, kurulacak olan haçlı ordusuna katılmalarını emretti.[1048] Papa II. Urbain'in Müslümanlar hakkında yapmış olduğu bu suçlamaların, hakaretlerin bir gerçekliği yoktu. Papa Müslümanları dindaşlarına, *"insanlık dışı"* (subhuman) olarak tavsif ediyordu.[1049] Söylediklerinin gerçekliği yoktu fakat onun bu ateşli konuşmasını dinleyenler, sık sık *"Deus le volt!"* (Tanrı böyle istiyor) sloganıyla tezahüratta bulunarak, Papa'ya eşlik ediyorlardı.[1050] Böylece Batı Avrupa'nın her tarafından toplanacak ordular İstanbul'da bir araya geleceklerdi.

Bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra sıra, bu Haçlı ordusunun başına kimin getirileceği konusuna gelmişti. Nihayet Papa seçimini yaptı ve Haçlı ordusunun başına *"dinî lider"* olarak le Puy Papazı *Adhémar de Monteil*'i getirdi.[1051] Mamafih komutanlar dâhil, ordudaki herkes, yaşlı bir papaz olan ve *"Küçük Pierre"* diye bilinen Pierre l'Ermite'e[1052] saygı duyuyorlardı.[1053] Bu papaz, kendisini Haçlı Seferine o kadar adamıştı ki, diğer Avrupa ülkelerindeki Haçlıları beklemeden yola çıktı.[1054] Oldukça *"sofu görünümlü"* bu papaz, halkı topluyor, fakat zerre kadar onlara bir askeri disiplin öğretemiyordu. Zaten kendisi de

1048 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 34.

1049 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 34.

1050 Diğer ayrıntılar için bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 84-85; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 271.

1051 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 86; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 65. Papaz Adhémar de Monteil hak. Daha geniş bilgi için bk. Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 42-43.

1052 Bu papazın ilginç özellikleri için bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 89-90; ayrıca, René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 12 vd; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 78-79.

1053 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 65.

1054 René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 12-13.

bundan yoksundu.[1055] O sadece kitleleri galeyana getirmesini biliyordu. Vaazlarına kapılıp gelen Hıristiyanlarsa, çoğu cani, eşkıya, ırz düşmanı kimselerdi. Bunlar, Keşiş l'Ermite'in ordusuna katılarak günahlarından arınmak istiyorlardı. Ne var ki bu şekilde Haçlı ordusuna katılan Hıristiyanlar, kısa zamanda aslî tabiatlarına dönerek birer cani, birer katil, birer hırsız, birer yağmacı, birer eşkıya oluverdiler. Bu şekilde yola çıkan Haçlılar, Macaristan topraklarında, kendileri gibi Hıristiyan olanlara ait Semlin'i, Bizans topraklarında da Niş şehirlerini yağmalayıp harabeye çevirdiler.[1056]

Papa II. Urbain, Clermont'tan sonra Avrupa'nın birçok bölgesini gezerek Haçlı ordusuna destek istedi ve derebeylerden de birçok yardım ve bağış kabul etti. Cenova Devleti'ne de haber göndererek, onlardan da hem parasal yardım hem de donanma gücü temin ettikten sonra İtalya'ya geri döndü.[1057]

Papa II. Urbain, sadece kiliseleri değil, Avrupa'nın birçok derebeyi ve kontunu da Haçlı hareketine inandırarak onların da büyük maddi ve askeri yardım yapmalarını sağladı.[1058] Bazıları ise bizzat sefere katılacaklarına dair söz verdiler ki, bunlar arasında en aktif olanı, Aşağı Lorraine dükü *Godefroy de Bouillon*'du. Papa 1096 Noel'inde Roma'ya döndüğünde aşağı yukarı bütün hazırlıklarını tamamlamış görünüyordu. Birinci Haçlı seferine, bizzat krallar değil, ama o kral-lara göreceli bile olsa bağlı olan komutanlar katılmışlardı.[1059]

490/1096 yılında, Avrupa'nın değişik yerlerinden toplanan Hıristiyan askerlerinden oluşan "*Haçlı Ordusu*" İslâm dünyasına karşı

1055 René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 13.
1056 René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 13.
1057 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 87.
1058 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 62 vd.
1059 Bu komutanlar için bk. Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s.14 vd.

İstanbul'da toplanmak üzere harekete geçti. [1060] Fakat onları Selçuklu Müslümanlarına karşı davet etmiş olan Bizans endişedeydi. Ya kendi mezheplerinden olmayan bu Katolikler, İstanbul'a geldikten sonra, İstanbul'u işgal edip ayrılmazlarsa? İşte Bizans'ı düşünceye sevk eden soru buydu. Çünkü Bizans Kralı, Selçuklulara karşı yardım istiyor, fakat bu yardımların küçük ordular şeklinde olmasını arzu ediyordu. Oysa şimdi Batı Avrupa'nın en tecrübeli ve tehlikeli şövalyelerinden oluşan Haçlı ordusu geliyordu ki, Bizans gerçekten büyük bir endişe içerisindeydi. Sadece Kral değil, aynı zamanda Kraliçe de büyük korkuya kapılmış ve gelecek olan Haçlı ordularını, girdikleri her yeri yiyip bitiren çekirgelere benzetmişlerdi. Onun için de Bizans Kralı, gelecek olan Haçlı ordularını murakabe edebilecek tedbirler de almıştı. [1061]

Kudüs'ü hedef gösteren Haçlı papazları, haçlı askerlerine, Haçlı Seferlerini, doğrudan doğruya Tanrı'nın yönettiğine inandırmışlardı. Zaten ordularına da *"Tanrı'nın ordusu"* (l'Armée du Christ) adını vermişlerdi. Hatta Haçlı savaşlarını başlatan Papa II. Urbain, yeni bir günah çıkarma usulü de icat etmişti. Ona göre silahlı olarak Haçlı seferlerine katılacak olan Hıristiyanlar'ın, ne günah işlemiş olurlarsa olsunlar, günahları affedilecekti. Bu yeni *"dinî kural"*, kaçırılmayacak *"süper bir günah çıkarma"* fırsatıydı. [1062]

Bu şekilde bir araya gelen *"Şövalyeler"* ve Kilise, aslında birbirlerinin düşmanlarıydılar. [1063] Fakat *"Doğunun zenginlikleri"* hayali, dinî motife bürününce, böyle birliktelikler gerçekleştirilebiliyordu.

1060 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 272.
1061 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 91-92.
1062 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 39.
1063 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 66.

Şii Fâtımî Devleti'nin Tutumu

Rivayetlere göre [1064], Haçlıların İslâm dünyasına saldırmaya hazırlandığı sıralarda Mısır'da hâkim bulunan Şii Fatımi Devleti, her gün biraz daha büyüyen ve Kudüs'ü Fâtımîlerden geri aldıktan [1065] sonra, gittikçe Mısır'a yaklaşan Selçuklu Devleti'nden çekindikleri için Hıristiyan Devletlerine elçiler göndererek onları Orta Doğu'ya davet ettiler. [1066] Zaten Fâtımî Devleti, sürekli olarak Bizans'la temasta olup, bir bakıma onun müttefiki idi. [1067] Sünni Müslümanlarla Şii Müslümanlar arasındaki kin ve nefret o derecede idi ki, kendi Müslüman kardeşine karşı Hıristiyanları savaş için davet edebiliyorlardı. Maalesef bu "*mezhebî taassup*", Müslümanlar arasında bütün tarih boyunca bir fitne kaynağı olmuştur. Ve ne yazıktır ki bu korkunç taassup günümüzde bile devam etmektedir. Hatta diyebiliriz ki, siyasi bir harekete dönüşmüş olan bu mezhep çatışmalarında ölen Müslümanların sayısı, *cihâd* için yapılan savaşlarda öldürülen gayr-i müslim sayısından çok daha fazladır.

Haçlıların İstanbul'a Yürüyüşü

Papa II. Urbain'in talimatıyla, Papaz Pierre l'Ermite 11. Yüzyılın imkânlarıyla neredeyse Batı Avrupa'nın tamamını gezerek Hıristiyanları Haçlı seferine katılmaları için teşvik etti ve bu teşvikinde de hayli başarılı oldu. "*Savaşacak hacılar*"ın sayısı 100.000'i bulmuştu. [1068]

1064 Bk. *el-Kâmil*, X, 273; El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 21-22; El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 35.

1065 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 68; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 59.

1066 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 273.

1067 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 31.

1068 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 40; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 272.

Haçlı ordusundan Gautier'nin komutasında olan şövalyeler, belirtilmiş olan zamandan çok önce Belgrat'a varınca, oranın valisi ve şehrin sakinleri olan Hıristiyanlar şaşırıp kaldılar. Henüz mahsuller kaldırılmadığından, gelen işgal ordusuna verilecek fazla bir şey de yoktu. Nitekim bunun üzerine Haçlılar, kendi dindaşları ve Bizans'a bağlı Macar, Hırvat, Sırp, Boşnak [1069] ve Bulgarların mallarını, evlerini talan etmeye başladılar. [1070] Haçlılar bu yağmalamalarında o kadar ileri gittiler ki, onların bu taşkınlıkları, yerli Hıristiyanların ayaklanmalarına sebep oldu. Çıkan savaşlarda, binlerce Hıristiyan katledildi ve gelen Haçlı ordusu bozguna uğratılarak püskürtüldü. [1071] Bu şekilde zulmeden Haçlılar, Macarlar tarafından, elbiseleri çıkartılarak cezalandırıldı; birçoğu da kiliselerin içinde diri diri yakıldı. Komutanları Gautier ise canını zor kurtarıp Niş istikametinde kaçmaya muvaffak oldu ve orada bulunan Bizans valisinin verdiği askerler refakatinde İstanbul'a gitti. [1072] Muhtemelen Haçlıların bu zulümlerinden dolayıdır ki, görünüşte Hıristiyan dinini kabul etmiş olan Bulgarlar, Batı Avrupa'dan gelen Katolik Hıristiyanları hiç sevmiyor, onlara *"kardeş"* gözüyle bakmıyorlardı. [1073] Maceracı ve başıbozuklardan oluşan Haçlı ordusu o kadar düzensizdi ki hiç kimse bunlara komutan olmayı istemiyordu. [1074]

Başka bir koldan, Pierre l'Ermite başkanlığında ilerleyen Haçlı ordusu Semlin'e varınca, Macarlara zulmedilmeye başlandı ve çıkan savaş neticesinde 4.000 Macar kılıçtan geçirildi. [1075] Dinî bir kaygıyla

1069 Boşnaklar o zaman Müslüman olmamışlardı.

1070 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 69.

1071 René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 13; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 96.

1072 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 96.

1073 Michaud, *Histoire des Croisades*, Paris, M DCCC LXVII, s. 68.

1074 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 76.

1075 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 97-98.

(!) yola çıkmış olan "*Hacılar*" bizzat kendi dindaşlarını kılıçtan geçirirler mi? Ama Haçlıların esas gayeleri dinî değil, sömürü ve talan olduğu için önlerine çıkan herkese bu şekilde zulmediyorlardı. Aynı Haçlı ordusu, yâni Pierre l'Ermite başkanlığındaki Haçlılar Belgrad'ı da talan edip harabeye çevirdikten sonra, Niş'e çekildiler. Sofya yolunda da Haçlılar aynı yağmayı yapınca, tekrar yerli Hıristiyanlarla aralarında savaş çıktı ve binlerce Hıristiyan öldürüldü.[1076] Pierre l'Ermite 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a vardı. Onu gayet güzel karşılayan ve kendisine birçok hediyeler takdim eden[1077] Bizans İmparatoru Aleksi/Alexius Komnen/Comnenus, diğer Haçlı orduları gelmeden, Boğaz'ı geçip Selçuklulara karşı saldırıya geçmemesini tembih etti. Ayrıca ona ve askerlerine Surların yakınında bir yer tahsis etti. Fakat Papaz l'Ermite'in yağmacı askerleri hırsızlığa başlayınca, Bizans İmparatoru Aleksi, onları Asya kıyısına geçirip orada iskân etmeyi daha uygun buldu ve öyle yaptı.[1078]

Haçlılar ve Yahudiler

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Haçlı seferine katılan Haçlı askerlerinin çoğu, fakir köylülerdi. İşte bu köylülerin Kudüs'e kadar gidip gelmeleri için belli miktarda mal ve para gerekiyordu. Peki, bu parayı nereden borç alacaklardı? Hıristiyanlardan alamazlardı; çünkü onlar zaten sefere katılıyor veya Haçlı ordusuna yardım ediyorlardı. O halde para bulacakları bir tek yer kalıyordu ki, o da Batı Avrupa-İstanbul güzergâhında bulunan Yahudilerdi!

Târihleri boyunca Yahudiler genellikle ticaret ve para işleriyle uğraştıkları için para ancak onlardan temin edilebilirdi. Ama bir Hıristiyan'ın, İsâ'nın çarmıha gerildiği yer olan Kudüs'e gidip orayı

1076 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 99.
1077 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 74.
1078 René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 14.

Müslümanlardan ve özellikle de İsâ'ya işkence yapmış olan Yahudilerden kurtarmak için, borçla dahi olsa para istemesi, biraz tuhaf kaçmıyor muydu? Çünkü Hz. İsâ'ya işkence yapan ve annesi Hz. Meryem'e iftiralarda bulunup onu Kudüs dışına çıkmaya zorlayanlar, Yahudilerdi. Şimdi Hıristiyan Haçlı askerleri Yahudilerden borç para isteyeceklerdi ki, bu durum her iki taraf için de zor bir şeydi. Hatta bazı Yahudi cemaatleri, özellikle de Almanya'da bulunan Yahudiler, kendi dindaşlarına haber göndererek, Kudüs'e karşı giden Haçlı ordusuna yardım edilmemesini bildirmişlerdi. Ama Yahudiler, kerhen de olsa bu parayı verdiler; vermeyenlerden de zorla alındı. Bazı Yahudiler içinse, düşmanlığın önemi olmadığından ve sadece para kazanmayı düşündüklerinden, alacakları faiz karşılığında, Haçlı askerlerine para ve mal verdiler.[1079] Ancak verdikleri bu borç parayı hiçbir zaman geri alamadılar. Haçlı ordusuna sıcak bakmayan Yahudiler ise, tamamen kılıçtan geçirildi; binlerce Yahudi katledildi.[1080]

Gördüğümüz gibi, Kudüs'e doğru yola çıkan Haçlılar, geçtikleri yerlerde sadece Hıristiyanları değil, malı olan herkesi öldürüyor, dinlerine bakılmaksızın her tarafa dehşet saçıyorlardı. Nitekim yol güzergâhında buldukları Yahudileri de katletmekten geri durmadılar.[1081] Cologne Arşövekinin evine sakladığı Yahudiler, Arşövekin evinin kapıları kırılarak teker teker çıkartıldı ve kafaları kesildi.[1082] Artık *"İsa'nın mezarını kurtarmak için"* yola koyulmuş olan Haçlılar, sadece Yahudi[1083] ve Müslümanları değil, kendilerinin emrine girme-

1079 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 105-106.

1080 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 107; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 84; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 272; C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 27.

1081 Ayrıntılar için bk. Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 76.

1082 Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale, Du IVème siècle à nos jours*, II,302.

1083 Jacques Heers, *La Première Croisade*, libérer Jérusalem, s.89.

yen Hıristiyanları da öldüren bir eşkıya ordusuna dönüşmüştü. Binlerce Macar ve Bulgar Hıristiyanını katlettiler. Konstantinopolis'e, yâni İstanbul'a varınca da, keza o zamanlar Hıristiyanlara ait olan şehri yağmalamaya başladılar; kilise çatılarındaki kurşunları bile söküp, Yunanlılara sattılar. [1084]

Hıristiyan imparator ve kralları, hatta *derebeyler*, başlangıçta, bir kaç papazın önayak oldukları bu hareketi önemsemezken, Papa'nın Avrupa'daki çabaları sonunda, onlar da harekete katıldılar. Öylesine heveslendiler ki, hareketin dinî lideri olan Papaz l'Ermite'ten daha fazla sabırsızlanmaya başladılar. Çünkü bu kral ve derebeyler, bir an önce İsâ'nın mezarına kavuşmak için değil, kendilerine vadedilen Doğu'nun zenginliklerini ele geçirme sevdasına düştüler. [1085]

Haçlılar İstanbul'da

Haçlıların gelişleri sırasında, İstanbul/Constantinople, Hıristiyan dünyasının en büyük şehri konumundaydı. [1086] Yıllardır Bizans Ortodoks Kilisesi oradaki Hıristiyanları yönetiyor, kendisini Hıristiyanlığın temsilcisi sayıyordu.

Haçlı ordusu İstanbul'a girmeye çalışırken, Haçlıların İstanbul'u da işgal edip, oraya sahip olma düşüncelerinden çekinen Bizans İmparatoru Aleksi, devletini garantiye almak için Haçlı komutanı Godefroy'yı kendisine "*vassal*" olarak bağlamayı düşündü. Hatta bu teklifi Godefroy'ya bildirmek için kendisine bir heyet gönderdi. Fakat Godefroy, İmparatorun bu teklifini kendisi için zül olarak telakki ettiğinden, kabul etmedi. [1087] Bu yüzden, yâni Godefroy'nın, vassallığı kabul etmemesi

1084 Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale, Du IVème siècle à nos jours*, II, 299.

1085 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 110-111.

1086 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 107.

1087 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 115.

üzerine günlerce, hatta aylarca her iki taraf arasında mücâdeleler, yağmalamalar, soygunlar devam etti. [1088] Nihayet bir şey yapamayacağını anlayan Godefroy, Anadolu'da Müslümanlardan alacakları topraklardan, daha önce Bizans'a ait olanların tamamının kendilerine verileceğine dair söz vermesi üzerine Bizans İmparatorunun izniyle ordusunu Kadıköy'e geçirdi. [1089] Godefroy'nın gidişinden sonra, diğer Haçlı orduları İstanbul'a girdi ve tıpkı öncekiler gibi yağmalamaya ve çapulculuğa başladılar. Bir an önce bu işgalcilerin zulmünden kurtulmayı düşünen Bizans Kralı Aleksi, gelenlerin komutanlarını bir kilisede toplayarak, hediyelerle onları takdis edip kısmen belalarından kurtulmuş oldu. [1090] Bu şekilde İstanbul'a gelen Haçlıların tamamı hırsızlık ve yağmacılık yapmış, Bizans Kralı Aleksi de çeşitli taktiklerle onların belasından kurtulmuştu. Bunu takiben gelen Haçlı şövalyesi Bohemund'u da sarayına kabul ederek, onunla antlaşma yaptı. Bu antlaşmayı isteksiz bir şekilde kabul eden ve fakat bu isteksizliğini göstermeyen Bohemund, Bizans'ın hâlâ güçlü olduğunu ve onların desteği olmadan Haçlı seferinin başarılı olamayacağını anlamıştı. Böyle olunca da Bizans Kralının isteklerini kabul etmek mecburiyetinde kaldı. [1091]

İlk Haçlı ordusu, 1096 yazının sonlarına doğru İstanbul'a varmıştı. Frank ordusu, önüne gelen her şeyi yağmalıyordu. Müslümanları yok etmeye gelen bu Hıristiyanlar, kendi dinlerinden olmalarına rağmen mezhep bağnazlığından dolayı çocukları bile diri diri yakıyorlardı. [1092] Onların bu tutumu, kendi dindaşları olan Bizanslıları da çileden çıkarıyordu. [1093] "Bu Batılılar [1094] bir hırsızlığı bırakı-

1088 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 98.
1089 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 117.
1090 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 117.
1091 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I,121.
1092 Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 19.
1093 René Grousset, *Les Croisades*, s. 23.
1094 Yâni Batı'dan gelen Haçlı ordusu.

yor, diğerine başlıyorlardı. Şehrin varoş ve sayfiyelerindeki villalara giriyorlar ve hatta kiliselerin damlarındaki kurşunları aşırıyorlardı."[1095] Bu şekilde Haçlı ordularının tamamı[1096] İstanbul ve civarına gelip yerleştiler. Bizans İmparatoru ve İstanbul'un sakini olan Rumlar, gelen Haçlı ordusu karşısında korkuya kapıldılar.[1097] Nitekim onların haklılığı, Haçlılar İstanbul'u talan etmeye başlayınca ortaya çıktı. Aleksi'nin kansı olan Kraliçe Anne Komnen, gelen Haçlı ordusunun kalabalığını, denizin kumuna, gökteki yıldızlara, büyük seller oluşturan fırtınalara benzetmiş[1098], onları, *"tamamı Batılı barbarlar"* şeklinde tanımlamıştı.[1099] Aslında bu Batı Hıristiyanlarını davet eden, yukarıda gördüğümüz gibi, Bizans İmparatoru Aleksi idi. Ama o, böyle çoğunluğu çapulculardan oluşan ve kontrol edilmesi güç insanları değil, kendisini Selçuklulara karşı koruyacak, az sayıda düzenli bir askeri birlik istemişti. Onun için gelen Haçlı ordusuna, kendisinin *"paralı askerleri"* gibi bakıyordu.[1100]

Haçlılar, Orta Doğu'ya kara yoluyla daha kolay varacaklarını bildiklerinden, İstanbul üzerinden gitmeyi tercih ettiler. Fakat İstanbul'a vardıklarında, onlarla aynı dini paylaşan Bizans-Rum İmparatoru, onları oyalamak için, Antakya'yı kendisine vermedikleri takdirde İstanbul'dan geçmelerine müsaade etmeyeceğini bildirdi.[1101] Zaten Katoliklerle Ortodokslar arasındaki düşmanlık, yıllardır sürüyordu. Onun için Bizans Kralı Aleksi Komnen, Haçlı ordusuna güvenmediği ve bu ordunun Kostantiniyye'yi, yâni İstanbul'u işgal edebileceğini düşündüğünden,

1095 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 100.
1096 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 120-131.
1097 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 95.
1098 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 95-96.
1099 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 104.
1100 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 31.
1101 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 273.

geçit vermek istemiyor, onları İstanbul'un dışında tutmayı yeğliyordu.[1102] Nitekim Haçlılar, kendi dinleri üzerine yemin ederek güvence verdikten sonradır ki İstanbul'a girebildiler. Mamafih Bizans'ın, Haçlılara karşı koyabilecek bir gücü de yoktu.[1103]

1096 yılının 6 Ağustosunda bütün Haçlı orduları Boğazdan geçirilerek karşı yakaya yerleştirildi. Zira Bizans İmparatoru Haçlıların bir an önce İstanbul'u terk etmelerini istiyordu. Yalova'dan İznik'e kadar olan arazilere yerleşen Haçlılar, kendi aralarında da anlaşamıyorlardı. Alman Haçlılar, Alman komutana; Fransız Haçlılar, Fransız komutana; İtalyan Haçlılar da kendi komutanlarının emrinde olmayı tercih ettikleri için aralarında sürekli sürtüşmeler de oluyordu.[1104] Eylül ayı ortalarında, Selçukluların merkezi sayılan İznik varoşlarına kadar sızan bin civarında Fransız Haçlıları, Müslümanlara ait olan yerleri yağmalayıp, orada yaşayan Hıristiyan ahaliyi de işkencelerle zalimce öldürdüler.[1105] *"Hatta bunların küçük çocukları mızraklarının ucunda ateşte kızarttıkları rivayet edildi."*[1106] Bu arada ilerlemeye devam eden Haçlılar, işgal ettikleri *Kserigordon* kalesinde, Kılıç Aslan'ın gönderdiği kuvvetler tarafından muhasara edilip kale geri alındı ve Haçlı askerlerinden bu düzensiz atağa katılmış olanların neredeyse tamamı Müslümanlar tarafından kılıçtan geçirildiler.[1107]

Bu şekilde beklenmedik bir direnişle karşılaşan Haçlı ordusu, 21 Ekim 1096 günü, Kılıç Aslan'la yapmış oldukları *Drakon Savaşı*'nda

1102 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 107.

1103 El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 49-50.

1104 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 100.

1105 Cécile Morrisson, *Haçlılar*, s. 29.

1106 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 101; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 101.

1107 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 81.

büyük bir yenilgi ve hezimete uğradılar.[1108] Haçlı hezimeti, onların dar bir boğazdan geçerken pusuya düşürülmeleri sonucu olarak izah edilmek isteniyorsa da, Haçlı bozgununun, *"çok başlı komuta"* neticesinde meydana geldiği akla daha yatkın geliyor. Osman Turan da, bu yenilginin sebebini, Haçlıların *"cahil ve disiplinsiz kitleler"* oluşuna bağlamaktadır.[1109] Bu savaşa katılmış olan 25.000 Haçlı askerinden sadece 3.000 kadarı İstanbul'a, yâni Bizans'a kaçabildi.[1110] Savaş sırasında, Haçlıların komutanı olan *Gauthier Sans Avoir* da öldürüldü.[1111]

Her hâlukârda daha ziyade çapulcu ve yağmacı askerlerden oluşan koca Haçlı ordusu, Müslümanlar karşısında dayanamamış, sayıları otuz bini bulan bu güruhtan sadece az bir kısmı Bizans'a sığınabilmiştir. Şövalyelerin hemen tamamı katledildi ve böylece Birinci Haçlı seferinin ilk atağı, arkasında binlerce ölü bırakarak son buldu. Üstelik bu ölen binlerce insanın %99'u Hristiyan'dı. Başka bir deyişle Birinci Haçlı Seferi sırasında, en az Müslümanlar kadar Hıristiyan da öldürüldü. Denebilir ki bu sefer, bir *"Hıristiyan kayım seferi"* oldu. Haçlı Hıristiyanları, kötü niyetlerinin ve de akılsızlıklarının kurbanı olmuşlardı.[1112] Fethetmeyi düşündükleri yerleri bile göremeden yok olup gittiler.[1113] Büyük Haçlı ordusunu beklemeden yapılan bu savaş, akamete uğramış ve ilk Haçlı kafilesi yok edilmişti. Haçlı papazları, yaptıkları vaazlarla bütün savaşları kazanacaklarını söylemişlerdi ki, yanıldılar.

1108 René Grousset, *Les Croisades*, s. 23; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 22-23; Amin Maalouf, Les Croisades *vues par les Arabes*, s. 21.

1109 Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 291.

1110 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 81; René Grousset, *l'Epopée des croisades*, s. 14.

1111 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 81; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 102-103.

1112 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 103.

1113 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 82.

Haçlı Ordusu İznik'te [1114]

Neden İznik?

Kudüs'ü hedeflemiş olan Haçlı ordusu, yolları üzerinde bulunan İznik'i görmezlikten gelemezlerdi. Yâni İznik'i almadan Anadolu'ya geçmek, onlar için tehlikeli olurdu. Zira onlar Anadolu içerilerine geçtikten sonra, İznik'te bulunan Müslümanlar, onlara arkadan saldırabilir, onları çembere alabilirlerdi. Bunun içindir ki Haçlılar, saldırılarına İznik'ten başladılar.

İznik için Haçlıların iştahlarını kabartan ikinci husus, Selçuklu Sultanı Kılıç Aslan'ın oradan uzaklarda, Danişmendoğulları ile mücâdelede bulunmasıydı. Bir başka husus da, Kılıç Aslan'ın, bir an önce Kudüs'e varmak için acele eden ve İznik'e yaklaşan Pierre l'Ermite'in ilk ordusunu yenip perişan etmesinden dolayı, Haçlıları küçümsemesi ve onları fazla ciddiye almamasıydı. [1115] Yâni Kılıç Aslan, *"Haçlı orduları"* denen güruhu, yendiği birkaç bin kişilik bir ordu gibi zannetmiş, Doğu'da Danişmendoğullarına karşı sefere çıkmıştı ki bu hareket, bir komutanın yapabileceği en büyük hataydı. [1116] Kılıç Aslan kendisinden o kadar emindi ki, İznik'i bırakıp, Danişmedoğullarıyla mücâdele için Malatya üzerine gittiğinde, *"nasılsa geri döneceğim"* düşüncesiyle ailesini ve bütün hazinelerini İznik'te bırakmıştı. Muhtemeldir ki Kılıç Aslan'ın, İstanbul'da bulunan casusları da, Ortodoks Bizanslılarla Katolik Haçlılar arasındaki ihtilafları gördüklerinden, bunların hiçbir zaman birleşerek Anadolu'ya geçemeyeceklerini sanıp, Sultanları Kılıç Aslan'a o yollu haberler

1114 İznik, sadece Haçlı seferleri açısından değil, bizzat Hıristiyanlık için önemli bir merkezdi. Çünkü *"Birinci İznik Konsülü"* M.S. 325 yılında burada toplanmış ve Hıristiyanlık akidesinin temelleri burada oluşturulmuştur. Her üç kilisenin de, yâni Ortodoks, Katolik ve Protestanların üzerinde ittifak ettikleri inanç esaslarının kararları burada alınmıştır.

1115 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 136.

1116 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 117.

göndermişlerdir.[1117] Ama Kılıç Aslan yanıldı ve yanılgısının farkına vardığında artık çok geç kalmıştı.

İstanbul'da gelecek kuvvetleri bekleyen Pierre l'Ermite'in dışında Doğu'ya ilerleyen yağmacı Haçlı ordusu, İstanbul'dan sonra İznik üzerine yürüdü. Önce *Civetot*/Gemlik'e yerleşen Haçlılar, İznik üzerine gitmenin plânlarını yapmaya başladılar. Draco çayını geçtikten sonra, İznik'e gidecek bir yol açmak için, beraber getirdikleri köylülerden 4.000 kadarını, ellerine balta, kazma, kürek gibi aletler vererek ormana ve geçitlere saldılar. Bu yolu açmayı başaran Haçlıların öncüleri, artık İznik ovasını görebiliyorlardı. Tepelerden sayıları 100.000'e[1118] varan Haçlı süvari ve yaya askerlerini seyreden Müslümanlar, bu kalabalık karşısında şaşırıp kaldılar.[1119] Çünkü başı-sonu görünmeyen bu ordu, kendileriyle savaşa gelmişti.

Birkaç ordudan oluşan Haçlı kuvvetleri, İznik surlarının önlerine geldiler. Her bir ordu, surun bir bölümünü kuşatmak üzere anlaştılar.[1120] Bizans İmparatoru Aleksi de, İstanbul'dan ayrılmış, gerektiğinde Haçlılara yardımcı olmak için Pelekanon'a gelmişti. İznik, surun göle bakan kısmı hariç bütünüyle kuşatılmıştı. Haçlı komutanları, ilk defa birlikte bir yeri kuşatmış, beraberce savaşıyorlardı.[1121] Kuşatma altında olan Müslümanlar, bir an önce gelip yetişmesi için Kılıç Aslan'a haber gönderdiler.

Haçlıların İznik'e vardıklarını haber alan Kılıç Aslan, hemen geri döndü; fakat geç kalmıştı. İznik surları tamamen kuşatıldığı için içeri

1117 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 136; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 23.

1118 Bazı rivayetlere göre (bk.Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 122) de 600,000.

1119 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 107-108.

1120 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 109; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 136.

1121 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 122.

girmek şöyle dursun, surların dışında bile zor savaşabildi. Üstelik Haçlılar, yakaladıkları bir Türk casusuna işkence yaparak onu konuşturmuş ve Kılıç Aslan'ın döndüğünü haber almışlardı. [1122]

21 Mayıs günü, Kılıç Aslan'ın büyük ordusu İznik şehrinin güneyinde göründü. Kılıç Aslan'ın bu kadar yakında olduğunu hesaplayamamış olan Haçlılar, telaşa düştüler. Ve onlar bu şaşkınlık ve telaş içerisindeyken, Müslüman ordusu Haçlı ordusuna saldırdı. Oysa Haçlı Komutanları, yorgun gelmiş olan Kılıç Aslan'ın hemen saldırıya geçeceğini ummuyorlardı.

Savaş bütün gün devam etti. Gece yaklaşınca, Kılıç Aslan, büyük Haçlı orduları karşısında teke tek savaşılarak zafer elde edilemeyeceğini, dağlara çekilerek savaşmanın daha isabetli olacağını düşünerek, ordusunu geri çekti. [1123]

Kılıç Aslan İznik surlarına vardığında, kentin her taraftan kuşatıldığını, yapılacak bir şey kalmadığını görmüştü. Kurmayları, çok geçmeden Anadolu'nun içlerine doğru çekilmek gerektiğini söyledilerse de, Kılıç Aslan bunu içine sindiremedi ve 21 Mayıs sabahı hücuma geçti. Savaş bütün şiddetiyle akşama kadar sürdü. Her iki taraf da büyük kayıplarla karargâhlarına çekildiler. Fakat elindeki güçlerle zaten düşmüş sayılan İznik'i bir daha alamayacağına kanaat getiren Kılıç Aslan, haftalarca sürecek çarpışmalarda, sayısız Haçlı askerleri karşısında fazla bir şey yapamayacağını anladı ve Konya'ya doğru geri çekildi. Kılıç Aslan Haçlılara yenilmişti. [1124]

Ertesi gün, kale içinde bulunan Müslümanlar yıkılmış olan surlarını tamir etmiş bir şekilde tekrar savaşmaya başladılar. Ve bu savaş haftalarca sürdü. Haçlılar, bu kadar uzun zamandan beri kuşatılmış olan İznik'e gıdanın ve yardımın nasıl geldiğini bilmiyor, çaresiz kalıyorlardı. Nihayet yardımın göl üzerinden geldiği tesbit edildi ve

1122 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 124.
1123 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 137.
1124 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 18.

Haçlılar bunun üzerine nasıl bir tedbir alacaklarını görüşmeye başladılar.[1125] Neticede Haçlılar, gölün diğer tarafına askerlerini göndererek oradan, Bizanslıların kendileri için hazırlamış olduğu büyük kayıklarla surun dibine kadar geldiler. Artık Müslümanların yardım alabilecekleri bir yer kalmamıştı. Bunu fırsat bilen Bizans İmparatoru Aleksi, bir askeri birlik göndererek, sur içindekilere aman verileceğini ve orada bulunan Hıristiyanların kendi bayrakları altında toplanmalarını söyledi. Diğer taraftan da Haçlı askerleri, kale içerisindeki Müslümanların moralini bozmak ve onları teslim olmaya zorlamak için, çeşitli vasıtalarla, şehit edilmiş olan Müslümanların kafalarını kesip, surlardan içeri atıyorlardı.[1126] Bir müddet sonra, Haçlılar değil, Bizans askerleri İznik surlarının kapılarından içeri girdiler ve surların burçlarına kendi bayraklarını astılar. Böylece İznik, Haçlıların değil, Bizanslıların eline geçmiş oldu. Haçlı komutanları da teker teker İmparator Aleksi'ye bağlılıklarını bildirdiler.[1127] Böylece İznik 19 Haziran'da tekrar Bizanslıların, yâni Hıristiyanların eline geçmiş oldu.[1128]

Şehirde, surlar içinde yaşayanların çoğunun Rum olduğunu ve Müslümanların sadece bir garnizonlarının bulunduğunu bilen Bizans İmparatoru, şehri teslim almak istedi. Çünkü ona göre zaten orada yaşayanların çoğu kendisinin eski reayasıydı. Bizans İmparatoru, almayı düşündüğü şehri Haçlıların eline bırakmak istemediği için Haçlıların, şehrin teslim alınması işine karışmalarını önlemeye çalışıyordu. Bunda muvaffak da oldu. Dolayısıyla Haçlılar, şehir teslim alındıktan sonra ele geçirilecek olan ganimetten kendilerine bir pay verilmeyeceğini düşündüklerinden öfkelenmeye başladılar. Fakat Bizans Kralı Aleksi, İznik surlarından içeriye giren Rum askerlerinin getirmiş

1125 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 114; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 138.
1126 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 138.
1127 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 115.
1128 C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 31.

olduğu ganimetleri Haçlı komutanlarına dağıtmaya başlayınca, hepsi itaat ettiler ve imparatora *vassâl* olmayı, yâni imparatoru büyükleri olarak saymayı kabul ettiler. [1129]

Bizans İmparatoru Aleksi'nin, Kılıç Aslan'ın Esir Ailesine Karşı Tutumu

İznik'in Hıristiyanlar tarafından alınmasından sonra, Sultan Kılıç Aslan'ın hanımı ile çocukları esir düşmüşlerdi. Fakat Bizans İmparatoru Aleksi, beklenenin aksine ve de Haçlı komutanlarının hoşnutsuzluklarına rağmen, esirlerine iyi davrandı ve Kılıç Aslan'dan haber gelinceye kadar onları İstanbul'da güvence altına aldı. Bu durumdan memnun olmayan Haçlı komutanları, Bizans Kralının bu hareketini, Müslümanlara karşı bir yaranma ve "*yağcılık*", kendilerine karşı ise bir ihanet olarak telakki ettiler. [1130]

Hıristiyanların İznik'in düşmesinden sonra elde ettikleri kazancın ilki, en azından Bizans için tehlike arz eden Selçukluların, İstanbul'a karşı olan akınlarının durdurulmuş olması, ikincisi ise Müslümanların Ege kıyısında fethettikleri yerlerin Bizans tarafından geri alınmış olmasıydı. [1131]

İznik tekrar Hıristiyanların eline geçmiş olmasına rağmen, yukarıda belirttiğimiz gibi, Bizans İmparatorunun, Müslüman esirlere takındığı olumlu yaklaşım Haçlıların hoşuna gitmedi. Özellikle Kılıç Aslan'ın esir düşen hanımına çok saygılı davranmış olması Haçlıları çileden çıkarmış, neredeyse Bizans Rumları ile Batı Avrupa'dan gelmiş olan Latin Katolikler, birbirleriyle savaşa tutuşacaklardı. [1132]

1129 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 115; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 139.

1130 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 140.

1131 René Grousset, *Bilan de l'Histoire*, s. 212.

1132 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 116.

Avrupa Bayram Yapıyor

Uzun zamandan beri Müslümanlara karşı başarı sağlayamamış olan Avrupa'ya İznik'in Hıristiyanlar tarafından geri alındığı haberi ulaşınca, bu sefer Haçlılara katılmamış olanlar da galeyana geldiler ve bir an önce gelip Haçlı ordusuna yetişmeyi, onlarla Kudüs üzerine gitmeyi planladılar.

Anadolu'nun ortalarına doğru çekilmiş olan Kılıç Aslan ise, tekrar Müslümanları toplayıp devleti güçlendirmek için, Konya'yı başkent yaptı.

Eskişehir (Dorylaion) Savaşı (1 Temmuz 1097)

I. Kılıç Aslan, iki düşman arasında kalmıştı: Haçlılar ve Danişmendoğulları. İki düşmanla başedemeyeceğini anlayınca, bu iki düşmandan birisiyle anlaşmak zorunda olduğunu anladı ve Danişmendoğulları ile antlaşma kararı aldı.

Haçlılar ise Anadolu üzerine yürümeye devam ediyorlardı. Haçlıları durdurmak için, Kılıç Aslan yeniden emrine topladığı Müslümanlarla Danişmendoğullarını bir araya getirerek Haçlılara karşı yola koyuldu. Yoluna bu şekilde devam eden Kılıç Aslan, 30 Haziranda Eskişehir yakınlarında bulunan ve içinde Sarı Su[1133] denen bir çayın aktığı vadiye varıp orada Haçlıları beklemeye başladı. Sabah olunca da Haçlı ordusu vadiye girdi ve Selçuklu ordusu onları çembere alıp büyük bir hezimete uğrattı. Ne var ki henüz bütün Haçlılar gelmemişti ve Kılıç Aslan bütün Haçlıları, bu vadide perişan ettikleri askerlerden ibaret olduğunu düşünmüş ve yine yanılmıştı.[1134]

Evet, Kılıç Aslan bu düşüncesinde yanılmıştı. Nitekim bir müddet sonra diğer Haçlı orduları gelip yetiştiler. Akşama kadar devam eden savaşta iki ateş arasında kalan Müslümanlar büyük bir yenilgiye

1133 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 117.
1134 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 120.

uğradılar.[1135] Sultan Kılıç Aslan'ın çadırı ve içindeki hazineler bile Haçlıların eline geçmişti. Haçlılar birçok saygın şövalyelerini yitirdiler fakat Anadolu yolu da kendilerine açılmış oldu.[1136] 1 Temmuz 1097 günü, Eskişehir (Dorylaion)'de yapılan bu savaşta yenik düşen Selçuklu ordusu, arkasında binlerce şehit ve yaralı bırakıp, Orta Anadolu'ya doğru çekildi.[1137]

Selçuklu Ordusu Geri Çekiliyor, Haçlılar Takip Ediyor

Kılıç Aslan 1 Temmuz 1097 günü yapılan Eskişehir savaşında[1138] da yenilince, yanında kalan çok az sayıdaki askeriyle Konya'ya doğru çekilmek mecburiyetinde kaldı. Artık İznik'e hiç gelemeyecekti.[1139] Kılıç Aslan geri çekiliyor, Haçlılar takip ediyorlardı. Haçlılar aynı senenin Ağustos ayında Konya'ya vardılar. Selçuklular ise şehri boşaltmış, dağlara çekilmişlerdi. Yorgun Haçlı ordusu, Müslümanların yokluğundan istifade ederek, Meram bağlarında dinlenme ve yaralıları tedavi etme imkânı bulmuş oldular. Daha sonra Ereğli'ye geçen Haçlılar, buradaki Ermenilerden büyük maddi ve stratejik yardımlar gördüler.[1140]

Haçlılar Tarsus ve Çukurovayı Alıyor

Ereğli'den sonra Haçlılar arasında, Kudüs yolu üzerinde esas hedef olan Antakya'ya gidiş güzergâhı konusunda anlaşmazlık çıktı.[1141]

1135 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 122.

1136 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 142.

1137 Eskişehir Savaşı'nın diğer ayrıntıları için bk. Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 133-138; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 35 vd.

1138 Savaşın ayrıntıları için bk. Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 118-123; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 28-31.

1139 Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 26.

1140 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 145.

1141 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 41 vd.

Bir bakıma onlara kılavuzluk eden ve Haçlıların kontrolünü elinde bulunduran Bizans İmparatorunun komutanları, Kayseri, Maraş yolunu tercih ederken, Bizans İmparatoru'nu sevmeyen, hatta ona düşmanlık besleyen Fransız komutan Tankred [1142] ve ona destek verenler, daha kestirme bir yol olan Toros dağları üzerinden ve Belen geçidinden [1143] Çukurova'ya inme kararı aldılar. Nitekim Tankred, yanındaki ordusuyla birlikte Tarsus'a kadar indi ve orayı kuşattı. Günler süren kuşatmadan sonra, şehirde yaşayan Ermenilerin de yardımıyla Tarsus, Haçlıların eline geçti. [1144] Tarsus, Emevîler zamanında fethedilmiş, Müslümanların önemli bir liman kenti idi. Hatta günümüzde bile hâlâ Abbâsî Devleti'nin büyük halifelerinden Me'mûn'un mezarı, Tarsus Ulu Camiinin bir kenarında bulunmaktadır. [1145]

Çukurova (Cicilie), Tankred'in ordusu tarafından işgal edildi. [1146] Tankred yoluna devam ederek, Adana'dan sonra, keza Ermenilerin yardımı ile Mamistra, ardından da İskenderun'u da işgal etti. [1147]

Diğer taraftan büyük Haçlı ordusu Kayseri'ye vardığında, şehir çoktan boşaltılmıştı. Haçlılar yollarına devam ediyor, o bölgelerde sakin olan Ermeniler de onlara yardım ediyorlardı. Haçlı komutanlarsa, hayal ettikleri ganimetlere bir an önce kavuşma hayaliyle birbirlerine düşüyorlardı. Haçlılar geçit vermeyen Toroslardan, büyük

1142 Tankred/Tancred hak. Geniş bilgi için bk. Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 71-72.

1143 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 140.

1144 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 152; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 144.

1145 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 469; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 32.

1146 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 127-131; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 142.

1147 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 132; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 149.

kayıplar vererek Maraş'a vardılar. Bu yörede bulunan Ermeniler de Haçlıları misafir ederek, büyük yardımlarda bulundular. [1148]

Haçlılar Edessa/Urfa'da

Haçlı komutanlarından Baudouin de Boulogne, günlerce süren savaş yolculuğundan sonra ordusuyla birlikte Urfa'ya kadar geldi.

Urfa'ya, ya da yeni adıyla Şanlıurfa'ya, eskiden *Roha* denilirdi. *Roha* ise, Yunancadaki *Rhoe* kelimesinden gelmektedir. [1149] Haçlıların Urfa'ya geldikleri dönemde, şehir nüfusunun çoğu Ermeni'ydi. Aslında Ermeniler buralara isteyerek gelmemiş, siyasi zorunluluklar neticesinde Kuzey Doğu Anadolu'nun yaylalarını bırakıp bu sıcak iklime gelmişlerdi. Müslümanların ilk tebliğ dönemlerinde, özellikle Selçuklular döneminde ve de Bizans İmparatorluğunun Ermenistan'a karşı olan akınları sonucunda, Ermeniler güneye çekilmiş, o bölgelerde yerleşmişlerdi ki Urfa da bunlardan bir tanesiydi.

Ordusuyla birlikte Urfa'ya gelen Baudouin, ileride görüleceği gibi, sadece Urfa'nın değil, Haçlıların eline geçtikten sonra Kudüs'ün de ilk kralı olmuştur. Haçlı orduları Kudüs'e doğru ilerlerken, Baudouin, yol kılavuzu olarak, İznik yakınlarında tanıştığı Bagrad adındaki bir Ermeni'yi kullanıyordu. [1150]

Haçlı Baudouin'in, Urfa üzerine gitmesinin sebebi, o zamanlar oranın hâkimi durumunda bulunan Bizans'ın Urfa valisi [1151] ya da Kralı

1148 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 147. S. Runciman, bu konuda kitabında Ermenilere büyük bir bölüm ayırmıştır (bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, s. 150 vd).

1149 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 136.

1150 S. Runciman, *Haçh Seferleri Târîhi*, I, 154; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Târîhi*, I, 5.

1151 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 137.

Thoros'un, onu Türklere karşı yardıma çağırmış olmasıyla ilgilidir.[1152] Kendisi Bizans Ortodoks Kilisesine bağlı olduğu için, mezheb açısından Hıristiyan reayasıyla ters düşüyordu. O bakımdan Baudouin'i onun mu, yoksa Urfa halkını teşkil eden Ermeni eşrafının mı davet ettiği meselesi, tartışmalı bir konudur. Ama olaylardan anlaşılan şudur ki, Baudouin ve Thoros birbirlerini kandırmaya çalışmaktadırlar. Şöyle ki: Urfa Kralı, ya da Bizans İmparatorunun kendisine verdiği *Kurupalates*[1153] ünvanlı Thoros, Baudouin'i, Urfa'ya kral olması için değil, sadece kendisini Selçuklulara karşı koruması için çağırıyordu.[1154] Hatta Thoros, Baudouin'i "*paralı asker*" olarak görmek istiyordu.[1155] İkincisi de, Baudouin bunu fırsat bilerek, Urfa'nın hâkimi olmak istiyordu ki, neticede de böyle olmuştur.

Her ne şekilde olursa olsun, Baudouin, 6 Şubat 1098 tarihinde Urfa'ya vardı.[1156]

Urfa'nın, o zamanlar çoğunluğu Ermeni olan halkı, Haçlı komutan Baudouin'i, ellerinde çiçekler ve zeytin dalları olduğu hâlde, şarkılarla karşıladılar.[1157] Reayasının bu şekilde Haçlı komutanını karşılaması, Urfa hâkimi Thoros'un hiç hoşuna gitmedi. Zaten, ayrı bir mezhepten[1158] olduğu için de Urfalılar Thoros'u sevmiyorlardı. Nitekim bu manzara karşısında şaşırıp kalan Thoros, o zamana kadar düşman bellediği Türkleri, Baudouin'den kendi-

1152 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 137; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Târîhi*, I, 20; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 156.

1153 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 150.

1154 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 150.

1155 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 156.

1156 Ayrıntılar için bk. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Târîhi*, I, 23-25; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 157.

1157 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 137; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 157.

1158 Onlara göre mezheb ayrılığı, din ayrılığı gibi bir şeydi.

sine daha yakın bulmaya başladı. [1159] Thoros, itibarını kurtarmak ve Baudouin'i kendisine bağlamak için kendisine birçok hediyeler verdi. Fakat Baudouin, bunları kabul etmeyerek, kendilerini de terk edeceğini ve de şehri Türklere karşı savunmayacağını söyledi. Bunun üzerine Urfa halkı, Baudouin'e, kendilerini terk etmemesi için yalvarmaya başladı. Bununla da bitmedi; yaşlı Thoros, hem kendi itibarını korumak, hem de Haçlı Baudouin'i Urfa'da tutmak için onu, hazırlattığı ilginç bir seremoni ile kendisine evlatlık olarak aldı. [1160] Bunun üzerine Baudouin'in Urfa Kontluğu payesi meşruiyet kazanmış oldu. [1161]

Bir müddet sonra Baudouin, Samsat'ta Türklerle savaşmaya gitti. Fakat Türklere yenilerek geri döndü. [1162] Urfa'ya döndükten sonra da, şekli ve nedeni kesin olarak bilinmeyen sebeplerden dolayı, Urfa hâkimi Thoros bir suikasta kurban gitti. Baudouin'in bu suikasta dahli var mıydı, yok muydu, hiçbir zaman bilinemedi. [1163] Thoros'un öldürülmesinden sonra da Urfa'nın idaresi Baudouin'e kaldı. Ve böylece Urfa/Edessa Haçlı Kontluğu resmen kurulmuş oldu. [1164] Baudouin'in ele geçirdiği ve kendisine kral olduğu [1165] Urfa/Edessa, Haçlıların Müslüman topraklarında kurmuş oldukları ilk devlet olmuştur. [1166] Baudouin tarafından Edessa Krallığının kurulması, Ermeniler için bir felaket oldu. Oysa Ermeniler Baudouin'e bir kurtarıcı olarak

1159 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 138.

1160 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 157; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 150-151.

1161 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 138.

1162 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 158.

1163 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 158.

1164 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Târîhi*, I, 32-38; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 158; C. Morrisson, *Haçlılar*, s. 32; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 151.

1165 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 47.

1166 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 152.

bakmışlardı.[1167] Mamafih Thoros'u öldürenler ve Baudouin'i isteyenler yine Ermenilerdi.[1168]

Musul Emîri Kerboğa, Urfa'yı Haçlılardan almak için birkaç teşebbüste bulunduysa da başarılı olamadı. Üstelik onun bu başarısızlığı, Haçlılar nezdinde Baudouin'e itibar kazandırdı.[1169]

Gördüğümüz gibi bu Haçlı seferinden, Urfa da büyük bir yara aldı ve orada da 1144 yılına kadar sürecek olan *Edessa Kontluğu* kuruldu.[1170] Bu şekilde bağımsız krallıklar elde etmiş olan Bohémond ve Baudouin Haçlı komutanları, Kudüs'ü unutup krallıklarını sürdürecekken, arkadan gelen Haçlılar, onları tekrar Kudüs'e yöneltti.[1171]

Haçlılar Antakya Üzerine Yürüyor

Haçlıların Orta Doğu'ya geldikleri sırada Müslümanların elinde bulunan Antakya/Antioch, Hıristiyanlığın ilk günlerinden beri, bu dinin önemli merkezlerinden birisiydi. Hatta Hıristiyanların ilk kilisesi, Hz. İsâ'nın havarilerinden St. Petrus adına burada yapılmıştır. Ve Hıristiyanlar, ilk defa burada "*Hıristiyan*" olarak adlandırılmışlardır.[1172]

1167 Ayrıntılar için bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 159.

1168 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 159.

1169 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 162.

1170 Kontluk hakkında geniş bilgi için bk. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Târîhi*.

1171 René Grousset, *Les Croisades*, s. 31.

1172 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 164. Antakya ile ilgili, Habibu'n-Neccâr adında birinin hikâyesi vardır ki, oldukça ilginçtir. Buna göre, Hz. İsâ, Din'i tebliğ etmek üzere Havarilerini ayrı ayrı ülkelere göndermişti. Bunlardan ikisi o zamanlar Romalıların egemenliği altında bulunan Antakya'ya gelmişti. Fakat Antakya'nın o zamanki inançsız insanları bu elçilere inanmadılar, onları yalanladılar. Bunun üzerine Allah'ın emriyle onlara üçüncü bir elçi gitti. Buna rağmen inançsız insanlar gelen elçilere, "Siz bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz, hem Rahman olan Allah, hiçbir şey indirmedi. Siz

Antakya şehri, M.Ö. 300 yıllarında büyük İskender'in feci akıbetinden sonra, onun komutanlarından *Antioch*'un adına yapılmış, ticari ve stratejik önemi olan eski bir merkezdir. [1173] Bu önemine

sadece yalan söylüyorsunuz." dediler (K.K. Yâsîn Sûresi, 13-14). Böylece kâfirler yine inanmadılar ve Elçilere, "Herhalde biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, andolsun ki, sizi taşlayacağız ve mutlaka bizden size can yakıcı bir ceza dokunacaktır" dediler (K.K. Yâsîn, Sûresi, 18). Antakya'nın putperest kavmi, gelen Elçileri yalanlamakla kalmadı, onları tehdit etmeye başladılar. İşte o sıralarda, bir mağarada yaşayan, putperestlikten uzak duran ve kendisini Allah'ın emrine vermiş olan salih bir kul yaşamaktaydı. Dağdaki bu mağarada kendi hâlinde bir hayat sürdüren bu güzel insan, marangozluk yaptığı için ona *"Neccâr"* ve bilge kişiliğinden dolayı çok sevildiği için de, *"Habîbu'n-Neccâr"* (Marangoz Sevgili) deniyordu... Ama bu münzevi hayatına rağmen şehirde olup bitenden haberi oluyordu. İşte Marangoz Sevgili, şehre bu şekilde Allah'ın elçilerinin geldiğini ve Antakyalı müşriklerin onlar için kötülük düşündüklerini duyunca mağarasını terk etmiş ve şehre koşarak, Elçilere kötülük yapmak üzere olan kavmine seslenmişti: "Ey kavmim! Uyun o elçilere! Uyun sizden hiçbir ücret istemeyen o zatlara ki, onlar hidayete ermişlerdir!" (K.K. Yâsîn Sûresi, 20-21). Fakat inatçı kâfirler Hâbib'e de inanmadılar; bilâkis daha da öfkelendiler. Habib kavmine, "Bakın bu adamlar sizden ücret de istemiyorlar, ben onlara inandım ve Ahiret'te de buna şahâdet edeceğim. Gelin bu Elçilere inanın!" dedi. Kavmi ise küfürde inat etti; ve Elçilere inanmak şöyle dursun, saldırarak şehid ettiler Habib'i... Ve o güzel insan, ölürken bile kavmini düşünüyor, son sözlerini şöyle bağlıyordu: "Ne olurdu, (keşke) kavmim (gerçekleri) bilseydi! (Ve) Rabbimin beni bağışladığını ve beni kendilerine ikram edilen kullarından kıldığını." (K.K. Yâsîn Sûresi, 26-27). Bazı rivayetlere göre Habib, taşlanarak şehid edildikten sonra, daha ruhunu teslim etmeden ona Cennet müjdesi verildi. İnatçı kâfirlere ise büyük bir felâket verdi Allah. Ani ve anlatılamaz bir felaket! "Sadece bir gürültü koptu, o (kâfirler) de hemen sönüverdiler" (K.K. Yâsîn Sûresi, 29). "Yazıklar olsun o kullara ki, kendilerine gelen her bir peygamberle mutlaka alay ediyorlardı" (K.K. Yâsîn Sûresi, 30).

1173 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 153.

binaen asırlarca Roma Devleti'nin en önemli şehirlerinden birisi olmuştur. [1174]

Antakya, Müslümanlar orayı fethedinceye kadar Romalıların önemli bir şehri olmaya devam etti. H. 16/638. senesinde, Müslümanlar, Antakya'yı *sulhen*, Hıristiyanların Müslümanlara *cizye* vermeyi kabul etmeleri üzerine teslim aldılar. Yâni Hıristiyanlardan, şehirde kalmak isteyenler, *cizye* vererek orada kalmaya devam ettiler. Bir kısmı da oradan, Bizans'ın başka şehirlerine göç ettiler. [1175]

Haçlıların Bu Kolay Başarısının Sebebi Neydi?

20 Ekim 1097 günü Haçlılar Antakya önlerine geldiler. [1176]

Haçlı ordularının bu kadar kolay hareket edebilmelerinin en büyük sebebi, şüphesiz, İslâm Dünyasının paramparça olmuş olan hâl-i pürmelâliydi. Sultan Melikşâh'ın, Buhara'dan, Akdeniz'e kadar olan koca Selçuklu Devleti parçalanmış, bu parçaların her birinin başında bulunan kardeşler birbirleriyle savaşan düşmanlar hâline gelmişlerdi. Öyle düşmanlar ki, Haçlılar hangisine saldırsa, belki diğeri, *"kardeşi zayıflıyor"* diye seviniyordu. Bundan daha acı bir durum olabilir miydi? İslâm'ın *"uhuvvet"* mefkûresi gitmiş, yerine *"saltanat çıkarları"* gelmişti. Meselâ Suriye Selçuklularında, Dımeşk ve Halep'teki Müslüman prenslikleri, birbirleriyle savaşan iki kardeştiler! R. Grousset'nin tabiriyle, *"düşman kardeşler"* (frères ennemis) [1177]...

Müslümanlar, hem de birbirlerinin kardeşi olan bu Müslümanlar, birlik olacakları yerde, bu şekilde yekdiğerinin düşmanları olup

1174 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 164.

1175 Ayrıntılar için bk. El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1958, s. 200 vd.

1176 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 148; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 32.

1177 René Grousset, *Bilan de l'Histoire*, s. 212; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 156.

birbirleriyle savaşırlarsa, zaten Anadolu dâhil, günümüzde "*Orta Doğu*" diye tanımlanan bölgeyi, kendilerinin "*işgal edilmiş topraklar*"ı sayan Haçlı dünyası, kendilerine takdim edilen bu büyük fırsatı kaçırır mıydı?

Bu yetmiyormuş gibi Şii Fatımi Devleti de Selçuklulara düşmanlık ediyor, "*Sünni iktidar*"ı tehdit ediyordu. Dolayısıyla Haçlıların ilerlemesi, Sünni Selçukluları kendisine rakip gören Fatımilerin hoşuna gidiyordu.

İşte Müslümanların bu zaafından yararlanan Haçlı ordusu, İç Anadolu yaylalarından, Konya ovasından rahatça geçerek, Anadolu'nun Güney Doğusu'na kadar vardılar ki, Maraş bölgesine daha yeni göç etmiş olan Ermenilerin büyük yardımlarıyla karşılandılar. [1178]

Haçlılar Antakya'yı Kuşatıyor

20 Ekim 1097'de Haçlılar Antakya önlerine gelip şehri kuşattılar. [1179]

Dünyanın eski şehirlerinden birisi olan Antakya, süreç içerisinde birçok el değiştirmiş ve nihayet yukarıda belirttiğimiz gibi, Müslümanlar tarafından fethedilmişti. Haçlılar tarafından kuşatma altına alındığında ise Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın tayin etmiş olduğu vali *Bağisyân* tarafından yönetiliyordu. [1180] Diğer Müslüman beylikleriyle pek iyi geçinmeyen Bağisyân'ın tebaasının çoğu, Hıristiyan, Rum, Ermeni ve Süryani gibi gayr-i müslimlerden oluşuyordu. [1181] Bağisyân, Haçlı orduları Antakya kalesinin önüne gelip, şehri kuşatıncaya kadar

1178 René Grousset, *Les Croisades*, s. 30.

1179 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 49.

1180 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 274; Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 145. Bazı kitaplarda (bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 491 senesi hadiseleri, C. 34, s. 4; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 164) "*Yağısyan*" olarak geçer.

1181 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 164.

bütün Hıristiyanlara iyi davranmış, kiliselerine ve ibadetlerine karışmamıştır. Antakya'daki dinî liderleri olan Patrik *Ioannes Oksites* de ruhânî hâkimiyetini sürdürmeye devam ediyordu. [1182]

Haçlıların Antakya'ya yaklaştıklarını öğrenen Bağisyân, şehirdeki Müslümanları dışarı çıkararak, kalenin etrafına hendekler kazmalarını emretti. Ertesi günü de aynı şekilde şehirdeki Hıristiyan erkekleri çıkartarak, onlara da hendekler kazdırdı. Akşama doğru Hıristiyanlar kaleye dönmek isterken, Bağisyân onları kabul etmedi ve kuşatma bitinceye kadar kale dışında kalmalarını emretti. [1183] Bağisyân bunları söylerken, diğer yandan da, çoluk-çocuklarının güvencede olacaklarını söyledi. [1184] Ne var ki Bağisyân'ın bu hareketi onun için yararlı olacağına, zararlı oldu. Çünkü dışarıda kalan erkek Hıristiyanlar sürekli olarak içeride kalan çoluk-çocuklarıyla irtibat hâlinde oldukları için onların dindaşları olan Haçlılar bu "*irtibat*"tan yararlandılar ve bu durum şehrin düşüşünü kolaylaştırdı. Nitekim Haçlılar bu irtibat sayesinde, Antakya kalesinde ne oluyor, ne bitiyor hepsini öğrenebiliyorlardı. Bu arada Müslümanların idaresini Haçlılara tercih eden Süryaniler de, Bağisyân'a Haçlı haberlerini ulaştırıyorlardı. [1185]

Muhkem surlarından dolayı Antakya'yı almak kolay olmayacaktı. Sadece surlar değil, şehrin üzerinde kurulmuş olduğu arazi de oldukça sarptı. Ve şehrin bu korunaklı konumu Haçlılar için büyük tehlike

1182 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 164-165.

1183 *Haçlılar* üzerine uzman olan S. Runciman, bu konuda yazmış olduğu eserinde (*Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 165), büyük Müslüman tarihçiler olan İbnu'l-Esîr ve Ebû'l-Fidâ'yı kaynak göstererek, Bağisyân'ın Antakya'daki kiliseyi ahıra çevirdiğini yazıyor ki, bu tamamen meşhur tarihçilerimize ve tarihî gerçeklere aykırıdır. Nitekim biz bu konuyu, adı geçen eserlerden tahkik ederek, Runciman'ın söylediklerinin iftira olduğunu tesbit ettik.

1184 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 274.

1185 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 167.

arz ediyordu.[1186] Nitekim bu zor şartlar altında birçok Haçlı askeri Antakya surlarının dibinde can verdi.[1187] Müslümanların Antakya lideri Bağisyân ise, mükemmel bir savunma yapıyor, Haçlıları aciz bırakıyordu.[1188] Fakat buna rağmen, büyük Haçlı ordusuna karşı koyacak sayıda askeri yoktu ve takviye kuvvetlere ihtiyacı vardı. Bunun içindir ki kendisi, zaten sayıları az olan askerlerini tehlikeye atmamak için hücuma geçmiyordu.[1189]

Bu durum karşısında Haçlı ordu komutanları bir an için ne yapacaklarını bilemediler. Çünkü onların asıl hedefi Kudüs'tü ve Antakya alınmadan Kudüs üzerine gitmek de pek mantıklı değildi. Çünkü kutsal şehir üzerine gidince, arkaları güvenli olmalıydı. Antakya'yı almadan Kudüs'e gittikleri takdirde, onların Batı ile olan bağları bir bakıma kopmuş olacaktı. O durumda da beklenen ilave yardımların gelmesi imkânsız olacaktı. Mevsimse, kışa doğru ilerliyordu. Bağdad'taki Halife de her an için Müslümanlara yardım gönderebilirdi. İşte Haçlıları bekletmeden saldırıya geçmeleri için, Haçlı komutanlarından Adhémar ve Lorraine Dükü ateşli birer konuşma yapıp askerlerini cesaretlendirdiler.[1190] Artık ne yapıp yapıp Antakya'yı almaya karar verdiler.[1191] Haçlılar bu şekilde ne yapacaklarını düşünüp dururken, onlara deniz yolundan büyük bir filoyla, hem erzak, mühimmat, hem de askeri yardım ulaştı.[1192]

"Antakya'nın etrafı öyle verimli ve envaiçeşit meyvelerle doluydu ki, dinî bir gayeyle buralara kadar gelmiş olan Haçlılar, tahayyül

1186 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 145.
1187 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 274; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 273.
1188 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 274; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 210.
1189 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 166.
1190 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 145-146.
1191 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 156-157.
1192 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 168.

edemedikleri bu nimetler içerisinde esas gayelerini unutup, yoldan çıktılar." [1193] Bu şekilde eğlenceye dalanların çoğu da, zaman zaman kaleden çıkan Müslümanlar tarafından ya öldürüldüler, ya da esir edildiler. Metz Arşidükü Albéron ve Lonebourg Kontu Conrad'ın oğlu bu şekilde Müslümanlar tarafından bulunup öldürülenlerdendi. Târihçi Michaud [1194] onlar hakkında şöyle yazıyor: "*Bunlar, kendi kariyerlerine yakışmayacak bir tarzda, çimenler üzerinde, eşine az rastlanır güzellikte olan Suriyeli bir kadınla tavla oynayıp işret yaparlarken, oralarda keşif yapmakta olan Müslümanlar aniden çıkagelditer. Onları korumakla görevli olan Haçlı askerleri, neye uğradıklarını bilemeden kaçtılar. Arşidük ile yanındaki Suriyeli kadın da Müslüman askerleri tarafından kaleye götürüldü.*"

Şehri kuşatmış olan Haçlı komutanların, hanımlarına yazmış oldukları mektuplardan öğreniyoruz ki, kuşatma hayli çetin geçiyordu. Hatta bu mektuplarda, şehrin dışarıdan asla alınamayacağı belirtiliyordu. [1195] Dolayısıyla içeride bir şeyler yapmak gerekirdi. Kuşatma uzadıkça, Haçlıların yiyecekleri tükeniyor, açlıktan ağaç kabukları yiyorlardı. [1196]

Haçlıların Vahşeti

Antakya kuşatması sırasında bir yandan maddi sıkıntılar sürerken, diğer yandan da kendi aralarında ahlaksızlık, cinayet ve hırsızlık alabildiğine çoğalmıştı. Sanki dinlerini unutmuş, paganlar gibi hareket ediyorlardı. Öyle sarhoş oluyorlardı ki, kimin kime ne yaptığı belli değildi. Bu "*günâh kampanyası*"na karşı, orduda bulunan dindarlar ne yaptılarsa, mani olamadılar. Bu felakete karşı oruçlar tutuluyor, her

1193 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 147; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 168.

1194 *Histoire des Croisades*, s.147-148.

1195 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 158-159.

1196 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 153.

tarafta *"ilâhîler"* söyleniyordu. Fakat bir türlü insanların günah işlemelerine mani olunamıyordu. Her türlü günahı işleyen *Haçlı Hacılar*, kendilerine mani olmak isteyen din adamlarını alaya alıyor, hatta bazılarını dövüyorlardı. Özellikle zina öyle yaygınlaşmıştı ki, Haçlı kadınlarını, Haçlı erkeklerden korumak için, erkeklerden uzak bir yere kapattılar. Fakat bir türlü insanlıklarını unutmuş bu sarhoş Haçlıların önüne geçilemiyordu.[1197] Ve bu mezalimden en çok çeken kadınlardı. Hem zinaya mani olunamıyor, hem de evli olmayan bir kadını hamile görünce, ona en büyük işkenceleri yapıyorlardı.[1198] Zina yapmış olan kadın bekârsa, bu muameleye tabi tutuluyor; evli olanların ise ne yaptıkları belli olmadığı için onlara ceza verilemiyordu. Zina yapan erkeklere ise, evli de olsa, bekâr da olsa hiçbir şey yapılmıyordu. Birbirlerine bu şekilde davranan Haçlıların, ellerine geçen Müslümanlara neler yapabileceklerini tahmin etmek o kadar zor olmazsa gerek!

19. yüzyıl Fransız tarihçilerinden Michaud, kaleminin yazmaya bile çekindiği Haçlı mezalimini, bu seferlere katılarak yaşananları günlükler halinde kaydetmiş olan Guillaume de Tyr'den şöyle naklediyor: *"Bohemond*[1199]*, yanlarında bulunan esir Türklerden birkaç tanesinin kendisine getirilmesini emretti. Önce yüksek rütbeli subaylar tarafından, yetişkin esirlerin kafaları kesildi; ardından büyük bir ateş yakılarak, parçalar hâline getirilmiş bu cesetler, büyük kazanlarda kaynatıldı. Esir çocuklar ise, kebap yapılacak şekilde, şişlere geçirildi ve ateşte kızartıldı. Bundan sonra da, bulacakları bütün Türkleri bu şekilde yemelerini emretti. Bohemond'un hizmetçileri kendilerine verilen emri aksatmadan yerine getirdiler."*[1200]

Antakya kuşatması yedi ay kadar sürdü. Şehrin sultanı Bağisyân[1201],

1197 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 154.
1198 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 154.
1199 *Haçlıların* komutanı.
1200 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 155.
1201 Bazı rivayetlere göre (İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 146) ise *"Bağisyân"* değil, *"Şakban."*

kahramanca savaştı, hatta tedbir olmak üzere Hıristiyanları şehirden dışarı çıkararak, onların çoluk-çocuğunu da korudu. [1202]

21 Ekim 1097 günü Haçlılar büyük hücuma geçtiler. Kuşatma haftalardır sürüyor, kale düşmüyordu. Bu arada durmadan Avrupa'dan yardımlar gelmeye devam ediyordu. Bu bağlamda Haçlıların idaresine geçmiş olan Edessa'dan/Urfa'dan ve Ermenilerden 17 Kasımda Haçlılara büyük bir yardım geldi. [1203]

Batı'dan gelen yardımlar yetmiyormuş gibi, Şii Fâtımî Devleti de Haçlılara destek heyetleri gönderiyorlardı. [1204]

Bu şekilde Haçlılar 1097-1098 kışını, Antakya surlarının çevresinde geçirdiler. İngiliz tarihçisi *Thomas Asbridge, "Avrupa'dan 100,000 kişiyle hareket etmiş olan Haçlı ordusundan geriye 30,000 kişi kalmıştı"* [1205] diyorsa da, bu rakam oldukça göreceli dir. Nitekim durmadan gelen yardımların sayısını vermemektedir.

Antakya şehri kuşatma altındayken, Haçlılar, burçları korumakla yetkili olan *Rezzâd* [1206] adında birini satın aldılar ve bu hâin adamın açtığı burçtan içeri girdiler. [1207] Bazı kaynaklara [1208] göre

1202 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 274; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 34, s.4; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 156.

1203 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 157; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 166, 170.

1204 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 186.

1205 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 187.

1206 Bazı kaynaklar Rezzâd kelimesini, *"zırh yapımcısı"* manasına gelen *"Zırhbâf"* şeklinde okumuşlardır (bk. Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s.56). Doğrusunu Allah bilir.

1207 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 274; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 146. Bu isim, Zehebî'nin tarihinde, "Zerrâd" olarak geçmektedir ki, muhtemelen baskı hatasıdır (*Târîhu'l-İslâm*, C. 34, s.4).

1208 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 177.Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 200.

de adı *Firuz* olan bu adam Ermeni asıllı bir dönmeydi.[1209] Haçlı komutan Bohemond, bunu keşfetmiş ve büyük vaatlerle onu kandırmıştı. Hatta ona, sur kapısını açıp yardım ettiği takdirde, Haçlı komutanı Tankred gibi bir paye vereceğini bildirmiş; o da bu vaatlere kanarak kapıyı açmıştır. Haçlı komutanı Bohemond'un Firuz'la nasıl haberleştiği, tartışmalıdır. Fakat en akla gelen rivayete göre, bu haberleşme, şehre giriş-çıkış yapan Ermeni tüccarlar vasıtasıyla olmuştur.[1210]

Haçlıların Antakya'yı kuşattıklarını öğrenen Musul Sultanı Kerboğa[1211], Türk, Kürt, Arap vs. gibi Müslüman kavimlerden büyük bir ordu hazırlamış, o da Haçlılar üzerine gidiyordu. Kerboğa'nın Antakya'ya doğru gidişi, Haçlıları endişelendirmiş, içlerini korku almıştı. Çünkü iki ateş arasında kalacaklardı. Biri almaya çalıştıkları Antakya'daki Müslümanlar, diğeri de Kerboğa'nın ordusu![1212] Hatta kuşatmaya katılmış olan *Etienne de Blois* gibi bazı Haçlı komutanları, korkularından savaş alanını terk edip gittiler.[1213]

Bu kritik durum karşısında, Haçlı Komutanı Bohemond, tekrar durumu değerlendirdi ve arkadaşlarıyla mutabakata vardıktan sonra, yeniden Firuz'la irtibata geçti. Müslümanlara büyük bir ihanette bulunan "*Dönme Firuz*", Haçlılara samimi olduğunu göstermek için oğlunu rehin olarak gönderdi. Ve nihayet 3 Haziran günü gecesi Haçlılar, Firuz'un gösterdiği burçtan hücuma geçtiler. Burçtan içeri girer girmez, oradaki nöbetçileri öldürdüler. Bilahare ka-

1209 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 177; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 56.

1210 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 201.

1211 Kerboğa'nın adı, kaynaklarda Kürboğa, Karkuba vs. şeklinde geçmektedir. Biz "Kerboğa"yı en uygun olarak seçtik. Doğrusunu Allah bilir.

1212 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 276; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 178; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 206-207.

1213 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 178.

lenin tamamını ele geçiren Haçlılar, çoluk-çocuk demeden büyük bir katl-i âm gerçekleştirdiler. [1214]

Durumu öğrenen Bağisyân, bu işin sonunu beklemeden, yanına birkaç asker alarak ve ailesini şehirde bırakarak kaçtı. Hâlbuki bir iki saat direnseydi, belki Kerboğa'nın ordusu yetişecek, Haçlılar yenilip gidecekti. [1215] Ne var ki kader değişmiyor... Üstelik bu kaçış ona hiçbir şey sağlamadı. Yaptığına pişman olmuş, fakat iş işten geçmişti. Çünkü kaçış yolunda atından düşerek yaralandı ve yanındaki askerler onu terk edip gittiler. Sonra yanına gelen bir Ermeni [1216] onun kim olduğunu öğrenince kafasını kesip, Antakya'yı işgal eden Haçlı Kralına götürdü. [1217] Böylece *adl-i ilâhî* tecelli etmiş oldu. Allah'ın Kur'an'da kaçmamayı emretmiş [1218] olmasına rağmen bu komutanın kaçması ona bir yarar getirmemişti.

Nihâyet, İtalya ile Normandiya'dan gelen ilâve Haçlı ordularıyla Antakya zaptedildi (3 Haziran 1098); ve 1098'den, 1268 yılına kadar devam edecek olan Antakya Frank Prensliği kuruldu. Antakya'yı alan Haçlılar, Şâm ve Haleb sultanlarına mektuplar göndererek, sadece Bizanslılara ait olan yerlere saldıracaklarını, Haleb ve Şâm'a dokunmayacaklarını bildirdiler. Bunu yapmaktan gayeleri, onları, şayet varsa, Antakya üzerine gelme niyetlerinden vazgeçirmekti. [1219]

1214 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 275. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 180; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 207-209.

1215 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 275.

1216 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 275; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 206; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 210.

1217 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 206; İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 146; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 34, s.4; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 210. *Târîh*çi Michaud, (bk. *Histoire des Croisades*, s. 174) bu hadiseyi Kerboğa için anlatmaktadır ki bu görüş yanlıştır. Kaçan ve kellesi Haçlılara getirilen Bağisyân'dır.

1218 Bk. K.K. Enfâl Sûresi, 15.

1219 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 275.

Antakya'nın Haçlılar tarafından alınması üzerine, civardaki Müslüman sultanlıkları Türk'üyle, Arab'ıyla, Kürd'üyle ve diğer Müslüman kavimleriyle birleşip Antakya'yı kurtarmaya gittiler.[1220] Musul Sultanı Kerboğa, başına geçtiği büyük ordusuyla Antakya'nın imdadına koştu. Kerboğa Antakya surlarının önüne geldiğinde Haçlılar büyük bir korkuya kapıldılar. Çünkü onun ne kadar kahraman olduğunu duymuşlardı. Hatta Kerboğa kaleye saldırı hazırlıklarını yaparken, birçok Haçlı askeri geceleri patika yollarını kullanarak sahile doğru kaçmışlardır.[1221]

Kerboğa, Haçlıları kale içerisine o denli sıkıştırmıştı ki, hiçbir Haçlı ne dışarı çıkabiliyor, ne de içeri girebiliyordu.[1222] Kerboğa'nın Antakya kuşatması haftalarca sürdü. Haçlılar büyük bir telaş ve açlık içerisindeydiler. Öylesine ki, yiyecekleri kalmadığı için ağaç kabuklarını, otları ve ölen atların, develerin derilerini yemeye başlamışlardı.[1223] Haçlılar bu şekilde kale içinde açlık ve ölümle baş başa kalınca, ordu içerisinde bulunan din adamları, yok olmaya doğru giden Haçlıları yatıştırmak için, dinî motifler kullanmaya, kendileri için mucizeler olacağını anlatmaya başladılar. Bunun için de birçok hurafe uydurup duruyorlardı.[1224] Bu hurafeler içerisinde, *"kutsal mızrak"* hikâyesi oldukça ilginçtir.[1225] Buna göre din adamlarının başı olan piskopos, kale içerisindeki kilisenin avlusunda olduğuna inandığı bir *"Mızrak"*ı bulmak için yeri kazmaya başladı.[1226] Diğer bütün din adamları ve

1220 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 276.

1221 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 218-219.

1222 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 219.

1223 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 220.

1224 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 185¸Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 223-224.

1225 Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 34, s. 5.

1226 Bu ilginç "mızrak" olayından İbnu'l-Esîr de bahsetmektedir (*el-Kâmil*, X, 277).

komutanlar da onu izliyorlardı ki, mızrağın ucu görünüverdi.[1227] Bunun üzerine Haçlılar sevinç naraları atıp sevinmeye başladılar.

O sırada dışarıdan da bazı Hıristiyanlar gelip Haçlılara yardım ettiler ki, Hıristiyanlar bunu, *"Tanrı'nın bir mucizesi"* olarak addederler.[1228]

Şöyle ya da böyle, Mızrak hikâyesiyle moralleri yerine gelen Haçlılar, kale içerisinde beklemektense, bir çıkış yapıp Kerboğa'nın ordusuna saldırmaya karar verdiler.[1229] Ama bazı Batılı yazarlara göre[1230], sadece *"Mızrak"* olgusu, Haçlıların tekrar atağa kalkmasına kâfi değildi. Onları esas cesaretlendiren husus, Bizans İmparatoru Aleksi'nin gönderdiği yardımlardı.

Nihayet Haçlılar, Kerboğa'ya dinî bir heyet göndererek, bu toprakların Hıristiyanlara ait olduğunu; onun için buraları terk etmeleri gerektiğini; terk ettikleri takdirde, bütün eşyalarını beraber götürebileceklerini söylediler. Bu teklif karşısında Kerboğa, herkesin tahmin edebileceği bir cevabı verdi: Müslüman olun ve kanunlarımıza uyun! Böylece Haçlı heyeti eli boş döndü.[1231] Târihçi İbnu'l-Esîr ise bu rivayeti farklı anlatmaktadır. Ona göre açlıktan yok olmaya başlamış olan Haçlılar, bir heyet göndererek, teslim olmayı istemişler; fakat Kerboğa onlara bu imkânı tanımamış, kılıcı göstermiştir.[1232] Doğrusunu Allah bilir...

Nihayet kale içerisine sıkışmış olan Haçlılar 25 Haziranda, bir huruç hareketi yapıp ölünceye kadar savaşmaya karar verdiler ve 28 Haziran sabahı saldırıya geçtiler.[1233] Yalnız bu çıkışlarını, Müslümanları

1227 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 188.

1228 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 160, 191; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 224-225.

1229 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 225.

1230 Bk. Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 227.

1231 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 229.

1232 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 276.

1233 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 232-233; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 59.

şaşırtacak şekilde yaptılar. Şöyle ki; Haçlı askerleri hep beraber hücuma geçeceklerine, değişik yerlerden beşer, altışar olmak üzere çıkmaya başladılar. Müslümanlarsa onlara hayretle bakıyorlardı. Neden sadece birkaç kişi ve neden saldırı yapmaksızın? Müslüman askerlerinden bazıları bunun bir savaş hilesi olduğunu anlayıp gelenleri öldürmek istedilerse de, anlaşılmaz bir şekilde Kerboğa askerlerine mani oldu ve hiç kimseyi öldürmemelerini, tamamının çıkışını beklemelerini emretti. [1234]

Haçlıların bu ani çıkış kararına şaşırmış olan Kerboğa, ne yapacağını düşünmeye başladı. Yanındaki komutanları, kaleden çıkmaya başlayan Haçlı ordusuna karşı çıkıp teke tek savaşmanın kolay olduğunu söyledilerse de, Kerboğa, onların tamamen inmesini beklemenin daha mantıklı olduğunu söyledi. [1235]

Kerboğa, Haçlılarla meydan savaşı yapmak istiyordu. Fakat Kerboğa'nın bu görüşü, savaş taktiği açısından fevkalade yanlış bir görüştü. Nitekim de öyle oldu. Haçlılar kaleden iner inmez saldırıya geçtiler ve Müslüman askerinin beklemediği bir şekilde onları çembere alıp Müslümanları geri çekilmeye zorladılar. Müslümanlar çekiliyor, Haçlılar öldürüyorlardı. İşte Kerboğa'nın bu yanlışından dolayı binlerce şehit verildi. Bunlar yetmiyormuş gibi Kerboğa, emrindekilere kötü muamele ediyordu. Ona yardıma gelmiş olan diğer sultanlara fena muamele yapıp onları aşağılayınca, onlar da işi ağırdan almaya başladılar. [1236] Çünkü Kerboğa onların hiçbir dediğini yapmıyordu. Onların bu şekilde ihtilâfa düşmeleri, Antakya'yı işgal etmiş olan Haçlıların işine yaradı. Nitekim Müslümanların zıddına olarak onlar birleştiler ve Antakya önlerinde Müslümanları büyük bir bozguna uğrat-

1234 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 277; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 190.

1235 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 277, Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 236.

1236 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 189.

tılar. Bu yenilginin sebebi olan Kerboğa ise, yanına aldığı adamlarıyla oradan kaçtı. Geriye kalanlar ise yiğitçe savaşıp şehid oldular. [1237]

Hıristiyan yazarlar, Müslümanların Antakya yenilgisini anlamakta güçlük çekiyorlar. Çünkü savaşın bütün avantajları Müslümanlardan yanaydı. Ama ne olduysa oldu; Kerboğa'nın, Haçlılar karşısında, hiç de kendisine yakışmayan tavrı, onların işine yaradı ve savaş Müslümanların hezimetiyle sonuçlandı. Böyle olduğu için de Hıristiyan yazarlar, bu galibiyeti, kendi cengâverliklerinden değil, Allah'ın kendilerine verdiği bir mucize/*miracle* olarak görmektedirler. [1238] Hatta savaş kazanıldıktan sonra, başpapazları, "*Kutsal mızrak*"ı Haçlı askerleri arasında gezdirip, savaşın bunun maneviyatı ile kazanıldığını söyledi. [1239]

Haçlılar Arasında Görüş Ayrılıkları Yeniden Başlıyor

Bilindiği gibi, Haçlıların esas hedefi Antakya değil, Kudüs'tü. Onun için Kerboğa yenilip gittikten sonra, bir araya gelen haçlı komutanları, seferlerine nasıl devam edeceklerini görüşmeye başladılar. Büyük bir kısmı, girilmiş olan yaz mevsiminde, Hatay-Kudüs arasında yol almanın çok zor olacağını, çünkü sıcağın her tarafı kavurduğunu ileri sürdüler, birkaç kişi de, Kerboğa yenilgisinden sonra, Müslümanların fazla direnemeyeceklerini ve geçilecek yerleşim merkezlerini kolayca teslim edeceklerini savunuyordu. [1240]

İkinci anlaşmazlık konusu da, Antakya'nın akıbetinin ne olacağı meselesiydi. Çünkü Bizans İmparatoru Aleksi, daha önce kendisine ait olan ve Müslümanlar tarafından fethedilmiş olan yerlerin, tek-

1237 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 276-278; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 191; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 211.

1238 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 192; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 239.

1239 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 240.

1240 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 242.

rar kendisine iade edilmesi şartı ile Haçlılara İstanbul'dan geçiş izni vermişti. Fakat Antakya düştükten sonra, şehrin kime ait olacağı meselesi ortaya çıktı. Zira kuşatma sırasında Haçlı komutanları, kaleyi kim zapt ederse, kalenin, yâni Antakya'nın ona ait olacağını kararlaştırmışlardı. Antakya Haçlı komutanı Bohemond tarafından alındığı için de, Bohemond oranın Bizans'a değil kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi, Ermeni dönmesi Firuz'la ilişki kurup kaleye girmeyi başaran Bohemond'tu. Nihayet şu karara vardılar: Şehri teslim almak için Aleksi'ye haber gönderecekler. Alaksi gelip şehri teslim alırsa ne âlâ, gelmezse şehrin hâkimi Bohemond olacaktı.[1241] Neticede Bohemond bütün Haçlıların lideri ve Antakya'nın hâkimi olarak seçildi.[1242] Antakya'nın tamamen Haçlıların eline geçmesinden sonra Hıristiyanlar şehirde bir tek Müslüman kalmayıncaya kadar katl-i âm yaptılar. Müteakip aylarda da Haçlı Seferlerinin hazırlayıcılarından olan Le Puy Piskoposu *Adhemar* öldü ki, onun ölümü Haçlılar açısından oldukça büyük bir kayıptı. Çünkü en zayıf oldukları dönemlerde, dinî vaazlarıyla Haçlıları galeyana getiren oydu.[1243] Onun ölümünden sonra, "*Kutsal mızrak*" efsanesi de tartışılır oldu.[1244]

Ma'arratu'n-Nu'mân Şehri Haçlıların Eline Geçiyor

Bohemond'la farklı düşüncelere sahip olan komutanlardan Raymond de Toulouse, askerleriyle beraber Ma'arratu'n-Nu'mân şehri üzerine yürüdü. Şehirlerini kahramanca savunmalarına rağmen Müslümanlar, Haçlılar karşısında başarıya ulaşamadılar ve Haçlılar üç gün

1241 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 245.
1242 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 193.
1243 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 194.
1244 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 195.

boyunca Müslümanlara katl-i âm uyguladılar.[1245] Haçlılar *"Ma'arra'da Müslümanların yetişkinlerini büyük kazanlarda kaynattılar; çocuklarını da şişlere geçirip ateşte kızarttıktan sonra parçalayıp yediler."*[1246]

Ma'arra olayından sonra, Raymond'un başarısı, Bohemond'un zoruna gitti ve aralarındaki sürtüşme daha da büyüdü.[1247]

Raymond de Toulouse Kudüs Üzerine Gitmeye Hazırlanıyor

Haçlı komutanları Raymond'la Bohemond arasında liderlik sürtüşmesi devam ederken, Raymond 1099 yılı başlarında Kudüs üzerine gitmenin planlarını yapmaya başladı. Her iki komutan 4 Ocak 1099 tarihinde anlaşmak üzere bir araya geldilerse de, anlaşamadılar. Bu arada Raymond, diğer Haçlı komutanlarını kendi tarafına çekmek için, onlara külliyetli miktarda para verdi. Raymond bu hareketiyle Haçlıların lideri pozisyonuna geçmek istiyordu. Gerçekten de bu komutanlar, hatta Raymond'un muhalifi olan Bohemond'un yeğeni bile amcasını terk edip Raymond'un safına geçti. Bu arada, daha önce Müslümanlardan alınmış alan Ma'arratu'n-Nu'mân şehrinde, aç kalan Haçlıların, Müslüman şehitlerini ateşte kızartarak yedikleri haberi geldi.[1248]

1099 yılının Mart ayında Raymond, Kudüs'e doğru hareket etmeyi kararlaştırdı. Ne var ki sadece yanındaki Haçlı askerleri ile Kudüs'ü alması muhaldi ve başka güçlere ihtiyacı vardı.

1245 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 278; Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 199; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 200; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 261-270; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 68.

1246 Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s.55.

1247 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 200; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 270.

1248 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 274.

Haçlılar Kudüs'e Doğru İlerlerken Müslümanların Genel Durumu

Antakya'nın kuşatılması sekiz ay sürmüştü. Bütün bu olaylar vuku bulurken, yâni Selçuk Beyleri elinde bulunan yerleri teker teker Haçlı ordularına kaptırırken, bir taraftan Berkiyaruk, diğer taraftan Sultan Sencer ve Devletşâh gibi Selçuklu Sultanları saltanat için birbirleriyle savaşıyorlardı.[1249] Bağdad'taki Halife ise, Selçuklu sultanlarının elinde oyuncak hâline gelmişti. Onlardan hangisi güçlense, Halife'nin yanında Cuma hutbelerini kendi adına okutuyordu.[1250]

Genel olarak bölgedeki Müslümanlar üç büyük gruba bölünmüşlerdi:

1. Sünnî Selçuklular,
2. Sünni Araplar
3. Şii Fatımiler

İşte Haçlılar, işlerini kolaylaştırmak için, yukarıdaki Müslüman grupların arasına fitne sokmak, böylece onları bölmek istiyorlardı.[1251]

Daha önce belirttiğimiz gibi, Fatımiler mezheb taassubundan dolayı Sünni Selçuklularla mücâdele ediyor, onları Haçlılar karşısında zor durumda bırakıyorlardı.[1252] Akletmiyorlardı ki, iğnenin ucu bir gün kendilerine de batacak!

Haçlı Orduları Kudüs'e Doğru İlerliyor

Haçlılar bir an önce Kudüs'e varmak istiyor, güzergâh konusunda tereddüt ediyorlardı. Önlerinde iki seçenek vardı: Ya Şâm/Dımeşk

1249 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 279, 281.

1250 Meselâ: Haçlıların Kudüs'te taş üstünde taş bırakmadıkları 493/1100 senesinde, Bağdad'ta hutbeler Melikşâh'ın oğlu Muhammed adına okunuyordu. Daha sonra bir ara oraya hâkim olan Berkiyaruk adına okundu; birkaç ay geçmeden, tekrar kardeşi Muhammed adına okundu. Her tarafta Müslümanlar katledilirlerken, onlar taht kavgası yapıyorlardı.

1251 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 278.

1252 Jacques Heers, *La Première Croisade*, libérer Jérusalem, 211.

üzerinden gideceklerdi ki, o bölgede bulunan Müslümanlar çok güçlü oldukları için bunu göze alamıyorlardı, ya da Şâm'dan uzak sahil yolunu seçeceklerdi. Nitekim denizden de yardım alabilmek için bu ikinci seçeneği kabul ettiler. Üstelik bu yoldaki araziler, özellikle *Bika'a vadisi* çok verimli ve yiyecek bulmak açısından daha elverişli idi. [1253] Haçlılar Kudüs'e doğru ilerlerken, bazı Müslüman liderler de onların şerrinden emin olmak için anlaşmalar yapıyorlardı. [1254]

'Akkâ'nın Haçlılar Tarafından Kuşatılması

'Akkâ, Trablusşam yakınlarında bulunan muhkem bir şehirdi. Haçlılar oraya yaklaşınca şehrin hemen teslim olacağını sanmışlardı. Fakat 'Akkâlı Müslümanların tutumu, hiç de Haçlıların beklediği gibi olmadı ve şehirlerini kahramanca savundular. Öyle ki 'Akkâ'nın Haçlılar tarafından kuşatılması üç ay kadar sürdü. [1255] Antakya'nın alınmasında kullandıkları *"mızrak efsanesi"* de bu sefer işe yaramadı. [1256]

Haçlılar Fâtımîlerle Temasa Geçiyor

'Akkâ kuşatması devam ederken Haçlılar, Fâtımî Devleti'ne heyetler göndererek, Selçuklulara karşı müşterek hareket etmeyi teklif ettiler. Zaten baştan beri Bizans İmparatoru Haçlılara, Fâtımîlerle birlikte hareket etmelerini tavsiye etmişti. Nitekim kışın bittiği, baharın geldiği bu mevsimde, yâni 1099 baharında, Fâtımî veziri el-Afdal'dan Haçlılara bir elçi geldi. Daha önce Fâtımîlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunan Bizans İmparatoru, Fâtımîlere elçiler göndererek, Latin-Haçlılara güvenmemelerini bildirmişti. [1257] Nitekim Fâtımî

1253 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 281.
1254 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 283.
1255 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 285.
1256 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 205.
1257 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 285.

veziri el-Afdal'ın Haçlılara gönderdiği elçi, daha önce Fâtımîlere ait olup Selçuklulardan alınan yerlerin kendilerine geri verilmesini ve Kudüs'e sadece küçük gruplar hâlinde ziyaret için girebileceklerini bildirdi. Haçlılar ise bu teklifi reddettiler ve Kudüs'ü alacaklarını bildirdiler.[1258] Fâtımîlerin akılları başlarına gelmişti fakat iş işten geçmiş, Haçlılar Kudüs'e yaklaşmışlardı. Böylece Haçlı-Fâtımî ilişkileri de bozulmaya başladı.

Raymond de Toulouse Zor Durumda

Haçlı komutanlarından Raymond, 'Akkâ kuşatması ile meşgulken, diğer Haçlı komutanı Bohemond artık kendisini Antakya kralı sayıyor ve Kudüs kuşatmasına katılmama pahasına da olsa bu krallıktan vazgeçmiyordu. Diğer Haçlı komutanları ise, Müslümanlardan vergi almak karşılığında onlarla antlaşmalar yapıyorlardı ki bu durum Raymond'un hoşuna gitmiyordu. Bu bağlamda Haçlılara karşı büyük bir direnç gösteren Trablusşam emîri, neticede Haçlılara vergi vermesi karşılığında serbest bırakıldı.[1259]

'Akkâ'da bir türlü başarılı olamayan ve Fâtımîlerden de destek alamayan Raymond, güneye inmek istemeyen diğer Haçlı komutanlarını yanına çekmek için, Müslümanların Bağdad'ta büyük bir ordu topladıklarını ve yakında kendisine saldıracaklarını bildirdi. Bunun üzerine Haçlı komutanlarından Godfrey ve Robert harekete geçtiler.

Fâtımîlerle arası bozulmuş olan Raymond tekrar Haçlıları bir araya getirmeyi başarmıştı. Onlara, Fâtımîler yeni bir organizasyona gitmeden önce Kudüs'e saldırmayı öneriyordu. Fakat Raymond tekrar *"mızrak"* efsanesini devreye sokmasına rağmen kimseyi razı edemiyordu. Nihayet 10 Nisanda Bizans İmparatoru Aleksi'nin bir elçisi

1258 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 286.

1259 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 211; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 212; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 288.

kalabalık bir heyetle çıkageldi. Aleksi, Antakya'da kendisini kral tayin etmiş olan Bohemond'a çok kızmış, onun verdiği söze ihanet ettiğini, bizzat kendisinin de 24 Haziranda geleceğini ve beraberce Kudüs üzerine gidileceğini bildirdi. [1260]

Aylardır süren kuşatmaya rağmen, Haçlılar 'Akkâ'yı alamayınca, Raymond kuşatmayı kaldırıp, Kudüs üzerine gitmeye karar verdi. Gerçekten de Mayıs ayının ilk haftasında 'Akkâ'yı terk edip Kudüs'e doğru yola çıktı. Pasif durumda bulunan Trablusşâm'a, hiçbir zorluk çekmeden ilerleyen Haçlılar, Kudüs'e doğru yollarına devam ettiler. Ne var ki 'Akkâ'yı alamamış olan Raymond'un itibarı epey sarsılmıştı. Artık ona gerçek bir komutan olarak bakılmıyordu. [1261] Fâtımîlerse, endişeye düşmüş ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

Haçlılar 3 Haziran 1099'da Kudüs yakınlarında Ramallah'a vardılar. 6 Haziranda, Kudüs'e sadece 16 km. uzaklıkta bulunan Kubeyba'ya ulaştılar. Bu arada yörede bulunan Hıristiyanlar da, Haçlıların geldiklerini duymuş, onlara stratejik ve maddi yardımlarda bulunuyorlardı. Ve nihayet, içlerinde Fransız komutan Tankred'in de olduğu Haçlı orduları, Kudüs surlarının altına varıp, şehri kuşatmaya başladılar. Şehri ilk gören Haçlılar, "*Jerusalem! Jerusalem!*" (Kudüs! Kudüs) diye bağırmaya başladılar. [1262]

Kudüs

"*Beytu'l-Makdis*", ya da Batı dillerinde, "*Jerusalem*" [1263] olarak bilinen Kudüs, sadece Orta Doğu'nun değil, bütün dünyanın en eski şehirlerinden birisidir.

1260 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 293.
1261 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 294.
1262 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 217.
1263 Bu kelimenin tarihçesi için bk. Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 217-218.

Hz. Muhammed (s.a.s)'in *İsrâ* ve *Mi'râc* hadisesinin, yâni onun bir gecede Mekke'den Kudüs'e, oradan da *Sidretu'l-Muntehâ* denen Yüce Makam'a yükselişinin bir bölümünün cereyan ettiği Kudüs, Müslümanlar için olduğu gibi, Hıristiyan ve Yahudiler için de kutsal bir mekândır.[1264] Nitekim Haçlıların saldırısı sırasında, şehirde Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler; hatta diğer din mensupları hürriyet içerisinde dinlerini yaşıyor; Müslümanlardan hiç kimseye bir zarar gelmiyordu.[1265]

Kudüs'ün Müslümanlarla olan ilişkisi, Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır.

"Kendisine (kudretimizin delili olan) âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye bir gecede kulunu (Muhammed'i) Mescid'ul-Haram'dan[1266], çevresini mübârek kıldığımız *Mescidu'l-Aksâ*'ya[1267] götüren Allah, bütün eksikliklerden münezzehtir. O gerçekten işitendir, görendir."[1268]

Bu gecede, Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'in refakatinde, önce Mescid-i Aksâ'ya götürüldü. Orada, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve diğer peygamberlerden bazılarıyla karşılaşarak, onlara namaz kıldırdı. Allah indinde en yüce makam olan Sidretu'l-Müntehâ'da, kendisine gösterilmek istenen Allah'ın âyetlerini gördükten sonra, aynı gece Mekke'ye döndü. Bu semâvî gece yolculuğunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Cennet, Cehennem ve bu ikisine girenlerin hâlleri gösterildi. Resûlullah (s.a.s), yetim malı yiyenlerin, faizle iştigal edenlerin, zina yapanların ve eşlerine ihânet edenlerin, Cehennemde çektikleri azabı gördü. Bu yolculuk esnasında, diğer bazı hükümler yanında beş vakit namaz da farz kılındı.[1269]

1264 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 299.
1265 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s.72-73.
1266 Yâni Mekke'den.
1267 Yâni Kudüs'e.
1268 K.K. İsrâ Sûresi, 1.
1269 el-Makrîzî, *İmtâ'*, I, 47.

Müslümanların ilk kıblesi olan ve içinde *Mescidu'l-Aksâ*'nın bulunduğu Kudüs, Hz. Ömer (r.a) zamanında fethedildi. Kudüs'ü savaşmadan teslim alan Hz. Ömer, Dâvûd (a.s)'un mihrabında namaz kıldı ve yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi [1270], ertesi gün *Kutsal Kaya*'yı ziyaret etti. Bilâhare oradan getirttiği toprakla bir cami inşa ettirdi. Hıristiyanların, Yahudilerden intikam maksadıyla çöplük (*Kumâme)* hâline getirdikleri Dâvûd mihrabını temizledi. Sadece Hz. Dâvûd mihrabını değil, Hıristiyanların *Saint-Sépulcre* dedikleri ve Hz. İsâ'nın türbesinin yapıldığına inandıkları yeri de onların istedikleri şekilde bıraktı. Böylece Kudüs'te, oranın fatihleri olan Müslümanlar kadar, Yahudiler ve Hıristiyanlar da kendi dinlerini serbestçe yaşayabilir hâle geldiler. [1271] Bu konudaki bir Hıristiyan kaynağında [1272] şu satırları okuyoruz:

"Arap fatihler, *Saint-Sépulcre*'e, yâni Hıristiyan imparatorları tarafından yapılmış olan İsâ'nın türbesine saygılı davrandılar. Hıristiyanlar, Müslümanların beş yüz yıl boyunca hâkimi bulundukları Kudüs'e, ara vermeden gelip ziyaretlerini yaptılar."

Müslümanlar böyle davranmak zorunda idiler. Çünkü Kudüs'ü fethetmiş olan Hz. Ömer, orada yaşayan Hıristiyanlar için şu *"ahidnâmeyi"* (*emân*) yazdı ki içeriği oldukça ilginçtir. İşte o metinden bazı bölümler:

"Bismillâhirrahmanirrahim,

"Allah'ın kulu, müminlerin emîri Ömer'in, *İlyâ* [1273] halkı için verdiği emân şu şekildedir:

"... *Onların kiliseleri ve kiliselerin müştemilatı işgâl edilip mesken yapılmayacak, yıkılmayacak, arazisinden alınmayacak ve haçlarına*

1270 Bk. III. Cilt, Hz. Ömer dönemi.

1271 Ayrıntılar için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye* ve'n-Nihaye, XII,55.

1272 Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale, Du IVème siècle à nos jours*, Paris,1893, II,298.

1273 O zamanlar Kudüs'e *"İlyâ"* deniyordu.

dokunulmayacak. Hiç kimsenin malı alınmayacak; hiç kimse dinini değiştirmeye zorlanmayacak ve onlardan hiç kimseye zarar verilmeyecektir. Yahudiler, Kudüs halkıyla beraber kalmayacaklar. [1274] *Buna karşılık, diğer ülkelerde olduğu gibi, Kudüs halkı da cizye verecektir. Buna ilâveten, Bizanslıları ve hırsızları şehirden dışarıya çıkarsınlar. Bunlardan her kim şehri terk edecek olursa, gideceği yere varıncaya kadar güvence altındadır. Fakat buna rağmen Bizanslılardan kalmak isteyen olursa, onlar da şehir halkı gibi cizye verecekler. Aynı şekilde, Kudüs halkından da kim Bizanslılarla gitmek isterse, kezâ onlar da, gidecekleri yere varıncaya kadar, hem kendileri, hem malları, hem de dinleri güvence altındadır. Savaştan önce Kudüs'e gelmiş olan yabancılar da, aynı haklara sahip olup, ister güvence altında ülkelerine dönerler, isterlerse de Kudüs halkıyla aynı şartlar altında ikâmet etmeye devam edebilirler...*" [1275]

Hâl böyle iken, gerçekleri tahrif edip, Müslümanların Hıristiyanlara zulmettiklerini söyleyenler de yok değil. [1276] Fakat şu kadarını belirtelim ki, *Hulefây-ı Râşidîn* dediğimiz dönemden sonraki dönemlerde Müslümanların her zaman Hz. Ömer gibi adil davrandığını söyleyemeyiz. Nitekim Müslümanlar arasından öyle sultanlar çıkmıştır ki, sadece Hıristiyanlara değil, bizzat Müslümanlara da zulmetmişlerdir. Bu meyanda El-Makrizî'nin bize naklettiği bir rivayet vardır ki kayda değer. Buna göre, H.398 (M.1007) senesinde Kudüs'te büyük bir kıtlık oldu. O zamanlar, Kudüs'te hâkim durumda olan Fâtımîler tarafından, Hıristiyanların bayramlarının olduğu "*Şe'ânîn günü*"nde [1277], Hıristiyanların kiliselerini süslemeleri menolundu ve kiliselerde asılı olan kıymetli eşyanın da "*Saltanat envanteri*"ne

1274 Hz. Ömer (r.a), muhtemelen Yahudilerin Hıristiyanlarla olan düşmanlıklarını bildiği için böyle bir tedbir almıştır.

1275 Taberî, *Târîh*, III, 609.

1276 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, Paris, 2002, s. 14.

1277 Hıristiyanlara ait kutsal "dal bayramı."

kaydedilmesi istendi.[1278] İşte buna benzer nadir hareketler, Haçlı Seferleri arifesinde de cereyan etmiş olabilir ki, Kudüs'e giden Hıristiyanların bu yöndeki şikâyetleri de Haçlı Seferlerini tetiklemiştir denebilir.[1279] Fakat ne olursa olsun, İslâm Dini, *zımmî* haklarına riayet edilmesini âmirdir ve Müslüman devletler büyük bir titizlikle bu hukukî kuralı uygulamışlardır! Yâni Hıristiyanlara zaman zaman kötü davrananlar olmuşsa da Müslüman devletler, genel itibariyle onlara iyi davranmışlardır. Hatta denilebilir ki Müslümanların birbirlerine yaptıkları zulüm, gayr-i müslimlere yaptıklarından çok daha fazladır. Ancak şu tesbiti de gözden kaçırmamamız gerekir ki, genellikle gayr-i müslimler, Müslüman devletlerin bünyesinde buldukları iktisadi ve sosyal hürriyeti, bizzat kendi dinlerini uygulayan devletlerde bulamamışlardır.[1280]

Kudüs Haçlıların Kuşatması Altında

Kudüs'ün Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler nezdindeki bu önemli konumunu belirttikten sonra, Kudüs'ü kuşatan Haçlıların yaptıklarına geri dönelim:

Haçlılar mümkün mertebe erken saldırıya geçmek istiyorlardı. Çünkü onlarla anlaşmazlığa düşmüş olan Fâtımîler her an karşı saldırıya geçebilirlerdi. Haçlılar "*Jerusalem! Jerusalem!*" diye bağırıp bir an önce Kudüs'ü almaya çalışırlarken, Müslüman hoca ve müezzinleri de cami ve minarelerde, Müslümanları şehri savunmaya çağırıyorlardı.[1281]

1278 El-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, II, 71; René Grousset, *L'Epopée des Croisades*, s. 3.

1279 El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, s. 31.

1280 Kudüs hakkında geniş bilgi için bk. Yakût, *Mu'cem*, ilgili mad; İA, Kudüs mad; Karen Armstrong, *History of Jerusalem, One city, Three Faiths*, London, 1997.

1281 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 219.

Kudüs'ü kuşatmak kolay değildi. Dört km. kadar uzunluğundaki surun yüksekliği on beş, kalınlığı da üç metre kadardı.[1282] Stratejik konumu itibariyle de Kudüs, fethedilmesi kolay olmayan bir şehirdi.[1283] Mevsim yaz olduğu için suya çok ihtiyaç duyuluyor, fakat su bulmak kolay olmuyordu.[1284] Kudüs'ün alınması uzayınca Haçlıların morali bozuluyor, komutanları ise onları teşvik için dinî konuşmalar yapıp onları canlı tutmaya çalışıyorlardı.[1285]

Şehrin savunmasını, Fâtımîler adına vali *İftihâru'd-Devle* yürütüyordu.[1286]

Şehrin kuşatılması 7 Haziran'da başladı ve Kudüs dört taraftan muhasara edildi[1287]: Bir taraftan Godfrey de Bouillon, Flanders'li Robert ve Tankred; diğer taraftan da Reymond de Toulouse ve adamları şehrin surları etrafında saldırı planlarını yapıyorlardı.[1288] Neticede 13 Haziranda saldırıya geçtiler. Kuşatma devam ederken, 17 Haziran'da altı gemiyle yeni Haçlı ordularının Yafa limanına ulaştıkları haberi geldi.[1289]

10 Temmuz 1099 günü Haçlılar genel bir saldırıya geçtiler. O zamana kadar, surların değişik yerlerinden sızmak istedilerse de başarılı olamadılar. Fakat birkaç Müslümanı esir edip şehid ettikten sonra, değişik yöntemlerle onları surdan içeri attılar ve en büyük hücumlarını gerçekleştirdiler. Bunu 14 Temmuzdaki saldırı takip etti. Bu saldırı, neticeyi alan saldırıydı[1290] ve Haçlılar Kudüs'e girmeye başladılar.

1282 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 299.
1283 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 215.
1284 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 225.
1285 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 228.
1286 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 218; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 215.
1287 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 216.
1288 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 273.
1289 Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 305.
1290 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 219; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 316.

Şehri savunmaya çalışan Müslümanlar ellerindeki bütün imkânları kullanarak Haçlılara mani olmak istiyorlardı. Kimi ok atarak, kimi kılıçlarıyla bire bir savaşarak, Kutsal şehrin kâfirlerin eline geçmesine mani olmaya çalışıyorlardı.[1291] Şehri almaya çalışan Haçlılar, nihayet iki adet ahşaptan hücum kulesi yapıp bunlarla Kudüs surlarına çıkmaya başladılar.[1292]

Kudüs Düşüyor

Hicrî 492. senenin 23 Şa'ban, Cuma günü kuşluk vaktinde[1293] (14 Temmuz 1099)[1294] Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdiler. *"Kutsaldır"* diye *"hac"* yapmaya gelmiş olan *"Hıristiyan hacılar!"* Kudüs'ü *"kan gölü"*'ne çevirdiler. Haçlılar çıldırmışlardı adeta.[1295] Oraya-buraya kaçışan kadın ve çocuklar, sığınacak bir yer bulamıyor, Haçlı caniler tarafından katlediliyorlardı.[1296] Çaresiz Müslümanlar Ömer camisine sığınmış,

1291 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 232.

1292 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 220; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 273.

1293 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 283; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 207; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 211; Amin Maalouf, *Les Crosades vues par les Arabes, La barbarie franque en Terre sainte*, s. 68. Bazı rivayetlere (Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 47) göre Kudüs'e giriş öğleden sonra olmuştur.

1294 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 283; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII; 207; Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 230; Angus Konstam, *Historical Atlas of The Crusades*, Checkmark Books, Italy, s. 75; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 47. Bazı kaynaklara göre de (bk. Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 316) 15 Temmuz. Ayrıca bk. Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 77.

1295 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 80.

1296 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 211; Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 236; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 274; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 80.

dua ediyorlardı. Fakat camiyi basan Haçlılar, Allah'ın evinde bulunan binlerce Müslüman'ı, çoluk-çocuk; genç-ihtiyar demeden katlettiler.[1297] Haçlı komutanı Tankred, *Mescidu'l-Aksâ*'nın kutsiyetine aldırmadan içeri girdi ve askerleriyle birlikte kutsal mabedi yağmaladı.[1298] Haçlılar, Müslüman şehitler üzerinden yürüyor, hiç kimsenin sağ kalmamasına dikkat ediyorlardı.[1299] Günlerce aç kalmış sırtlanlar gibi, Müslümanları parçalayıp duruyorlardı *"Hıristiyan Hacılar"*... Ve bu korkunç katl-i âm, aynı zamanda Tanrı olarak kabul ettikleri İsâ adına yapılıyordu. Camide dökülen Müslüman kanı, Haçlıların dizlerine kadar çıkıyordu. Etraftaki dağlarsa, camiden çıkan iniltilerle çınlıyordu.[1300] Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdikleri günün ertesinde, daha büyük bir vahşete başladılar. Dışarıdan gelebilecek Müslüman yardımını düşünerek, şehirde bulunan Müslümanların tamamını katletmeye karar verdiler. İşte buydu *"Haçlı Ruhu."* Haçlı fanatizmi iktidar olmuştu Kudüs'te. Batı'dan gelmiş olan bu *"barbarlar"*, Allah'ı da, İsâ'yı da, Meryem'i de unutup, *"Şeytan'ın dini"*ne girdiler ve katletmeye başladılar Müslümanları. Oysaki bir gün önce bunların çoğu, canları karşılığında bütün maddi değerlerini vermişlerdi.[1301] Müslümanlara işkence yapıp eğlenmek için, onları surların üzerine çıkarıyor aşağıya atlamaya zorluyorlardı. Bu şekilde Kudüs surlarından aşağıya atılan Müslümanlar can verirken, sadist *"Hıristiyan Hacılar"* da ibadet (!)lerini yerine getirmiş oluyorlardı! *"Hıristiyan Hacılar"*dan bir kısmı da, Müslüman-

1297 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 274; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), 80-81; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 48.

1298 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 220; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 80.

1299 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 237; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s.80

1300 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 237; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), 80.

1301 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 239.

ları yakarak [1302] Hac ibadetlerini yerine getiriyorlardı. *"Ne kadınların gözyaşları, ne küçük çocukların ağlamaları ne de Allah'ın kutsadığı yerler, bu cellatları durdurabildi! Katliam o denli korkunçtu ki, şehrin her tarafı, mabetler, evler, konaklar, bodrumlar, sokaklar, üst üste konmuş binlerce ceset yığınıyla dolmuştu"* [1303] Haçlı-Hıristiyan fanatizmi zirve yapmıştı! Çocuklarına, torunlarına ve bugünkü nesillerine, asla unutulamayacak bir miras bırakmışlardı!

Haçlı Hıristiyanların Müslümanlara Kudüs'te uyguladıkları bu katl-i âm tam bir hafta sürdü. [1304] Adeta şehirde kendilerinden başka canlı bırakmak istemiyorlardı.

Kutsal şehir kana bulanmıştı. Her taraftan kan akıyordu. İsâ'nın mezarını ziyarete (!) gelmiş olan bu *"Hıristiyan Hacılar (!)"*, birer caniye dönüşmüş, Müslüman kadın ve çocuklarının kanlarını döküyorlardı İsâ adına! Bir taraftan şehri tâlân [1305] ediyor, diğer taraftan ise katl-i âm yapıyorlardı. [1306] "Camide akan Müslüman kanı, Haçlı süvarilerinin dizine çıkacak kadar yükselmişti. [1307] Haçlılar, ibadet maksadıyla yalın ayak olarak önce Saint-Sépulcre'in üzerine çıkıyorlar; sonra da gelip Müslümanları katletmeye, şehri yağmalamaya devam ediyorlardı." [1308] Tâlân ve katl-i âm tam bir hafta sürdü. Müslümanlardan bazıları *"Dâvûd Mihrabı"*na sığındıkları hâlde, onlar da katledildiler ve bu katl-i âm günlerce devam etti. [1309] *"Katliam öyle şiddetli*

1302 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 239.
1303 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 239.
1304 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 47.
1305 Bu tâlânın boyutları için bak. İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 149; Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 316.
1306 Karen Armstrong, *Islam*, s.93; Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 68-69.
1307 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 221.
1308 Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale, Du IVème siècle à nos jours*, II,309.
1309 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 283; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 211.

oldu ki, siyasi olmaması bir yana, insanlık dışı vahşice bir hâl aldı." [1310] Bu şekilde katl-i âma tabi tutulan Müslümanların sayısı 60.000'i, hatta bazı rivâyetlere [1311] göre 70.000'i geçti. [1312] Kudüs, Müslümanların kesildiği bir mezbahaya dönüşmüştü. [1313] Haçlı askerleri, iğrenç ihtiraslarına âlet etmek istedikleri genç kızlardan başka hiç kimseyi hayatta bırakmadılar. [1314] Tıpkı bu olaydan asırlar sonrasında, 2003–2004 yıllarında, Amerikalı askerlerin Irak'ta/Felluce'de, Ebû Ğurayb'da yaptıkları gibi. Her taraf Müslüman cesetleriyle doluydu ve onların üzerinden yürünüyordu. Bu insan mezbahasının misli görülmemişti. [1315] Kudüs sokakları, birer *"kan deresi"*ne dönüşmüştü. [1316] Târih böyle bir vahşet yaşamamıştı. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar acımadan boğazlanıyorlardı. [1317] Haçlıların bu katl-i âmı sırasında birçok Müslüman âlim de şehid edildi. [1318] Fâtımîler adına Kudüs'ü yönetmekte olan İftihâru'd-Devle de Haçlılara büyük hazineler vererek şehri terk edip kaçtı. [1319]

Haçlılar sadece Müslümanlara katl-i âm uygulamadılar; orada yaşayan Yahudileri de bir havraya toplayıp, havrayı ateşe verdiler. [1320] Ardından da Hz. İbrahim (a.s)'in kabrini harabeye çevirdiler. [1321]

1310 René Grousset, *Les Croisades*, s. 32; Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 68-69.

1311 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 283; Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 240.

1312 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 82.

1313 Jacques Heers, *La Première Croisade*, libérer Jérusalem, 225.

1314 Jacques Heers, *La Première Croisade*, libérer Jérusalem, 225.

1315 Jacques Heers, *La Première Croisade*, libérer Jérusalem, 226.

1316 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 274; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 47.

1317 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, Paris, 2002, s. 48.

1318 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 284.

1319 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 220.

1320 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 240; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 221; Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 274; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 47.

1321 İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 150.

Günler geçip, Kudüs'ün her yerinde bulunan binlerce Müslüman cesedi, Temmuz sıcağı altında kokmaya başlayınca, Haçlılar, bir hastalığa yakalanmamak için bunların şehirden dışarıya çıkarılmasına karar verdiler ve bu işi de, ellerinde bulunan Müslüman esirlere yaptırdılar.[1322] Bir hafta içerisinde, Kudüs tamamen kimlik değiştirdi. Artık İslâm kanunları değil, Haçlı zulmü şehre hâkimdi. Artık camilerden ezan sesi gelmiyor, kilise çanları çalıyordu. Yahudi Havraları bile cemaatsiz kalmıştı. Kutsal Kudüs maneviyat değil, zulüm, şiddet, korku ve kan kokuyordu.

Bu yağmalama ve katl-i âm olayları, Haçlı hareketinin başlatıldığı Batı Avrupa'dan Kudüs'e kadar olan yerleşim bölgelerinde öylesine yayıldı ki, o bölge sakinleri dağlarda kaçacak sığınaklar arıyorlardı. İstanbul'dan itibaren Antakya, Trablusşam gibi merkezler işgal edilerek, din ayırımı yapılmaksızın bütün insanlara soykırımlar uyguladılar. Bu feci katl-i âmlara karşı Bağdad'taki Halifeye sığınan Müslümanların feryadı da sonucu değiştirmedi.[1323] Saltanat uğruna Müslümanlar arasında meydana gelmiş olan uğursuz bölünmüşlük yüzünden, bu insanlık dramı yaşandı ve yüz binlerce Müslüman şehit oldu.

Kaderin bir cilvesidir ki, bu felaketin hazırlayıcısı olan Papa II. Urbain, hazırladığı bu dramın neticesini öğrenmeden, aynı senenin 21 Temmuzunda Roma'da öldü.[1324]

Haçlıların Kudüs Krallığı Kuruluyor

Haçlılar Kudüs'ü tamamen ele geçirdikten sonra, sıra şehrin siyasî ve dinî açıdan idaresine gelmişti. Çünkü işgal ettikleri şehirde, uyacakları siyasi ve dini liderleri olan le Puy Piskoposu Adhemar, Antakya'da öldüğü için tabi olacakları ruhani kimse de kalmamıştı.

1322 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 240.
1323 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 284; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 207-208.
1324 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 48.

İşte bu iki şahsiyeti seçmek üzere, din adamlarından ve askerlerden on kişilik bir heyet kurdular; ayrıca heyet üyelerinin tamamına, taraf-sız olacaklarına dair yemin ettirdiler. [1325]

Haçlılar arasında yapılan anketlerden sonra, Haçlı komutanı Reymond'a rağmen Godefroy, Hıristiyanların Kudüs'teki siyasi lideri, Arnould da Kudüs Patriği olarak seçildi. [1326] Bu seçime razı olmayan Reymond, kendi askerlerini alıp, Kudüs'ten ayrıldı. Çünkü o, Kudüs Krallığı tacının kendisine ait olacağını beklemiş, fakat bu makam kendisine verilmemişti. [1327] Ruhani lider olarak seçilen Arnould da, Godefroy üzerinde siyasi bir güç kuramayacağını anlayınca, kendisini tamamen kiliseye verdi ve *"piskoposluğu latinleştirmek"* hedefini gerçekleştirmenin yolunu tuttu. [1328] Bizans İmparatoru Aleksi ise, Haçlılara her gün biraz daha düşmanlık besliyordu. Çünkü onlar, aralarındaki antlaşmaya uymamış, Antakya'yı Bizans'a geri vermemişlerdi. Üstelik Antakya'da kendisini Kral olarak ilan eden Bohemond, İmparatorun gönderdiği elçileri bile kabul etmedi. [1329]

Fâtımîlere Saldırı

Kudüs'ün düşmesinden birkaç gün sonra Haçlılar, daha önce Kudüs'ü Fâtımî Devleti'nin idaresine almış olan vezir Afdal'ın, büyük bir ordu ile Kudüs üzerine geldiğini haber aldı. Bunun üzerine tekrar savaşa hazırlanan Haçlılar, yeni kralları Godefroy'un komutasında Gazze'ye doğru yürümeye başladılar. Her iki ordu *Askalan*'a

1325 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 243; Fakat bu seçicilerin, tek tek; isim isim kimlerin olduğu bilinmemektedir (bk.S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 225).

1326 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 216; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 226.

1327 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 226227.

1328 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 227.

1329 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 232.

yakın bir ovada karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta, Mısır'dan gelmiş olan Fâtımîlerin küçük ordusu, Haçlıların büyük ordusu karşısında dayanamadı ve Fâtımî Müslümanlar Haçlılara yenildi. Binlerce Müslüman şehit edildi ve bir o kadarı da yaralandı. Fakat Haçlılar, yaralıları da sağ bırakmıyorlardı [1330]... Kaçan Müslümanlardan bir kısmı da orada bulunan ağaçların arasına gizlendiler. Fakat onların bu şekilde gizlendiklerini haber alan Haçlılar, orada bulunan ağaçların tamamını ateşe verdiler ve oralara sığınmış olan Müslümanlar da yanarak can verdiler. [1331]

Böylece sırf *"mezheb taassubu"*ndan dolayı Selçuklulara saldırmış olan Mısır Fatımileri de, Haçlı katl-i âmlarından kurtulamadı ve Askalan'a kadar giden Haçlılar, binlerce Mısırlıyı katlederek, onları 20 bin dinar haraca bağladı. [1332] Vezir Afdal, Mısır'a geri kaçtı; Haçlılar da Kudüs'e döndüler. [1333] Batılı tarihçilere göre Haçlıların Askalan başarısı, Birinci Haçlı seferinin sonuydu.

Bu arada Kudüs için yola çıktıklarını iddia eden ve bunun için and içmiş olan, fakat Godefroy ile olan anlaşmazlıklarından dolayı Kudüs'e gitmemiş olan Antakya Kralı Bohemond, Urfa Kralı Baudouin ve başkaları, *Kutsal Belde*'ye gitmeye karar verdiler. Aslında Baudouin'in derdi, kardeşi Godefroy'un mali ve siyasi mirasıydı. Çünkü Godefroy'a bir şey olursa, onun yerine bir halef gerekiyordu ki Haçlı komutanları o makama taliptiler. Bu konuda Bohemond ve Baudouin'in her ikisi de birbirinden daha haristiler. [1334] Yanlarına 20.000 kadar Haçlı askeri alan bu komutanlar 21 Aralıkta, yâni Kudüs'ün düşmesinden dört ay sonra Kudüs'e vardılar. Onların bu gelişi Godefroy'u çok sevindirmişti; çünkü Kudüs'te fazla askeri kalmamıştı. Bunlar gelince,

1330 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 251-253.
1331 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 286.
1332 Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (1096-99), s. 82-83.
1333 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 286.
1334 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 233.

bir bakıma takviye edilmiş oldu. Fakat bir yandan da Haçlı komutanı Tankred, Müslümanlara ait olan küçük yerleşim bölgelerini almaya devam ediyordu. [1335]

Haçlıların Bir Kısmı Dönüyor

Bir müddet sonra, Godefroy ve Tankred, yanındaki birçok Haçlıyla birlikte Kudüs'ü terk ettiler. Haçlıların bir kısmı denizden Batı Avrupa'ya dönerken, bazıları da kara yoluyla Suriye ve Anadolu üzerinden dönmeyi tercih ettiler. [1336] Batı'ya dönebilen Haçlılar coşku ve üzüntüyle karşılandılar. Evet, bir Haçlı savaşı kazanılıp Kudüs Müslümanlardan alınmıştı fakat giden Haçlıların çoğu da geri dönememişti. Ya öldürülmüş, ya da Müslümanlara esir düşmüşlerdi. Hıristiyanları Müslümanlara karşı Haçlı ordusuna katılmaya teşvik eden Papaz Pierre l'Ermite, Fransa'ya döndükten sonra bir manastırda inzivaya çekildi. [1337] Bu bir inziva mıydı, yoksa binlerce Müslümanı öldürmüş olmanın keyfi miydi, Allah bilir...

Suriye üzerinden Batı'ya dönmek isteyen Kudüs Kralı Godefroy ise, dönüş yolunda Akkâ şehrini kuşatırken, kendisine isabet eden bir okla öldürüldü. Bunun üzerine Godefroy'un kardeşi Baudouin, yanına aldığı askerlerle Kudüs'e döndü. Aynı sene, yâni 1100 senesinde Haçlılar Akkâ yakınlarındaki Hayfa'yı ve Anadolu'da Suruç'u da aldılar. [1338]

Batılı kaynaklara göre ise, Kudüs Kralı Godefroy, bu seferde hastalanmış ve Kudüs'e döndükten sonra 18 Temmuz 1100 tarihinde orada ölmüştür. [1339]

1335 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 234-235.
1336 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 256.
1337 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 257-258.
1338 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 324-325.
1339 R. Grousset, *les Croisades*, s. 34; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, I, 243

Anadolu'da Haçlılarla Mücâdele Devam Ediyor

Kudüs'ün Haçlıların eline geçtiği 1099 senesinde, Haçlıların bir kısmı da Anadolu'da kalmış, peyderpey yaptıkları savaşlarla her gün yeni yerler işgal etmeye çalışıyorlardı. Fakat bu demek değildir ki her yerde galip geldiler. Nitekim aynı sene Malatya yakınlarında yapılan bir savaşta Danişmendoğulları büyük bir Haçlı ordusunu bozguna uğrattılar ve binlercesini öldürdüler. Bunu müteakip de Malatya üzerine gidip orada hüküm sürmekte olan emîri çıkartıp Malatya'yı da egemenliklerine aldılar. Antakya'dan, Danişmendoğluyla savaşmaya gelen Haçlı ordusunu da büyük bir bozguna uğrattılar. [1340]

Aslında Godefroy'un ölümünden sonra Haçlıların Kudüs'teki varlıkları çok zayıflamış, Haçlıların bir kısmı Batı'ya dönerken, diğer bir kısmı da Kudüs'te bitap düşmüşlerdi. Onun için krallıkları her an düşebilirdi. Fakat şans onlardan yana oldu: Çünkü Müslümanlar parampara olmuş, birbirleriyle uğraşmaya devam ediyorlardı. [1341]

Antakya, Haçlılar tarafından alındıktan sonra kendisini oranın hâkimi ilan eden ve bu yüzden Kudüs'e gitmemiş olan Bohemond da, bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek için Antakya yakınlarındaki Müslüman yerleşim merkezlerine saldırıyor, alamadıklarını ateşe veriyordu. [1342] Fakat bu süreç içerisinde Bohemond, Müslümanlara esir düştü; daha sonra verdiği büyük meblağlar neticesinde, kendisini esir almış olan Danişmendler tarafından serbest bırakıldı. [1343]

Müslümanlar bu kadar parçalanmış olmalarına rağmen, Haçlılar hiçbir zaman, Kuzey Doğu Suriye'yi alamadılar. Çünkü onlar da kendi aralarında bölündüler, küçük krallıklarını sürdürmeye çalıştılar. Bundan dolayıdır ki Haçlılar, Halep, Hamâ, Humus ve Dımeşk'a giremediler. [1344]

1340 İbnu'l-Esîri, *el-Kâmil*, X, 300.
1341 R. Grousset, *les Croisades*, s. 33.
1342 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 301.
1343 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 245; R. Grousset, *les Croisades*, s. 37.
1344 R. Grousset, *les Croisades*, s. 33.

Godefroy'un son günlerinde, yeni Latin Patriği Daimbert'le arası açılmış, bu yüzden Kudüs'te de Hıristiyanlar arasında karışıklıklar başlamıştı. Tam o sırada, yukarıda belirttiğimiz gibi Godefroy öldü.

Haçlı Savaşlarında "Tapınak Şövalyeleri"

Haçlı savaşları sırasında, bir çeşit *"Hıristiyan Savaş Tarikatı"* (Templiers) teşekkül etti ki, kendilerini *"Tanrı'ya adamış"* (!) bu insanlar her tarafa ölüm saçtılar. Önceleri hasta ve yaralılara yardım amacı ile kurulmuş olan bu Hıristiyan tarikatı, Kudüs alındıktan sonra tam bir *"savaş tarikatı"* haline geldi. [1345]

Hicrî 492 (milâdi 1099) yılında Kudüs Hıristiyanların eline geçince [1346], başlarında Fransa'nın Champagne bölgesi hudutları içinde bulunan Payens'li Hugue'nün bulunduğu bir kaç Hıristiyan, kendilerine *"Tanrı'nın fakir şövalyeleri"*, ya da *"Kudüs Mabedinin fakir kardeşleri"* [1347], yahut *"Tapınak Şövalyeleri"* [1348] adını takarak, Kudüs'e giden Hıristiyan ziyaretçilerin (pèlerins) [1349] yol emniyetini sağlamak gayesiyle (!) bir eylem başlattılar ki *"Templier"* hareketinin menşei budur. Tapınak şövalyelerinin alamet-i farikası, *"Kutsal Kâse"* (Holy Grail) idi. [1350] Din adına kurulmuş olan bu tarikat, kısa zamanda bir eşkıya güruhuna dönüştü ve kendisine tabi olmayanları katletmeyi ilke edindi. [1351]

1345 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 6.

1346 Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII,156.

1347 E.Lavisse-A.Rambaud, a.g.e. II,319.

1348 Şövalyeler hak. Geniş bilgi için bk. Thomas, Asbridge, *The First Crusade*, s. 50-55; Bülent Bengisu, *Tapınak Şövalyeleri*, Nesil Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

1349 Doğu Anadolu'dan Kudüs'e giden bu ziyaretçilere "Kudsî" deniyordu. Yâni Kudüse giderek kutsanmış kişi.

1350 Aytunç Altındal, *Gül ve Haç Kardeşliği*, İstanbul, 16. Basım, s. 51.

1351 Mesela Fransa'dan itibaren başlamış olan bu katl-i âmlarla ilgili bir kaynakta şunları okuyoruz:

I. Baudouin'in Kudüs Krallığı

Godefroy öldüğünde, onun kardeşi Urfa Haçlı kontluğunu yönetiyordu. Ağabeyinin öldüğünü duyar duymaz, onun yerine geçmek üzere Kudüs'e gitti. Yeni Latin Patriği, istemeyerek de olsa, yeni krala bağlılığını bildirdi ve 1100 yılının bittiği Noel gecesinde Baudouin'i kilisede kutsayarak bu bağlılığını ilan etti.[1352] Baudouin, krallığını iyice oturttuktan sonra, kendisiyle geçinemediği patriği görevden alıp, yerine başkasını geçirdi. Yâni *kilise, krallığın emrinde* olmaya devam etti. Krallığı oldukça zayıf ve etrafı Müslümanlarla çevrili bulunan

"1209'da Kuzey Avrupa'dan 30.000 kişilik şövalyeler ve yaya askerlerden oluşan ordu, kasırga gibi güneye, şimdiki Güney Fransa olarak bilinen Pirenelerin Kuzey-Güney eteklerine indiler. Yapılan savaşta bütün topraklar tahrip edildi, ekinler yok edildi, kasaba ve şehirler yerle bir edildi, tüm ahali kılıçtan geçirildi. Bu imha hareketinin hacmi o kadar büyük, o kadar dehşetliydi ki, bu olay modern Avrupa tarihinde ilk "jenosid" (soykırım) olarak bilinir. Meselâ yalnızca Beziers kasabasında, 15.000 kadın, erkek, çocuk katledildi. *Bunların çoğu kilisede katledildi.* Bir görevli, Papa'nın temsilcisine, inananlarla sapkınların nasıl belirlendiğini sorduğunda; cevap "öldürün hepsini, Tanrı kendinden yana olanları tanıyacaktır" olmuştur. Bu alıntı çok yaygın söylenmesine rağmen doğru olmayabilir. Bununla beraber, bu alıntılar fanatik gayretkeşliği ve yapılan gaddarlığın, zulümlerin derecesini belirtir. Papa'nın aynı temsilcisi Roma'da oturan III. Innocent'a gururla yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Ne yaş ne cinsiyet ne de statü farkına bakılmaksızın herkes öldürüldü." Beziers'den sonra, tüm Languedoc bölgesi işgal edildi. Perpignan, Narbonne, Carcossone, Toulouse düştü. İşgalciler geçtikleri yerlerde ölüm ve kan bıraktı. Yaklaşık kırk yıl süren bu savaşlar Albigen saldırısı olarak bilinir. Kelimenin tam anlamıyla bir saldırı idi. Bu terim Papa'nın kendisi tarafından adlandırılmıştı. Filistin'e saldıran *Haçlılar* gibi, urbalarında haç işareti vardı. Saldırıya katılanlar için ödüller vadedilmekteydi. Bunları harekete geçiren amil, günahlardan arınmaya, yaptıkları bu kutsal görevin günahlarına kefaret olacağı, Cennet vaadi ve tabii ki çapuldan elde edilecek ganimet idi."

1352 R. Grousset, *les Croisades*, s. 35.

Baudouin, hâkimiyetini sürdürebilmek için, denizden aldığı Hıristiyan yardımlarıyla civardaki Müslüman yerleşim merkezlerine saldırdı ve Beyrut'a kadar olan bütün kıyı şeridini egemenliğine aldı. [1353]

Fakat bu arada Selçuklular da Hıristiyanların eline geçmiş olan Müslüman topraklarını geri almaya çalışıyor, çok az da olsa birbirlerine yardım ediyorlardı. Ve bu yardımlaşma, Haçlıların daha fazla ilerlememesini ve bir an önce işgal ettikleri topraklardan çıkarılmalarını amaçlıyordu. Bu arada Batı'ya gitmiş olan Antakya kralı Bohemond öldü ve onun yerine Tankred, Antakya'nın yeni hâkimi oldu. [1354] Antakya'nın yeni kralı Tankred, yeni görevini devralır almaz, Selçuklulara karşı savaşa girişti ve Halep'e kadar olan yerleri egemenliğine aldı. Hatta R. Grousset'nin rivayeti [1355] doğruysa 1110 yılında Haleb sultanlığını vergiye bağladı.

Frankların bir türlü alamadıkları Trablusşam, 1109 yılında, bütün Haçlı ordularının bir araya gelmesiyle kuşatıldı ve Müslümanlardan alındı. [1356] Şehir alındıktan sonra büyük bir katl-i âm yapıldı ve Müslümanlara ait ne varsa ellerinden alındı. Haçlılar sadece sömürmüyor, faydalı her şeyi yok ediyorlardı. Bu barbarlıklarından dolayıdır ki, 12 Temmuz 1109'da Trablusşam'ı aldıktan sonra, oranın en büyük kütüphanesi olan *Dâru'l-'İlm*'in, yüz bin ciltten fazla olan ilmi kitaplarını toplayıp yaktılar. [1357]

Haçlıların İslâm Dünyasına Akınları Devam Ediyor

Haçlılar, Hıristiyan Batı geleneğinde hâkim bir unsur olan *"baron"* ve *"feodalite"* sistemini Orta Doğu şehirlerinde uygulamaya koydular.

1353 R. Grousset, *les Croisades*, s. 36.
1354 R. Grousset, *les Croisades*, s. 37.
1355 Bk. *Les Croisades*, s. 38.
1356 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 475-476; R. Grousset, *les Croisades*, s. 38.
1357 Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 101.

Artık Haçlı Seferlerinin ardı kesilmeyecek ve Müslüman dünyasına karşı birbiri ardına onlarca sefer düzenlenecektir.

Haçlıların, neredeyse ellerini kollarını sallaya sallaya gelip, İslâm'ın hâkim olduğu bu bölgeleri işgal etmesi/edebilmesi, İslâm'ın ruhuna aykırı olarak, Müslümanların parçalanmış, her biri diğerine düşman sultanlıklar oluşturmuş olmalarındandı.

Batı/Latin Avrupa Hristiyanları yine, *"Doğunun zenginlikleri"* ve Kudüs'ün Haçlılar tarafından alınışını hatırlatılarak, ayrıca *"din savaşı"* ve hayal edilemeyecek maceralarla savaşa teşvik ediliyorlardı. [1358]

Bu Haçlılardan ilk yola çıkanlar *Lombard*'lar oldu ki, bunlar da tıpkı öncekiler gibi Bulgaristan ve Yunanistan'a varır varmaz, yerli Hıristiyan halka olmadık zulümler yaptılar. Evleri ve hayvanları talan ediyor, geride kalan köyleri de yakıyorlardı; öyle ki, orada yaşayan Hıristiyanlara ne bir yiyecek ne de hayvan bırakıyorlardı. [1359]

Haçlı Lombardlar İstanbul'a varır varmaz şehri yağmalamaya, Ortodoks Hıristiyanları öldürmeye başladılar. İmparator Aleksi'nin adamları bir şey yapamıyor, oradan oraya kaçıyorlardı. İşgalci Haçlı sergerdeleri/askerleri İstanbul'da *Eğri Kapı*'ya geldiklerinde, İmparatorun aslan ve kaplanlarıyla karşılaşıp hemen tamamını öldürdüler. Öldüremedikleri de şehrin içerlerine doğru kaçıp kayboldular. Haçlılar, kendi dinlerinden olan Rumlara öyle zulüm yaptılar ki, başlarındaki İmparator Aleksi bile bir şey yapamadı. [1360]

Bu Haçlılar İstanbul'u terk edip, İznik'e geldiklerinde, arkalarından diğer Haçlılar da yetişti ve sayıları 250.000'e ulaştı. [1361] Sayıları bu kadar fazla olunca, öyle bir kibir ve bağnazlığa kapıldı-

1358 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 261.
1359 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 261.
1360 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 262.
1361 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 262.

lar ki, *"biz önce Bağdad ve Horasan'ı alır, Kudüs'e öyle gideriz"* naralarını atmaya başladılar. [1362]

İznik'ten hareket eden Haçlılar, komutanlarına muhalefet ederek, kendilerinden önce Birinci Haçlı seferine katılanların takip ettikleri yolu değil, Orta Anadolu üzerinden Mezopotamya'ya ulaşmak istediler ve on beş günde Ankara'ya vardılar.

Haçlı orduları bu şekilde akın akın Batı'dan gelmeye devam ederken, büyük Haçlı tehlikesine karşı, birbirleriyle uğraşmaktan fırsat bulup bir varlık gösteremeyen Müslümanlar, zaman zaman birleşebiliyorlarsa da, çok geçmeden aralarında süregelen *"sultanlık savaşları"*na tekrar başladıkları için Haçlı orduları karşısında fazla bir varlık gösteremiyorlardı. Gerçi Haçlılar da liderlik ihtirasından dolayı birbirleriyle uğraşıyorlardı amma, Müslümanlar karşısında daha çabuk birlik oluyorlardı. [1363]

Haçlı savaşları sırasında vuku bulmuş şu olay ne kadar ilginç:

Hicrî 507 (milâdi 1113) senesinde, Şâm Emîri Tuğtekin'den, Şâm'ın Haçlılar tarafından kuşatıldığı, Müslümanların açlıktan ölmeye başladıkları ve yakın bir zamanda Franklar tarafından yok edilecekleri haberi geldi. Bunun üzerine Musul Sâhibi/Sultanı Emîr Mevdûd, Sincâr Sultanı Temirk ve Emîr İyâz bir araya gelerek, başlarında Kral Baudouin'in bulunduğu Haçlılara karşı hücuma geçtiler. Bunu duyan Tuğtekin, onları karşılayıp, beraberce Haçlılara karşı savaş kararı aldılar. Karardan sonra harekete geçen Müslümanlar 13 Muharrem'de Ürdün'de Taberîyye yakınlarında Haçlılarla karşılaştılar. Şiddetli bir savaş oldu ve her iki taraf ağır kayıplar verdi. Neticede Franklar yenildi ve Kralları Baudouin esir edildi. Fakat Müslümanlar Baudouin'i tanımıyorlardı. Onun da silâhını alıp serbest bıraktılar ve Baudouin sağ olarak kurtuldu. Baudouin ve yanındakiler kaçıp yüksek bir kayalığa

1362 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 263.

1363 Bu konudaki ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 485-490.

sığındılar. Emîr Mevdûd ve Tuğtekin ise, Akkâ ile Kudüs arasında olan toprakların tamamını geri alıp Şâm'a geçtiler. Şâm'da bir müddet kalıp cihada devam edeceklerdi. Rebiu'l-Evvel ayının bir Cuma gününde Tuğtekin'le birlikte Cuma namazını kılmış, elele camiden avluya çıkarken, Emîr Mevdûd bir Batınî tarafından şehid edildi. Olayı bu şekilde nakleden tarihçi İbnu'l-Esîr, bu cinâyeti, kendisinden çekinen Tuğtekin'in de yapmış olduğuna dair Şâm'da rivayetlerin dolaştığını kaydetmektedir.[1364] Emîr Mevdûd'un katli üzerine, onun bilmeden serbest bıraktığı Frank Kralı Baudouin, Tuğtekin'e şu mealde bir mektup yazdı:

"Bir millet ki bayram gününde kendi emîrini Allah'ın evinde katleder, o millet, Allah'ın onu helâk etmesini hak eder."[1365]

Kudüs'te II. Baudouin Dönemi

Mısır'da Müslümanlara karşı savaşa giden ve orada yaralanıp Kudüs'e geri dönen I. Baudouin öldükten sonra, onun yerine, Urfa kontluğunda bulunan yeğeni, II. Baudouin sıfatıyla Kudüs Kralı oldu.[1366] II. Baudouin, kral olmadan önce, Urfa kontluğu sırasında 18 Nisan 1123 tarihinde Müslümanlar tarafından esir edilerek Sultan Cigermiş tarafından Harput kalesinde zindana atılmışken, bir sene sonra Cavlî Sakâvu onu serbest bırakmıştı.[1367]

I. Baoudouin'in ölümünden sonra II. Baudouin, Kudüs kralı unvanını alarak Müslümanlara karşı savaşmaya devam etti.[1368]

1364 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 495-497; René Grousset, *Les Croisades*, s. 39; Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 109.

1365 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 497.

1366 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 543.

1367 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 543; R. Grousset, *les Croisades*, s. 41.

1368 R. Grousset, *les Croisades*, s. 42.

II. Baudouin, 1126 yılında, Müslümanların *Rafızileri* olan *İsmailîleri* kullanarak Şâm'ı/Dımeşk'ı almak istediyse de başarılı olamadı. [1369] Müslümanlarla Haçlılar arasındaki mücâdeleler bu şekilde devam etti.

Fakat 1128 yılında Haleb Musul Atabek'i olan İmâdu'd-din Zengi, Haleb hâkimi olunca [1370], Haçlıları büyük bir korku sardı. Çünkü Zengi, Haçlıların onları bölüp parçalayarak, ülkelerine hâkim olmak istedikleri Müslümanları birleştirmeye çalışıyordu. [1371]

II. Baudouin'den sonra, 1131 yılında onun damadı Foulque d'Anjou, Kudüs Kralı oldu ve saltanatı 1143 yılına kadar devam etti. Kral Foulque, kendi krallığını korurken, Musul Atabek'i Zengi de Müslümanların birliği için çalışıyordu. Ondan önce Haçlılar, Müslümanların parçalanmışlığından istifade ediyor, Kudüs, Antakya, Trablusşam gibi, idareleri altında bulunan yerlere başka yerler katmaya çalışıyorlardı. [1372]

İmâdu'd-din Zengi, 1130 yılında Hamâ'yı Haçlılardan geri aldı. [1373] Nitekim Haçlılar karşısında, kendi seleflerine rağmen daha dik duran ve *"sen-ben"* kavgasından ziyade Müslümanların çıkarını düşünen Zengi, Haçlıların Müslümanlardan aldıkları yerleri geri alıyordu. [1374] Bu bağlamda, 1135 yılında Antakya civarında birçok yerleşim bölgesini geri aldı.

Tam da bu sırada, Bizans İmparatoru, Franklara karşı, Antakya üzerinde hak iddia ederek büyük bir deniz gücü ile bölgeye geldi. [1375] Bir yandan Bizans, öbür yandan da Zengi, Haçlılar için korku kaynağı olmaya başladı. Zengi,1137 yılında Kudüs kralını ve Trablusşam kontu

1369 R. Grousset, *les Croisades*, s. 42.
1370 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 649.
1371 R. Grousset, *les Croisades*, s. 43.
1372 R. Grousset, *les Croisades*, s. 43.
1373 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 658.
1374 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 662-663.
1375 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 53.

II. Raymond'u esir alırken, Bizans'ın yeni İmparatoru Jean Comnène de Çukurova'dan geçerek Antakya'yı kuşattı.[1376] Fakat o sırada Antakya hâkimi olan Raymond de Poitier ile Bizans İmparatoru anlaşınca, İmparator, güçlenerek Zengi'nin elinde bulunan iki esiri, yâni Kudüs Kralı Foulque ve Trablusşam kontunu almaya muvaffak oldu. Bizans İmparatorunun bu hareketi, hem kendisine Haçlılar üzerinde bir otorite olmayı sağladı, hem de bozulmaya başlamış olan Haçlıların tekrar canlanmalarına vesile oldu. Ancak Antakya konusunda Franklarla Bizanslılar tekrar anlaşmazlığa düşünce, Müslümanlara karşı olan savaşlarında fazla bir gelişme sağlayamadılar.[1377]

Urfa'nın Müslümanlar Tarafından Geri Alınması

1143 senesinde Kudüs Kralı Foulque, Akkâ'da öldürülünce[1378], onun yerine oğlu III. Baudouin Kral oldu. Fakat bu yeni kralın yaşı küçük olduğundan, birçok krallıkta olduğu gibi, burada da Kudüs'ün idaresi Çocuk-Kralın annesi Mélisende'e kaldı. Bunu fırsat bilen İmâdu'd-din Zengi, Haçlıların elinde bulunan Urfa üzerine gitti ve 1144 yılında orayı fethetti.[1379] Zengi, 28 günde fethettiği Urfa'ya girince oraya hayran kaldı ve hiçbir şeye dokunulmamasını, orada yaşayan Hıristiyanlara da bir şey yapılmamasını emretti.[1380]

Bir müddet sonra İmâdu'd-din Zengi ölünce, eski Urfa kontu II. Joselin, kendisine yardımcı olan Ermenilerle birlikte Urfa'yı geri almayı başardı. Fakat onun bu başarısı bir ay bile sürmedi. Nitekim İmâdu'd-din'in Zengi'nin yerine Haleb Atabeki olan oğlu Nureddin

1376 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 53; R. Grousset, *les Croisades*, s. 44.
1377 R. Grousset, *les Croisades*, s. 44-45.
1378 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 6.
1379 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 98-102; René Grousset, *Les Croisades*, s. 45.
1380 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 99.

Zengi, derhal harekete geçip, Türkmenlerden ve Kürtlerden [1381] oluşan ordusuyla 1146 senesi Ekiminde Müslümanlardan alınan Urfa'yı, aynı senenin Kasım ayında tekrar Haçlıların elinden kurtardı. [1382] O sırada henüz yirmi dokuz yaşında olan Nureddin Zengi, Hıristiyanların en çok korktukları kimse hâline gelmişti. [1383]

1381 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 194.

1382 Michaud, *Histoire des Croisades*, s. 353; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 195; René Grousset, *Les Croisades*, s. 46.

1383 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 200.

İkinci Haçlı Seferi

"Urfa'nın düşüşü haberi Batı ülkelerini dehşete düşürdü. İlk Haçlı Seferinin yarattığı ilgi ve şevk zamanla sönüp gitmiş bulunuyordu." [1384] Urfa'nın Müslümanlar tarafından geri alınmasından sonra, bölgeyi işgal etmiş olan Franklarda bir gerileme başladı. Zira Urfa'nın düşmesiyle, Haçlılar kolay kolay Batı ile temas kuramıyorlardı. Neredeyse bu temas sadece deniz yolu ile sağlanabiliyordu. Batı'ya dönebilen Haçlılar, Doğu'nun zenginliklerini öyle abarttılar ki, Batılı Hıristiyanlar bir an önce o zenginliklere kavuşmanın hayalini kurmaya başladılar. Fakat özellikle Kudüs'ten yazılan *"yardıma çağrı mektupları"* üzerine papazların yaptıkları vaaz ve propagandalar bu yeni Haçlı seferinde etkili oldu. [1385] Urfa'nın Müslümanlar tarafından geri alınması da bir bahane oldu ve İkinci Haçlı Seferi başladı. [1386]

Batı açısından olumsuz olan bu gelişmeler, yeni bir Haçlı seferinin hazırlanmasına sebebiyet verdi. Nitekim Alman İmparatoru III. Conrad ile Fransa Kralı VII. Louis, bu yeni Haçlı seferinin hazırlayıcıları oldular. Bu Haçlı seferinin birinciden farkı şuydu:

Birinci Haçlı seferi, Batı Krallarının emrinde olan kontlarla, baronlarla başlatılmış ve yürütülmüştü. Bu ikinci Haçlı seferini ise, bizzat Batı devletlerinin başında bulunan Krallar yürütüyordu. [1387] Kralların

1384 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 206.

1385 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 12-13.

1386 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 205; Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s.5.

1387 René Grousset, *Les Croisades*, s. 46; Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 17.

bu Haçlı seferine katılmaları, İngilizleri de heyecanlandırmış; onlar da deniz yoluyla Filistin'e birkaç filo göndermişlerdi. [1388]

Her iki kral, yâni Alman İmparatoru III. Conrad [1389] ve Fransa Kralı VII. Louis [1390], ordularıyla birlikte, fakat birbirinden ayrı olarak, yine Birinci Haçlıların yolunu takip ederek, Macaristan üzerinden [1391] 1147 yılında İstanbul'a geldiler. Fakat İstanbul'da bekledikleri ilgiyi bulamadılar ve Bizanslılarla araları açıldı. [1392]

Birinci Haçlı seferinden tecrübe kazanmış olan Selçuklular, yeni işgalcilere aman vermedi ve 26 Ekim 1147 günü Eskişehir'de yapılan savaşta Alman Haçlı ordusu büyük bir bozguna uğradı. Öyle ki Alman Haçlılar, bu yenilgiden sonra, yollarına devam edemediler ve geri dönme kararı aldılar. [1393] Yaralılar arasında [1394] bulunan Alman İmparatoru III. Conrad da tedavi için İstanbul'a geri döndü. [1395]

Fransız Kralı VII. Louis de Selçuklular karşısında büyük yenilgiye uğradı ve yanında kalan çok az sayıdaki Haçlı'yla 1148 yılının Şubatında Antakya'ya varabildi. [1396]

Antakya Prensi Raymond de Poitiers, Fransız Kralı VII. Louis'nin, Franklar için en büyük tehlike olan Haleb Atabek'i Nureddin Zengi'ye saldırmasını istiyordu. Fakat Kral VII. Louis'nin karısı Aliénor, Raymond'la fazla içli dışlı olunca, karısını Raymond'la olan dostluğun-

1388 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 214.

1389 III. Conrad hak. Bilgi için bk. Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 17.

1390 Fransa Kralı VII. Louis için bk. Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 18.

1391 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 40.

1392 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 221-223; René Grousset, *Les Croisades*, s. 46.

1393 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 46.

1394 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 46.

1395 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 224.

1396 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 227; René Grousset, *Les Croisades*, s. 47.

dan dolayı kıskanan Louis [1397], Nureddin Zengi [1398] üzerine gideceğine Kudüs'e gitti. [1399] Burada Alman İmparatoru III. Conrad'la buluşan VII. Louis diğer Haçlılarla birlikte Dımeşk'i kuşattılar. [1400]

Şâm, yâni Dımeşk, Müslümanlar açısından olduğu kadar, yöreyi işgale gelmiş olan Haçlılar açısından da oldukça önemliydi. Çünkü Kudüs'ü almış olan Haçlılar, Müslümanların Şâm'da bir araya gelerek kendilerine saldırabileceklerinden korkuyorlardı. Onun içindir ki Şâm'ı kuşattılar. [1401] Ne var ki Haçlılar umduklarını bulamadılar. Çünkü artık Müslümanlar, Haçlıların ne denli tehlikeli olduklarını ve İslâm dünyası üzerindeki emellerini öğrenmiş durumdaydılar.

Şâm hâkimi Mu'înu'd-din [1402], diğer vilayetlerdeki Müslümanlardan yardım istedi. Bunun üzerine, Müslümanlar Dımeşk'ı Haçlılardan kurtarmak için saldırıya geçtiler. Şâm/Dımeşk kuşatması sırasında Müslümanlar büyük bir savunma yapmışlar; hatta yaşlı Şâm kadısı *Huccetu'd-din Yusuf* da bizzat bu savaşa iştirak etmişti. Büyük Fakihi yaya ve elinde kılıcı olduğu hâlde cihâd ederken gören Dımeşk hâkimi Mu'înu'd-din, ona, yaşlı olduğunu, cihadın kendisine farz olmadığını söylediyse de o, *"Allah müminlerden canlarını ve mallarını, onlara (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır"* [1403] ayetini okuyarak savaşmaya devam etti ve şehid oldu. [1404] Nihayet Nureddin Zengi'nin

1397 Bu olayların ayrıntıları için bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 232.

1398 Nureddin Zengi için bk. Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 21-22.

1399 VII. Louis'nin kadın meselesi için bk. Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 18.

1400 Ayrıntılar için bk. Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s.106 vd.

1401 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 57.

1402 Mu'înu'd-din hak. Bk. Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 19.

1403 K.K. Tevbe Sûresi, 111.

1404 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 129. Amin Maalouf, Huccetu'd-din Yusuf'un okumuş olduğu ayet-i kerimeyi şu şekilde formüle etmiştir: *"Ben ken-*

gelmesi üzerine, Haçlılar ondan korktu ve kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler.[1405] Hıristiyan kaynaklarının bazıları, Haçlıların Şâm kuşatmasının hezimetle sonuçlanmasının sebebini, bazı Haçlı prenslerinin ihanetine bağlıyorlarsa[1406] da, buradaki Müslüman direnişi göz ardı edilemez. Hele Nureddin Zengi geldikten sonra, Haçlıların Şâm'ın etrafında kalabilme imkanları kalmamıştı. Haçlılar büyük bir bozguna uğramış, korkularından zar zor Kudüs'e varabilmişlerdi.[1407]

Haçlılar çekiliyor, Nureddin Zengi takip ediyordu. Nureddin onlar için büyük bir korku kaynağı olmuştu. Nitekim korktukları da başlarına geldi ve 1149 yılı Haziranında Antakya yakınlarında yapılan bir savaşta, Kral Raymond de Poitiers'nin de aralarında bulunduğu birçok Haçlı kılıçtan geçirildi.[1408]

Bu şekilde yenilgi üzerine yenilgi alan İkinci Haçlı Ordusu, perişan bir halde geri dönmeye karar verdi. Onları bu şekilde bozguna uğratan Nureddin Zengi de, Haçlıların elinde bulunan birçok yeri geri aldı. İkinci Haçlı Seferi, onlar açısından, kelimenin tam anlamıyla bir yenilgi ve felaketti.[1409]

Eyyûbî Devleti'nin Kurulması ve Kudüs'ün Kurtuluşu

Eyyûbî Devleti'nin kurucusu ve asıl adı Melik Nâsır Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Eyyub olan Selahaddin-i Eyyûbî, Revâdiyye adlı Kürt kabilesine mensup olup[1410], dedesinin hicret edip yerleştiği Tikrit'te,

dimi sattım ve Allah beni satın aldı" (Amun Maalouf, *les Croisades vues par les Arabes, La barbarie franque en Terre sainte*, s. 173).

1405 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 130; René Grousset, *Les Croisades*, s. 47.

1406 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 71.

1407 Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi* 1148, s. 75.

1408 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 144; René Grousset, *Les Croisades*, s. 47.

1409 René Grousset, *Les Croisades*, s. 47.

1410 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 341; Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, s. 113. Bazı kimseler, "Selahaddin Eyyûbî Kürt değildir"

532/1137 yılında dünyaya gelmiştir. Yetişme yılları, babasının yanında Ba'albek ve Dımeşk'de geçmiştir. Çünkü Tikrit'te meydana gelen bazı olaylardan dolayı, babası ve amcası Ba'albek'e gitmiş ve kendilerinden gördüğü iyilikten dolayı 'İmâdu'd-Din Zengi onlara Ba'albek'i "*iktâ*" olarak vermiştir.

'İmâdu'd-din Zengi ölünce, onun yerine oğlu Nureddin Zengi geçti.

Bu sırada Mısır'daki Fâtımî Devleti'nin veziri Şâvir, Haçlılarla ilişkiye girince, Nureddin Zengi, bunun önlemini almak için, komutanlarından Kürt asıllı [1411] Esedu'd-Din Şirkuh'u Mısır üzerine gönderdi. [1412]

Esedu'd-din Şirkuh, kendisine çok güvendiği yeğeni Selahaddin'i de beraberinde Mısır'a götürdü.

Selahaddin, H. 558 yılında amcası *Esedu'd-Din Şirkuh*'un komutasında Mısır'a karşı yapılan ve gayesi, Mısır Fâtımî Devleti'nin Veziri Şâvir'in, Haçlı Devletleriyle olan ittifakını bozmak olan seferde aktif bir rol aldı. Çünkü Şâvir, resmen Haçlılar yanında yer almış, Şirkuh'un Mısır'a gelmesini engellemek istemişti. [1413] Buna rağmen

diyerek, hiç de ilmî olmayan iddialarda bulunuyorlar ki, bunların kıymet-i harbiyesi yoktur. Onun Kürt olduğu, bütün kaynaklarca belirtilmiş olmasına rağmen, kimileri ısrarla onun Kürt olmadığını kabul ettirmeye çalışıyorlar. Bir defa biz Müslümanlar açısından Selahaddin'in Kürt veya Arap yahut Türk olmasının hiçbir farkı yoktur. Bizim için önemli olan, onun Müslüman olması ve hayatını İslâm'a adamış olmasıdır. Selçuklu Sultanı Alparslan, nasıl emrindeki Türk, Kürt, Arap ve diğer Müslümanlara komutanlık yapan bir Türk'se, Selahaddin de, aynı Müslüman kavimlere komutanlık yapmış olan bir Kürt'tür. Ne var ki onun büyüklüğü, yukarıda arz ettiğimiz gibi, Kürtlüğünden değil, Müslümanlığından kaynaklanıyordu. Onun için insanları ırkları açısından değil, imân ve insanlıkları yönünden değerlendirmek gerekir.

1411 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 341; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 272.

1412 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 45.

1413 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 282.

Mısır'a/Kahire'ye kadar gelen Şirkuh, Şâvir'e bir mektup göndererek, Mısır'da kalıcı olmadığını, Haçlıları defetmek için geldiğini, bunun bir fırsat olduğunu, dolayısıyla kendisiyle birleşmesini teklif ettiği hâlde, Şâvir bu teklifi reddetti ve Kudüs'teki Haçlı Kralı Amaury'den yardım istedi.[1414] Franklarla birleşen Şâvir, Şirkuh üzerine yürüdü.[1415] Yapılan savaşta her iki taraftan, fakat özellikle Şirkuh'un askerlerinden birçoğu hayatını kaybetti. Şirkuh'un asker kaybının sebebi, ordusunu ikiye ayırmış olmasındandı.

Bu yenilgiden sonra ordularını geri çekmiş olan Şirkuh, Nureddin Zengi'nin emri üzerine, fakat bu sefer Fâtımîlerle birleşmek için değil, doğrudan doğruya Mısır'ı onlardan almak için tekrar orada görevlendirdi.[1416]

Bunun üzerine Fâtımîler tekrar Kudüs'teki Haçlılardan yardım istediler. Taraflar arasında yapılan büyük savaştan sonra Şirkuh İskenderiye'ye çekildi. Mısır'daki Fatımiler, bu şekilde kendilerine yardıma gelen Franklara karşı samimi olduklarını göstermek için, onların egemenliğini kabul ederek vergi vermeye başladılar. Fakat bununla yetinmeyen Kudüs'ün Haçlı Kralı Amaury, kaprislerine yenilerek Mısır'ın tamamını Müslümanlardan alma sevdasına düştü. Bu yeni durum karşısında çaresiz kalan Fâtımîler, Nureddin Zengi'den yardım istediler. Nitekim bağlanıp kendilerine vergi vereceklerini söyledikleri Franklar onlara ihanet etmişlerdi.[1417]

Bu sefer Fâtımîler adeta Nureddin'e yalvarıyorlardı. Mısır'ın her tarafı yanmaya başlayınca, bizzat Fâtımî Halifesi *el-'Âdıd li dini'llâh*, devreye girerek, tekrar Nureddin'den yardım istedi.[1418] Çünkü başka seçeneği kalmamıştı ve gerçekten Mısır imhâ olmakla yüz yüzeydi.

1414 René Grousset, *Les Croisades*, s. 49.
1415 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 283.
1416 René Grousset, *Les Croisades*, s. 49.
1417 René Grousset, *Les Croisades*, s. 50.
1418 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 293.

Hatta el-'Âdıd, yardım istek mektubunun içine, Nureddin'i iknâ edebilmek için kadınların saçlarını dahi koymuştu. [1419]

Nureddin Zengi, tekrar komutanı Şirkuh'u, Haçlılara karşı Mısır'a gönderdi. 1168 yılında yapılan bu savaşta Şirkuh büyük bir zafer kazanarak, Haçlı Kralı Amaury'i kaçmaya mecbur etti.

Durumun ciddiyetini gören Haçlılar barış istediler ve Selahaddin'le aralarında barış yapıldı; Haçlılar Mısır'da küçük çaplı birlikler bırakarak orayı terk ettiler. Şirkuh ve yeğeni Selahaddin de Şâm'a geri döndüler.

Fatımi Şâvir'in Haçlılarla Birleşip Yaptığı İhânetler

564 senesinde Haçlılar, yerli işbirlikçilerle birlikte Mısır'ı işgal ettiler. Özellikle Şâvir, Haçlıların işini kolaylaştırıyordu. Haçlılarla bir olan Şâvir bununla da kalmıyor, Fâtımî Halifesi el-'Âdıd li dini'llâh'a hiçbir şey danışmadan Müslüman halka zulmediyordu. [1420]

Şâvir, bununla da yetinmeyerek Selçuklu Sultanı Nureddin'e haber gönderip, Şirkuh'u kendinden vazgeçirmek karşılığında mal göndereceğini söyledi. Nureddin de, bu teklifi kabul ederek Humus ve civarının idaresini Şirkuh'a verdi. Muhtemelen her ikisi de, başarılarından dolayı Şirkuh'tan çekiniyorlardı.

Kendisini bu şekilde Şirkuh'tan kurtaran Şâvir, Mısır'da zulmünü artırmaya, orada acımasız bir istibdat uygulamaya başladı. Üstelik Mısır Fâtımî Halifesini bile kaale almıyordu. Şâvir, Franklarla bir olmuş, dilediğini kesiyor, dilediğini asıyordu. Böylece Haçlılar tekrar Mısır'a hâkim oldular. [1421] Fakat çok geçmeden Şâvir'in Franklarla da arası açıldı. [1422] Bunu müteakip Franklar, bütün Mısır'ı ele geçirmek gaye-

1419 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 337.
1420 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 287.
1421 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 291.
1422 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 292.

siyle[1423] Kahire üzerine yürüdü. Fakat araları bozulmuş olan Şâvir, şehri Franklara vermemek için her tarafı yakmaya başladı.[1424]

Bu arada Haçlılar da Kahire'yi kuşatmış, her tarafı yakıp yıkıyorlardı. Bunun üzerine Şâvir, Franklara haber göndererek, aslında Halife'den ve Müslümanlardan çekinmese, kendilerine yardım edeceğini, fakat bunu yapamadığı için göndereceği para karşılığında barış yapmak istediğini kendilerine bildirdi.[1425] Fakat Franklar daha çok para istediler.

Fâtımî Halifesi el-'Âdıd, Haçlılara karşı 'İmâdu'd-Din Zengi'nin oğlu Nureddin'den tekrar yardım isteyince, Nureddin, Esedu'd-Din Şirkuh'u Mısır'a gitmekle görevlendirdi.[1426] Fakat Esedu'd-Din Şirkuh, yeğeni Selahaddin'in de beraberinde gitmesini istedi. Karşı çıkmayan Nureddin, onun da gitmesini emretti. Yoksa Selahaddin Mısır'a gitmek istemiyordu.[1427]

Şirkuh Fâtımî Halifesi'ne Vezir Oluyor

Esedu'd-Din, yanında yeğeni Selahaddin ve birçok ümerâ olduğu hâlde Mısır üzerine yürüdü. Frankların Müslümanları Mısır'da sıkıştırdıkları bir anda, Esedu'd-Din ve yanında olan yeğeni Selahaddin imdada yetişti. Onun gelişini duyan Haçlılar, aldıkları paraları bile geri vererek[1428], korkularından hemen Mısır'ı terk ettiler.[1429]

Fâtımî Halifesi el-'Âdıd li Dini'llâh bu şekilde Haçlıların ve onlara yardımcı olan Şâvir'in zulmünden kurtulunca Franklar Mısır'ı terk ettiler. Fakat onların işbirlikçisi olan Şâvir hâlâ oradaydı. Fâtımî

1423 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 297.
1424 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 296-297.
1425 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 298.
1426 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 282, 294.
1427 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 343; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 294.
1428 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 299.
1429 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 338.

Halifesi ondan da kurtulmak istediği için, Esedu'd-Din Şirkuh'a haber göndererek onu öldürtmek istedi.

Esedu'd-Din de Halife'nin bu arzusunu geri çevirmedi ve verdiği emir üzerine, yeğeni Selahaddin ve arkadaşlarının yakaladığı hâin Şâvir öldürüldü. [1430]

Mısır'a yapılan seferde, Selahaddin'in amcası Esedu'd-Din Şirkuh, Şâvir'in yerine, son Fâtımî Halifesi el-'Âdıd li Dini'llâh'ın veziri olmuş [1431], Selahaddin'i de kendisine yardımcı olarak tayin etmişti.

Artık devletin her meselesi Şirkuh'tan soruluyordu. Çünkü Şirkuh fiilen Mısır'a hâkim olmuştu. [1432]

Esedu'd-Din Şirkuh'un bu şekilde Mısır'da Fâtımî Halifesi el-'Adıd'a vezir oluşu, onu Mısır'a göndermiş olan Sultan Nureddin'in hiç hoşuna gitmedi. Nitekim Nureddin, Halife el-'Adıd'a birçok mektup göndererek Şirkuh'u Şâm'a geri istedi. Fakat Halife el-'Adıd, Nureddin'in yazdıklarını kaale almadı ve Şirkuh'u geri göndermedi. [1433] Çünkü hem Şirkuh onu Haçlılardan ve Şâvir'den kurtarmıştı; hem de artık onun Şirkuh'a emredecek hâli de kalmamıştı.

Müslümanlar Birbirleriyle Uğraşıyor

Mısır'da bu olaylar olurken Bilâdu'ş-Şâm dediğimiz, Suriye, Filistin, Kuzey-Batı Irak ve bugün Anadolu'da Güney Doğu dediğimiz bölgede de Müslüman beylikler birbirleriyle savaşıyorlardı. Bir tarafta Selçuklu Sultanı Kılıç Aslan, öbür yanda Danişmendoğulları birbirleriyle savaşırlarken, diğer yandan da Kılıç Aslan'la atabek Nureddin, üstünlük için savaşıyorlardı. [1434] Fakat Müslümanlar arasındaki bu

1430 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 340; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 301; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 319.
1431 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 302.
1432 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 304.
1433 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 304.
1434 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 317-318.

karışıklıklara rağmen, artık Haçlılar günden güne zayıflıyor ve daha önce aldıkları toprakları Müslümanlara terk ediyorlardı.[1435] Bütün bu olaylar gösteriyor ki, baştan beri söylediğimiz gibi, Müslümanlar *"sen-ben kavgası"*yla ihtiraslarına yenilip, birbirleriyle uğraşmasalardı, Haçlı savaşçıları tâ Batı Avrupa'dan çıkıp onların topraklarına gelemeyeceklerdi. İşte saltanat belası böyle bir kanserdir ki, günümüzde bile Müslümanlar bunun ne kadar zararlı bir şey olduğunu anlamamaktadırlar. Saltanat sistemini kınayan tarihçi İbnu'l-Esîr, bu âdetin Muaviye b. Ebi Sufyân'la başlayıp devam ettiğini ve bu kötü geleneğin Selahaddin'e kadar devam ettiğini; ama onun da idareyi kendi akrabalarına verdiğini belirtiyor.[1436] Diyoruz ki, şayet İbnu'l-Esîr, daha sonraki asırlarda da yaşasaydı, bu meş'um geleneğin günümüze kadar da devam ettiğini görecekti!

Selahaddin-i Eyyûbî Mısır'a Vezir Oluyor

564/1168 yılında Esedu'd-Din vefat edince[1437], Selahaddin onun yerine Halife'nin veziri oldu.[1438] Selahaddin'i bu şekilde vezarete getirmelerinin sebebi, yaşının küçük oluşu ve onu kendi istekleri doğrultusunda hareket ettireceklerine dair olan inançlarıydı.[1439] Halife el-'Âdıd, Selahaddin'i, *"el-Meliku'n-Nâsır"* olarak taltif ederek ona

1435 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 322.

1436 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 344.

1437 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 341. Esedu'd-Din Şirkuh, Devin (bk. Yâkût, *Mu'cemu*'l-Buldân) asıllı olup, Kürt kabilelerinden *er-Revâdiyye*'dendir. Daha sonra kendisinden büyük olan kardeşi Necmuddin'le birlikte Bağdad'a gidip, Selçuklu Sultanı Mesud'un hizmetine girmişlerdir. Selahaddin'in babası Eyyub ise Tikrit'e gönderilmiştir (el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 305).

1438 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 343; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 304; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 321.

1439 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 343.

büyük iltifatlarda bulundu. [1440] Fâtımî Halifesi el-'Âdıd, Selahaddin'i vezir tayin edince, ona verdiği sayısız hediyeler yanında, bir kâğıtta yazılı şu ayet-i kerimeyi de vermişti ki oldukça manidardır. Sanki Halife bu ayet-i kerimeyi vermekle, onu dünya nimetlerine karşı uyarıyor, hiçbir makamın, hiç kimseye ebedi kalmayacağını hatırlatıyordu. Söz konusu ayet-i kerime şu şekildeydi [1441]:

"İşte Âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde büyüklenmek ve (ilâhî emirleri ihlâl ederek) bozgunculuk etmek istemeyen kimselere veririz. En güzel sonuç da, takva sahiplerine aittir!" [1442]

Bazı kimseler bu atamaya karşı çıkıp, Selahaddin'i kabul etmek istemediyseler de, büyük fakih *İsâ el-Hekkârî*, onu övüp meziyetlerini sayarak, karşı çıkanlara kabul ettirdi. [1443]

Selahaddin, kısa zaman içerisinde, Mısır'daki ulemâ ve ümerâyı yanına çekmeyi başarıp, hemen herkesin sevip saydığı bir lider oldu. Selahaddin'in sevgisi arttıkça, el-'Âdıd'm değeri azalıyordu. Mısır'daki bu yeni durum, mevcut Fâtımî Halifesinin hoşuna gitmediği gibi, Atabek Nureddin Zengi'nin de hoşuna gitmedi. Hatta rivayetlere göre Selahaddin'in bu şekilde Mısır'a vezir olduğunu duyan Nureddin, üç gün hiç kimseyle konuşmadı. [1444] Selahaddin ise, hem Halife el-'Âdıd'a sadakatte kusur etmedi, hem de amcası Şirkuh'tan kalan hazinelerin büyük bir kısmını Halife'ye verdi; geri kalanını da halka dağıttı. Bu senenin Ramazan ayında, adet olduğu üzere Selahaddin, Halife el-'Âdıd'la birlikte, Fâtımîler tarafından yapılmış olan ve İslâm dünyasındaki ünü günümüze kadar gelen *Câmi'u'l-Ezher* ve diğer camileri ziyaret etti. [1445]

1440 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 308-309.
1441 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 309.
1442 K.K. Kasas Sûresi, 83.
1443 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 344; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 310.
1444 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 310.
1445 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 310.

Selahaddin bu şekilde Mısır'a vezir olunca ve bir bakıma Mısır'ın bütün idaresini eline alınca, Nureddin Zengi'ye mektup yazarak, aile efradının Mısır'a gelmesini istedi. Makrizî'nin rivayetine göre [1446] Nureddin, Selahaddin'in bu talebine müsbet cevap vermedi. İbnu'l-Esîr'e göre [1447] ise, Nureddin, kendisine itaate devam etmeleri şartıyla onları gönderdi; onlar da bu şartı kabul ettiler.

Selahaddin'in bu şekilde Mısır'a hâkim olmasını istemeyenler, özellikle de Halife el-'Âdıd'ın yakını olan el-Mu'temin adlı bir yetkili, Kudüs'teki Haçlılara haber göndererek, Selahaddin'i iki ateş arasında bırakmak istedi. Yâni bir tarafta Haçlılar, öbür yandan da Mısırlı Fatımiler olmak üzere Selahaddin'e komplo yapmak istediler. [1448] Fakat haberci yakalanarak Selahaddin'e getirildi. Yapılan araştırmalardan sonra, Haçlılara mektup yazanın bir Yahudi olduğu anlaşıldı. [1449] Bu olaydan sonra Halife el-'Âdıd'ın güvenlikten sorumlu olan bu yetkilisi, yâni el-Mu'temin, Haçlıları Selahaddin'e karşı desteklediği ve onlarla gizlice yazıştığı için, yanındakilerle beraber öldürüldü. [1450]

Bunu takip eden senelerde, Orta Doğu'nun değişik bölgelerinde Müslümanlarla Haçlı devletçikleri arasında sürekli mücâdele devam etti. Bu arada, yâni 565/1169 yılında Haçlıların Mısır'da, Dimyât'a yaptıkları sefer sonuçsuz kaldı. Selahaddin onları geri püskürterek büyük ganimet elde etti. [1451] Aynı senede Selahaddin'in, Suriye'de bulunan akrabaları Mısır'a getirildi. Keza bu senede Selahaddin, Fâtımîlerin Mısır'ı işgalinden beri değiştirdikleri Ezan'ı, aslına geri çevirdi. Bu seneye kadar Fâtımîler Ezan okuduklarında, *"Hayyi 'ala hayri'l-amel,*

1446 Bk. *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 310.

1447 *el-Kâmil*, XI, 344.

1448 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 311; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 321.

1449 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 312.

1450 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 345-347; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 312; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 48.

1451 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 351; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 316.

Muhammedun ve Aliyyun hayru'l-beşer" derlerdi. Selahaddin bu fazlalıkları Ezan'dan çıkardı. [1452]

566/1170 yılında Selahaddin, Haçlıların elinde bulunan Filistin'e bir sefer yapıp birçok cephede onları mağlup edip Mısır'a geri döndü. Aynı sene, Fatımilerin, hapishane olarak kullandıkları büyük binaları boşaltarak oraları, Şâfi'î ve Maliki fıkhının tedris edildiği medreseler hâline getirdi. O zamana kadar Mısır'da bu manada bir medrese yoktu ve *İsmailîye* mezhebi uygulanıyordu. [1453] Böylece insanlara zulmedilen hapishane, bir eğitim merkezine dönüştürülmüş oldu. Ayrıca Selahaddin bütün gümrük vergilerini de iptal etti. [1454] Mısır'daki bu reformlardan sonra da, durmadan Haçlılar üzerine seferler düzenledi.

Mısır'da Fâtımî Devleti Son Buluyor

567/1171 senesinde, Nureddin, Selahaddin'e bir mektup yazarak, bundan böyle hutbeyi Mısır'daki Alevi halifenin değil, Bağdad'taki Abbâsî Halifesi el-*Mustadi bi emri'llâh* adına okumasını emretti. İlk emirde bunu yapmaktan çekinen Selahaddin, nihâyetinde bu emri yerine getirdi ve Mısır'da Alevi halifesi adına hutbe okunması son bularak, Abbâsî Halifesi adına okunmaya başlandı. [1455]

Selahaddin'in emri üzerine, bu sırada çok ağır hasta olan Alevi Halifesi el-'Âdıd'a, bu durum haber verilmedi. Selahaddin şöyle demişti: *"Şayet ölürse, üzülmeden ölsün; iyileşecek olursa, o zaman zaten olanları görecektir."* [1456] el-'Âdıd, artık hutbenin kendi adına okunmadığını öğrenemeden o senenin Aşûrâ günü vefat etti. [1457] Böylece

1452 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 315.
1453 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 366; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 319.
1454 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 319.
1455 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 368-369; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 325; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 50.
1456 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 329.
1457 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 369; el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 327.

Mısır'da 269 yıl hüküm süren Şii Fatımi Devleti son bulmuş oldu ve el-'Âdıd'ın bütün hazineleri Selahaddin'in tasarrufuna geçti. [1458]

"Böylece iki asırdan beri devam eden ve Mısır Müslümanlarını Suriye Müslümanlarından ayırarak, Haçlıların Kutsal toprakları işgallerinde büyük bir katkıda bulunarak işlerini kolaylaştıran Mısır'daki Şii Fâtımî halifeliği yıkılmış oldu. Artık sadece bütün Suriye Müslümanları birleştirilmiş değil, Mısır da, bu şahsiyeti tartışılmaz enerjik Atabek Nureddin'in emrine girmiş oldu. Franklara ait olan Suriye bölgesi de üç taraftan sarılmıştı." [1459]

Yine bu senede, yâni 567/1171 senesinde Selahaddin, Haçlılar üzerine büyük bir saldırıda bulunarak, onları cizye vermeye mecbur etti; daha sonra da bu başarılarını Atabek Nureddin'e bildirdi. Bunun üzerine Nureddin de Haçlılar üzerine yürüdü. Nureddin'in hareketini duyan Selahaddin, ne yapması gerektiği konusunda danışmanlarıyla istişarede bulundu. Danışmanlar, *"Nureddin buralara kadar gelirse, isterse bütün salahiyetleri elinden alır, isterse de sende bırakır. Fakat Mısır'a dönersen, bunu yapamaz"* deyince, Selahaddin, danışmanlarını dinleyerek ve Şii ayaklanmalarını da sebep gösteren bir mektubu Nureddin'e göndererek Mısır'a geri döndü. [1460]

569/1173 yılında Selahaddin, Nureddin Mahmûd b. Zengi'den izin alarak, Yemen'de hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okumayan Şii idareciler üzerine kardeşi Şemsu'd-Devle Turanşah'ı gönderdi. [1461] Zebid şehri alınıp hutbe Abbâsî Halifesi adına okunduktan sonra Selahaddin'in adamları Aden üzerine gidip, orayı ve diğer şehirleri aldılar. Şemsu'd-Devle, şehirlere bir zarar verilmemesi ve halka zulmedilmemesi konusunda çok hassas davranıyor, Yemenlilerin gönlünü fethetmeye

1458 el-Makrizî, *İt'âzu'l-Hunefâ*, III, 331.
1459 René Grousset, *Les Croisades*, s. 50.
1460 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 371-373.
1461 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 64.

çalışıyordu. [1462] Aden'den sonra Taiz ve diğer civar şehirleri de alan Turanşah, Taiz'in muhkem kalesine de ilaveler yaptırdı. [1463]

Nureddin Zengi'nin Ölümü ve Mısır'da Eyyûbî Devleti'nin Yerleşmesi

Bu senede, yâni 1173'te Nureddin Zengi, yakalandığı hastalıktan kurtulamadı ve Dımeşk'te vefat etti. [1464] Nureddin'in ölümünden sonra, onun yerine on bir yaşındaki oğlu el-Meliku's-Sâlih İsmâil geçti ki, Şâm bölgesindeki Müslümanlar kendisine itaat ettikleri gibi, Selahaddin de Mısır'da onun itaati altına girdi ve adına sikkeler basıldı. [1465] Fakat Musul ve Haleb beylikleri arasında bazı olaylar olduğundan ve el-Meliku's-Sâlih yardım isteyince Selahaddin, düzeni sağlamak ve oraları da kendi hükmüne bağlamak için hareket etti. Yolda hiçbir direnişle karşılaşmayan Selahaddin 570/1174 yılında Şâm'a geçti ve oraya hâkim oldu. [1466] Selahaddin Şâm'a hâkim olduktan sonra, göstermelik dahi olsa, Nureddin'in oğlu el-Meliku's-Sâlih'e itaate devam etti ve sikkeleri de onun adına bastırdı. [1467] Selahaddin bu şekilde Şâm'a hâkim olunca, hâkimiyet alanını genişletmek için Dımeşk'ten sonra Humus ve Hamâ üzerine giderek oraları da kendi idâresi altına aldı. Bilâhare Haleb üzerine giden Selahaddin, bazı Müslüman emirlerinin

1462 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 396-397.

1463 Bu muazzam kale günümüze kadar gelmiş ve sadece turistlere açık bir nazargâh olarak muhafaza edilmektedir.

1464 Nureddin hak. Geniş bilgi için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 402 vd; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 332.

1465 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 405; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 55-56; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 333.

1466 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 56.

1467 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 415-416.

Haçlılarla antlaşmalar yapmaları üzerine, çıkacak tehlikeleri önlemek için Haleb kuşatmasını kaldırarak Şâm'a döndü. [1468]

Haçlıların Durumu

Selahaddin Şâm bölgesinde bu şekilde Müslümanların birliğini sağlamaya çalışırken, Kudüs'te bulunan Haçlı Kralı Amaury, Bizans Kralı ile görüşmeye gittiği İstanbul'da öldü. Amaury ölünce, onun yerine oğlu IV. Baudouin geçti. Genç bir çocuk olan IV. Baudouin, kabiliyetinden dolayı Haçlılar için bir ümit kaynağı olduysa da, cüzam hastalığına yakalandığı için Haçlılar ondan fazla yararlanamadılar. [1469]

573/1177 yılında, Haçlılara deniz yolu ile büyük bir yardım gelmişti. Selahaddin de Mısır'da olduğundan, bundan cesaret alan Haçlılar Hamâ'ya saldırıp şehri kuşattılar. Fakat günlerce süren savaşta, Müslümanlar birlik olup beraber hareket ettikleri için Haçlılar bir şey yapamadan kuşatmayı kaldırıp geri gittiler. [1470] Ayrıca Haçlılar Selahaddin'e karşı, Nureddin'in Şâm'daki oğlunu destekleyerek aralarını bozmayı ve daha önce olduğu gibi Müslümanları bölmeyi denedilerse de buna muvaffak olamadılar. Ertesi sene, yâni 574 senesinde Haçlılar tekrar Hamâ'yı almak istedilerse de yine başarılı olamadılar ve Allah'ın yardımıyla Müslümanlar onları geri püskürttü. [1471]

Artık Haçlılar Selahaddin'den çok korkuyor ve Müslüman şehirlerine saldırarak, dağılmış olan güçlerini birleştirmek istiyorlardı. [1472] Bu maksatla Şâm yakınlarındaki birçok yerleşim merkezine akınlar düzenledikleri halde, istedikleri başarıyı elde edemediler. Çünkü Şâm'a yaklaştıklarında, Selahaddin yeğeni Ferehşâh'ı büyük bir or-

1468 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 418-419.
1469 René Grousset, *Les Croisades*, s. 51.
1470 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 444.
1471 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 450; René Grousset, *Les Croisades*, s. 52.
1472 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 338.

duyla üzerlerine gönderdi ve onları perişan etti.[1473] Fazla bir şey yapamayan Haçlılar soygunculuğa soyunup Müslüman ticaret kervanlarını vurmaya başladılar. Hatta daha ileri giderek Hacc için Mekke yolunda olan Müslüman hac kervanlarına saldırdılar. *"Bu affedilemez hareketler Selahaddin'i çileden çıkardı ve Selahaddin derhal Haçlılara karşı yeni bir savaş başlattı."* Haçlı komutanlarından Renaud'nun filosunu Kızıldeniz'e salıp Müslümanların kutsal şehirleri olan Mekke ve Medine'yi tehdit etmesi de bardağı taşıran son damla oldu.[1474]

Müslümanların Durumu

Haçlılar Kutsal topraklarda kalmak için, eşkıyalıktan hırsızlığa; savaştan, yer yer antlaşmalara kadar didinip dururlarken, Müslümanlar hâlâ birbirleriyle uğraşıyorlardı. Nitekim 575/1179 senesinde Selahaddin'in askerleriyle Kılıç Aslan'ın askerleri savaşmak üzere Ra'bân'da karşı karşıya geldiler. Bu savaşın sebebi de, daha önce Nureddin Zengi'nin burayı Kılıç Aslan'dan almış olması ve Nureddin'in Haleb'de bulunan oğlu el-Meliku's-Sâlih'in, burayı savunamayacağına inanması, ardından da saldırıya geçmesidir. Bunu haber alan Selahaddin, derhal Kılıç Aslan'a karşı Takiyyu'd-Din'i göndererek orayı savundu ve büyük bir orduyla gelmiş olan Kılıç Aslan'ın ordusu da hezimete uğradı.[1475] Bir sene sonra da, neredeyse bizzat Selahaddin'le Kılıç Aslan, Hasankeyf emirinin melaneti yüzünden karşı karşıya gelip savaşacak ve binlerce Müslüman yok yere canından olacaktı. Neyse ki arada gelip giden elçinin akıl ve feraseti ile savaşmaktan vazgeçtiler.[1476]

577/1181 senesinde Selahaddin'e bağlı olan Yemen'deki Müslümanlar bazı ihtilaflara düştükleri için, Selahaddin ordularını Yemen'e gönderdi. Ve bu senede Nureddin'in 19 yaşlarında olan oğlu Atabek

1473 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 452-453.
1474 René Grousset, *Les Croisades*, s. 52.
1475 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 458.
1476 Bu ilginç olay için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 464-466.

el-Meliku's-Sâlih bulunduğu Haleb'te vefat etti. Rivayet edilir ki hastalığı ağırlaşınca, doktorlardan birisi, ilaç olarak şarap içmesini söylemiş, fakat o reddetmiştir. Ölmeden önce de yerine amcasının oğlu İzzeddin Mes'ud'u tavsiye etmiştir. [1477]

Bazen Müslüman sultanlıklarla bazen de Haçlılarla savaşmak zorunda kalan Selahaddin-i Eyyûbî, Mısır'la Şâm arasında âdeta mekik dokuyordu. Nitekim 578/1182 senesinde yine Haçlılarla savaşmak üzere Mısır'dan Suriye'ye hareket etti. Fakat bu seferki ayrılış, hiç dönülmeyecek bir ayrılıştı. [1478]

Selahaddin, Mısır'la Suriye arasındaki bu geliş-gidişlerinde sürekli olarak Haçlıların işgal etmiş olduğu yerlere saldırıyor, onların daha da güçlenmemeleri için gayret sarf ediyordu. Bu cümleden olarak gittiği Suriye'de biraz dinlendikten sonra aynı sene, yâni 578/1182 senesinde Beyrut'u kuşattı. Ardından da Fırat'ı geçerek Cezire mıntıkasını ele geçirdi. [1479] Bunu müteakip Urfa ve Musul'u kuşattı; Sincâr bölgesini idaresine aldı.

Bu sene garip bir şey oldu. Musul Atabek'i İzzeddin'le Ahlat Ermenileri, Selahaddin'le savaşmak için birleştiler. Bunun sebebi de Selahaddin'in Musul'u idaresi altına alması ve Musul'u vermek istemeyen Atabek'in Ermenilerden yardım istemesiydi. [1480]

Her tarafta birliği sağlayıp Müslümanları kendi idaresine almak isteyen Selahaddin, 579 yılında Âmid/Diyarbekir, Antep ve Halep'i de hükmü altına aldı. [1481]

581/1185 yılında Selahaddin, Meyâfarkîn'i, yâni bugün Silvan diye bilinen yerleşim birimini devletinin sınırları içerisine kattı. [1482] Aynı senede Musul'a giderek Atabek İzzeddin'le sulh antlaşması yaptı.

1477 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 472-473.
1478 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 478.
1479 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 482.
1480 Ayrıntılar için bk. XI, 488-489.
1481 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 493-496; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 66.
1482 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 515; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 69.

Haçlı Cephesi

Kudüs'ü Haçlılardan almayı kafasına koymuş olan Selahaddin, Müslümanları birleştirmeye çalışırken, Haçlıların durumu her gün biraz daha kötüye gidiyordu. En son Kudüs Kralı da ölmüş, yerine bir kraliçe getirmişlerdi ki, o da bu işi beceremediği için Haçlıları yönetme işini kocasına havale etmişti. Haçlıların bu durumu, Selahaddin'in işine geliyordu. [1483] Haçlıların, durumu kritikleşen Trablus komutanı da Selahaddin'le antlaşma yapmaya mecbur kalmış fakat sonradan da antlaşmaya ihanet etmişti. Haçlı komutanlarından Raymond da aynı şekilde hareket etmişti. [1484]

Zafer Yılı

583/1187 yılının başında, Selahaddin bütün İslâm ülkelerine çağrıda bulunarak onları cihada davet etti. Mısır'dan, Âmid'e/Diyarbekir'a; Şâm'dan, Haleb'e; Musul'dan, Cezire'ye kadar, kısaca bütün İslâm coğrafyasında yaşayan Müslümanlara haber göndererek, onları, Haçlılara karşı savaşmaya çağırdı. Bu çağrıdan hemen sonra da Şâm'dan/Dımeşk'ten hareket etti. [1485]

Selahaddin, önce, Müslüman Hacıların önünü kesip onları soymak isteyen Haçlı komutanı Renaud de Châtillon'a mani olmak için Busra'ya hareket etti.

Müslümanların Hıttin Zaferi

Selahaddin'in hareketini duyan Haçlılar, Taberîyye'ye yakın Hıttin kalesine çekilmişlerdi. Selahaddin'den çekindiklerinden, bölgedeki

1483 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 526-527; René Grousset, *Les Croisades*, s. 53.

1484 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 526-527; René Grousset, *Les Croisades*, s. 53.

1485 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 529.

bütün Haçlılar bir araya toplanmışlardı.[1486] Aralarında, Mekke ve Medine'yi de alacağını söylemiş olan Kerk şehrinin Kralı Renaud da vardı. Aslında Haçlılar bile bu Renaud'yu sevmiyorlardı. Çünkü insafsız, vahşi ve adi bir insandı.[1487] Aralarında ateşkes olmasına rağmen Renaud, Müslüman Hacılara saldırmış, mallarını yağma ederek kendilerini de tutuklamıştı. Aralarından birisi *"ateşkes"*i hatırlatınca Renaud, Hz. Muhammed (s.a.s)'e hakaret ederek, *"O'nu çağırın, sizi o kurtarsın!"* gibi iğrenç sözler sarf etmişti. Renaud'nun bu sözlerini duyan Selahaddin de onu bizzat kendi elleriyle öldüreceğine yemin etmişti.[1488]

Her iki ordu Hıttin kalesi önünde karşı karşıya geldiler.[1489] Hıttin tepesine, üzerindeki sivri kayalıklardan dolayı *"Hıttin boynuzları"* deniyordu.[1490] Haçlıların korkulu rüyası hâline gelmiş olan ve kendisiyle savaşmayı istemedikleri Selahaddin, artık Müslümanların Başkomutanı durumundaydı. Haçlılar kalede, Müslümanlarsa kalenin eteklerindeydiler. Haçlıların kale avantajı, Müslümanların da su avantajı vardı. Târihin büyük savaşlarından biri cereyan ediyordu Taberîyye yakınlarında, Hıttin Kalesi'nde... Selahaddin sadece savaşı yönetmekle kalmıyor, aynı zamanda askerlerinin yanında bizzat savaşıyordu.[1491]

Nihayet Allah zaferi Müslümanlara verdi ve Selahaddin'le askerleri Hıttin savaşını kazandı. Alınan ganimetler arasında Hıristiyanların, Hz. İsâ'nın asıldığına inandıkları Haç'ın parçası da vardı ki, Haçlılar için en büyük kayıp buydu.[1492]

1486 Ayrıntılar için bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 366.

1487 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 290; René Grousset, *Les Croisades*, s. 52.

1488 Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 218.

1489 Ayrıntılar için bk. Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, 118.

1490 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 383.

1491 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 71.

1492 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 442.

Binlerce ölü ve binlerce esir almıştı Müslümanlar. Esirler arasında Haçlı Kralı Guy de Lusignan ve Mekke ile Medine'yi alıp yıkacağını söylemiş olan Renaud/Arnaud ve Haçlıların bütün ileri gelenleri vardı.[1493] Onları çadırına alan Selahaddin, krala ikramda bulundu. O gün için en büyük ikram suydu ve Selahaddin kendi esiri olan Haçlı Kralına, Hermon Dağı'ndan getirilmiş *"karlı su"* ikram etmişti.[1494] Özellikle Haçlılar susuzluk çekmiş, su bulamamışlardı. Esir Haçlı Kralı suyunu içtikten sonra sıra, onun gibi su bekleyen Renaud'ya gelmişti. İşte o sırada Selahaddin ayağa kalkıp, Renaud'yu göstererek şöyle dedi:

- Bu mel'ûn asla su içmeyecek! Çünkü iki sebepten dolayı ben, bizzat kendi elimle onu öldürmeye yemin etmiştim: Birincisi, onun Mekke ve Medine hakkında sarf ettiği sözler[1495]; ikincisi de Kıfl'ı aldığında Müslümanlara yaptığı zulümden dolayı!

Selahaddin bu sözleri söylerken, Haçlı Kralı da onu doğruluyor, Renaud'yu suçluyordu. Ve nihayet Selahaddin dediğini yaptı ve biz-

1493 René Grousset, *Les Croisades*, s. 53; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 385; Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, 119.

1494 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 72; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 385.

1495 Selahaddin-i Eyyûbî, Mekke ve Medine hakkında bu sözleri sarf eden, fakat kin dolu arzusunu gerçekleştiremeyen Renaud için, "İnşaallah onu bizzat ben kılıcımla öldüreceğim" demişti. Burada ister istemez insanın aklına, Emevî Sultan Halifesi Abdulmelik'in Medine ve Mekke üzerine göndermiş olduğu Zalim Haccâc adındaki Müslüman (!) komutan geliyor... Haccâc, Medine'den sonra Mekke üzerine gitmiş, Mekke'yi mancınık ateşine tutmuştu. Hatta onun attığı ateş gülleleri, Kâbe'nin örtüsünü yakmış ve büyük bir bölümünü de yıkmıştı. Kendi kaprisleri uğruna Mekke'yi fi'len top ateşine (mancınık) tutan Müslüman (!) Haccâc'la, Mekke'yi yıkacağını söyleyen ve fakat bu kinini gerçekleştiremeden Selahaddin'in kılıcıyla can veren Hıristiyan Renaud arasında, düşünce açısından ne fark var?

zat kendi kılıcıyla Renaud'yu öldürdü. [1496] Korkudan tir tir titreyen Haçlı Kralına ise bir şey yapmadı. [1497]

Hıttin zaferi, Kudüs'ün fethini müjdeleyen en büyük zafer oldu. Hıttin'in düşmesi, *"Frank Suriye"*nin bitişini beraberinde getirdi. [1498] Selahaddin, Renaud'nun akıbetinden sonra dehşete düşen Haçlı Kralını teskin etmek için şöyle dedi: *"Bir Hükümdar diğer bir hükümdarı öldürmez! Ancak bu adamın alçaklığı ve utanmazlığı haddini aşmıştı."* [1499]

Artık Taberîyye bölgesi Selahaddin'in hükmü altına girmişti. [1500] Haçlılar üzerine büyük araştırmaları olan S. Runciman, Hıttin bozgununu Kitab-ı Mukaddes'in şu cümleleriyle ifade ediyor:

"Böylece bizim de sonumuz geldi;

Günlerimiz tükendi, sonumuz geldi" (Eremiya'nın mersiyeleri, IV, 18). [1501]

Kerk'in düşmesinden sonra da artık yavaş yavaş Kudüs'e yaklaşılıyordu. Aynı sene, yâni 583 yılında, Haçlıların elinde bulunan en büyük kalelerden Akkâ kalesi de yapılan görüşmelerden sonra teslim alındı ve Selahaddin'in amân verdiği Hıristiyanlar gruplar hâlinde

1496 Hıttin zaferinin ayrıntıları için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 534-538; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 72; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 385; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 429 vd; Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 225; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 104.

1497 Thomas Asbridge, *The Crusades, The War fort he Holy land*, s. 350-351.

1498 René Grousset, *Les Croisades*, s. 53; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 104.

1499 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 385; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 433.

1500 Bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 72; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 434.

1501 Bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, II, 366.

kaleyi terk ettiler.[1502] Akkâ'dan sonra, Yafa ve Askalan dâhil olmak üzere, Haçlıların elinde bulunan birçok şehir geri alındı.[1503]

Selahaddin'in Kudüs'ü Fethi

Artık sıra Kudüs'ün fethine gelmişti.

Askalan ve civarını fetheden Selahaddin, bazı birliklerini deniz üzerinde görevlendirerek, Akdeniz üzerinden Hıristiyanlara gelecek olan yardımların önünü kesti. Ve yaklaşan her gemi durdurularak ganimet olarak alındı.[1504]

Bütün bu olayları uzaktan değil, yakından izleyen Hıristiyan Haçlı ileri gelenleri Kudüs'te toplanmış, muhtemel bir Müslüman saldırısına karşı ne yapacaklarını müzakere ediyorlardı.[1505] Kudüs'ün Müslümanlara karşı savunması, Selahaddin'in izniyle ailesini getirmek üzere Kudüs'e gitmiş olan İbelin'li Balian ve Patrik Héraclius'a kaldı.[1506] Yapılan görüşmelerden sonra, ne pahasına olursa olsun Kudüs'ün Müslümanların eline geçmemesi gerektiğine ve bunun için ne gerekiyorsa yapılmasına karar verildi. Bu cümleden olarak, mümkün mertebe çok asker ve mühimmat toplanıp, bunlar Kudüs'ü çevreleyen surun değişik bölümlerine istihkâm edildi. Surun her tarafına mancınıklar yerleştirilmişti.[1507]

Selahaddin'in orduları, iki buçuk ay sonra, 583/1187 yılının Receb ayı ortalarında Kudüs surunun dibine kadar yaklaştılar.

1502 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 539; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 76-77; René Grousset, *Les Croisades*, s. 53.

1503 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 539-546; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 434.

1504 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 546.

1505 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 546; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 442.

1506 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 442.

1507 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 546-547.

Kudüs'te iki çeşit Hıristiyan yaşıyordu: Oranın yerlisi olan Rum/Bizanslı Ortodoks Hıristiyanlar ve orayı işgal etmiş olan Haçlı Katolik Franklar. Kudüs civarındaki bütün diğer Hıristiyanlar da, Kudüs'e kaçmışlardı. Samimi Hıristiyanlar için Kudüs, tıpkı Müslümanlarda olduğu gibi kutsal bir şehirdi.[1508] Onun için yaklaşmakta olan Selahaddin'e karşı, ellerinden gelen her türlü hazırlığı yapıyorlardı. Özellikle Müslümanların Hıttin zaferinden sonra Haçlıların kalbini korku sarmıştı.

Kudüs'ü işgal etmiş olan Franklar, yâni Haçlılar sadece Müslümanlara soykırım uygulamakla kalmamış, aynı zamanda kendi dindaşları olan Rum Ortodokslara da her türlü kötü muameleyi yapmışlardı. Onun içindir ki, şehirde yaşayan Rum Ortodokslar, bir an önce Selahaddin'in Kudüs'ü fethetmesini ve onları Haçlıların zulmünden kurtarmasını bekliyorlardı.[1509]

Selahaddin, beş gün boyunca Kudüs surunun etrafını keşfedip durdu.[1510] Çünkü Kudüs, beklenenin çok üzerinde güçlü bir şekilde tahkim edilmiş, zorlu bir savunmaya hazırlanmıştı. Selahaddin, surun neresinden saldıracağının plânlarını yapıyordu. Ve nihâyet, şehrin kuzeyinden saldırma kararı aldı ve 583/1187 senesinin 20 Receb sabahı, Müslüman mancınıkları Kudüs surunu dövmeye başladı.[1511]

Müslümanların mancınıklarla yaptıkları hamlelere, surların üzerine yerleştirilmiş olan Hıristiyanlar aynı şekilde karşılık verdiler. Her iki taraf da canını dişine takmış, görülmemiş bir savaş yapıyorlardı. Çünkü Kudüs her iki taraf için de kutsaldı. Her gün Hıristiyan atlıları surun dışına çıkıyor, savaşıyorlardı. Öldürüyor, öldürülüyorlardı[1512]...

İlk günlerde, Müslümanların büyük komutanlarından İzzuddin İsâ şehid oldu. Onun gibi büyük komutanların bizzat savaş alanına

1508 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 547.

1509 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 443.

1510 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 547; A.B. Jakson, *Saladin*, Arapça tercümesi (Ali Mâdî), *Salahuddin*, Beyrut, 1988, 319.

1511 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 547; A.B. Jakson, *Saladin*, *Salahuddin*, 320.

1512 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 547; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 445

girdiklerini gören Müslüman askerleri daha da cesaretlenip tek elden saldırmaya başladılar. Bu hamle sonunda Haçlı askerleri mevzilerine dönüp kaçarlarken, Müslümanlar da onların yapmış oldukları savunma hendeğine kadar ilerlediler. Surun dibine varan Müslümanlar, bir taraftan tırmanmaya, bir taraftan da mancınıklarla surlarda gedikler açmaya çalışıyorlardı. Ve nihayet bir gedik açılınca, büyük hücuma geçildi.[1513] Târihin en kanlı savaşlarından birisi cereyan ediyordu. Nihâyet Müslümanlarla baş edemeyeceklerini anlayan Haçlılar, Selahaddin'den amân istediler. Fakat o, *"kötülüğün karşılığı ancak misliyledir. Siz burayı 491 senesinde aldığınızda ne yaptıysanız, size de o uygulanacaktır!"* deyip onların isteklerini reddetti.[1514]

Haçlıların istekleri bu şekilde reddedilince, komutanları Balian, Selahaddin'e haber gönderip, kendisiyle görüşmek için amân verilmesini istedi. Selahaddin, onun bu isteğini kabul etti ve Balian aldığı emânla Selahaddin'e gitti. Selahaddin'le yapmış olduğu görüşmede, Balian'ın bütün istekleri reddedildi.[1515]

Bunun üzerine Balian, Selahaddin'e şöyle dedi:

- Şehirde yorulmuş ve artık savaşmak istemeyen binlerce insan var. Onlar senden, başka yerlerde verdiğin gibi, onlara da âmân vermeni bekliyorlar. Onlar ölmek istemiyor, yaşamak istiyorlar. Ama bizden bu âmân esirgenirse, önce içerideki bütün çoluk-çocuğumuzu öldürür, mallarımızın tamamını da yakarız. Yâni ganimet olarak alacağınız bir tek dinarı bile bırakmayız. Esir edeceğiniz bir tek kadın veya erkek bırakmaz hepsini öldürürüz. Bundan sonra da Mescidu'l-Aksâ'yı yıkarak, Kutsal Kaya'yı ve kutsal ne varsa, hepsini tahrip ederiz. Daha sonra, elimizde bulunan 5.000 Müslüman esiri öldürdükten sonra, şehirde bulunan bütün hayvanları da bir tek tanesi kalmayın-

1513 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 548.
1514 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 548.
1515 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 548.

caya kadar yok ederiz. Ondan sonra da şehirden çıkıp, canını ölüme adamış olarak, hepimiz ölünceye kadar savaşırız! [1516]

Bunun üzerine kurmaylarıyla istişare eden Selahaddin, Kudüs'te yaşayan bütün Hıristiyanlara, şimdilik şehirden ayrılmamak şartıyla ve kırk gün içerisinde verecekleri amân ücreti karşılığında amân verdi; onlar da teslim oldular. [1517] Kırk gün içerisinde amân ücretini vermeyenler ise, Müslümanların köleleri olacaktı. Bunun üzerine Balian herkesin ücretini verdi ve Hıristiyanlar köle olmaktan kurtularak Kudüs'te hür bir şekilde yaşamaya devam ettiler. [1518] Bu durum *Tarikat Şövalyeleri*'nin zoruna gitmişti. Çünkü onlar, dinlerinden ziyade paralarını düşünüyorlardı. Ne var ki hoşlarına gitmese bile, kendilerinden isteneni vermek zorunda kaldılar. [1519] Hıristiyan fakirlerden binlercesini de Selahaddin ve kardeşi Meliku'l-âdil, ücret vermekten muaf tuttular. Çok azı da köle oldu. [1520]

Dikkat edilecek olursa, Selahaddin amân verdi; fakat hiç kimsenin malına dokunmadı. Zaten dokunsaydı, onlar da amân ücretlerini veremeyeceklerdi. Onun içindir ki Batılılar bile Selahaddin'e, "*Grand Saladin / Büyük Selahaddin*" demektedirler.

27 Receb 583/20 Eylül 1187 Cuma günü Kudüs Müslümanlara teslim edildi ve bütün surlara Müslüman bayrakları çekildi. [1521] Güzel bir tevafuk olmuş ve Selahaddin'in Kudüs'e girdiği gün, *Mi'râc* gecesine tevafuk etmişti. [1522]

1516 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 549; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 445-446; Amin Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, s. 230.

1517 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 549.

1518 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 549; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 446.

1519 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 446.

1520 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 446.

1521 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 549; Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, 121.

1522 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem, One City, Three Faiths*, London, 1996, s. 293.

Kudüs fethedilince, civar bölgelerde yaşayan Müslümanlar akın akın gelip bu kutlu olayı yaşamak istediler. Öyle kalabalık olmuştu ki, Kudüs sokaklarında güçlükle yürünebiliyordu.[1523]

"Kudüs'ün bu fethi, Sultan Selahaddin ve ordusunun şerefinden ve ahde vefasından dolayı, 1099 yılındaki alınışına asla benzemiyordu. Selahaddin verdiği sözde duruyor ve Hıristiyanlara, kendi dininin daha üstün olduğunu gösteriyordu."[1524] *"Hıristiyanların Tanrısının öldüğü yer"*[1525] yâni Kudüs teslim olurken, oranın fatihi olan Selahaddin, elinden geldiğince nazik davranıyordu yendiği insanlara...

Selahaddin-i Eyyûbî, gerçekten sadece Müslümanlara değil, Orta Doğu'yu işgal etmiş, fakat insaf sahibi olan Hıristiyanlara gösterdiği örnek davranışlarıyla tarihe geçti. İslâm ve diğer semavi dinler için kutsal olan Kudüs'ü Haçlı zulmünden kurtararak, orada Allah'ın ahkâmını hâkim kıldı. 20 Eylül 1187 tarihinde, Kudüs, kendisini kana bulamış olan Haçlılardan kurtulup, asli hüviyetine kavuştu.[1526] Haçlıların, Kubbetu's-Sahra'nın kubbesi üzerine yerleştirdikleri büyük altın haç oradan sökülüp yere atılınca, Müslümanlar tekbir getiriyor, Hıristiyanlar ağıt yakıyorlardı.[1527] Batı emperyalizminin ilk menşei olan Haçlı Hareketi[1528], böylece son buluyordu.

Selahaddin, Hıristiyan Haçlılarının yaptıklarının tam zıddına, hiçbir gayr-i müslime dokunmadı ve kurmaylarına şöyle dedi: *"Her yerdeki Hıristiyanlar, bizim kendilerine yaptığımız bu âlicenaplığı daima hatırlayacaklardır."*

Selahaddin Hıristiyanlara öyle kibar davrandı ki, bazı Hıristiyanlar onun gizlice Hıristiyan olabileceğini bile düşündüler.[1529] Onlar

1523 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 550; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 447.
1524 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 447.
1525 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 104.
1526 René Grousset, *L'Épopée des Croisades*, Paris, 1939.
1527 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 551; R.Grousset, a.g.e. s.252.
1528 René Grousset, *Les Croisades*, Paris,1944, s.122.
1529 Karen Armstrong, *A History of Jerusalem*, s. 294.

bilmiyorlardı ki bu büyük jest, Kudüs'ü ilk fetheden Hz. Ömer tarafından da sergilenmiş, İslâm'ın emrettiği bir hareketti.

Kudüs'te bazı Hıristiyan Krallarının dul kalan zengin eşleri yaşıyordu. Öyle zengindiler ki, sahip oldukları hazineler dillere destan olmuştu. Onlar da Selahaddin'den amân istediler; Selahaddin onlara da amân verdi ve bir tek dirhemlerine bile dokunmadı. Onlara: *"İstediğiniz gibi yaşayın; ister Kudüs'te kalın, ister emniyet içerisinde dilediğiniz yere gidin"* dedi.[1530] Bunlar arsında kral kocası esir edilmiş olan Kraliçe vardı ki, Selahaddin ona da izin verdi ve Kraliçe, Nablus'ta ikamete mecbur edilmiş olan esir kocasının yanına gitti.[1531] Zaten Kudüs'ü ilk fetheden Hz. Ömer de, orada yaşayan gayr-i müslimlere aynı şeyi dememiş miydi? Filistin topraklarının çoğunu yeniden fethetmiş olan Sultan Selahaddin, galibiyetin sarhoşluğuna kapılıp gururuna yenileceğine, yendiği insanlara sorumlu ve onurlu davranarak, o haklı ününe kavuştu ki dünya tarihinde eşine az rastlanır. Bir gün önce savaşıp yendiği insanlara, şaşırtıcı bir şekilde iyi muamele ediyordu. Oysaki o insanlar, onun dininin düşmanlarıydılar. Kudüs'ü terk etmek isteyen Hıristiyanlara da bizzat kendisi her türlü ihtiyaçlarını giderdikten sonra, gitmelerine izin veriyordu. Haçlılar tarafından buralara kadar getirilmiş olan zavallıların, mümkün mertebe zarar görmeden ülkelerine dönmelerini sağlıyordu. Selahaddin öyle bir örnek olmuştu ki, bizzat Frank vakanüvisleri bile onun asaletini anlatmaktan kendilerini alamadılar. Öyle ki, ülkelerine dönen Franklar bile, kendi komutanlarının vahşeti karşısında, Selahaddin'in ne kadar asil davrandığını nesiller boyu anlatıp durdular.[1532]

1530 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 550.
1531 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 550.
1532 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 448-449.

Selahaddin, Hıristiyanların Patriğine de aynı şekilde kibar davrandı ve elinde hesabı bile yapılamayacak kadar malı ve parası olduğu halde, onlara dokunmadı; sadece on dinar amân parasını aldı. [1533]

Selahaddin Kudüs'e yerleşince, Haçlıların yıktıkları yerleri tekrar tamir ettirip şehri eski haline getirdi. Müteakip Cuma günü de Selahaddin, kurtarılmış olan Kubbetu's-Sahra camisinde namazını kıldı. Namazdan sonra orada beş vakit namazı kıldıracak bir imam tayin etti. [1534]

Kudüs'te kalan Hıristiyanlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, iki kısımdı: Haçlı ordularıyla gelmiş olan Katolik Franklar ve Kudüs'ün yerlileri olan Bizanslı Ortodokslar. Bunlardan Bizanslı olanlar, verecekleri cizye mukabilinde Kudüs'te kalmaya devam ettiler. Katolik Haçlılardan isteyenler de alabildikleri kadar mallarını yanlarına alıp, alamadıklarını da satarak ülkelerine geri döndüler. [1535]

1533 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 551.

1534 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 551.

1535 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 552-553; Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 448.

Üçüncü Haçlı Seferi

Önceki bölümde belirttiğimiz gibi, Haçlı Kralı Guy de Lussignan'ı esir almış olan Selahaddin, onu serbest bırakmıştı. Fakat buna rağmen Guy, salıverilmesinin ardından ahdinde durmadı ve tekrar Selahaddin'e savaş açtı. [1536]

Kudüs'ün tekrar Müslümanların eline geçmesi, âdeta Hıristiyan dünyasını yasa boğmuştu. Onlar, Kutsal Kudüs'ün bir daha Müslümanların eline geçmeyeceğine inanıyorlardı. Nitekim Kudüs'ü geri almak için Avrupa çapında III. Haçlı Seferi düzenlendi. Bu sefere İngiltere Kralı Aslan Yürekli Rişard/Richard, Fransa kralı Philippe Auguste ve Alman İmparatoru Frederik Barbaros yanlarındaki büyük ordularla katılmışlardı. [1537]

Fakat Kudüs'ü geri almak için hem büyük bir paraya, hem de çok sayıda askere ihtiyaç vardı. Nitekim bu masrafları karşılamak üzere, Hıristiyanlara özel bir vergi getirildi ki, her Hıristiyan'ın mallarının 1/10'ine tekabül eden bu vergiye, *"Selahaddin Öşrü"* [1538] adı verildi. Yâni yeni ihdas edilen bu vergi gelirleriyle, Selahaddin'e karşı savaşılacak, Kudüs tekrar Hıristiyanların eline geçirilmeye çalışılacaktı.

İngilizler, Portekiz üzerinden, Almanlar, Macaristan ve Bizans üzerinden sefere başladılar. Ancak Haçlı savaşlarını başlatmış olan Batı Avrupa Hıristiyanları, yâni Katolik Hıristiyan dünyası ile Bizans Ortodoks Hıristiyanları arasında dinî bir rekabet olduğu için Bizans

1536 René Grousset, *Les Croisades*, s. 54.
1537 Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, 122 vd.
1538 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 5.

Devleti, Haçlı ordularının İstanbul'dan geçmesini istemiyordu. Hatta Bizans Devleti, Katoliklere karşı Selahaddin ile gizli ittifaklar bile yapıyordu.[1539] Bunun üzerine Alman İmparatoru, Papa'dan, Bizans'a karşı "*Haçlı Seferi*" düzenleme izni bile istedi.[1540]

Almanların başında bulunan ve yaşı yetmişine dayanmış olan İmparator Friedrich orduya büyük cesaret veriyor, Kudüs'ü mutlaka alacaklarını askerlerine inandırmaya çalışıyordu. Hatta Kudüs'ü kendisine teslim etmesi için Selahaddin'e mektup bile gönderdi. Fakat Selahaddin, Hıristiyanların haklarını koruduğunu ve Kudüs'ü asla geri vermeyeceğini bildirdi.[1541] İmparator Friedrich'in, seferini kolaylaştırmak için, Macar ve Selçuklu Sultanlarından yardım vaatleri aldığını kaynaklar bildiriyorlarsa da, Selçukluların, böyle bir cevabı siyaseten verdiklerini[1542] ve asla Haçlılara yardım etmeyeceklerini düşünenler de vardır.[1543]

Bizans Ortodoks Devleti, Haçlıların İstanbul'dan geçmelerini istemediği, ayrıca Haçlı ordularına karşı koyacak güce de sahip bulunmadığı için onlara, Çanakkale Boğazı'ndan geçiş izni verdi; hazırlattığı yük gemileriyle de geçişlerine yardımcı oldu.[1544] Hatta rivayetlere göre Haçlılardan memnun olmadığı için onların İstanbul'dan geçmelerine müsaade etmediğini bizzat Eyyûbî Sultanı Selahaddin'e de bildirmiştir.[1545]

Konya'da Selçuklularla baş edemeyeceğini anlayan Haçlı ordusu, Selçukluların Konya Sultanı II. Kılıç Aslan'a haber göndererek,

1539 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 11.

1540 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 12. Gayeleri din değil, dünya olan Katolik dünyası ve papaları, bizzat kendi dindaşları olan Hıristiyanlara karşı da "Haçlı Seferleri" düzenliyorlardı (S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 95).

1541 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 10.

1542 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 10.

1543 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 48-49.

1544 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 12.

1545 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 48.

gayelerinin savaşmak olmadığını sadece Kudüs'e gitmek istediklerini ve kendilerine Konya'dan geçiş izni verilmesini istediler. Selçuklu Sultanının geçiş izni vermesi üzerine de Kudüs'e doğru yollarına devam ettiler ki Selçukluların bu izni vermeleri manidardır. Rivayetlere göre, Haçlılar bu geçiş iznini alabilmek için Kılıç Aslan'a birçok hediyeler de göndermişlerdir. [1546]

Târihçi S. Runciman'a göre, Mezhep ayrılıklarından ve de Haçlıların zulüm anlayışından dolayı, Silifke limanını ellerinde bulunduran Ermeniler dahi, Haçlıların gelişini Selahaddin'e bildirmiş, adeta Haçlılara karşı Selahaddin ile ittifak kurmuşlardı. [1547] O dönemi yaşamış olan ve *Hısnu'l-Ekrâd*'da Selahaddin'le bulunmuş [1548] olan Târihçi İbnu'l-Esîr ise, bunun tam aksini söyleyerek, Ermenilerin Haçlılara maddi ve stratejik yardımlarda bulunduklarını yazmaktadır. [1549]

Bu şekilde yoluna devam eden Alman İmparator'u Friedrich, Gelibolu üzerinden ordularını Anadolu'ya geçirerek Torosları aşıp Silifke ovasına inmeyi başardı. Fakat bu sırada Silifke Çayı kenarında cereyan eden bir hadise, adeta tarihin seyrini değiştirdi. Nitekim yazın sıcağı karşısında, Antakya yakınlarındaki [1550] bir Çay'a girmek isteyen Alman İmparatoru, serinlemek için girdiği çayda düştü ve fazla derin olmayan bu çayda kendisini kurtaramayarak boğuldu. [1551] *Führer'e tapma derecesinde bağlılıktan başka bir şey yapamayan*, yâni başlarında kuvvetli birisi olmadan hiçbir şey beceremeyen Alman ordusu dağıldı ve geri döndü.

1546 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 48-49.
1547 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 13.
1548 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 6.
1549 Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 49.
1550 Bazı tarihçilere göre (S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 13) Silifke Çayı'nda.
1551 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 49; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 113.

Alman ordusu bu hâlde olmasına karşın, İngiliz ve Fransız Haçlı orduları yollarına devam ettiler. Fakat daha önceden olduğu gibi birlikte değil, parça parça *Kutsal Topraklar*'a doğru ilerlediler. Bir kısmı Antakya üzerinden, diğer kısmı da Haleb bölgesinden geçtiler ki, bunların tamamı Müslümanlar tarafından durduruldu. Almanya'dan çıktıklarında sayıları 100.000 olan Haçlılardan ancak 5.000'i Filistin'e varabildi. [1552]

Akkâ'nın Düşmesi

Üçüncü Haçlı Seferinin hazırlayıcıları olan Fransız Kralı Philippe ve İngiliz Kralı Richard, Alman İmparatoru Frederik'in Tarsus'ta boğulması üzerine, Filistin'e doğru olan seferlerini sürdürmeye karar verdiler. [1553] Filistin'e ilk ulaşan Fransız Kralı ve ordusu oldu. Bir müddet sonra da, güzergâhı üzerinde bulunan Kıbrıs'ı, hile ile Rumlardan/Bizanslılardan, kendi egemenliğine alan İngiltere Kralı Richard deniz yoluyla Akkâ'ya kadar geldi. [1554]

Bu şekilde bir araya toplanmış olan Haçlı orduları, Akkâ'yı almak için şehri kuşattılar.

Bu arada Selahaddin de Haçlıların elinde bulunan Sûr şehri üzerine yürüdü. Fakat Haçlıların güçlü savunması karşısında Sûr şehrinden vazgeçerek, Trablusşâm'a yöneldi. Ancak Haçlıların Akkâ üzerine gittiklerini öğrenince o da ordusunun yönünü Akkâ'ya çevirdi. Selahaddin Akkâ'ya varmadan, şehrin idaresini elinde bulunduran ve gelen Haçlı ordusu karşısında bir şey yapılamayacağını anlayan Hakkârili komutan Seyfuddin Ali, Haçlılara, şehri serbestçe terk ede-

1552 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 113.

1553 P. Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 118.

1554 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 64; Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, 123.

bilmek şartıyla kaleyi teslim edeceğini bildirmesine rağmen, İngiliz Kralı Richard bu teklifi kabul etmedi. [1555]

Selahaddin ve Haçlılar arasında Akkâ'da başlayan savaş günlerce sürdü. Bu arada Almanların da geleceği şayiası üzerine, Selahaddin'in yanında bulunan bazı Müslüman komutanlar, muhtemel Alman saldırısına karşı koymak için Akkâ'dan ayrıldılar. Taraflar arasında günlerce süren savaş, birçok hastalığın meydana gelmesine sebep oldu.

Bu arada, Akkâ'yı kuşatma altına almış olan Haçlılar, Selahaddin'e haber göndererek, Akkâ'nın teslim olmasını istediler. Selahaddin, Haçlıların ellerinde bundurdukları esirlerin tamamını bırakmaları şartıyla, Richard'ın teklifini kabul etti; fakat Richard Selahaddin'in bu şartını kabul etmedi. Bunun üzerine Selahaddin, gizlice Akkâ'daki Müslümanlara haber göndererek, tarif ettiği güzergâhtan şehri terk etmelerini, çıkış yerinde de kendisinin bekleyip yardım edeceğini bildirdi. [1556]

Ama umulan olmadı ve sabah olunca, Haçlılar her taraftan Akkâ'ya saldırdılar. Akkâ'da bulunan Müslümanların imdadına yetişmek için en ön safta savaşmasına rağmen, Haçlıların büyük çoğunluğu karşısında fazla bir şey yapamıyordu. Selahaddin'in fazla bir şey yapamadığını gören Hakkârili Komutan Seyfuddin Ali, Richard'a haber göndererek, Müslümanların salimen şehri terk etmesine müsaade ettiği takdirde, şehri teslim edeceğini ve külliyetli miktarda para ile ellerinde bulunan *"Kutsal Haç Parçası"*nı da kendilerine iade edeceğini bildirdi. Richard da, yemin ederek Seyfuddin'in bu teklifini kabul ettiğini bildirdi. Fakat Haçlılar şehri tamamen ellerine geçirince, verdikleri söze ihanet ettiler ve Akkâ'da büyük bir katl-i âma başladılar. [1557] Başka yardımların da gelmesiyle Akkâ'yı ele geçiren Haçlılar, şehirde, büyük bir katl-i âma başladılar. *"Aslan Yürekli"* diye tanımlanan İngiliz Kralı öylesine bir vahşet uyguladı ki, civardaki Müslüman anne-

1555 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 66.
1556 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 66.
1557 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 67.

ler, çocuklarını susturmak için *"Sus, yoksa Frankların Kralı Richard'ı çağırırım!"* diyorlardı. [1558]

Bu şekilde Akkâ'yı ele geçiren İngiliz ve Fransızlar, kendileri dışındaki Haçlılara hiçbir şey vermeyerek, oradaki ganimeti kendi aralarında bölüştüler. Oysaki bizzat Selahaddin, ellerinde bulunan Müslüman esirleri bıraktıkları takdirde kendilerine büyük miktarda para vereceğini ve elinde bulunan haçlı esirlerini serbest bırakacağını teklif etmişti.

Akkâ dramı bu şekilde neticelendi.

Müslümanlarla Haçlılar Arasındaki Mücâdele Devam Ediyor

İngiliz Kralı ve yanındakiler etrafı yakıp yıkıyorlardı fakat esas hedefleri Kudüs'tü ve onu kuşatmaya cesaret edemiyorlardı. Hâl böyle olunca da artık yorulmuş olan İngiliz Kralı Richard, kendisinden beklenmeyen başka yöntemlere başvurdu. Nitekim o, kendi kız kardeşi *Jeanne*'ı, Selahaddin'in kardeşi *el-Meliku'l-Âdil*'le evlendirip, Kudüs Krallığını bunlara vermeyi bile teklif etti. [1559] Kaynaklarda [1560] geçen rivayetlere göre Selahaddin bu teklifi kabul etmiş; fakat Hıristiyan papazları, böyle yaptığı takdirde Richard'ı *aforoz* edeceklerini ilan ettikleri için Richard'ın bu projesi gerçekleşmemiştir. [1561]

Buna rağmen İngiliz Kralı Richard, el-Meliku'l-Âdil'i kandırmak için birçok hileye başvurdu. Hatta bizzat kendisiyle görüşüp, ona şarkıcı kızlar bile gönderdi. [1562] Fakat Richard, *şarkıcı kızlar*la bile umduğunu bulamadı.

1558 P. Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 119. İbnu'l-Esîr de (*el-Kâmil*, XII, 65) Richard'ı, *"cesaret, hile, sertlik ve dayanıklık bakımından zamanının en ünlü kişilerinden birisi"* olarak tanımlıyor.

1559 Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, 128.

1560 Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 72-73; P. Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 118.

1561 Diğer ayrıntılar için bk. Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 476.

1562 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 73.

Selahaddin Kudüs'te

Bu senenin (587/1191) sonlarına doğru, Müslümanlar yaptıkları savaşlar nedeniyle çok yorgun olduklarından, hatta birçoğunun hastalanmasından dolayı, kış soğuğunda daha çok zarar görmemeleri için, Selahaddin, isteyenlerin kendi memleketlerine dönüp bahara kadar istirahat edebileceklerini söyledi; kendisi de Kudüs'e gitti. Selahaddin Kudüs'e gelir gelmez, savaşlar sırasında yıkılmış olan surlarını tamir etmeye başladı ve değişik noktalara sağlam burçlar yaptırdı. Rivayetlere göre bu burçları yaptırırken, gerekli olan taşların tükenmesi üzerine, uzaktan uygun taşlar getirilmeye başlandı. Selahaddin de bizzat bu taş taşıma işine iştirak etmiş ve kendi bineğiyle Kudüs'e taş taşımıştır. Çünkü o, Haçlıların da hazırlıklar içerisinde olduğunu ve er ya da geç Kudüs'e saldıracaklarını biliyordu. [1563]

İngiliz Kralı Richard Haçlı Seferine Devam Ediyor

Selahaddin bu uğraş içerisindeyken, İngiliz Kralı Richard, kendisine Kudüs'ün coğrafî konumu hakkında bilgi verilmesini istedi. Çünkü o, Kudüs'ü görmemiş, görmediği için de orayı Selahaddin'den nasıl alacağını bilemiyordu. Kendisine bilgi verildikten sonra da, Richard yanındakilere şöyle dedi:

"Selahaddin sağ olduğu müddetçe ve Müslümanlar bu şekilde birlik hâlindeyken, asla Kudüs'ü alamayız!" [1564]

Fransız Kralı Philippe Ülkesine Dönüyor Richard Savaşmaya Devam Ediyor

Bu arada hastalandığını bahane eden Fransız Kralı Philippe, yerine bazı askerler bırakarak Fransa'ya döndü. [1565] Rivayetlere göre

1563 Ayrıntılar için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 74.
1564 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 75.
1565 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 473-474.

Philippe, savaşmaya takati kalmadığından hastalığını öne sürmüştü. Onun gizli olan niyeti ise, Richard yokken, onun Normandia'daki topraklarına el koymaktı. [1566]

Fransız Kralı Philippe, Fransa'ya dönünce Richard savaşmaya devam etti ve önce Kayseriyye (Césarée)'ye saldırdı. Her tarafta kendini gösterip askerini cesaretlendirmek isteyen Richard, bu savaşta yaralandı. [1567] Selahaddin ise, Akkâ'daki gibi Müslümanların katl-i âma uğramaması ve Haçlıların içinde barınamaması için, şehri terk etmeden önce her tarafı harabeye çevirdi. Nitekim Haçlılar oraya geldiğinde, yıkık bir şehirle karşılaştılar. [1568]

Kayseriyye'den sonra Haçlılar, ellerindeki kuvvetle Kudüs'ü geri alamayacaklarını düşündüklerinden, Kudüs'ün etrafındaki yerleşim bölgelerini alıp, oraları tahkim etmeyi yeğlediler. Selahaddin de, onların muhtemel saldırılarına karşı Kudüs'teki gücünü artırdı.

Richard Avrupa'ya Geri Dönüyor

1192 yılında, Aslan Yürekli Richard, İngiltere'de kendisine bir komplo hazırlandığını duyması üzerine, yerine Conrad'ı bırakarak, ülkesine dönmeye karar verdi. Fakat Conrad, İsmailîler tarafından öldürülünce, dönüşünü ertelemek mecburiyetinde kaldı. [1569] Aslında Conrad'ın öldürülmesi, hem Selahaddin'i, hem de Richard'ı sevindirmişti. [1570] Conrad'ın yerine II. Henri adında birisi getirildi. Bu Henri, Orta Doğu'nun birçok bölgesine hâkim olan Selahaddin'le iyi geçinmeyi yeğlediği için onunla savaşma yolunu seçmedi. [1571]

1566 René Grousset, *Les Croisades*, s. 55; P. Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 120.
1567 P. Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 121.
1568 P. Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 122.
1569 P. Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 122.
1570 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 478.
1571 René Grousset, *Les Croisades*, s. 57.

Henri'nin 1197'deki ölümünden sonra, yerine Haçlıların Akkâ Kralı Amaury de Lusignan getirildi.[1572] Akkâ Kralı Amaury, 1197 yılında Beyrut'u Müslümanlardan almaya muvaffak oldu. Fakat bu Amaury de kendilerini Müslümanlara karşı daha zayıf gördüğünden, Selahaddin'in kardeşi el-Meliku'l-Âdil'le iyi geçinme yolunu seçti ve onunla anlaşmak için bazı girişimlerde bulundu.

Suriye'de bunlar olurken, Avrupa'da Dördüncü Haçlı Seferinin hazırlıklarına başlanmıştı bile.

Selahaddin Eyyubî'nin Vefatı

Tikrit'te dünyaya gelmiş olan ve Haçlılara karşı büyük bir mücâdele verip, onların elinden Kudüs ve birçok İslâm beldesini geri alan Selahaddin-i Eyyûbî, 589/1193 senesinde Dımeşk'de, yâni bizim günümüzde Şâm diye bildiğimiz şehirde vefat etti.[1573] Rivayetlere göre Selahaddin hastalanınca, etrafına oğullarını ve kardeşi el-Meliku'l-Âdil'i alarak şöyle dedi:

"Bizler Haçlı meselesini hallettik. Dolayısıyla bizim bu ülkelerde yapacak bir şeyimiz kalmadı. Nereye gidelim?"

Kardeşi el-Âdil ona, Eyyubîlere kin besleyen Ahlat emîri Seyfuddin Bektemer[1574] üzerine, oğlu el-Efdal ise Kılıç Aslan'ın çocuklarının elinde bulunan Selçuklu ülkesini salık verdiler. Selahaddin ise onlara kızarak, *"Ben, Diyar-ı Rum üzerine gitmek istiyorum!"* dedi.[1575]

1572 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 481.

1573 Selahaddin'in vefatı hakkındaki diğer bilgiler için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 95-98.

1574 Bu Bektemer, Selahaddin'i kıskanıyor ve onun yerine sultan olmak istiyordu. Nitekim Selahaddin'in vefat ettiğini duyunca çok sevinmiş ve adını *"Büyük Sultan Selahaddin"* diye değiştirmiştir. Bununla da yetinmeyen Bektemer, Meyâfarkîn üzerine gitmeye hazırlanırken, akrabalarından Hezâr Dinârî adındaki bir bey tarafından öldürtüldü (bk. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 103).

1575 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 95.

Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204)

Selahaddin'in ölümü, İslâm dünyasında büyük bir üzüntüye sebebiyet verdi. Çünkü o, bir asra yakın bir zaman Kudüs'ü işgal etmiş olan Haçlıları, Müslümanlar için üçüncü *"Kutsal şehir"* olan bu mukaddes beldeden çıkarmayı başarmış, bu yüzden üzüntülü olan Müslümanları tekrar sevince boğmuştu. Kudüs'ün Haçlılardan geri alınması Müslümanları nasıl sevindirdiyse, Selahaddin'in ölümü de o derecede üzmüştür.

Selahaddin'in on yedi oğlu olmasına rağmen, amcaları el-Meliku'l-Âdil, bölünmeyi önlemek ve İslâm dünyasındaki *"görece"* birliği sürdürebilmek için Eyyûbî Devleti'nin yönetimini eline aldı. Fakat Selahaddin'in vefatıyla Eyyûbî Devleti neredeyse yıkılmış, Selahaddin'in oğulları, iktidar çekişmelerine başlamışlardı. O derecede ki, *"Şayet Haçlılar Suriye'yi terk edip gitmemiş olsalardı, kolaylıkla Kudüs'ü geri alabileceklerdi."* [1576]

İslâm dünyasının bu parçasını işgal etmiş olan Haçlılar da kendi aralarında bölünmüş; Ermeni prensleri, Antakya'yı elinde bulunduran Haçlı komutan III. Bohemond'la savaş hâlindeydiler. Aynı şekilde, bu seferler boyunca Haçlılara yardım etmiş olan *"Hastahane Şövalyeleri"* (Les Hospitaliers) ile *"Tapınak Şövalyeleri"* (Les Templiers), ellerindeki silahlarıyla üstünlük mücâdelesi veriyorlardı. [1577]

Ülkelerine dönmüş olan İngiliz Kralı Richard ile Fransız Kralı Philippe Auguste, kendi krallıklarından endişe duyduklarından, tekrar Kudüs üzerine gitmeyi göze alamıyorlardı. Batı Hıristiyanlarının lideri konumunda olan Papa ise, Alman İmparatoru VI. Henri'ye haber gönderip, babası Frederik'in o yolda yaptıklarını hatırlatarak, Kudüs üzerine gidilmesini emretti. [1578]

1576 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, s. 468.
1577 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 129.
1578 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 130.

Papa'nın emri üzerine hareket eden VI. Henri, Filistin'de kendisini üzen sürprizlerle karşılaştı: Haçlıların lideri konumunda olan Henri de Champagne pencereden düşerek ölmüş, Eyyubîlerin yeni lideri el-Meliku'l-Âdil de Yafa'yı Haçlılardan geri almıştı. [1579]

VI. Henri, Filistin'e vardığında kış mevsimi girdiği için Kudüs'e saldıramadı ve Beyrut civarını almakla uğraştı. Fakat el-Meliku'l-Âdil'in onlara fırsat vermemesinden dolayı, zaten kendi aralarında da anlaşmazlıkları bulunan Almanlar, Avrupa'ya geri dönmeye karar verdiler. [1580]

İstanbul'un Haçlılar Tarafından Alınması

Filistin'de kalmış olan Haçlıların durumu gün geçtikçe kötüye gidiyordu. Bir taraftan yokluk ve açlık, diğer yandan otorite boşluğu onları perişan ettiğinden, durmadan Avrupa'dan yardım istiyorlar, fakat müsbet cevap alamıyorlardı. [1581]

Gerek Almanya'da, gerek Fransa'da iktidar kavgaları sürüyor, Roma'daki Papa III. Innocent da, Hıristiyanları yeni bir Haçlı Seferine çağırıyordu. [1582]

Papa III. Innocent, bu seferki Haçlı seferinin sorumluluğunu, Foulques adında bir papaza havale etti. Foulques etrafında toplanan Alman ve Fransız Haçlılar, Mısır'ı almak üzere, Venedik üzerinden yeni bir sefer için yola çıktılar. Tam bu sırada İstanbul'da onları çok sevindiren bir olay cereyan etti: İstanbul'daki Bizans İmparatoru II. İshak, kardeşi III. Alexis tarafından bir darbe ile devrilerek gözleri oyuldu ve zindana atıldı. İshak'ın, keza adı Alexis olan oğlu Katolik Batı ülkelerinden yardım istedi. Bunun üzerine, zaten böyle bir fırsatı kollayan Haçlılar, Mısır üzerine gitmekten vazgeçip, İstanbul üzerine hareket ettiler. Oğul Alexis, Batılılara külliyetli miktarda para, İstanbul'da imkânlar ve onlarla beraber Müslümanlar üzerine gidecek bir ordu vadediyordu. Ale-

1579 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 130.
1580 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 131.
1581 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 133.
1582 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 133.

xis bununla da kalmadı; İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nin, Roma'daki Katolik Kilisesinin emrine gireceğinin sözünü de veriyordu. Papa III. Innocent, Alexis'in bu güzel teklifini kabul etmedi. Fakat Papa'nın muhalefetine rağmen, Haçlı donanması Marmara'dan geçerek, İstanbul limanına demir attı. [1583]

Bu şekilde gelen Haçlılar, hemen şehri kuşatmaya ve İstanbul'u kendi egemenliklerine almaya çalıştılar. [1584] İmparator Alexis ise, gece karanlığı çöker çökmez, yakınlarını ve hazinelerini alarak İstanbul'dan kaçtı. Alexis, yanındakilerle birlikte kaçınca, şehirde kalan Rumlar tekrar eski İmparator İshak'ı zindandan çıkarıp, imparator yaptılar. İmparator oldu fakat Haçlıların emrinde bir imparatordu. Artık İstanbul'un hâkimiyeti Frankların eline geçmişti. [1585]

Haçlılar şehri ellerine geçirmekle kalmadılar, aynı zamanda kendilerine vadedilen parayı istediler. Katolik Franklar karşısında çaresiz kalan Ortodoks Rumlar bütün zenginliklerini Haçlı komutanlarına verdiler. Hatta kiliselerindeki değerli vazoları da eritip onlara vermek mecburiyetinde kaldılar. Fakat Bizanslı Rumların esas zoruna giden şey, onların Katolik Kilisesine bağlanmaya zorlanmalarıydı. [1586] Rum halkı Haçlı işgaline kızıyor fakat bir şey yapamıyordu. Zaman zaman bazı ayaklanmalar olduysa da, pek başarılı olamadılar. *Mursufle* adındaki bir Rum'un Haçlılara karşı başkaldırması ise, adeta Bizans'ın sonunu getirdi. [1587]

Haçlı Franklar İstanbul'u işgal ederek her tarafı ateşe verdiler. Evleri yağmalıyor, Ortodoks Hıristiyanlara katl-i âm uyguluyorlardı. İstanbul'un her tarafı harabeye döndü. Saraylar ve kiliseler talan edildi. Kiliselerdeki antika ikon ve tablolar imha edilirken, Ortodoks Rumlar

1583 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 134-135.

1584 Ayrıntılar için bk. Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, 154 vd.

1585 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 136.

1586 Hatırlanacağı üzere Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde, hiç kimseyi dinini değiştirmeye zorlamamıştı.

1587 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 137.

canlarının derdine düşmüşlerdi.[1588] Ortodoks Papazların süslü takıları bile ellerinden alındı; itiraz edenlerse, kılıçtan geçirildi. O zamanın bir tarihçisi, ele geçirilen ganimetin, dünyanın en büyük ganimeti olduğunu yazıyor.[1589] Haçlı Katolikler, Ortodoks Rum kardeşlerini bu şekilde talana ve katl-i âma tabi tutmuşlardı! Dolayısıyla Haçlı seferleri, gördüğümüz gibi, Kudüs'e gidip *"hacı"* olmak için değil, Müslüman veya Hıristiyan, önlerine gelen herkesi öldürmek ve mallarına, ülkelerine el koymak için yapıldı. Nitekim Haçlılar İstanbul'a tamamen hâkim olunca, Venedikliler ve Frankların ortak oldukları *"İstanbul Frank İmparatorluğu"*nu ilan ettiler. Haçlılar, Bizans İmparatorluğunu bu şekilde yıkınca, imparatorluğa bağlı olan bütün yerler de Franklarla Venediklilerin oldu.[1590]

Ortodokslar Başkaldırıyor

Franklar bu şekilde Bizanslı Ortodokslara zulmedince, her tarafta onlara karşı isyan bayrakları açıldı. Yapılan savaşlarda, Haçlıların İstanbul İmparatoru Baudouin, 1205 yılında Bulgarlar tarafından yakalanarak öldürüldü. Haçlıların İstanbul'a bu muameleyi yapmalarından sonra, artık Bizans, Frankların Kudüs'e gitmesini kolaylaştıracak bir etap olmaktan çıkmış, bilakis Haçlıların *Kutsal Topraklar*'a gitmesini önleyecek bir barikat hâlini almıştı.[1591] Filistin'de bulunan Haçlılar da her gün biraz daha zayıflıyor, işgal ettikleri yerleri Müslümanlara terk ediyorlardı.

Frankların İstanbul imparatorluğu ancak elli üç sene sürebildi. Bu olaydan kazançlı çıkanlarsa, ticaretlerini oldukça büyüten Venedikliler oldu.[1592]

1588 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 138.
1589 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 139.
1590 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 141.
1591 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 143.
1592 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 144.

Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221)

Önceki bölümde gördüğümüz gibi, Dördüncü Haçlı Seferi Müslümanlara değil, Ortodoks Bizans'a karşı yapıldı.

Bizanslı Ortodoksların ayaklanmalarıyla bozguna uğrayan Haçlılardan sağ kalanlar ülkelerine döndüler. Fakat Doğu'nun zenginliklerinden bir türlü vazgeçmeyen Haçlılar, ihtiraslarının esiri olmaları sebebi ile 1217 senesinde yeni bir Haçlı Seferi başlattılar. Bu arada da, yâni 615/1218 yılında el-Meliku'l-Âdil vefat etti ve Eyyûbî Devleti'ni idare etmek onun oğullarına kaldı.

Bu seferki Haçlı komutanları, Macar Kralı II. André ile Avusturya Dükü VI. Léopold'du.

Akdeniz'in Doğu sahillerine ulaşan Haçlılar, Akkâ önlerinde toplandılar.[1593] Tekrar Filistin'e gelmiş olan Haçlılar, ilk yenilgilerini *Thabor*'da aldılar. Bu yenilgi üzerine II. André Avrupa'ya geri döndü.[1594] Daha sonra Beysân üzerine yürüyen Haçlı orduları, orayı ve etrafını talan ettiler; Müslümanlara büyük bir katl-i âm uyguladılar. Selahaddin'in yerine geçmiş olan kardeşi el-Âdil ise, Haçlılara karşı Müslümanları bir araya getirmek üzere Şâm'a gitti.[1595] Şâm'a ulaşan el-Âdil, oğlu el-Meliku'l-Muazzam İsâ'yı, bir orduyla Kudüs'ü Haçlılardan korumaya gönderdi.[1596] Fakat etraftaki yerleşim merkezlerini işgale devam eden Haçlılar, Tûr şehrinden sonra, Mısır'da

1593 René Grousset, *Les Croisades*, s. 59.
1594 René Grousset, *Les Croisades*, s. 59.
1595 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 321.
1596 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 322.

Dimyât şehrine varıp orayı 1219 yılında Müslümanlardan almaya muvaffak oldular. İki sene sonra da, yâni 1221 yılında Kahire üzerine gitmeye karar verdiler. Fakat Nil nehrinin taşması sonunda canlarını zor kurtardılar. [1597]

Haçlılar Dimyât'ı aldıktan sonra, etrafındaki, Müslümanlara ait ne varsa tahrip edip, katl-i âmlar uyguladılar. Ve Dimyât'a öyle yerleştiler ki, orayı hiç terk etmeyeceklermiş gibi, şehrin imarına başladılar. R. Grousset'ye [1598] göre Haçlılar, kendilerini Nil çamurundan kurtaran Mısır Sultanına taviz olarak Dimyât'ı imar ettiler. Dimyât'ı tamirden sonra da oralarda tutunamayan Haçlılar geri çekildiler ve Dimyât tekrar Müslümanların eline geçti. [1599]

II. Fréderic'in Haçlı Seferi

II. Fréderic hem Alman İmparatoru, hem de Sicilya Kralıydı. Onun bu vasfı Papa IX. Gregoire'ı heyecanlandırdığı için Papa hemen harekete geçti ve yeni Haçlı Seferine komuta etmek üzere II. Fréderic'i tayin etti. [1600] Onun içindir ki bu Haçlı seferine, *"II. Fréderic'in Haçlı Seferi"* dendi. Aslında II. Fréderic, Sicilya'daki Müslümanlardan dolayı, Haçlı seferlerine pek sıcak bakmıyor, Mısır Sultanıyla da mektuplaşıyordu. [1601] Hatta Fréderic, İslâm Medeniyetine olan hayranlığını gizlemeden açıkça söylüyor, savaştan ziyade Müslümanlardaki ilimle ilgileniyordu. [1602] Fakat bu yüzden kendisini aforoz eden Papa'ya karşı bir şey yapamadığından, çaresiz kalarak 625/1227 yılında

1597 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 323-324; René Grousset, *Les Croisades*, s. 59.

1598 Bk. *Les Croisades*, s. 59.

1599 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 326-329.

1600 René Grousset, *Les Croisades*, s. 60.

1601 René Grousset, *Les Croisades*, s. 60.

1602 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 161.

Doğu'ya doğru hareket etti.[1603] Üstelik Papa, Fréderic'i kendi emirlerine bağlamak ve onu Haçlı Seferi yapmaya razı etmek için, zorla Filistin'deki Haçlı kralının veliahdının kızı Yolande'la evlendirdi.[1604]

Akkâ sahiline çıkan Fréderic, Müslümanlarla savaşma yerine, onlarla barış içerisinde yaşamayı tercih ediyordu. Onun niyeti, savaş yerine, Müslüman ve Hıristiyanların bir arada yaşayabilecekleri bir ortamı hazırlamaktı ki, Haçlılar bunu istemiyordu. Hatta bu dostluğu temin edebilmek için Eyyûbî Sultanı el-Meliku'l-Kâmil'le ilişkiye girmiş, barış zeminini aramıştı.[1605] Yapılan antlaşmaya göre, Müslümanlara ait olan bazı şehirler Fréderic'e bırakıldı. Ve Fréderic, bu başarısını sadece diplomatik kabiliyetiyle ve Müslümanlarla savaşmadan elde etti.[1606]

Müslümanlarsa, Selahaddin'in ve özellikle kardeşi el-Meliku'l-Âdil ve el-Âdil'in oğlu el-Meliku'l-Muazzam'ın ölümünden sonra hem parçalandılar, hem de iktidar çekişmelerinden dolayı güçleri azaldı; Haçlılarla mücâdele edemez oldular. Hal böyle olunca da, mecburen, Fréderic'le anlaşma yoluna gittiler.

Yapılan antlaşmaya göre Fréderic ve askerleri Kudüs'e girecekler, Franklarla aynı haklara sahip olan Müslümanlar da şehirde istedikleri gibi yaşayacaklardı. Bu, iki ayrı din salikleri arasındaki bir *"ortak idare"* (condominium) şekliydi. Ne var ki Haçlıların tekrar Kudüs'e girmeleri Müslümanları büyük bir üzüntüye boğdu.[1607] Kudüs'ün yeni statüsüne memnun olmayan Müslümanlar, hiçbir savaş olmadan verilen bu tavizden dolayı Mısır Sultanını lanetliyorlardı.[1608]

1603 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 477; René Grousset, *Les Croisades*, s. 60.
1604 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 162.
1605 René Grousset, *Les Croisades*, s. 60; Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 163.
1606 René Grousset, *Les Croisades*, s. 60.
1607 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 482-483.
1608 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 163.

Taraflar bu şekilde anlaşmaya vardıktan sonra, 626/1228 yılında Fréderic maiyetiyle birlikte Kudüs'e girdi [1609] ve kendisini Kudüs Kralı olarak ilan etti. [1610] Fakat iki gün sonra Fréderic, Kudüs'ü terk edip Akkâ'ya gidince, Fréderic'i sevmeyen Papa'nın askerleriyle Fréderic'in arası açıldı; hatta savaşlar bile oldu. Kudüs'ün statüsü ise o şekilde devam etti. İdare Fréderic'in adamlarında görünüyor idiyse de, Papa'nın adamları onları kale almıyorlardı. Kudüs'teki Müslümanlarsa, bir şeye karışmadan yaşayıp gidiyorlardı. [1611] Papa taraftarı Haçlılarla, İmparator Fréderic'in kuvvetleri arasında senelerce süren *"egemenlik savaşları"* yapıldı. Hiçbir taraf üstünlüğünü diğerine kabul ettiremiyordu. Bu savaşların sonunda, Fréderic'in yanlılarının çoğu Papa taraftarları tarafından Filistin'den çıkarıldı.

Bu olaylar üzerine Papa IX. Grégoire, 1239 yılında Filistin'e yeni bir Haçlı seferi düzenledi. İçinde birçok dük ve baronun olduğu Haçlı orduları, Filistin'e varıp, tekrar Müslümanlarla savaşa tutuştular.

Eyyûbî Müslümanların bölünmüş olmaları da Haçlıların işine geliyordu. Ne var ki Haçlılar da umduklarını bulamadılar ve aldıkları birçok yerleşim merkezini Müslümanlara terk etmek zorunda kaldılar.

1609 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 482-483; René Grousset, *Les Croisades*, s. 61.

1610 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 164.

1611 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 482-483; René Grousset, *Les Croisades*, s. 61-62.

Altıncı Haçlı Seferi

Fréderic, diğer Haçlılardan farklı olarak, kan dökmeden ve barış içerisinde Kudüs'e girmişti. Acaba onun bu tavrı genel olarak Katolik dünyasının hoşuna gitmedi de ondan mı kendisini zehirlediler, bilmiyoruz. Ancak şûrâsı çok iyi biliniyor ki, Kral Fréderic'le Katolik dünyasının arası açıktı ve Papa O'nu *aforoz* etmişti. Nitekim Papa, Fréderic'in Müslümanlarla olan barışı *"keen lem yekun (yok)"* kabul ederek, tekrar Müslümanlar üzerine bir Haçlı ordusu gönderdi.[1612] Fakat Hıristiyanlar da, tıpkı Müslümanlar gibi kendi aralarında bölünmüş, değişik fırkalar hâline gelmişlerdi. Bu arada Papa, II. Fréderic'i devirip, yerine başkasını getirme girişiminde bulunduğu için bu komploya canı sıkılan Fréderic, Roma'daki Papa'ın üzerine yürüdü.[1613] Papa'nın, Fréderic'e rağmen Müslümanlar üzerine gönderdiği Haçlı orduları da bir şey yapamadan Avrupa'ya geri döndüler.

1612 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 165.
1613 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 168.

Yedinci Haçlı Seferi

Papa, Müslümanlara karşı Yedinci Haçlı Seferini hazırladığı sırada, kutsal topraklarda yeni yeni güçler belirdi: Harzemşahlar ve Moğollar.

Orta Asya'dan çıkıp, Orta Doğu ve Avrupa üzerine kasırga gibi gelen Moğollar, Avrupa'nın ortalarına kadar olan yerleri, adeta harabeye çevirdiler. Durum karmakarışıktı: Abbâsî Halifesine bağlı olan Müslümanlar, Moğollara karşı kendilerini savunmaya çalışırken, Harzemşahlar da Hıristiyanların elinde bulunan Kudüs'ü almaya çalışıyorlardı. Moğollara elçiler gönderip yaranmaya çalışan yeni Haçlılar da, müsbet bir cevap alamadıkları için, bir an önce Batı'ya dönmenin planlarını yapıyorlardı. Nitekim Gazze'de yapılan bir savaş sonrasında Haçlılar perişan oldu ve Harzemşahlar Kudüs'ü onlardan geri aldılar. [1614]

Kudüs'ün elden çıktığını duyan Papa, orayı geri almak için yeni bir Haçlı ordusu çıkarmaya çalıştıysa da, başarılı olamadı. Çünkü İngiltere ve Almanya kendi iç meseleleriyle meşguldüler. Geriye kalan Fransızlar da çok istekli olmalarına rağmen bir şey yapamadılar. Bu Haçlı seferi de akim kalınca, Müslümanlar da daha önce kaybettikleri yerleri almaya devam ettiler.

Fransa Kralı IX. Louis'nin Haçlı Seferi

Kutsal Topraklarda durum bu şekilde karışırken, Papa, 12 Haziran 1248 tarihinde Fransız Kralı IX. Louis komutasında bir Haçlı Seferi

1614 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 171.

hazırlayıp, hem Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak, hem de Müslümanlarla savaşmakta olan Hıristiyanların imdadına yetişmek üzere tekrar Doğu'ya gönderdi. [1615]

IX. Louis'nin Haçlı donanması, doğrudan doğruya Filistin'e gideceğine, Kıbrıs'a çıkıp, hem orada askerini dinlendirmek, hem de Kıbrıs'taki Hıristiyanlardan yardım almak istedi. Adaya çıkan Fransız Kralı, kendi açısından güzel iki şeyle karşılaştı: Birincisi, Kıbrıslı Hıristiyanların ona verdikleri destek sözü, ikincisi de Tatar Hanı'nın, ona haber göndererek, Hıristiyan olma isteğini ve Müslümanlara karşı kendisine yardım edeceğini bildirmesi. Ne var ki Kıbrıslılar, Eylül ayında adalarına gelmiş olan Fransız kralına, baharı beklemesini, zira kış mevsiminde denizde yol almanın hem zor hem de tehlikeli olduğunu söylediler. Fransız kralı da onların bu teklifini makul görerek, kabul etti. [1616]

Ertesi senenin baharında Kıbrıs'tan hareket ederek, 4 Haziran'da Mısır kıyılarına vardı. Çünkü o, Mısır üzerinden Kudüs'e geçmek istiyordu. Askerleriyle birlikte sahile çıkan Fransa kralı, kısa zamanda Müslümanların boşalttıkları Dimyât'ı alıp oraya yerleşti. Fakat bilahare Kahire üzerine gitmek isteyince, Mansura'da büyük bir yenilgiye uğradı. Hatta Kral Louis ve yanındaki baron ve dükler olduğu halde Müslümanlara esir düştüler. Aylarca süren görüşmelerden sonra Fransız Kralı, büyük miktarda altın vermek ve Dimyât'ı terk etmek karşılığında, yanındakilerle birlikte serbest bırakıldılar. Fakat kralla arkadaşlarının antlaşma gereği serbest bırakılacakları gün, Mısır'ın genç Sultanı, kendisini çekemeyen bir emîr tarafından suikasta uğrayarak öldürüldü. [1617] Bunun üzerine, toplanan Müslüman emîrleriyle yapılan antlaşma üzerine, Kral Louis, Filistin'deki 'Akkâ'ya hareket etti. Fakat sahile çıkınca, beklenmedik bir reaksiyonla karşılaştı. Çünkü

1615 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 176.
1616 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 176.
1617 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 181.

Fransız Kraliçesi La Reine Blanche, kendisine gönderdiği bir emirle onun derhal Filistin'i terk edip dönmesini istiyordu. Fakat Kral Louis, yanındaki Hıristiyanlara, dönmeyeceğini ve esir Hıristiyanlar için savaşacağını, dolayısıyla kendisine yardım edilmesi gerektiğini söylediyse de hiç kimse onu dinlemedi ve Kraliçe Reine Blanche'ın da ölüm haberi gelince, 1254 yılında Filistin'den ayrıldı.[1618] Bu Haçlı seferi de, kendileri açısından felaketle sonuçlanmış oldu.

Baybars

Haçlıların başarılı olamadıkları bu dönemde, Memluk Sultanı Baybars'ın yıldızı parladı.

Haçlılara karşı amansız bir mücâdeleye giren Baybars, teker teker onların elinde bulunan yerleri geri almaya başladı. Fakat Haçlıları en çok üzen olay, Antakya'nın Haçlı Katoliklerden alınıp tekrar Rumların eline geçmesi oldu.[1619]

1618 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 183.
1619 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 184.

Son Haçlı Seferi

Son Haçlı seferinin hazırlayıcısı, Filistin'den Fransa'ya dönmüş olan IX. Louis oldu. Papa'nın da desteklemesi ve her taraftan yardım toplamasıyla ordusunu teşkil eden IX. Louis, 1270 yılında tekrar *Kutsal Topraklar*'a gitmek için Fransa'dan hareket etti. Fakat bu Haçlı Seferine katılanların hiç biri ne Kudüs'ü kurtarmayı düşünüyordu, ne de Doğu'nun zenginliklerini. Çünkü onlar da, artık yolun sonunun geldiğini görüyor, Haçlıların oralarda kalamayacaklarını anlıyorlardı. Onun için bu sefere, sırf IX. Louis'ye olan sevgilerinden dolayı katıldılar. [1620]

Kudüs için yola çıkmış olan Louis, danışmanlarının kendisine yaptıkları bir teklif üzerine, Filistin'e gitmeden önce Tunus'u almak istedi. Onlara göre Tunus alınırsa, Mısır ve Filistin'in işgali daha kolay olacaktı. Tunus kıyılarına çıkan Louis, kardeşinin Sicilya'dan gelip kendisine iltihak etmesini beklemeye koyuldu. Kral Louis, Tunus'a çıkarma yaptığında, Tunus'un Müslüman sultanının, onu görerek, korkusundan din değiştirip Hıristiyan olacağını, böylece Tunus'un savaşsız bir şekilde alınacağını ummuştu. [1621] Ne var ki dünyada ne olacağına insanlar değil, Allah karar verir:

(العبد يدبّر و الله يقدّر) [1622]

1620 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 187.
1621 Pierre Ripert, *Histoire des Croisades*, s. 189.
1622 "Kul tedbir alır, ama Allah takdir eder."

Haçlıların Sonu Geliyor

Louis'nin kardeşi Sicilya'dan Tunus'a geldiğinde, Louis hastalanmış, can çekişiyordu. Ne Louis'nin ordusu, ne de kardeşininki Kutsal Topraklar'a gidebildi.

10.000 askerle Filistin'e çıkarma yapmış olan son İngiliz Haçlıları da kıyıya çıktıklarında bir şey yapamadılar ve Müslümanlara yenilerek, sağ kalanlar memleketlerine döndüler.

Bu son çabalar Haçlı Seferlerinin sonunu getirdi. Sonradan gelen Papalar da, ne yaptılarsa yeni bir Haçlı ordusu oluşturamadılar ve insanlık tarihinin o karanlık sahifelerinden birisi de böylece kapanmış oldu.

Filistin'de, hâlâ Haçlıların elinde bulunan yerler de teker teker alındı ve Filistin'de sadece ihtida edip Müslüman olan Batılılar kurtulup kalabildi.

Kutsal Topraklar tekrar Müslümanların kontrolüne geçmişti ve 1948 yılındaki meşum Birleşmiş Milletler kararı ve o dönemdeki Türkiye'nin basiretsiz hükümetinin, hâlâ gün ışığına çıkmamış olan ihaneti sonucu, Türkiye'ye ait olan Kudüs, savaşsız ve devletlerarası hukuka aykırı olarak Siyonistlere terk edildi.

Değerlendirme

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Batı Avrupa Katolik Dünyasında birdenbire kendini gösteren ve *"İsâ adına"* (!) hareket ettiklerini, hatta *"ölmüş tanrıları olan İsâ"*nın mezarını kurtaracaklarını söyleyen silahlı bir grup, Orta Doğu İslâm Dünyasını işgal ederek, hem Müslümanlardan, hem de Hıristiyanlardan yüzbinlerce insanın ölümüne ve yüzlerce yerleşim merkezinin yıkılmasına sebebiyet verdiler.

Bir Batılı yazar, bu Haçlıları şöyle anlatıyor:

"Kısaca, ne Hıristiyanlara, ne de Müslümanlara benzeyen bu yeni türediler; tıpkı Hunlar gibi, açgözlü, katl-i âm ve talandan başka hiçbir özellikleri olmayıp, Müslümanlara saldıran göçer savaşçı barbarlar gibiydiler." [1623]

Haçlıların Orta Doğu'ya gelişleri, sadece Müslümanlar açısından değil, mazisi asırlara dayanan Bizans için de bir felaket olmuştur. Nitekim gördüğümüz gibi Haçlılar, o zamanlar Bizans'ın merkezi olan İstanbul'u da harabeye çevirdiler, bütün zenginliklerini talan edip Batı'ya kaçırdılar.

Kitab-ı Mukaddes'in, *"Tanrı savaş eridir"* [1624] ayetini kendilerine düstur edinen Haçlılar, bu düsturun ışığı altında yüzbinlerce insanı katlettiler.

Târih göstermiştir ki Kudüs, sadece Müslümanların idaresindeyken *"altın çağı"*nı yaşamış ve bütün dinlerin bağlıları, kendi dinlerini hürriyet içinde yaşamışlardır. Ne Haçlıların işgalinden sonra Müslüman

1623 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, 519.
1624 *Kitab-ı Mukaddes*, Mısır'dan çıkış, XV, 3.

ve Yahudilere uygulanan soykırım, işkence ve Hıristiyanlık dışındaki din saliklerinin dinlerini yaşamalarına yasak getirilmiş; ne de 1948 yılından itibaren Kudüs'ü işgal etmiş olan Siyonist İsrail rejiminin Müslümanlara uyguladığı insanlık dışı muamele yapılmıştır!

Haçlı Seferlerinin sonunda anlaşıldı ki, Batı'dan Doğu'ya gelip her tarafı yakıp yıkan Hıristiyanların maksatları dini değildi. Amaçları tamamen sömürgeci bir zihniyetle, galeyana getirilmiş insanları kullanarak kendilerine karşı çıkan herkesi katl-i âma tabi tutmaları ve kendi sömürge devletlerini kurmalarıydı. Nitekim bu amaç için yola çıkan I. Baudouin, Kudüs Kralı; Bohémond da Antakya Prensi olmuşlardır.[1625]

Haçlı Seferlerini, Müslümanlar ve Hıristiyanlar açısından maddeler hâlinde şöyle değerlendirebiliriz:

Müslümanlar Açısından

1- Müslümanlar, birlikteliklerini bozup, saltanat uğruna birbirleriyle savaşınca, gayr-i müslimlerin bundan nasıl faydalandıklarına ve ülkelerini işgal ederek, kendilerine katl-i âm uyguladıklarına şahit oldular. Ve de bunun aksine, Nureddin Zengi ve Selahaddin-i Eyyûbî döneminde olduğu gibi, birleştiklerinde de Haçlıları ülkelerinden nasıl çıkardıklarını gördüler.

2- Selahaddin'den sonra, saltanat zihniyeti devam ettiği için çocukları, babalarının davasını yürüteceklerine, iktidarlarının peşine düştüler ve koca Eyyûbî Devleti yıkıldı gitti.

3- Müslümanlar, kendilerine *"Ehl-i Kitâb"* denen Hıristiyanların başı olan Papa'nın direktifleri doğrultusunda, İsâ adına, nasıl Müslüman, Hıristiyan demeden yüz binlerce insanın katledildiklerine şahit oldular.

4- Müslümanlar, Şii Fâtımî Devleti ile Sünni devletler arasındaki mezhebî taassup ve cebelleşmenin, zaman zaman onları nasıl,

1625 René Grousset, *Les Croisades*, s. 21.

Müslümanlara karşı gayr-i müslimlerle ittifak yapmaya götürdüğünü ve bu sayede günah işlediklerine şahit oldular.

5- Günümüz Müslümanları, önce Hz. Ömer, sonra da Selahaddin-i Eyyûbî tarafından fethedilen ve kendileri açısından kutsal olan Kudüs'ün, 1948'de bir oldu-bittiye getirilerek, nasıl Siyonistlere terk edildiğini düşünmeli, o dönemin hâlâ karanlıkta olan arşiv belgelerini araştırarak gün yüzüne çıkarmalıdır. Böylece Müslümanlar, özellikle de Türkiye Müslümanları, Kudüs'ün, hangi tavizler karşılığında terk edildiğini görmüş olsunlar! Hatta daha ileri giderek, zamanında 7. Ordunun oradan neden çekildiğini araştırsınlar... Zira *"7. Ordu neden Filistin'den çekildi?"* sorusu, hâlâ cevabını bulamamış, tarihimizin karanlık sahifelerinden biridir...

Hıristiyanlar Açısından

1- Hıristiyanlar, Haçlıların Müslümanlara ve Ortodoks Hıristiyanlara uyguladıkları vahşet sonucunda, Müslümanların kendilerinden çok daha fazla Allah'ın emirlerine bağlı olduklarını gördüler. Üstelik bu gerçeği kendi tarihçileri de itiraf ediyor. Bunu anlamak için, Haçlıların Kudüs'ü alırken yaptıkları katl-i âmla, Selahaddin'in orayı yeniden fethedince Hıristiyanlara gösterdiği muameleleri karşılaştırmak yeter.

2- Müslüman ülkeleri işgal eden ve neredeyse tamamı cahil olan Haçlılar, Müslümanlardan ilim-irfan ve medeniyet öğrendiler; Müslümanların insanlıkta kendilerinden ne kadar çok ileride olduklarını gördüler.

3- Biraz insafı olan Hıristiyanlar, Haçlıların esas gayelerinin dinî değil, dünyevî olduğunu kabul ettiler.

4- Zaman zaman Müslümanları barbarlıkla itham eden Hıristiyanlar ve bu ithamlara karşı seslerini çıkarmayan Müslümanlar, gerçek *"barbarlar"*ın kimler olduklarını gördüler.

Târihin meşum bir sahifesi olan "*Haçlı Seferleri*", arkasında yüzbinlerce ölü ve bir o kadar da yaralı bırakıp gitti. Neredeyse üç asır kadar sürmüş olan bu yüz karası vahşet seferi, yalnız Müslümanların değil, yüz binlerce Hıristiyan'ın ve Yahudi'nin de felaketine sebebiyet verdi.

Neticede Haçlılar yenilip ülkelerine dönünce, onlardan birçoğu da Müslümanların ülkesinde kalıp hayatlarını onlarla sürdürmeyi yeğlediler. Çünkü bu kalanlar, Müslümanların, Hıristiyan krallarından çok daha hakşinas olduklarını gördüler ve bunun için Müslümanlarla hayatlarını sürdürmeyi tercih ettiler.

Ve tarih bize gösterdi ki Batı'ya dönmeyen bu Hıristiyanlar; dinlerinden, adet ve geleneklerinden hiçbir şey kaybetmeden günümüze kadar gelebildiler. İspanya, Sicilya gibi Batı ülkelerinde asırlarca yaşamış olan Müslümanlar ise, Hıristiyan krallıklarının kendilerine uyguladıkları zulüm ve işkencelerle canlarından oldular. Haçlı ruhlu bu Hıristiyan krallıklar, uyguladıkları mezalimle bir tek Müslümanı bile yaşatmadılar, onlara ait hiçbir iz de bırakmadılar ülkelerinde...

Sözümüzü, Müslümanlara düşmanlık yapanlarla ilgili Kur'an'ın şu ayet-i kerimeleriyle bağlayalım:

"İmân edenler, Allah yolunda savaşırlar. İnkâr edenler de tâğût[1626] *yolunda savaşırlar. O hâlde siz, şeytanın dostlarıyla savaşın! Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır."* [1627]

"Onlarla savaşın ki, Allah sizin elinizle onları cezalandırsın, alçaltsın, onlara karşı size zafer versin ve inananların gönüllerini ferahlandırsın ve kalplerindeki öfkeyi gidersin. Ve Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Ve Allah bilendir, bilgedir." [1628]

1626 *"Tâğût"*, "Allah'ın emirlerini kabul etmeyip, bu emirlere karşı savaşanlar" demektir.

1627 K.K. Nisâ Sûresi, 76.

1628 K.K. Tevbe Sûresi, 14-15.

Moğollar

Moğolların İslâm Coğrafyasını İstilâsı

Miladi 13. yüzyılda, Orta Asya'da kurulan ve devletlerarası hukuk açısından hiçbir kural tanımayan Moğol Devleti, gerçekten insanlık için büyük bir felaket olmuştur. Önceleri küçük bir topluluk olan Moğollar, yağmacılık, soygunculuk ve yol kesme ile her gün topraklarını biraz daha genişlettiler; etrafa saçtığı tedhiş ile de yüz binlerce insanı öldürüp bir o kadarını da köleleştirdiler. Nihayet devletlerini kurarak bir dönemin en etkili gücü oldular.

Dünya tarihinin en büyük ordularından birine sahip olan Moğolları, sadece *"soyguncu ve devlet geleneğinden yoksun"* bir topluluk olarak kabul etmek, bizi gerçeklerden uzaklaştırır. Zira kısa zamanda döneminin sayılı devletlerini yenerek, dünyanın en büyük imparatorluğu hâline gelmek, öyle düzensiz bir güruhun yapacağı bir şey değildir. Dolayısıyla onların devletine de öyle bakmak gerekir. Evet, ilk dönemlerde vahşiydiler, soyguncuydular, acımasızdılar fakat zaman içinde düzenli bir imparatorluk kuracak kadar tecrübe kazandılar. Nitekim miladi 12. Yüzyılda ortaya çıkan Moğollar, kısa bir zaman dilimi içerisinde, hudutlarını Doğu'da Japon adalarından, Batı'da içinde Bilâdu'ş-Şâm ve Filistin de olmak üzere Baltık Denizi'ne kadar uzattılar.

Moğollar kendilerini komşu devletlere, Han'larından Yesügey Han zamanında kabul ettirdiler. Moğolların esas yükselişleri ise, Yesügey'in oğlu Cengiz zamanında oldu.

Yesügey'in oğlu olan Cengiz, babasının ölümünden sonra, Moğolların başına geçti ve büyük bir ordu kurarak, kısa zamanda, Uzak Doğu'nun en büyük devleti hâline geldi. Çin dâhil, Kore'ye kadar olan Doğu ülkelerini egemenliği altına alan Cengiz, Güney Batı Asya'daki Müslümanların devletine, yâni Harzemşah Devleti'ne saldırmaya yöneldi. O zamanlar Harzemşah Devleti'nin Sultanı Muhammed Şâh idi.

Cengiz Han, her tarafı yakıp yıkarak Buhara'ya, sonra da Semerkand'a saldırdı. Buhara ve Semerkand'da bulunan Türkler, kendisine iltihâk etmek istediyseler de, Cengiz bunlara güvenmedi ve bütün Türkleri kılıçtan geçirtti. [1629]

Moğolların ne denli gaddar olduklarını, bizzat Cengiz Han'ın, işgal etmek istediği yerlerin idarecilerine göndermiş olduğu mektuplardan öğreniyoruz. Herkesi kendisine köle yapmak isteyen Cengiz, bir mektubunda, aynen şunları yazdırıyor:

"... Tanrı bizi kendi öfkesinden yaratmıştır..... Biz, kimseye acımayan, kimsenin gözünün yaşına bakmayan, kimseye içi yanmayan, zulümden şikâyet edenlere aldırmayan kimseleriz. Yüce Tanrı, rahmetini bizim kalbimizden kazımıştır. Bizi fesat için yeryüzüne salmıştır. Vay ki vay o kimsenin haline ki bizden değildir! Sürekli olarak bizim heybetimizden korkmayan kim var? Şehirleri biz yaktık. Müslüman çocuklarını yetim bırakıp perişan ettik. Yeryüzüne fesat tohumlarını biz ektik..." [1630]

Batı'ya karşı felaketlerle ilerleyen Moğol ordusu karşısında fazla bir şey yapılamıyor, onların ilk hedefi olan Harzemşah Sultanı Muhammed Şâh da sürekli Batı'ya çekiliyor, Moğol ordusu karşısında bir varlık gösteremiyordu. Nihâyet Muhammed Şâh, 1220 senesinin sonlarında Hazar Denizi'nin kenarında ölü olarak bulundu. Muhammed

1629 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 210.
1630 Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 41.

Şâh'ın oğlu Celâleddin ise, Afganistan'da ancak bir yıl dayanabildi. Cengiz'in orduları, işgal ettikleri topraklarda hiçbir canlı bırakmıyor, kimseyi esir almıyordu. Bütün erkekleri öldürüyor, kadınları kendilerine alıyor; sadece sanatkârları sağ bırakıp Moğolistan'a gönderiyordu. [1631]

1220 yılında Maverâünnehir, İran ve Horasan bölgelerinde insan bırakmamacasına, Kum, Kazvin, Zencan gibi şehirlerin halklarını katl-i âma tabi tutan Moğol askerlerinin insan kıyımı bazen günlerce, haftalarca sürüyordu. Çünkü onlar, kendilerinden başka hiç kimseye güvenmiyor, insandan saymıyorlardı.

İran'dan sonra Gürcistan ve diğer Kafkas şehirlerini harabeye çeviren Moğollar, Kırım'ı da aldıktan sonra Bulgaristan'a kadar vardılar. Ve bütün bu güzergâhta da, katl-i âmlar uyguluyor, insanları öldürüyorlardı. [1632]

Kendisi Şâman dinine mensup olan Cengiz, Hıristiyanlarla iyi ilişkiler içerisindeydi. Nitekim oğullarıyla evli olan kadınlar Hıristiyandılar. [1633] Orta Doğu'da bulunan ve bir bakıma Müslümanların egemenliği altında hayatlarını sürdüren Hıristiyanlar, Cengiz'in bu durumundan haz alıyor, Orta Asya'daki en büyük Müslüman devletini yıkan Moğolların, pekâlâ Suriye taraflarına da saldırarak, Müslümanlara darbe vurabileceğini ümid ediyorlardı.

"Cengiz Han 1227 yılında öldüğünde hâkimiyet sahası Kore'den İran'a ve Hind Okyanusundan Sibirya'nın buz çöllerine kadar uzanmaktaydı." [1634]

Cengiz'in ölümünden sonra, Moğolların Batı'ya olan akınları durmadı ve İran, Kafkasya üzerinden Rusya'ya kadar uzandı; hatta Polonya'ya kadar olan bütün Avrupa ülkelerini kasıp kavurdular.

1631 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 211.
1632 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 212.
1633 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 211.
1634 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 212.

Cengiz'in oğlu Ögedey, aman tanımıyor, aldığı her şehirde insanları katl-i âma tabi tutuyordu.

1241 yılında Ögedey'in ölümüyle Moğol imparatorluğu biraz sarsıldıysa da, onun yerine geçenler, vahşette atalarından geri kalmadılar.

Moğol istilasına dayanamayan Harzemşahlar da, Batı'da, el-Cezire'de, yâni bugünkü Suriye ve Güney Doğu Anadolu'da Eyyubilerin himayelerine girdiler. Fakat Moğol akınları bir türlü durmuyordu. Bu sefer de Doğu Anadolu'da, Erzurum ve Erzincan'ı alarak Batı'ya doğru akınlarını sürdürdüler.

Almanya, Fransa, İngiltere gibi Hıristiyan devletler ise, Moğol belasından kendilerini korumak için, Moğollar arasına prenseslerini göndererek, Hıristiyanların kendilerine karşı iyi niyetler beslediklerini göstermeye çalışıyorlardı. Batı Hıristiyan devletleri, Moğollarla ittifak kurup, Müslümanlara karşı yeni bir Haçlı seferi düzenlemeyi düşünüyorlardı. Moğollar ise, onlar için bulunmaz bir müttefik durumundaydı. [1635]

Nitekim Franklar, yâni Avrupalı Hıristiyanlar Müslümanlara karşı yeni bir Haçlı Seferini başlattılar. Hatta bu meyanda Moğollara elçiler göndererek, onları hem Hıristiyan olmaya, hem de kendilerine yardım etmeye davet ettiler. [1636]

Bu arada Moğolların bir kolu da, Müslümanların Hilâfet merkezi olan Bağdad'ı alma hevesine kapılmıştı.

Hıristiyanlar ise durmadan Moğollara elçilerle hediyeler gönderip, onları kazanmak istiyorlardı. Nitekim 1248 yılında tekrar büyük bir hediye kervanıyla birlikte misyonerlerini Moğolistan'a, Karakurum'a gönderdiler. O sırada Moğol Hanı Güyük ölmüş, yerine hanımı vekâlet ediyordu. Moğol Kraliçesi, gelen hediyeleri haraç gibi kabul edip, her sene tekrar göndermelerini emretti. Hıristiyan elçi-misyonerler Papa'ya

1635 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 217.
1636 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 221.

bu cevapla gelince, umduğunu bulamamış olan Papa fena hâlde kızdı fakat bir şey yapabilecek durumda olmadığından, Müslümanlara karşı Moğollarla iyi geçinme yollarını aramaya devam etti. [1637]

Moğollar girdikleri şehri yakıyor, ahalisini öldürüyor, ya da esir ediyorlardı. "Böylece Hicrî 658 (Milâdi 1259) yılında Diyarbekir'i kuşattıktan sonra, oradan da Meyâfarkin'e [1638] girdiler. Meyâfarkîn muhasarası aylarca sürmüş ve Tatarlar [1639] şehrin suyunu kestikleri için Müslümanlar vebaya yakalanıp perişan olmuşlardı. [1640] Bilahare Tatarlar, Erzen [1641]'i harabeye çevirdikten sonra Siirt'e yöneldiler. Siirtliler büyük bir mukavemet gösterip savaşmaya başlayınca, Tatarlar fazla kayıp vermemek için, Siirtlilere âmân verdiklerini, teslim oldukları takdirde kendilerine bir şey yapılmayacağına dair söz verdiler. Siirtliler bu şartlarla teslim olup silâhı bırakınca, Moğollar antlaşmalarına ihânet edip hemen tamamını kılıçtan geçirdiler ki, çok azı kaçıp kurtulabildi. [1642] Olaya tanık olanların bildirdiklerine göre Tatarlar sadece Siirt merkezinde 15.000 kişiyi katletmişlerdi." [1643]

1637 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 222.

1638 Bugünkü Silvan.

1639 Hattı zatında *"Tatarlar"*dan maksat, Moğollardır. Fakat maalesef bazı Müslüman tarihçiler, bu iki kavramı birbirine karıştırmış, zaman zaman *"Moğol"* kelimesi yerine *"Tatar"* kelimesini kullanmışlardır. Mamafih Kuzey Çin'de Büyük Moğol İmparatorluğu kurulduğunda, Moğol Han'ı Cengiz, Tatarları da kendi devletine katmış ve devletinde bulunan herkesi *"Moğol"* diye kabul etmiştir. Nitekim 1206 yılında Onon Irmağı kenarında yapılan ve Cengiz'e hükümdârlık unvanı verilen büyük kurultayda, Cengiz'e tabi olan bütün milletin, *"Moğol"* adını taşıyacağı ilan edilmiştir (Ayrıntılar için bk. S. Runciman, *Haçlı Seferleri Târîhi*, III, 207).

1640 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 203.

1641 Beşiri ile Kurtalan arasında, Beşiri Çayı kenarında ve fakat bugün çok az kalıntıları mevcut olan tarihî ve büyük bir şehir.

1642 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 499.

1643 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 499.

Rafızî İsmailîlerin Kalesi Alamut Düşüyor

Moğol ordusu, başlarında Han'ları Hülâgu olduğu hâlde, Batı'ya, yâni Müslümanlar üzerine gitmeye devam etti. Allah'ın bir hikmetidir ki, en büyük zalimler bile, bazen farkında olmadan, bazı mazarratların defedilmesine vesile olurlar. Nitekim Hülâgu'nun ordusu Bağdad'a doğru yol alırken, kendisine, Alamut diye bir kalenin olduğu, bu kaleye hiç kimsenin giremediği haberi verildi. Bunu kendisi için tehlike olarak gören Hülâgu, İsmailîlerin adamlarından olan Hâce Nâsır adında birini buldurup onu kandırdı ve onun kılavuzluğunda sarp Alamut kalesinin dehlizlerine girilerek kale alındı.[1644] Kale düşünce de insanlar, etrafa dehşet saçan bu eşkıya güruhunun zulmünden kurtulmuş oldu.

Moğol Belası: Hülâgu Bağdad Üzerine Gidiyor

Dünya tarihinde öylesine ihanetler vardır ki, ihanetleri yapanlar sayesinde devletler yok olmuş, insanlar soykırımlara tabi tutulmuşlardır. İşte o zamanlar Müslümanların Halifesinin bulunduğu Bağdad da, böyle bir ihanete maruz kalmıştır. Olay şöyle olmuştur:

Moğol Hanı Hülâgu, zalim de olsa, cani de olsa, iktidarının devamı açısından, gerektiğinde ilim adamlarıyla, müneccimlerle istişarelerde bulunabiliyordu. Nitekim Bağdad üzerine gitmeden önce de etrafındaki ilim adamları ve müneccimlerle istişarede bulundu. İstişarede bulunulanların tamamı, Hülâgu'nun Bağdad üzerine gitmesine iyi bakmadıklarını söyleyip, delillerini şöyle sıraladılar:

"Hilâfet hanedanı büyüktür. Halife'nin öldürülmesi, dünya ahvalinin bozulmasına sebep olur. Dünyanın dört bucağına göğün yağmur yardımı kesilir. O büyük hanedanın ortadan kaldırılması uğursuzluk

1644 Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 37.

getirir." [1645] Bunun üzerine Hülâgu, Alamut kalesinin alınmasında kendisine yardımcı olan Hâce Nâsir'e sordu. Nâsir şöyle dedi:

"Bunlar akla ayları konuştular. Emiru'l-Müminin Osman'ı ve Ali'yi öldürdüler. O zaman gök, yağmur yağdırma görevini bırakmadı....." [1646]

Hâce Nâsir'in bu cevabı, Hülâgu'nun Bağdad'a sefer yapma iştahını artırdı ve Hülâgu, her tarafı yakıp yıkan ordusu ile Bağdad üzerine yürüdü. Hülâgu'nun, Bağdad üzerine gitmesini teşvik edenlerden bir tanesi de, Halife'nin veziri konumunda olan İbn Alkamî'dir.

Bağdad'ta, Halife Musta'sım billâh'ın Rafızî, bir rivayete göre de Yahudi [1647] olan Veziri İbn Alkamî, ihânet ederek gizlice Moğolları Bağdad'a davet etti ve Bağdad'ı işgal eden Moğol Kralı Hülâgu önce Bağdad'ı, sonra da bütün Orta Doğu'yu kan gölüne çevirdi. [1648] Bu felaket olay karşısında, imkân bulan Müslüman halklar Irak'ı terk edip, Kuzeye ve özellikle Güney Doğu Anadolu'ya göç ettiler.

Bazı rivayetlere göre [1649], aslen Şii olan İbn 'Alkamî'nin, Hülâgu'yu Bağdad'ı işgal etmeye davet etmesinin sebebi, daha önce Sünnilerle aralarında vuku bulan bir fitneydi. İbn 'Alkamî, Halife Musta'sım'ı kandırarak Hülâgu'nun çadırına kadar götürdü ve Hülâgu'nun, kızını Halife'nin oğluna vermek istediğini belirterek, ne kadar erkân ve ileri gelen varsa oraya toplandı. Hülâgu, bütün ileri gelenlerin çadırına geldiklerini görünce, tamamını sırayla kılıçtan geçirdi. Diğer Müslüman halkı da köprü üzerinde katlederek Dicle'nin sularına attı. [1650]

1645 Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 38.
1646 Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 38.
1647 Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 38.
1648 Ayrıntılar için bk. Huseyn b. El-Muhammed b. El-Hasan ed-Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, fî Ahvâli Enfesi Nefis, Beyrut, II, 376.
1649 Bk. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 193.
1650 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III, 194.

İndeks

A

Abbas 18, 24, 25, 26, 27, 34, 128
Abbas b. Abdulmuttalib 18
Abbâsî 13, 17, 18, 20, 25, 34, 35, 37, 42, 43, 46, 61, 63, 64, 67, 71, 73, 86, 88, 96, 98, 100, 103, 107, 108, 110, 122, 124, 125, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 161, 167, 168, 169, 173, 174, 186, 188, 202, 235, 242, 246, 262, 276, 282, 286, 313, 373, 374, 408
Abbâsîler 13, 14, 47, 56, 143, 144, 166, 241
Abbasoğulları 18, 21, 23, 42, 49, 64, 96
ABD 274
Abdulhamid 140, 235
Abdullah 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 95, 97, 112, 131, 151, 174, 175, 176, 179, 198, 199, 200, 201, 206, 207, 215, 216, 217, 221, 228, 229, 230, 234
Abdullah b. Mubarek 74, 75, 76
Abdullah b. Muhammed 19, 20, 112, 198
Abdullah b. Muhammed el-Ezremî 112
Abdullah b. Nafi 151
Abdullah b. Teymi 95
Abdullah b. Yasin 221
Abdullah el-Belensî 174
Abdullah el-Kuşeyrî 19
Abdullah es-Seffâh 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 34
Abdulmelik b. Cevher 208
Abdulmelik b. Salih 74, 83
Abdulmuttalib 17, 18
Abdurrahman b. Bişr el-Ğafikî 162, 163
Abdurrahman b. Muaviye 42, 166
Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam b. Abdulmelik 42
Abdurrahman en-Nâsır 206, 208, 209
Abdurrahman Şeref 141, 144, 232, 233
Acem 105
Adana 313
Aden 374, 375
Adhémar 294, 322
Adhémar de Monteil 294
adl-i ilâhî 327
Afganistan 419
aforoz 289, 292, 395, 404, 407

Afrika 19, 20, 42, 64, 72, 108, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 161, 179, 189, 199, 202, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 233, 236, 242, 277, 282
Afşin 107
Ahbâru Mekke 71
Ahiret 318
Ahlat 72, 251, 252, 378, 398
Ahlat Ermenileri 378
Ahmed 15, 45, 102, 103, 105, 106, 111, 116, 117, 124, 128, 139, 208
Ahmed b. Abdulmelik 208
Ahmed b. Hanbel 15, 45, 102, 103, 105, 106, 116, 117
Ahmed b. Nasr el-Huza'î 111
Ahmed b. Tulun 124, 128
Ahşid 135
Ahvâz 130
Aişe 228
Akdeniz 84, 130, 133, 150, 191, 235, 236, 319, 383, 403
Akkâ 335, 336, 337, 350, 357, 359, 382, 383, 393, 394, 395, 397, 398, 403, 405, 406, 409
akl-ı evvel 47
akl-ı sânî 47
Aksaray 250
Albigen 353
Albigen saldırısı 353
Aleksi 286, 299, 301, 302, 303, 307, 309, 310, 329, 331, 332, 336, 337, 348, 355
Aleksi Komnen 303
Alexis Commen 268
Alfons 199
Ali b. Harb e't-Taî 126
Ali b. İsâ 90
Ali b. Musa 98
Ali Paşa 236
Âl-i Resûl 29
Ali Rıza 98, 99
Allah'ın oğlu 237
Alman 304, 361, 362, 363, 390, 391, 392, 393, 394, 399, 400, 404
Alparslan 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 266, 268, 365
Altın Saray 42
Amaury 366, 367, 376, 398
Amaury de Lusignan 398
Amerika 21, 238, 274
Âmid 72, 129, 138, 252, 378, 379
Amîdu'l-Melik 250
Amin Maalouf 147, 259, 302, 305, 312, 333, 343, 345, 346, 354, 357, 363, 380, 382, 386
Ammûriyye 107
Amr b. Ubeyd 52
Amrûs 181
Anadolu 143, 235, 251, 252, 258, 261, 266, 268, 269, 276, 277, 281, 283, 286, 287, 290, 302, 306, 308, 311, 312, 314, 320, 350, 351, 352, 356, 369, 392, 420, 423
Andalus 150
Andalusia 150
André Clot 185, 187, 189, 191, 199, 202, 204, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 230, 231
Ani 251, 283, 318

Ankara 74, 76, 100, 101, 133, 172, 233, 242, 244, 246, 264, 265, 277, 356
Antakya 138, 303, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 347, 348, 349, 351, 354, 358, 359, 362, 364, 392, 393, 399, 410, 414
Antioch 317, 318
Aquitania 162, 164
Arafat 30, 51
Arşidona 167
asimilasyon 191
Askalan 348, 349, 383
Aslan Yürekli 390, 394, 397
Aslan Yürekli Rişard 390
astronomi 103
Asya 141, 266, 299, 408, 417, 418, 419
Aşağı Lorraine 295
Aşûrâ 373
Atlas Okyanusu 150, 242
Avrupa 144, 148, 157, 188, 189, 190, 207, 210, 211, 231, 232, 235, 258, 276, 277, 281, 283, 284, 286, 287, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 310, 311, 325, 347, 350, 353, 355, 370, 390, 397, 398, 400, 403, 407, 408, 413, 419
Avusturya 270, 403
Azerbaycan 61, 72, 107, 266

B

Babek 106
Bagrad 314
Bağdad 14, 34, 35, 36, 37, 41, 43, 54, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 71, 72, 78, 82, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 101, 106, 111, 116, 123, 124, 127, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 185, 186, 188, 202, 207, 224, 242, 246, 247, 248, 254, 257, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 276, 281, 282, 286, 322, 334, 336, 347, 356, 370, 373, 420, 422, 423
Bağisyân 320, 321, 322, 324, 327
Bahreyn 42
Balian 383, 385, 386
Baltık Denizi 417
barbarlar 303, 344, 413, 415
Barbaros 233, 236, 390
Barbaros Hayreddin Paşa 236
Barbaros Hayrettin Paşa 233, 236
Bârbed 59
Barış Kenti 35
baron 354, 409
Barselona 169, 170, 176, 179, 188, 216, 217
Bask 172
Basra 40
Batı Asya 418
Batılılaşma 48
Batınî 264, 357
Batınîler 264
Batınîlik 258
Batman 72, 138
Baudouin de Boulogne 314
Baybars 410
Bâz 138, 139
Belâtu'ş-Şuhedâ 164
Belensiye 169, 179, 203

Belgrad 299
Benu Ahmer Devleti 227, 228, 232
Benu Sa'ide Sakîfesi 17
Berber 156, 165, 219, 220, 225
Berber fitnesi 220
Berberiler 150
Berîdîler 136
Berkiyaruk 266, 267, 334
Bermekîler 68, 81, 82
Bermekî Yahya 68
Beşiri 72, 142, 252, 421
Beylikler Dönemi 219, 242
Beyrut 21, 133, 139, 142, 151, 152, 155, 173, 189, 225, 246, 277, 319, 354, 378, 384, 398, 400, 423
Beysân 403
Beyt 23, 64, 97, 117, 118, 121
Beytu'l-Makdis 337
Beziers 353
biat 23, 24, 25, 27, 28, 29, 40, 43, 56, 61, 63, 65, 66, 67, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 104, 110, 114, 115, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 132, 134, 136, 137, 167, 168, 175, 180, 201, 209, 215, 216, 218, 223
Bika'a vadisi 335
Bilâdu'ş-Şâm 281, 369, 417
Birleşmiş Milletler 412
Bi'r Meymûn 50
Bişr el-Merisî 69
Bitlis 118, 252
Bizans 19, 22, 34, 59, 61, 80, 81, 84, 100, 103, 107, 112, 113, 118, 126, 136, 165, 205, 236, 251, 252, 253, 261, 268, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 286, 287, 289, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 310, 313, 314, 315, 319, 329, 331, 332, 335, 336, 348, 358, 359, 376, 390, 391, 400, 401, 402, 403, 413
Bizanslılar 34, 61, 119, 124, 138, 140, 289, 359
Bizans Ortodoks Kilisesi 301
Boabdil 228, 230
Bordeaux 162, 172
Boşnak 298
Boşnaklar 298
Budist 283
Buhara 244, 319, 418
Buhârî 67, 128
Bulgar 301
Bulgaristan 355, 419
Bulgarlar 298, 402
Burgonya 164
Bush 274
Busra 379
Büveyhîler 136, 137, 242
Büyük Boğa 122
Büyük İskender 291
Büyük Selçuklular 266

C

Ca'fer 25, 26, 65, 73, 98, 130, 132, 204
Ca'fer b. Musa 65
Cafer b. Yahya 82
Ca'fer es-Sadık 130
Ca'fer Sadık 98
cahiliye 22
Câmi'u'l-Ezher 371

Carcossone 353
Cavlî Sakâvu 357
Cebelitarık Boğazı 153
Cebrail 338
Celâlu'd-Devle Melikşâh 260
Cem Sultan 235
Cend 243, 244
Cengiz 417, 418, 419, 420, 421
Cengiz Han 418, 419
Cennetu'l-Bakî 73
Cenova 295
Cerende 188
Césarée 397
Ceyyân 192
Cezayir 229, 236
Cezire 26, 281, 378, 379, 420
Ceziretu'l-Hadrâ 154
Champagne 352, 400
Charles Martel 163
Cicilie 313
Cillikiyye 178, 190
Civetot 307
cizye 81, 118, 279, 319, 340, 374, 389
Cizye 279
Clermont-Ferrand 285, 290, 293
condominium 405
Cuma 173, 248, 254, 334, 343, 357, 386, 389
Cürcân 63

Ç

Çağrı Bey 244
Çanakkale 391
Çanakkale Boğazı 391
Çerkes 252
Çin 186, 242, 418, 421
Çukurova 313, 359

D

dâ'î 17
Dâ'î 24, 132
Dandanakan savaşı 246
Danişmendler 351
Danişmendoğulları 306, 311, 351, 369
Dârâ 72
Dâvûd 97, 112, 339, 345
Dâvûd Mihrabı 345
derebeyi 275, 295
Deus le volt 294
Deylem 71, 139, 246
Dımeşk 25, 35, 129, 266, 319, 334, 351, 358, 363, 365, 375, 379, 398
Dicle 14, 35, 36, 57, 91, 93, 94, 114, 124, 143, 423
Dijon 164
dikta rejimi 62
Dimyat 119, 404
Dimyât 372, 404, 409
Dinar 251
dinî seyahat 283
din savaşı 290, 355
Diyarbekir 72, 129, 138, 139, 142, 207, 251, 252, 266, 378, 379, 421
Diyarbekrî 25, 26, 36, 39, 41, 67, 69, 73, 83, 84, 86, 142, 207, 423
Diyojen 251, 252, 253, 256
Doğu Avrupa 232
Doğu Türkistan 261
Dorylaion 311, 312
Dönme Firuz 326
dönmeler 195
Drakon Savaşı 304

Dukak 243
düşman kardeşler 319

E

Ebû Abdullah es-Sağir 229
Ebû Abdullah ez-Zâğel 229
Ebû Abdullah Muhammed 97
Ebû Ca'fer el-Mansûr 25
Ebû Dulame 49
Ebû Ğurayb 346
Ebû Hanife 15, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 51, 74, 76
Ebû Hayseme 102
Ebû Humeyd 29
Ebû'l-Bekâ 148, 234
Ebû'l-Bekâ er-Rindî 148
Ebû'l-Fidâ 21, 22, 78, 102, 103, 108, 114, 117, 120, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 190, 249, 250, 252, 313, 321, 322, 343, 345, 365, 372, 373, 374, 375, 378, 380, 381, 382, 383, 421, 423
Ebû Muslim 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 55
Ebû Muslim el-Horasanî 24, 31, 55
Ebû Nasr Muhammed b. Abdilmelik 254
Ebû Nuvvâs 91, 95
Ebû Seleme 24
Ebû Seleme ed-Dâ'î 24
Ebû's-Serâyâ 97, 98
Ebû Tâlib 17
Ebû Tâlib b. Abdulmuttalib 17
Ebû Umrânu'l-Farsî 221
Ebû Yusuf 15, 76, 77
Ecdâd 16
ed-Dabbî 24, 155
ed-Dineverî 20, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 35, 56, 62, 64, 70
Edessa Haçlı Kontluğu 316
Edessa Kontluğu 317
Efrasyab 261
Egilona 165
Eğri Kapı 355
Ehl-i Beyt 23, 64, 97, 117, 118, 121
Ehl-i Kitâb 279, 280, 414
ehl-i küfr 66
Ehlu'l-bâtıli ve'l-kufri 101
Ehlu'l-hakk ve'l-cemaat 101
el-Afdal 335, 336
el-Alâ 43
el-Alâ b. Muğis 43
Elbe 188
el-Besasîrî 247, 248
El-Buveytî 112
el-Ca'feriye 120, 121
el-Cezire 26, 420
el-Emin 70, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 98
el-Enbâr 25, 27
el-Endelus 150, 199, 202, 204, 230
el-Erake 226
El-Evsat 190
el-Ezher 135
el-Fadl 72, 88, 90
el-Ğazâl 187
el-Hâdî 59, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 77
el-Hars 188
el-Hasan b. Sehl 97
el-Hâşimiyye 25

el-Huseyn b. Dûstek 138
el-Huzaʿî 111, 113
el-Kâim bi Emrillâh 251
el-Kâim el-Alevî 135
el-Kasım 83, 89
el-Kuşeyrî 19
el-Mahuze 120
el-Makrizî 270, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374
El-Makrizî 128, 135, 137, 340, 341
el-Mansûr 25, 26, 30, 31, 33, 50, 60, 93, 133, 215, 216, 217, 218, 226
el-Mehdî 46, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 77, 129, 131, 133, 135, 218
el-Mehdî Emîru'l-Mu'minin 129
el-Meliku'l- Âdil 395
el-Meliku'l-Muazzam 403, 405
el-Meliku'l-Muazzam İsâ 403
el-Meliku'n-Nâsır 370
el-Meliku's-Sâlih 375, 377, 378
el-Meliku's-Sâlih İsmâil 375
el-Mesâlimetu 165
el-Mueyyed 117, 125, 218, 219
el-Mueyyed Hişâm 218, 219
el-Muslimiyye 29
el-Mustansir bi'llâh 209
el-Mu'temed Alellah 128
el-Mu'tez 117, 125
el-Muvelledûn 165
el-Mütevekkil 116, 117, 118, 119
el-Vakidî 102
el-Velid b. Tarîf 72
Elvira 203
emân 19, 25, 339
Emevîler 13, 14, 19, 20, 21, 22, 40, 56, 143, 151, 161, 166, 313
Emîr Abdurrahman 42, 43, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 185, 187, 189, 190, 203, 204
Emîr İyâz 356
Emîr Mevdûd 356, 357
Emiru'l-mu'minin 101, 131, 173
emîru'l-umerâ 141
Endülüs 23, 42, 43, 56, 61, 108, 138, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 276, 280, 281, 285, 286, 290
Endülüs Emevîleri 56, 61
Endülüs Mersiyesi 148, 234
Endülüs'te Raks 147
en-Nâsır 205, 206, 207, 208, 209
Ensâr 227
Erbûne 190
Ereğli 312
Ermanus 251, 252, 257
Ermeni 79, 118, 260, 283, 314, 315, 320, 326, 327, 332, 399
Ermeniler 79, 118, 313, 314, 316, 392

Ermenistan 61, 72, 79, 111, 118, 242, 245, 314
Ermiyanus 252
er-Ravendiyye 33, 35
er-Rıdâ 97
Erzen 72, 118, 142, 252, 421
Erzincan 420
Erzurum 46, 74, 252, 420
Esedu'd-Din 365, 368, 369, 370
Esedu'd-Din Şirkuh 365, 368, 369, 370
Eskişehir 311, 312, 362
es-Seffâh 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 46, 51
es-Seklebî 169
es-Semh 159, 161, 164
es-Semh b. Mâlik 161, 164
es-Sultanu'l-Âdil 261
Eş'arî 225, 248, 249
Eşnas 111
Etienne de Blois 326
Eyyub 364, 370
Eyyubî 35, 285, 398
Eyyûbî Devleti 364, 375, 399, 403, 414
Ezan 372, 373
ez-Zehebî 270
Ez-Zehebî 27, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 50, 97, 98

F

Fadl b. Yahya 71, 72
Fars 59, 186
Farsça 236
Fars Körfezi 59
Fas 63, 167, 179, 204, 216, 225, 230
Fâtıma 130, 131, 228
Fatih 201, 234, 236, 401
Fatih Sultan Mehmed 201, 234, 236, 401
Fedek 121
Felluce 346
felsefeciler 47
feodalite 354
Ferec 41, 42, 115
Ferec b. Fudala 41, 42
Fetine 87
Fırat 19, 39, 378
Filistin 130, 288, 353, 362, 369, 373, 388, 393, 400, 402, 403, 405, 406, 409, 410, 411, 412, 415, 417
Firuz 326, 332
Foulque 358, 359
Francesco Jimenez de Cisneros 231
Frank Suriye 382
Fransa 160, 161, 162, 163, 164, 170, 171, 172, 177, 190, 195, 238, 285, 286, 293, 350, 352, 353, 361, 362, 390, 396, 397, 400, 408, 409, 411, 420
Fransız 162, 163, 169, 170, 171, 172, 189, 213, 273, 274, 285, 286, 288, 293, 304, 313, 324, 337, 362, 393, 396, 397, 399, 400, 408, 409, 410
Frederik Barbaros 390
Frenkler 179, 188, 189
Frenklerin Târihi 210
Fudayl b. İyâd 67, 79
Führer 392

G

Galiçya 178, 185, 190, 196, 206, 216, 222
Galiçya Bölgesi 178
Ganelon 171
Gauthier Sans Avoir 305
Gautier 298
Gazneliler 241, 242, 245, 246
Gazneli Mahmûd 244, 245
Gazze 348, 408
G. Bush 274
Gemlik 307
Gımata 154, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235
Girit 235
Glaive de Dieu 170
Godefroy 273, 274, 295, 301, 302, 348, 349, 350, 351, 352, 353
Godefroy de Bouillon 273, 274, 295
Golgota 283
Gök Tanrı 243
Grand Saladin 386
Guillaume de Tyr 324
Guy de Lussignan 390
Güney Doğu Anadolu 143, 420, 423
Güney Fransa 161, 163, 164, 195, 353
Gürcistan 245, 251, 419
Gürcü 252
Ğalib b. Hafs 203, 204
Ğazvetu'l-Belât 163

H

Habeşistan 119
Habeşistan Kralı Neceşi 119
Habib 318
hacamat 108
Hacc 27, 30, 50, 283, 377
Haccâc 381
Hac Emîri 26
Hâce Nâsır 422
Haceru'l-Esved 134
Hâcib 124, 208, 215, 216, 218
Hâcib el-Mansûr 216
Hâcib Said 124
Hacûn 50
Haçlı Hareketi 276, 387
Haçlılar 242, 269, 276, 279, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 291, 295, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 388, 392, 394, 395, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 413, 415, 416
Haçlı ordusu 287, 292, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 311, 312, 313, 320, 362, 391, 393, 407, 408, 412
Haçlı Ruhu 344
Haçlı Savaşı 287
Haçlı Savaşları 140
Haçlı Seferi 277, 284, 285, 286, 287, 293, 295, 297, 305, 308,

312, 316, 320, 325, 326, 329, 333, 338, 343, 344, 346, 349, 352, 359, 361, 362, 363, 364, 390, 391, 399, 403, 404, 405, 407, 408, 411
Haçlı Seferleri 232, 248, 252, 269, 270, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 360, 361, 362, 363, 365, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 380, 381, 382, 390, 391, 392, 416, 418, 419, 420, 421
hadd 45
Hafsa 86
Hâkim 57, 133, 172, 219
Hakkâri 139
Haleb 251, 257, 258, 264, 327, 354, 358, 359, 362, 375, 376, 377, 378, 379, 393
Haliç 61
Halid b. Bermek 37, 65
Halid b. İdris 63
halife 17, 22, 24, 25, 26, 27, 41, 55, 66, 67, 68, 71, 74, 88, 91, 96, 105, 109, 110, 113, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 134, 135, 136, 137, 151, 157, 158, 225
Halife 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 72, 73, 77, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 136, 137, 141, 142, 143, 148, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 169, 173, 174, 186, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 226, 246, 247, 248, 251, 254, 257, 261, 264, 265, 266, 267, 277, 280, 322, 334, 368, 369, 370, 371, 372, 422, 423
Halifelik 136
Halife'nin dublörü 247
Halku'l-Kur'an 99, 106
Hama 132
Hamâ 351, 358, 375, 376
Hamidullah 151
Hammer 149, 246, 252, 253, 263, 264
Hamza 64
Hamza b. Mâlik 64
Hanefi 248
haraç 279, 420
Harem 134
haremağası 215
Haremeyn 69, 92
Harezm 258
Harezmî Yusuf 258
Hâricî 61, 72, 112, 131, 137
Hâricîler 33, 61, 131, 137
Haris 247
Hârûn 59, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78,

79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87. 88, 89, 104, 131, 174, 186
Hârûn Reşid 59, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 104, 131, 174, 186
Harzemşahlar 241, 242, 408, 420
Hasan 97, 117, 142, 228, 229, 245, 246, 247, 248, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 262, 265, 269, 423
Hasan b. Ali b. İshâk el-Tûsî 262
Hasankeyf 139, 377
Hastane Şövalyeleri 399
Haşhaşîler 264
Hayreddin 236
Hayzeran 68, 70
Hazar Denizi 418
Hemedân 33, 91, 247, 253, 256, 260
Henri de Champagne 400
Herat 250
Hermon Dağı 381
Herseme 98
Hıristiyan 36, 147, 153, 156, 158, 163, 164, 165, 183, 184, 190, 191, 195, 196, 199, 204, 206, 211, 216, 220, 227, 230, 231, 232, 234, 238, 239, 256, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 315, 317, 320, 321, 331, 338, 339, 343, 344, 345, 352, 354, 355, 364, 381, 383, 384, 386, 387, 388, 390, 395, 402, 409, 411, 414, 416, 420
Hıristiyan cihadı 291
Hıristiyan Dünyası 273, 274, 280, 289, 290
Hıristiyan Savaş Tarikatı 352
Hırvat 298
Hısnu'l-Ekrâd 392
Hıttin 379, 380, 382, 384
Hıttin boynuzları 380
Hicaz 60, 79, 84
Hicr 134
hilâfet 17, 62, 67, 82, 89, 92, 116, 127
hil'at 244, 266
Hind 261, 419
Hindistan 59, 186, 242
Hindu 273, 283
Hirakl 81
Hitler 231
Holy Grail 352
Horasan 26, 28, 29, 33, 55, 67, 76, 84, 90, 91, 105, 107, 110, 111, 123, 242, 245, 248, 260, 356, 419
Hoy 252
Huccetu'd-din Yusuf 363
Hûd 101
Hulâgu 141
Hulefây-ı Râşidîn 35, 340
Humus 118, 129, 132, 351, 367, 375
Hunlar 413
Hûre Hatun 175
Hurremî 106
Hurremiye 29
Huzeyme b. Hazim 90
Hülâgu 95, 142, 143, 422, 423

Hüseyin 17, 63, 64, 117, 121, 171, 178
Hüseyin el-Ensârî 171
Hz. Ali 17, 25, 33, 34, 40, 63, 64, 71, 72, 97, 99, 105, 117, 130, 131, 132
Hz. Ebû Bekir 17
Hz. Fâtıma 130, 131
Hz. Hüseyn 121
Hz. İbrahim 338, 346
Hz. İsâ 163, 231, 237, 238, 283, 284, 285, 300, 317, 338, 339, 380
Hz. Meryem 300
Hz. Mûsâ 338
Hz. Ömer 17, 37, 207, 339, 340, 388, 415

I-İ

I. Aleksios 286
II. Abdulhamid 140, 235
II. André 403
II. Fréderic 404, 407
III. Conrad 361, 362, 363
III. Innocent 353, 400, 401
II. Kılıç Aslan 391
Ioannes Oksites 321
Irak 25, 37, 40, 60, 89, 112, 132, 143, 274, 346, 369, 423
Irak-Hicaz 60
IV. Baudouin 376
IX. Gregoire 404
IX. Louis 408, 409, 411
İberya Yarımadası 150
İblis 102
İbn 'Alkamî 423
İbn Alkamî 142, 143, 423
İbn 'Asâkir 23, 25, 26, 27, 30, 31, 50
İbn Ebi Duâd 112, 114
İbn Hafsûn 197, 199
İbn Haldun 155, 173, 174, 178, 179, 180, 189
İbn Hermete 45
İbn Hubeyre 40
İbn Kesîr 21, 22, 40, 42, 50, 51, 52, 53, 68, 70, 72, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 87, 116, 117, 127, 151, 157, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 264, 265, 327, 339, 343, 347, 352
İbn Sa'd 102
İbn Sekit 117, 118
İbn Tabâ Tabâ 97
İbn Tulun 124
İbnu'l-Ahmer 227, 228
İbnu'l-Esîr 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 135, 136, 137, 139, 142, 152, 158, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 190, 191, 192, 242, 243, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 286, 296, 297, 303, 320, 321, 322, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 343,

345, 346, 347, 349, 350, 351, 354, 356, 357, 358, 359, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 403, 404, 405, 406, 421
İbrahim 40, 86, 93, 98, 99, 221, 247, 338, 346
İbrahim b. Mehdî 93, 98, 99
İbrahim el-Mevsalî 86
İdris 63, 131
İdrîsî 131
İdrisiyye 40
İftihâru'd-Devle 342, 346
İhyâu 'Ulumi'd-din 224
iktâ 365
İ'lây-ı Kelimetullah 238
İlyâ 339
İmâdu'd-din Zengi 358, 359, 365
İmâm A'zam 41, 76
İmâm A'zam Ebû Hanife 76
İmâm el-Eş'arî 248
İmâm Ğazali 224
İmâm Mâlik 15, 45, 73, 74, 78, 180
İmâm Suyutî 32, 69
İmâm Şâfi'î 15, 73, 74, 77, 78, 112
İmâm Tirmizî 128
İncil 184, 191, 210, 280, 281
İncil hafızları 281
infidèle 275
İngiliz 325, 393, 394, 395, 396, 399, 412
İngiltere 390, 393, 397, 408, 420
insanlık dışı 294, 346, 414
İrakeyn 242
İran 19, 59, 100, 130, 132, 165, 186, 242, 268, 269, 277, 419
İsâ 27, 46, 62, 90, 128, 163, 231, 237, 238, 270, 276, 280, 281, 283, 284, 285, 289, 299, 300, 301, 317, 338, 339, 344, 345, 371, 380, 384, 403, 413, 414
İsâ b. Ali 27
İsâ el-Hekkârî 371
İsfahan 130, 246, 253, 264, 265, 267
İshâk el-Mevselî 186
İskenderiye 366
İskenderun 313
İslâm Devleti 14, 25, 35, 42, 59, 61, 66, 80, 81, 84, 108, 112, 118, 121, 147, 161, 165, 168, 217, 242, 281
İslâm Hukuku 15
İsmail 130, 132, 207
İsmail b. Kasım Ebû Ali el-Kâlî 207
İsmailîler 263, 397
İsmailîye 130, 132, 373
İspanya 108, 147, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 164, 172, 173, 189, 191, 195, 202, 213, 216, 222, 223, 226, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 280, 285, 286, 290, 416
İspanyollar 164, 189, 208, 213, 233
İsrâ 211, 235, 338
İsrail 21, 231, 244, 245, 414
İstanbul 61, 140, 151, 192, 205, 231, 232, 234, 236, 248, 252, 276, 281, 286, 287, 289, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 310,

332, 347, 352, 355, 362, 376, 391, 400, 401, 402, 413
İstiskâ 191
İşbiliye 43, 157, 165
İtalya 293, 295, 327
İttihad ve Terakki 235
İytak 110
İzeddin Mes'ud 378
İznik 268, 269, 286, 289, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 355, 356

J

jenosid 108, 353
Jerusalem 284, 286, 293, 294, 297, 300, 322, 337, 341, 342, 343, 344, 346, 386, 387
Jön Türkler 235
Juan de Séville 184

K

Kâbe 23, 60, 69, 71, 89, 134, 381
Kâbil 107
Kadıköy 302
Kâdi'l-Kudât 77
Kafkas 419
Kahire 133, 152, 366, 368, 404, 409
Kâim bi-Emrillâh 246
kalansuva 43, 44
Kal'atu'l-Hâdise 248
Kanber 117
kan dökücü 21
Kanuni 236
karabet 174
Karahanlılar 244
Karatis 110
Karmâsin 83
Karmatîler 128, 129, 134, 136, 137
Kars 251, 283
Kars Ermeni Krallığı 283
Kârut 260
Kasım 46, 83, 84, 89, 105, 180, 207, 268, 290, 293, 360
kaside 64
Kastilya Kralı Férdinand 230
Kaşgar 261
Katalanya 216
Kayravan 43, 137, 168, 169, 221
Kayser 236
Kayseri 313
Kayseriyye 397
Kazvin 419
Kemâl Reis 236
Kerboğa 317, 326, 327, 328, 329, 330, 331
Kerk 380, 382
Keşiş l'Ermite 295
Kıbrıs 393, 409
Kılıç Ali Paşa 236
Kınnesrin 61
Kırım 419
Kıyamet 38, 52, 154
Kıyamet günü 38
Kızıldeniz 84, 377
Kızılderili 238
Kirmân 246
Kitab-ı Mukaddes 382, 413
kitâbî dinler 283
Konstantin 22
Konya 250, 308, 311, 312, 320, 391, 392
Kore 418, 419

Korsika 130
Kostantiniyye 151, 261, 286, 303
Köylü Haçlılar 284
Kral Alfonso 222
Kral Mihail 258
Kserigordon 304
Kubbetu's-Sahra 387, 389
Kubeyba 337
Kudüs 61, 261, 276, 280, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 296, 297, 299, 300, 306, 311, 312, 314, 317, 322, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 363, 364, 366, 372, 376, 379, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415
Kudüs Kralı Foulque 359
Kûfe 23, 24, 35, 40, 57, 97, 128
Kûfeliler 23, 24
Kum 419
Kumâme 339
Kur'an 13, 16, 38, 47, 59, 69, 73, 74, 75, 78, 99, 101, 102, 103, 106, 111, 112, 115, 145, 148, 150, 154, 211, 239, 275, 280, 281, 327, 338, 416
Kureyş 78, 173
Kurtalan 72, 142, 252, 421
Kurtuba 148, 155, 157, 159, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 180, 182, 185, 188, 190, 192, 198, 202, 204, 206, 207, 209, 210, 213, 215, 216, 219, 223, 224, 228
Kurtuba Camisi 173, 192
Kurupalates 315
Kutsal Belde 349
Kutsal Ganj Nehri 283
Kutsal Haç Parçası 394
Kutsal Kâse 352
Kutsal Kaya 339, 385
kutsal mızrak 328
kutsal savaş 293
Kutsal savaş 282
Kutsal Topraklar 293, 393, 402, 411, 412
Kutulmuş 250, 268
Kuzey Afrika 42, 64, 72, 108, 130, 131, 132, 137, 148, 150, 152, 153, 155, 158, 189, 202, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 233, 236, 277, 282
Kuzey Avrupa 157, 188, 190, 281, 353
Küçük Boğa 122, 123
Küçük Pierre 294
Kürt 37, 106, 138, 139, 185, 251, 252, 326, 364, 365, 370
Kürt İsmet 106
Kürtler 37

L

Languedoc 353
Latin 287, 310, 335, 352, 353, 355
Latin Patriği Daimbert 352
Les Hospitaliers 399
Les Templiers 399

Lévi Provençal 162, 163, 164, 171, 172
Libya 133, 225
liyakat 138, 174
Lonebourg Kontu Conrad 323
Lorraine 295, 322
Lucena 228
Lübnan 130

M

Ma'arratu'n-Nu'mân 332, 333
Macar 298, 301, 391, 403
Macaristan 295, 362, 390
Macarlar 298
Madrid 223
Mağrib 61, 216, 222, 223, 224, 225, 242, 261
Mahmud b. El-Ferec en-Nisâburî 115
Mâh-Sebzân 62
maksûra 56, 103
Maksûra 56
Malaga 154, 228
Malatya 23, 34, 250, 306, 351
Malazgirt 251, 252, 253, 258, 268
Malta 130
Mamistra 313
manastır 170
Mancınık 92
Mansûr Sarayı 89
Maraş 313, 314, 320
Marrakeş 221
Masbezân 66
masum imâm 225
Matruh 176, 177
Maturidî 225
Maverâünnehir 128, 242, 260, 419
mazlum 164
Mecusi 33, 190
Mecusiler 33
Mecusi Sinbâd 33
Medâin 28
Medinaceli 217
Medine 35, 40, 60, 64, 66, 69, 73, 92, 149, 227, 377, 380, 381
Medinetu'l-Mansûr 37
Medinetu's-Sâlim 217
Medinetu's-Selâm 35, 37
Medînetusselâm 248
Medinetu'z-Zehrâ 204, 205, 209, 210
Mekke 27, 43, 50, 60, 64, 66, 71, 78, 92, 97, 110, 134, 149, 224, 262, 338, 377, 380, 381
Melik 250, 265, 267, 364
Melikşâh 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 319, 320, 334
Meliku'l-âdil 386
Me'mûn 66, 70, 71, 74, 83, 84, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 144, 313
Merend 106
Mervân 17, 19, 20, 24, 34, 40, 86, 251
Mervân b. Ebi Hafsa 86
Mervân b. Hakem 17
Mervân ed-Dabbî 24
Mervânî 138
Mervânîler 266
Meryem 300, 344
Mescid 56, 60, 338
Mescidu'l-Aksâ 338, 339, 344, 385
Mescid'ul-Haram 338
Mesih 128

Mes'ûdî 19, 22, 28, 29, 32, 37, 40, 41, 55, 57, 64, 65, 68
Metz Arşidükü Albéron 323
Meyâfarkîn 138, 139, 142, 266, 378, 398, 421
mezhebî taassup 297, 414
Mezopotamya 356
Mısır 19, 20, 28, 60, 78, 100, 128, 129, 133, 135, 140, 207, 247, 251, 277, 279, 297, 349, 357, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 400, 403, 404, 405, 409, 411, 413
Midrârî 131
mihne 103, 106, 112, 115, 117, 144
milliyetçilik 160
Mi'râc 338, 386
Moğol 142, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423
Moğollar 142, 242, 276, 408, 417, 419, 420, 421
Moussais 163
Muaviye 17, 21, 22, 32, 35, 42, 56, 103, 131, 166, 370
Muaviye b. Ebi Sufyân 21, 22, 56, 103, 370
Mueyyed 117, 125, 218, 219
muğanni 185
Muhammed 19, 20, 25, 40, 46, 53, 58, 68, 71, 81, 97, 102, 105, 112, 127, 128, 130, 132, 133, 142, 151, 163, 172, 174, 180, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 208, 215, 218, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 236, 245, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 264, 270, 277, 278, 290, 291, 297, 304, 334, 338, 341, 380, 418, 423
Muhammed b. Abdillah 40
Muhammed b. Abdullah b. Ebi 'Amir el-Mansûr 215
Muhammed b. El-Kasım el-Alevî 105
Muhammed b. El-Mu'tedid 133
Muhammed b. Kasım el-Kureyşî 180
Muhammed b. Sa'd 102
Muhammed b. Tûmert 223, 224, 225
Muhammed el-Mehdî 46
Muhammed Hamidullah 151
Muhammed Şâh 418
Muharrem 356
Muntasır 120, 121, 122
Murabitûn 220, 221, 223, 224, 225
Murabitûn Devleti 220, 221, 223, 224
Mursiye 167, 203
Mursufle 401
Mûsâ 46, 61, 62, 63, 132, 338
Musa b. Nusayr 152, 155, 156, 157, 158, 161
Mûsâ el-Hâdî 61, 63
Musarah 168
Mustadi bi emri'llâh 373
Musul 37, 61, 72, 118, 125, 136, 139, 247, 266, 317, 326, 328, 356, 358, 375, 378, 379
Musul Emîri Kerboğa 317
Mu'tezile 13, 96, 100, 101, 102, 105, 112
Mutezile 69, 144

Muvahhidûn 224, 225, 226
Muvatta 73, 74, 78, 180
Muvelledun 195
Muvellid 181
mücahid 41, 75
Müddecir 232, 233
mülkiyet hakkı 275
müteğallibe 48

N

Nablus 388
Narbonne 353
Nasrane 128
Nasr b. Mervân 251
Nasturi 278
Nihâvend 264
Nil 20, 404
Niş 295, 298, 299
nizâm-ı âlem 181
Nizâmiye medreseleri 263
Nizâmu'l-Mulk 253, 256, 259, 261, 262, 263, 264, 267
Normandiya 190, 327
Nusaybin 28, 72, 138, 139, 266

O-Ö

Oğuz 243
Oldenbourg 273, 274, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 296, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 395, 396, 397, 398, 399, 413
Orta Asya 141, 266, 408, 417, 419
Orta Çağ 273, 274, 275
Orta Doğu 132, 140, 142, 156, 174, 186, 187, 189, 242, 276, 297, 303, 317, 320, 337, 354, 372, 387, 397, 408, 413, 419, 423
ortak idare 405
Ortodoks 279, 287, 289, 301, 306, 315, 355, 384, 390, 391, 401, 402, 403, 415
Osmanlı 35, 103, 140, 201, 233, 234, 235, 236
Osmanlı Devleti 234, 235
Osmanlılar 231, 234
Ögedey 420
Ömer b. Abdülaziz 158, 159
Ömer b. Hafsun 196
Örnek Halifeler 35

P

Palermo 192
Papa 183, 226, 276, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 301, 347, 353, 391, 399, 400, 401, 404, 405, 406, 407, 408, 411, 414, 420, 421
Papa II. Silvestre 183
Papa II. Urbain 276, 285, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 347
Papaz Geber 183
Papaz Gérone 210
paralı asker 315
Paris 147, 157, 163, 164, 183, 216, 237, 247, 248, 259, 273, 280, 290, 291, 298, 339, 340, 346, 387

Payens'li Hugue 352
Peçenek 252
Pelekanon 307
pèlerins 352
Perpignan 353
Pervari 284
Philippe 215, 216, 217, 218, 390, 393, 396, 397, 399
Philippe Auguste 390, 399
Pierre l'Ermite 288, 294, 297, 298, 299, 306, 307, 350
Pirene Dağları 162
Poitiers 160, 162, 163, 164, 362, 364
Poitiers Meydan Savaşı 163
Polonya 419
Portekiz 150, 190, 226, 390
Primitif 283
Puy Piskoposu Adhemar 332, 347

Q

Quadalquivir 159
Quadalquivir Nehri 159

R

Ra'bân 377
rafizî 118
Rafizi 142
Ramallah 337
Ramazan 105, 264, 265, 371
Ravendîler 33
Raymond de Saint-Gilles 290
Rebî 57, 58, 88, 90
Rebi' b. Yûnus 39
Receb 383, 384, 386
reconquista 232, 238, 239
Reconquista 228, 234, 237, 286, 290
Renaud 377, 379, 380, 381, 382
René Grousset 247, 248, 251, 256, 258, 285, 286, 290, 291, 293, 294, 295, 298, 299, 302, 305, 310, 317, 319, 320, 341, 346, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 366, 374, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 387, 390, 397, 403, 404, 405, 406, 414
Revâdiyye 364, 370
Rey 33, 83, 246, 249, 253, 261
Rezzâd 325
R. Grousset 270, 319, 350, 351, 353, 354, 357, 358, 359, 404
Rhoe 314
Rıkka 76
Rıza Ali b. Musa Kazım 98
ribat 221
Roderick 153
Rodos 235
Rodrik 153, 154, 158, 165
Roha 314
Roland 171, 172
Roma 285, 295, 319, 347, 353, 400, 401, 407
Roma Devleti 319
Romain Diogène 251
Romen Diojen 251, 252, 253, 256, 268
Roncevaux 162, 163, 170, 172
Ruhani hacılar 284
Rum 80, 110, 119, 187, 252, 253, 254, 256, 268, 303, 309, 320, 384, 398, 401, 402
Rumlar 303, 401

Runciman 248, 252, 270, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 360, 361, 362, 363, 365, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 380, 381, 382, 390, 391, 392, 418, 419, 420, 421
Rus 252
Rusya 419
Rüstemîler Devleti 131

S-Ş

Sabiha Hanım 215
Sa'd b. 'Ubâde 227
Saddam 95
Saffaroğulları 242
Safsaf 74
Saint-Sépulcre 291, 292, 339, 345
Sakaru beni Umeyye 173
Sakîfesi 17
Salih 74, 83
Sâlim 135, 165, 203, 204, 217
Sâlim b. Reşid 135
saltanat çıkarları 319
Saltanat envanteri 340
saltanat sistemi 14, 197
Saltanat zihniyeti 168
Samanoğulları 128, 242, 244
Samanoğulları Beyliği 128
Samarra 106, 111, 115, 116, 118, 120, 121, 123, 124, 127
Samsâmu'd-Devle 139
Samsat 316
Santarem 226
Sarakosta 170, 171, 172, 188, 217
Sardunya 130
Sarı Su 311
Sarkozy 274
Sartre 48
Sehl 97
Selahaddin-i Eyyûbî 364, 370, 378, 381, 387, 398, 414, 415
Selahaddin Öşrü 390
Seleme 24
Semerkand 106, 261, 262, 418
Semlin 295, 298
Semmak 85
Semmura 206
Seqalib 215
Sevâd 37
Sevilla 157, 190, 192, 198, 199, 226
Seyfuddin Ali 393, 394
Seyfuddin Bektemer 398
Sıffin 132
Sırp 298
Sicilya 130, 132, 135, 138, 144, 147, 191, 277, 285, 286, 290, 404, 411, 412, 416
Sicilya adası 191, 277
Sidretu'l-Muntehâ 338
Siirt 72, 142, 421
silahlı hacılar 284
Silifke 392
Silvan 138, 139, 142, 266, 378, 421
Sinbâd 33
Sincâr 112, 356, 378

Siracosa 192
siyâseten katl 32
Slav 215
Sofya 299
Sokrat 48
soykırım 20, 21, 79, 163, 230, 231, 232, 353, 384, 414
S. Runciman 248, 252, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 360, 361, 362, 363, 365, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 380, 381, 382, 390, 391, 392, 418, 419, 420, 421
Steven Runciman 279
St. Petrus 317
sub-human 294
Sufyânu's-Sevrî 50, 57
Sultan Cigermiş 357
sultanlık savaşları 356
Sultan Sencer 269, 334
Suriye 19, 130, 173, 251, 287, 319, 350, 351, 369, 372, 374, 378, 382, 398, 399, 419, 420
Surre men Rea 106, 107
Sûr şehri 393
Sus 57, 395
Suspiro del Moro 230
Suyûtî 32, 37, 45, 46, 49, 50, 54, 60, 63, 64, 67, 69, 70, 73, 79, 80, 84, 85, 86, 89, 90, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 127
Süleyman 157, 158, 169, 170, 171, 175, 176, 179, 268, 269
Süleyman b. Yakzân 170
Sünnet 16, 58, 67, 74, 101, 115, 117, 145, 217, 224, 275
Sünni 248, 277, 281, 297, 320, 334, 414
Süryani 278, 320
Süveyş 84
Süveyş Kanalı 84
Şair Ebû'l-Meali el-Kilâbî 69
Şâm 19, 25, 27, 28, 35, 83, 100, 119, 128, 138, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 168, 169, 262, 266, 281, 327, 334, 335, 356, 357, 358, 363, 364, 367, 369, 375, 376, 378, 379, 398, 403, 417
Şam Emîri Tuğtekin 356
Şanlıurfa 314
Şarlman 162, 170, 171, 172
Şartaniyye 190
Şâvir 365, 366, 367, 368, 369
Şe'ânîn günü 340
Şehitler Belâtı 164
Şemsu'd-Devle Turanşah 374
Şeriat 15, 38, 275
Şeyhu'l-Hicaz 79
Şeytan 24, 344
Şeytan'ın dini 344
Şi'a 130, 225
Şii 98, 130, 132, 135, 137, 143, 202, 277, 282, 297, 320, 325, 334, 374, 414, 423
Şövalyeler 296, 352
şûrâ 197, 198

Şûrâ 17, 25, 237

T

Taberî 27, 32, 33, 36, 38, 151, 152, 340
Taberîstan 107, 242, 246
Taberîyye bölgesi 382
tabiin 156
Tâcu'l-Melik 265
Tağriberdî 100, 247, 248, 249, 250, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 324, 325, 327, 345, 346
Taharistan 107
Tahir 90, 91, 92, 93, 97
Taiz 375
Takiyyu'd-Din 377
Talikân 67
Tanca 152, 153, 167, 179, 204
Tankred 313, 326, 337, 342, 344, 350, 354
Tanrı'nın Kılıcı 170
Tanrı'nın ordusu 296
Tanzimat 36
Tapınak Şövalyeleri 352, 399
Tarık b. Ziyâd 151, 152, 153, 154, 155
Tarîf 72, 153
Tarîfe 153
Târihçi Michaud 323
Tarikat Şövalyeleri 386
Tarsus 70, 74, 103, 119, 312, 313, 393
Tatarlar 142, 421
Tavâif-i Mulûk Dönemi 219, 220
tehcir hareketi 235
Tekfur 80, 81
Temirk 356
Templier 352
Templiers 352, 399
tenasüh 33
teslis 237
Thabor 403
Thomas Asbridge 325, 382
Thoros 315, 316, 317
tıp 103
Tikrit 364, 365, 370, 398
Toledo 154, 167, 168, 203, 231
Toros dağları 313
Toulouse 162, 164, 332, 333, 336, 342, 353
Tours 157, 160, 161, 162, 163
Tökeş 262
Trablus 379
Trablusgarp 236
Trablusşam 335, 336, 347, 354, 358, 359
Tudmir 169
Tuğrul Bey 244, 246, 247, 248, 249, 250, 266
Tuleytula 154, 175, 177, 181, 189, 190, 195, 196, 203, 223, 231, 286
Tulunoğulları 129
Tunus 43, 130, 133, 137, 236, 411, 412
Tûr 139, 403
Tûr Abidin 139
Turanşah 374, 375
Tûs 84, 88, 262
Tuzun 136, 137
Türkân Hatun 267
Türkistan 59, 258, 261
Türkiye 147, 148, 269, 277, 287, 305, 307, 312, 319, 412, 415

Türkler 55, 106, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 136, 137, 141, 235, 418
Türkmenler 246

U-Ü

Ubeydullah 130, 131, 200
Ubeydullah el-Ğamerî 200
uhuvvet 319
ulu'l-emr 14, 28, 108, 145, 275
Ulu'l-emr 49
Ulu'l-Emr 22, 182
Umeyyeoğullarının Kartalı 173
Ummu Veled 66
Urfa 251, 314, 315, 316, 317, 325, 349, 353, 357, 359, 360, 361, 378
Usûlu'l-Fıkh 78
Uzak Doğu 418
Uzeyze 110
Ümeyye 23, 64, 157
Ürdün 356
Üsküdar 286

V

Vadiyu'l-Kebir 159, 167, 208, 215, 218
Vakidî 102
Vâliler Dönemi 161
Vandallar 150
Vandalusia 150
Vascon 172
Vâsıt 25
vassal 301
vassâl 310
Velid 72, 152, 155, 157
Venedik 400
Venedikliler 402
Vezir Afdal 349
VII. Louis 361, 362, 363
VI. Léopold 403
Vikingler 189, 190, 211
Viyana 149
Vizigot 154
Vizigotlar 154, 165

Y

Yabgu 243
Yafa 342, 383, 400
Yahudi 156, 186, 199, 291, 300, 347, 372, 416, 423
Yahudiler 168, 183, 199, 206, 231, 270, 299, 300, 338, 339, 340, 341
Yahya 37, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 82, 83, 102, 147, 148, 180, 221
Yahya b. Abdullah 71, 72
Yahya b. Halid 37, 65, 67, 68, 70, 83
Yahya b. Halid b. Bermek 65
Yahya b. İbrahim 221
Yahya b. Mu'in 102
Yahya b. Yahya el-Leysî 180
Yahya Kemâl 147, 148
Ya'kub b. Sekit 117
Ya'kûbi 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 128
Ya'kûbî 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 34, 35, 42, 50, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 70,

71, 79, 82, 83, 84, 85, 88, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 313
Yalova 304
Yana 192
Yavuz 140
Yavuz Sultan Selim 140
Yemâme 42
Yemen 77, 78, 130, 132, 269, 374, 377
Yese 131
Yesügey Han 417
Yeşil Ada 154
Yezid 17, 25, 32, 40, 137
Yezid b. Hubeyre 25
Yezid b. Muaviye 32
Yezid b. Ömer b. Hubeyre 40
Yolande 405
Yon 162
Yunanca 144
Yunanistan 291, 355
Yûnus 39
Yûsuf 364
Yusuf b. Taşfin 221
Yusuf el-Fihrî 167, 168

Z

Zalâka 222
Zaragoza 170
Zebid 374
Zehrâ Sarayı 204, 209
zekât 165, 288
Zemahşerî 269
Zemzem 84
Zemzem Kuyusu 84
Zencan 419
Zeydiyye 40
Zımmî 275, 288
zımmî hakları 235
Zımmî hakları 275
zındıklık 116
Zilhicce 168
Ziryâb 185, 186, 187
Ziyâd 151, 152, 153, 154, 155, 161
Ziya Paşa 175, 176, 177, 178, 195, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 233
Zoé Oldenbourg 273, 274, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 296, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 395, 396, 397, 398, 399, 413
Zulkarneyn 115
zunnar 117
Zübeyde 70, 92, 267
Zübeyr 120
Zübeyr b. Avvâm 120

Prof. Dr.
İhsan Süreyya
Sırma

Müslümanların
Tarihi

Emevîler döneminde başlamış olan saltanat sistemi, maalesef Abbasîler döneminde de devam etti. Müslümanlar arasında saltanat sisteminin uygulanması o kadar zararlı oldu ki, Avrupa'nın içlerine kadar İslâm'ı götürebilmiş olan Endülüs İslâm Devleti de, "Şûrâ"yı terk ettiğinden, daha fazla dayanamadı ve altı asırdan sonra yıkılıp gitti.

Haçlı savaşları, şüphesiz Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında vuku bulmuş en unutulmaz ve acı savaşlardır. Haçlı savaşları sadece Müslümanlardan değil, Yahudilerden, hatta Hıristiyanlardan da binlerce masum insanın ölümüne sebebiyet vermiştir.

4

9 789754 737691
www.beyanyayinlari.com